

YÖNETİM VE EKONOMİ YÖNEKO

Yıl: 2025 Cilt: 32

Sayı : 3

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS JOME

Year: 2025 Volume: 32 Issue: 3

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM VE EKONOMİ

YÖNEKO

Yıl: 2025 Cilt: 32 Sayı:3

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

JOME

Year:2025 Volume:32 Issue:3

ISSN:1302-0064
E- ISSN-2458-8253

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof.Dr. Asena ALTIN GÜLOVA

Baş Editör

Prof.Dr. Burak KARTAL

Editörler

Prof.Dr. Serkan CURA

Doç.Dr. Hilmiye TÜRESİN

Yayın Editörü

Arş.Gör.Dr. Abdullah MARUFOGLU

Alan Editörleri

Prof.Dr. Gül KAYALIDERE
Doç.Dr. Ayça TÜMTÜRK
Doç.Dr. Şükrü Mert KARCI
Dr.Öğr.Üys. Orkun SÜRÜCÜOĞLU

Doç.Dr. Anıl GACAR
Doç.Dr. Can KARABIYIK
Doç.Dr. Dilek DULAY YANGIN

Danışma Kurulu

Prof.Dr. Mahmut SÖNMEZ (UTSA)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTÜ)
Prof.Dr. İhsan IŞIK (ROWAN)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)
Doç.Dr. Ebru SÜRÜCÜ BALCI (BRADFORD)

Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA (MANAS)
Prof.Dr. Zümrüt ECEVİT SATI (İÜ)
Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)
Prof.Dr. Alparslan UĞUR (KKÜ)
Doç.Dr. Mehmet UMUTLU (NAPIER)

Dil Editörleri

Arş.Gör. Merve ÖZCAN ALTAN

Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT

Sekreteryası

Arş.Gör.Dr. Osman GÜLDEN
Arş.Gör. Saniye Cansu BENLİ
Arş.Gör. Özge ÇELİKTAŞ

Arş.Gör. Aysun BAŞ KIRKAN
Arş.Gör. Tolga ÇAĞLAYANSUDUR

Bu Sayımızın Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Armağan Öztürk (Ankara Hacı Bayram Veli Üniv.)
- Prof.Dr. Engin Hepaksaz (İzmir Katip Çelebi Üniv.)
- Prof. Dr. Hande Şahin (İzmir Demokrasi Üniv.)
- Prof. Dr. Hüseyin Gül (Süleyman Demirel Üniv.)
- Prof. Dr. İbrahim Alper Ansoy (Ankara Üniv.)
- Prof. Dr. Selçuk Burak Haşiloğlu (Pamukkale Üniv.)
- Prof. Dr. Utku Utkulu (Dokuz Eylül Üniv.)
- Doç. Dr. Ayşen Akbaş Tuna (Hacı Bayram Veli Üniv.)
- Doç. Dr. Emrah Özsoy (Sakarya Üniv.)
- Doç. Dr. Funda Karakoyun (Dokuz Eylül Üniv.)
- Doç. Dr. Nurdan Değirmenci (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
- Doç. Dr. Pelin Mastar Özcan (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Doç. Dr. Sefa Özbek (Tarsus Üniv.)
- Doç. Dr. Sibel Fettahoğlu (Kocaeli Üniv.)
- Doç. Dr. Şakir İşleyen (Van Yüzüncü Yıl Üniv.)
- Doç. Dr. Ümit Naldöken (Sivas Cumhuriyet Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Adem Türkmen (Erzurum Teknik Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Gözlü (Osmaniye Korkut Ata Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Onur Oktaysoy (Kafkas Üniv.)
- Prof. Dr. Duygu Alptekin (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Prof.Dr. Hamza Kahriman (Aydın Adnan Menderes Üniv.)
- Prof. Dr. Hasan Engin Şener (AYBÜ)
- Prof. Dr. İbrahim Arap (Dokuz Eylül Üniv.)
- Prof. Dr. Nuray Ertürk Keskin (Ondokuz Mayıs Üniv.)
- Prof. Dr. Tuğba Gürçaylılar Yenidoğan (Akdeniz Üniv.)
- Doç. Dr. Abdullah Aydın (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
- Doç. Dr. Ebru Karaş (Uşak Üniv.)
- Doç. Dr. Feyda Sayan Cengiz (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Doç. Dr. İsmail Kavaz (Fırat Üniv.)
- Doç. Dr. Özgür Hakan Çavuş (Manisa Celal Bayar Üniv.)
- Doç. Dr. Rabia Efeoğlu (Kastamonu Üniv.)
- Doç. Dr. Sedat Alataş (Aydın Adnan Menderes Üniv.)
- Doç. Dr. Serap Tepe (Sağlık Bilimleri Üniv.)
- Doç. Dr. Şerife Merve Koşaroğlu (Sivas Cumhuriyet Üniv.)
- Doç. Dr. Yeliz Sarıöz Gökten (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Binali Selman Eren (Bitlis Eren Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Nur Gençyürek (Dokuz Eylül Üniv.)
- Dr. Öğr. Üyesi Türker Tekel (Süleyman Demirel Üniv.)

İletişim Adresi: Prof. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140, Yunusemre, Manisa

Yönetim ve Ekonomi yılda dört sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz TRDizin, EconLit, EBSCO, ASOS, ProQuest ve SOBIAD veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurumu bağlamamaktadır.

© Telif hakkı yazara aittir; Dergi ise eserin ilk yayımlama hakkına sahiptir. Eylül 2025 **Basım Yeri:** M.C.B.Ü

Matbaası – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 80 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: https://dergipark.org.tr/yonveek

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner

The Faculty of Dean
Prof.Dr. Asena ALTIN GULOVA

Editor in Chief

Prof.Dr. Burak KARTAL

Editors

Prof.Dr. Serkan CURA

Assoc.Prof. Dr. Hilmiye TURESİN

Publication Editor

Res.Assist.Dr. Abdullah MARUFOGLU

Field Editors

Prof.Dr. Gul KAYALIDERE
Assoc.Prof. Dr. Ayca TUMTURK
Assoc.Prof.Dr.Sukru Mert KARCI
Assist.Prof.Dr. Orkun SURUCUOGLU

Assoc.Prof. Dr. Anıl GACAR
Assoc.Prof.Dr.Can KARABIYIK
Assoc.Prof.Dr. Dilek DULAY YANGIN

Advisory Board

Prof.Dr. Mahmut SONMEZ (UTSA)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTU)
Prof.Dr. Ihsan ISIK (ROWAN)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)
Assis.Prof. Ebru SURUCU BALCI (BRADFORD)

Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (MANAS)
Prof.Dr. Zumrut ECEVIT SATI (IU)
Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)
Prof.Dr. Alparslan UGUR (KKU)
Assoc.Prof. Mehmet UMUTLU (NAPIER)

Language Editors

Res.Assist.Merve OZCAN ALTAN

Res.Assist. Fatin Sevki BULUT

Secretariat

Res.Assist.Dr. Osman GULDEN
Res.Assist. Saniye Cansu BENLİ
Res.Assist. Ozge CELIKTAS

Res.Assist. Aysun BAS KIRKAN
Res.Assist. Tolga CAGLAYANSUDUR

The Advisory Board in This Issue

➤ Prof. Dr. Armagan Ozturk (Ankara Haci Bayram Veli Univ.)	➤ Prof. Dr. Duygu Alptekin (Manisa Celal Bayar Univ.)
➤ Prof.Dr. Engin Hepaksaz (İzmir Katip Celebi Univ.)	➤ Prof.Dr. Hamza Kahrman (Aydin Adnan Menderes Univ.)
➤ Prof. Dr. Hande Sahin (Izmir Democracy Univ.)	➤ Prof. Dr. Hasan Engin Sener (Ankara Yildirim Beyazit Univ.)
➤ Prof. Dr. Huseyin Gul (Suleyman Demirel Univ.)	➤ Prof. Dr. Ibrahim Arap (Dokuz Eylul Univ.)
➤ Prof. Dr. Ibrahim Alper Arisoy (Ankara Univ.)	➤ Prof. Dr. Nuray Erturk Keskin (Ondokuz Mayıs Univ.)
➤ Prof. Dr. Selcuk Burak Hasiloglu (Pamukkale Univ.)	➤ Prof. Dr. Tugba Gurcaylilar Yenidogan (Akdeniz Univ.)
➤ Prof. Dr. Utku Utkulu (Dokuz Eylul Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Abdullah Aydin (Nigde Omer Halisdemir Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Aysen Akbas Tuna (A. Haci Bayram Veli Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Ebru Karas (Usak Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Emrah Ozsoy (Sakarya Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Feyda Sayan Cengiz (Manisa Celal Bayar Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Funda Karakoyun (Dokuz Eylul Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Ismail Kavaz (Firat Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Nurdan Degirmenci (Recep Tayyip Erdogan Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Ozgur Hakan Cavus (Manisa Celal Bayar Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Pelin Mastar Ozcan (Manisa Celal Bayar Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Rabia Efeoglu (Kastamonu Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Sefa Ozbek (Tarsus Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Sedat Alatas (Aydin Adnan Menderes Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Sibel Fettahoglu (Kocaeli Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Serap Tepe (Univ. of Health Sciences)
➤ Assoc. Prof. Dr. Sakir Isleyen (Van Yuzuncu Yil Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Serife Merve Kosaroglu (Sivas Cumhuriyet Univ.)
➤ Assoc. Prof. Dr. Umit Naldoken (Sivas Cumhuriyet Univ.)	➤ Assoc. Prof. Dr. Yeliz Sarioz Gokten (Nigde Omer Halisdemir Univ.)
➤ Asst. Prof. Dr. Adem Turkmen (Erzurum Technical Univ.)	➤ Asst. Prof. Dr. Binali Selman Eren (Bitlis Eren Univ.)
➤ Asst. Prof. Dr. Mehmet Gozlu (Osmaniye Korkut Ata Univ.)	➤ Asst. Prof. Dr. Nur Gencyurek (Dokuz Eylul Univ.)
➤ Asst. Prof. Dr. Onur Oktaysoy (Kafkas Univ.)	➤ Asst. Prof. Dr. Turker Teker (Suleyman Demirel Univ.)

Communication: Prof. Dr. Asena ALTIN GULOVA

Manisa Celal Bayar University

The Faculty of Economic and Administrative Sciences

Shhit Prof.Dr. İlhan Varank Campus 45140, Yunusemre, MANİSA

The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published four times a year.

The Journal of Management and Economics is indexed in TRDizin, EconLit, EBSCO, ASOS, ProQuest and SOBIAD.

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©The author retains copyright; the journal holds the right of first publication. September 2025 **Place of**

Publication: M.C.B.Ü Printing House – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 20 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: <https://dergipark.org.tr/yonveek>

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2025 Cilt: 32 Sayı: 3 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Ali BALKI	Beşerî Sermaye Yatırımına Yönelik Kamu Harcamaları ve GSYİH İlişkisi: NARDL Yaklaşımına Dayalı Ampirik Kanıtlar.....	407
Duygu YILDIZ KARAKOÇ Funda KEMAHİ GARIPOĞLU	Akbelen’de Kadın Direnişi Bağlamında Ekofeminizm ve Çevresel Adalet: Eleştirel Söylem Analizi.....	425
İsmail Fatih POZAN Hüseyin Kutay AYTUĞ	Liberal Hükümetlerarasıcılık Bağlamında Rusya Ukrayna Savaşı’nın Avrupa Birliği’ne Etkileri.....	457
Mert SOYSAL Ahmet ALATAŞ	Enflasyon Düzeltmesi Sonrası Firma Performansındaki Değişimler: BİST Taş ve Toprağa Dayalı Sektör Üzerine Bir Uygulama.....	479
Mertcan TAŞÇIOĞLU	Tüketici Bilgeliği Ölçeği’nin Türkçeye Uyarlanması.....	501
Merve MALAK İhsan Cemil DEMİR	Kamu Politikalarında Paternalizm Anlayışı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme.....	517
Mustafa Doruk MUTLU	Takımlarda Kişilik: Bibliyometrik Analiz.....	539
Özden BİBEROĞLU Sami BUHUR	Vergi Cennetlerindeki Vergi Kayıp ve Kaçakların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Uluslararası Boyutları ile İncelenmesi.....	561
Şengül CAN	Bitcoin ile BIST100, Altın, Gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol Değişkenlerinin Birlikte Hareketlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi.....	585
Vildan TÜYSÜZ Serkan SEMİNT Gülçin ÖZBAY	Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği: İş Kazaları Üzerine Bir Analiz.....	601
YAZIM KURALLARI.....		621

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2025 Volume: 32 Issue:3 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

CONTENTS

Ali BALKI	Public Expenditure on Human Capital Investment and GDP Nexus: Empirical Evidence Based on NARDL Approach.....	407
Duygu YILDIZ KARAKOC Funda KEMAHLI GARIPOGLU	Ecofeminism and Environmental Justice in the Context of Women's Resistance in Akbelen: A Critical Discourse Analysis	425
Ismail Fatih POZAN Huseyin Kutay AYTUG	The Effects of the Russia-Ukraine War on the European Union in the Context of Liberal Intergovernmentalism Theory.....	457
Mert SOYSAL Ahmet ALATAS	Changes in Firm Performance After Inflation Adjustment: An Application on BIST Stone and Soil Based Sector.....	479
Mertcan TASCIOGLU	Adaptation of the Consumer Wisdom Scale into Turkish.....	501
Merve MALAK Ihsan Cemil DEMIR	The Approach of Paternalism in Public Policies: A Review on Turkiye.....	517
Mustafa Doruk MUTLU	Personality in Teams: A Bibliometric Analysis.....	539
Ozden BIBEROGLU Sami BUHUR	An International Analysis of the Impact of Tax Loss and Evasions in Tax Havens on Tax Revenues.....	561
Sengul CAN	Association Rule Analysis of Bitcoin with BIST100 Index, Gold, Silver, Dollar, Crude Oil and Brent Oil Variables.....	585
Vildan TUYSUZ Serkan SEMINT Gulcin OZBAY	Occupational Health and Safety in Food and Beverage Enterprises: An Analysis of Work Accidents.....	601
GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....		626

Public Expenditure on Human Capital Investment and GDP Nexus: Empirical Evidence Based on NARDL Approach

Ali BALKI*

ABSTRACT

Understanding public expenditures on human capital investment and GDP linkages is critical for countries' future. Within the scope of the reviewed literature, no study analyzes the asymmetric effects of public expenditures on human capital investments on Türkiye's GDP. Since there is no linear relationship according to the A-ARDL model using quarterly data for the period 2004-2019, the following results were documented in the analysis based on the NARDL model: (i.) Human capital investments are asymmetrically cointegrated with GDP but not linear. (ii.) A nonlinear linkage exists among GDP and social protection and health expenditure. Raises in health expenditures increase GDP more than decreases. However, there is a linear linkage between GDP and education expenditures. These findings are empirical evidence that education and health expenditures create positive externalities. (iii.) While both Keynes' hypothesis and Wagner's law are valid for health expenditures and social protection expenditures, only Wagner's law is valid for education expenditures. As a result, Türkiye, an emerging country that is not rich in natural resources, should give more importance to the efficiency of resources without ignoring the social state functions to increase its level of development.

Key Words: Public expenditure, Human capital investment, NARDL, Keynes' hypothesis, Wagner's law

JEL Classification: C32, H50, O15

Beşerî Sermaye Yatırımına Yönelik Kamu Harcamaları ve GSYİH İlişkisi: NARDL Yaklaşımına Dayalı Ampirik Kanıtlar

ÖZ

Beşerî sermaye yatırımlarına yönelik kamu harcamalarını ve GSYİH arasındaki ilişkileri anlamak ülkelerin geleceği açısından kritik öneme sahiptir. İncelenen literatür kapsamında, beşerî sermaye yatırımlarına yönelik kamu harcamalarının Türkiye'nin GSYİH'si üzerindeki asimetrik etkilerini analiz eden herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. 2004-2019 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak A-ARDL modeline göre doğrusal bir ilişki olmadığından NARDL modeline dayalı analizde aşağıdaki sonuçlar belgelenmiştir: (i.) Beşerî sermaye yatırımları GSYİH ile asimetrik olarak eş bütünleşiktir ancak doğrusal değildir. (ii.) GSYİH ile sosyal koruma harcamaları ve sağlık harcamaları arasında doğrusal olmayan bir ilişki vardır. Sağlık harcamalarındaki artışların GSYİH üzerindeki artırıcı etkisi azaltıcı etkisinden daha büyüktür. Ancak, GSYİH ile eğitim harcamaları arasında doğrusal bir ilişki vardır. Bu bulgular, eğitim ve sağlık harcamalarının pozitif dışsallık oluşturduğuna dair ampirik kanıtlardır. (iii.) Hem Wagner kanunu hem de Keynesyen hipotez sağlık harcamaları ve sosyal koruma harcamaları için geçerli olsa da eğitim harcamaları için yalnızca Wagner kanunu geçerlidir. Sonuç olarak doğal kaynaklar açısından zengin olmayan, gelişmekte olan

* Dr.Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü. alibalki42@hotmail.com. ORCID Bilgisi: 0000-0002-7130-2001

(Makale Gönderim Tarihi: 31.05.2025 / Yayına Kabul Tarihi: 29.07.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1710880

Makale Türü: Araştırma Makalesi

bir ülke olan Türkiye'nin, gelişmişlik düzeyini artırmak için sosyal devlet fonksiyonlarını göz ardı etmeden kaynakların verimliliğine daha fazla önem vermesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu harcaması, Beşeri sermaye yatırımı, NARDL, Keynesyen hipotez, Wagner kanunu

JEL Sınıflandırması: C32, H50, O15

INTRODUCTION

Public expenditures (PEs) of countries are constantly increasing for various reasons. There are many approaches in the literature explaining the increase in PEs. Wagner's law (WL) is the first approach to explain this increase. According to Wagner (1883), as economies grow, PE grows more than the economy. In other words, in WL, the direction of the linkage is from economic growth (EG) to PEs. The first reason for the increase in PEs, an endogenous factor in WL, is the increase in population density in cities with economic development. As the population density in the city center increases, the demand for public services such as education, health, and housing will increase. The second reason is the need for more infrastructure with the acceleration of industrialization and urbanization. The public sector increases infrastructure investment expenditures to strengthen infrastructure in urban centers and industrial zones. Another reason for the increase in PEs is the inability of the private sector to offer goods and services that have the characteristics of a natural monopoly. When the public sector operates natural monopolies, an increase in PE is inevitable (Bird, 1971; Magazzino, 2012; Kónya and Abdullaev, 2018).

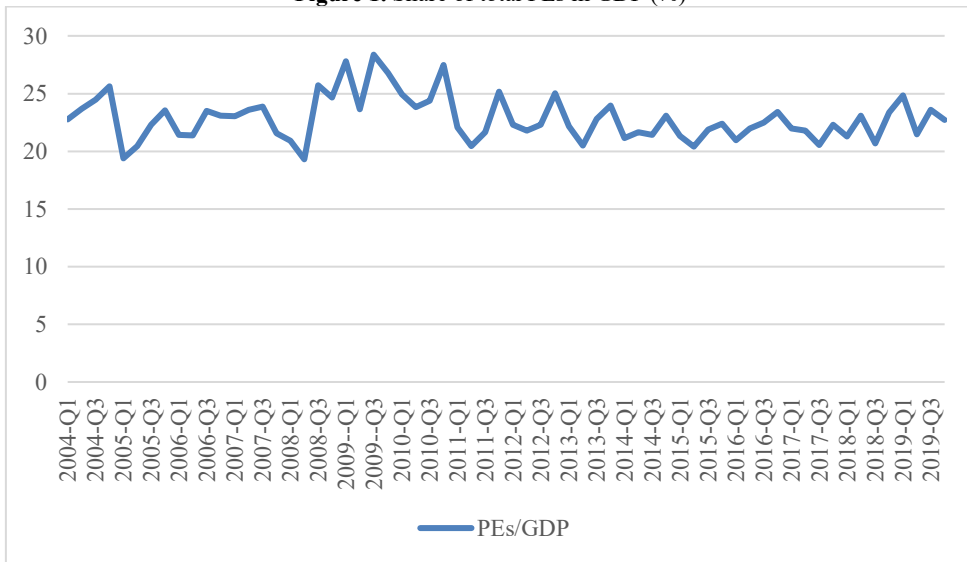
The second approach to the ever-increasing PEs is Keynes' hypothesis (KH). Unlike Wagner (1883), Keynes (1936) considers PEs as an exogenous factor. The increase in PEs, especially during recession periods, will revive aggregate demand with multiplier and accelerating mechanisms. Recovery in aggregate demand contributes to EG. According to Keynes, there is a linkage between PEs and EG (Henrekson, 1993). KH, which emerged in the Great Depression of 1929, predicts that PEs will contribute to EG in the short run. Later, studies such as Lucas (1988), Romer (1989), Barro (1990), Irmen and Kuehnelt (2009) provide evidence for the validity of KH in the long run.

Most studies (Mann, 1980; Henrekson, 1993; Islam, 2001; Lamartina and Zaghini, 2010; Babatunde, 2011; Irandaust, 2019) that test the linkage between PEs and EG use total PE. However, efficient use of public resources is critical in countries like Türkiye, where natural resources are mostly scarce. For this, determining which types of expenditures cause an increase in PEs and which contribute to EG will guide policymakers. With this motivation, we used disaggregated data within the scope of the COFOG, as Balkı and Göksu (2023) suggested.

In underdeveloped or developing countries, the public sector should consider economic development and growth when making an expenditure. Some expenditures, such as education, health, and social protection, contribute to EG and increase the stock of human capital. Types of PEs that increase human capital stock and help justice in income distribution also contribute to economic development in

the long run (Sapuan and Sanusi, 2013; Shafuda and De, 2020). In this context, we use three types of expenditure (education, health, and social protection) from the disaggregated data within the scope of COFOG, which can be considered human capital investments (HCI). In the literature, some studies test the relation between education expenditures (EDU) or health expenditures (HEA) and EG using disaggregated data on PEs (Husnain, 2011; Oni, 2014; Tabar et al., 2017; Rathanasiri, 2020). Dritsakis and Adamopoulos (2004), Afonso and Alves (2017), and Arestis et al. (2021) examined the linkage between all types of expenditures under COFOG and EG. The biggest problem of these studies is that they test the linkage between each type of expenditure and EG separately. However, PEs are made simultaneously and together in a year. In other words, simultaneously testing PEs for a specific purpose (such as HCI) within the scope of a model will produce more robust results. Therefore, we used Peacock and Wiseman's (1961) model, which we modified by the inspiration of Romer (1989) and Barro (1990). In this context, we test the linkage between PEs on HCI and EG in the sample of Türkiye.

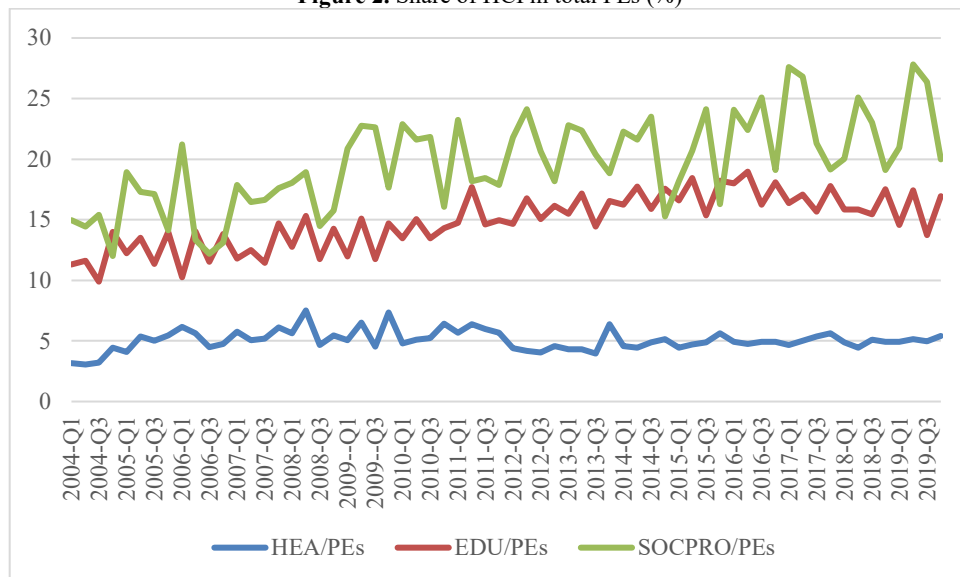
Figure 1. Share of total PEs in GDP (%)

Türkiye started to classify PEs in 2004 according to the COFOG used by the United Nations (2000) and the OECD (2021). Therefore, we examine the linkage between HCI and EG for 2004:Q1-2019:Q4. In this period, the share of PEs in GDP was the lowest in 2008:Q2 (19.30%), while the highest was in 2009:Q3 (28.37%). The first reason this rate rises from 19.30% to 28.37% is the government's increase in PEs to get rid of the recession. The second reason is the decrease in GDP because of the crisis (See Figure 1). From 2004 to 2019, social protection expenditures (SOCPRO) have the highest share in PEs among HCI (average 19.73%). SOCPRO is followed by EDU (average 14.87%) and HEA (average 5.06%), respectively. In this period, with SOCPRO, EDU tended to increase, while HEA remained flat. The share of SOCPRO in PEs was the lowest (12.01%) in 2004:Q4 and the highest (27.82%) in 2019:Q2. The share of EDU in

PEs was the lowest (9.89%) in 2004:Q3 and the highest (18.97%) in 2016:Q2. The share of HEA was lowest (3.06%) in 2004:Q2 and highest (7.52%) in 2008:Q2 (See Figure 2).

Figure 2. Share of HCI in total PEs (%)

Many studies (Chang, 2002; Aregbeyen, 2006; Babatunde, 2011; Srinivasan, 2013) examining the linkage between PEs and EG first perform a cointegration test. Then, they determine the direction of the linkage with the causality test. Cointegration and causality tests can be done linearly and nonlinearly depending on the characteristics of the data set. The critical point is that if the cointegration is linear (nonlinear), the causality test should also be linear (nonlinear). Until now, very few studies have analyzed the linkage between total PE and GDP with nonlinear cointegration (Christie, 2014; Leshoro, 2017; Akinlo and Jemiluyi, 2018; Raifu and Aminu, 2020; Dahmani et al., 2021). Among them, Akinlo and Jemiluyi (2018) tested the linkage between PEs and GDP with nonlinear ARDL (NARDL) and linear Granger causality. However, since this study did not establish nonlinear causality in the continuation of NARDL, we cannot say that the causality test results are consistent.

In accordance to the literature reviewed, we could not find any study that analyzed the disaggregated data within the scope of COFOG with nonlinear methods. Arestis et al. (2021) performed a Johansen cointegration and then a linear and nonlinear Granger causality test using the disaggregated data. However, since the Johansen cointegration is linear, we do not think that the results of the nonlinear causality test performed afterward are robust. To fill this gap in the literature, we analyze the linkage between HCI and GDP from the disaggregated data within the scope of COFOG with linear Augmented ARDL (A-ARDL) and NARDL. Afterward, we perform the T-Y (Toda-Yamamoto) Granger causality test, which

allows for both linear and nonlinear causality to determine the direction of the linkage. The reasons for testing the linkage between HCI and GDP with nonlinear methods are as follows: (i.) The government budget is affected by the preferences of the political party or party groups that make up the government. (ii.) Structural breaks we detected in the period under review. (iii.) The absence of a significant linkage due to the linear A-ARDL test. (iv.) Degenerate problems in ARDL testing. (v.) BDS (Brock-Dechert-Scheinkman) test results of the series are nonlinear. Other parts of the study are as follows: Section 1 examines the relevant empirical literature. Section 2 gives information about the dataset, model, and method. Section 3 reports the empirical findings and compares them with other studies. Section 4 evaluates the results for the Turkish sample and specifies the study's limitations. It also gives advices for politicians and future studies.

I. EMPIRICAL LITERATURE REVIEW

Many studies have examined the famous linkage between PE and GDP, beginning with Wagner (1883) and taking on a different dimension with Keynes (1936). Some studies (Abizadeh and Yousefi, 1988; Oxley, 1994; Islam, 2001; Halicioglu, 2003; Sideris, 2007; Mohammadi et al., 2008; Kumar et al., 2012; Akinlo and Jemiluyi, 2018; Dahmani et al., 2021) have found results supporting WL, some studies (Babatunde, 2011; Yilgor et al., 2012; Al-Fawwaz, 2016; Govdeli, 2019; Rasaily and Paudel, 2019) supporting the KH, and some (Iyare and Lorde, 2004; Abu-Eideh, 2015; Gurdal et al., 2021; Bazán et al., 2022) supporting both. Singh and Sahni (1984), Burney (2002), Kónya and Abdullaev (2018) did not detect any linkages.

Some studies test the linkage between PEs and GDP in terms of expenditure types within the scope of COFOG. Among these studies, which produced mixed results, we summarized the studies specific to HCI in Table 1 regarding the country they examined, the period, the method they used, and the results they obtained. Some of these studies (Iqbal and Zahid, 1998; Bose et al., 2007; Nurudeen and Usman, 2010; Colombier, 2011; Musaba et al., 2013; Oni, 2014; Lupu et al., 2018; Shafuda and De, 2020) only test KH, while others (Dritsakis and Adamopoulos, 2004; Husnain, 2011; Fedeli, 2015; Tabar et al., 2017; Sedrakyan and Varela-Candamio, 2019; Jaén-Garcia, 2020; Arestis et al., 2021) test both KH and WL. Afonso and Alves (2017) only test WL.

Table 1. Some studies testing the linkage between HCI and GDP

Study	Country	Period	Method	Education Expenditure	Health Expenditure	Social Protection Expenditure
Iqbal and Zahid (1998)	Pakistan	1960-1997	Time series (OLS regression)	KH(✓)	Ø	Ø
Dritsakis and Adamopoulos (2004)	Greece	1960-2001	Time series (OLS regression, causality)	KH(✓), WL(✓)	KH(✓), WL(✓)	KH(X), WL(✓)
Bose et al. (2007)	30 Developing Countries	1970-1990	Time series (Seemingly Unrelated Regression)	KH(✓)	KH(X)	Ø

Nurudeen and Usman (2010)	Nigeria	1970-2008	Time series (cointegration)	KH(X)	KH(✓)	Ø
Colombier (2011)	Sweden	1960-2005	Time series (ARDL bound test)	KH(✓)	KH(✓)	KH(✓)
Husnain (2011)	Pakistan, India, Sri Lanka	1975-2009	Time series (cointegration, causality)	KH(X), WL(X)	KH(X), WL(X)	Ø
Musaba et al. (2013)	Malawi	1980-2007	Time series (cointegration)	KH(X)	KH(X)	KH(X)
Sapuan and Sanusi (2013)	Malaysia	1975-2011	Time series (ARDL bound test)	KH(X)	KH(✓)	Ø
Oni (2014)	Nigeria	1970-2010	Time series (OLS regression)	Ø	KH(✓)	Ø
Fedeli (2015)	Italy	1982-2009	Time series (cointegration, causality)	Ø	KH(X), WL(✓)	Ø
Afonso and Alves (2017)	14 European Countries	1996-2013	Time series (Seemingly Unrelated Regression)	WL(X)	WL(X)	WL(X)
Tabar et al. (2017)	Iran	1981-2012	Time series (ARDL bound test)	KH(X), WL(✓)	Ø	Ø
Lupu et al. (2018)	Central and Eastern European Countries	1995-2015	Time series (ARDL bound test, causality)	KH(✓)	KH(✓)	KH(X)
Sedrakyan and Varela-Candamio (2019)	Armenia and Spain	1996-2014	Time series (IRF and FEVD Regressions, causality)	KH(X), WL(✓)	KH(✓), WL(✓)	KH(X), WL(✓)
Jaén-García (2020)	Greece	1958-2015	Time series (cointegration, causality)	Ø	Ø	KH(X), WL(✓)
Shafuda and De (2020)	Namibia	1980-2015	Time series (cointegration)	KH(✓)	KH(✓)	Ø
Arestis et al. (2021)	Türkiye	2006-2019	Time series (cointegration, causality)	KH(✓), WL(✓)	KH(✓), WL(✓)	KH(✓), WL(X)

Notes: KH(✓): Keynes' hypothesis supports; KH(X): Keynes' hypothesis doesn't support; WL(✓): Wagner's law supports; WL(X): Wagner's law doesn't support; Ø: not analyzed.

So far, very few studies (Dritsakis and Adamopoulos, 2004; Colombier, 2011; Musaba et al., 2013; Afonso and Alves, 2017; Lupu et al., 2018; Sedrakyan and Varela-Candamio, 2019; Arestis et al., 2021) have tested the linkage between EDU, HEA, and SOCPRO with GDP in a single study. All these studies used linear methods in the analyses. Only Arestis et al. (2021) applied nonlinear causality. However, since the cointegration analysis is linear, the results of the nonlinear causality test performed afterward are not robust. Dritsakis and Adamopoulos (2004), Afonso and Alves (2017), Sedrakyan and Varela-Candamio (2019), and Arestis et al. (2021) tested the linkage between each type of expenditure under COFOG with GDP in separate models. However, PEs are made simultaneously and

together for a certain period. Therefore, the results from these studies may be suspicious.

Some studies analyze the linkage between PE types and GDP in a single model using disaggregated data within the scope of COFOG. Of these studies, Colombier (2011) used transport expenditures, general public service expenditures, and justice expenditures in addition to HCI in his analysis of the Swedish economy. Musaba et al. (2013) used seven types of expenditure (education, health, defense, transportation, etc.) to test the famous linkage in the Malawi economy. Also, Colombier (2011) and Musaba et al. (2013) did not complete their cointegration analysis with a causality test and determine the direction of the relations. On the other hand, Lupu et al. (2018) used all expenditure types within the scope of COFOG in the same model in their analysis for Central and Eastern European Countries. However, none of these studies tested only the linkage between HCI and GDP. At the same time, these studies ignored possible asymmetric effects. We only test the linkage between HCI and GDP. While testing this linkage, we use the NARDL method, which, unlike previous studies, can reveal asymmetric effects in addition to A-ARDL. We apply the T-Y Granger causality test to determine the direction of possible linkages.

II. METHODOLOGY

A. Data

This study examines linkages among GDP and EDU, HEA, and SOCPRO variables (human capital investments) in Türkiye. The variables within the scope of the study consist of 64 quarterly data for 2004-2019 period. Since the data is quarterly, we adjusted for seasonality using the "seasonal trend decomposition" method. We also transformed the data into logarithmic form to approximate the extreme values of the variables to the mean. Logarithmic series gives more efficient results when comparing past values with new ones. It also allows for the analysis results to be interpreted as percentages, thus making the results easier to understand. Data sources, abbreviations, expected sign values, and descriptive statistics are given in Tables 2 and 3.

Table 2. Dataset and description

	Explanation	Expected Sign
lnGDP	Gross Domestic Product, adjusted for seasonal effects and converted to natural logarithms.	Dependent Variable
lnSOCPRO	Social Protection Expenditures, adjusted for seasonal effects and converted to natural logarithms.	+
lnHEA	Health Expenditures, adjusted for seasonal effects and converted to natural logarithms.	+
lnEDU	Education Expenditures, adjusted for seasonal effects and converted to natural logarithms.	+

Source: <https://www.tuik.gov.tr/>, <https://en.hmb.gov.tr/>

According to the descriptive statistics presented in Table 3, the closeness of the mean and median values of the variables gives rise to an expectation that these variables could have a normal distribution. The variables must have a skewness value of zero (0) and a kurtosis value of three (3) to be appropriately normally distributed. Above, concerning the skewness values in Table 4, all variables, except for the GDP variable, exhibit left-skewness. Nevertheless, since

all variables have skewness values close to zero, it can be asserted that the variables are "approximately symmetric." All variables are flatter than the normal distribution because their kurtosis values are below three. In addition, whether the variables exhibit a normal distribution can also be determined by looking at the probability values of the Jarque-Bera test. Since all variables' Jarque-Bera test probabilities are greater than 0.1, the variables have a normal distribution.

Table 3. Describe statistics

	lnGDP	lnSOCPRO	lnHEA	lnEDU
Mean	26.66644	23.54336	22.19085	23.26895
Median	26.64968	23.53490	22.17537	23.30107
Maximum	27.77425	24.84319	23.42455	24.46670
Minimum	25.62552	22.24126	20.70815	22.01629
Std. Dev.	0.605161	0.733138	0.628509	0.707365
Skew.	0.141402	-0.032904	-0.193458	-0.080960
Kurt.	1.887122	2.043595	2.672690	1.854356
Jarque-Bera	3.515938	2.450779	0.684896	3.569916
Probability	0.172395	0.293643	0.710030	0.167804
Sum	1706.652	1506.775	1420.214	1489.213
Sum Sq. Dev.	23.07188	33.86191	24.88652	31.52302
Observations	64	64	64	64

B. Model

In this study, we examine the linkage between HCI and GDP by using the disaggregated data of PEs within the scope of COFOG for the Türkiye sample. For this purpose, we use Peacock and Wiseman's (1961) model, which we modified with inspiration from Romer (1989) and Barro (1990). In this context, the model we estimate is as in Equation 1.

$$\ln \text{GDP} = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{SOCPRO} + \beta_2 \ln \text{HEA} + \beta_3 \ln \text{EDU} + \varepsilon_i \quad (1)$$

In Equation 1, the dependent variable is the GDP. We preferred to use SOCPRO, HEA, and EDU sub-items within the scope of COFOG instead of total PE as the independent variable.

C. Empirical Framework

Firstly, we applied the ARDL bounds test developed by Pesaran et al. (2001) to investigate the long run cointegration relationship between HCI and GDP variables. Since this approach is more flexible in terms of its stationarity properties (Shahbaz et al., 2013), we can say that it has become more popular among researchers in recent years compared to cointegration tests such as Engle and Granger (1987) in empirical analyses.

The ARDL procedure has become popular among researchers because it provides consistent results even for a limited number of observations and is helpful for models containing variables with different stationarity levels (Narayan and Smyth, 2005). However, Peseran et al. (2001) make some assumptions so that this test does not yield misleading results. These assumptions are that the dependent variable is I(1), the independent variables are exogeneity, and there are no degenerate cases. McNown et al. (2018) and Sam et al. (2019) also highlight similar weaknesses. The case "degenerate lagged dependent variable," which McNown et al. (2018) emphasized as degenerate case #2, refers to the situation where the lagged level of the dependent variable is insignificant, and the lagged values of the

independent variables are significant. We rule out this problem the t_{DV} test is applied. The "degenerate lagged independent variable" problem, highlighted by McNown et al. (2018) as degenerate case #1, refers to the situation where the independent variable(s)'s lagged values are insignificant. However, the dependent variable's lagged value is significant. Case #1 to rule out, the dependent variable must be $I(1)$. In cases where the unit root test results of the dependent variable give conflicting results or the dependent variable is $I(0)$, an approach called the bootstrap ARDL procedure by McNown et al. (2018) and later called the augment ARDL procedure by Sam et al. (2019) emerged. These researchers proposed a third test that gives more apparent results in deciding cointegration: F_{IDV} .

As a result of the analysis, if we cannot detect a linear cointegration linkage between the variables, we use the NARDL method to detect possible asymmetrical linkages. Unlike linear analyses, NARDL, an asymmetric analysis method, considers that the impact of negative and positive shocks to independent variables on the dependent variable is not the same. In this respect, unlike ARDL, the NARDL method reveals hidden cointegration between variables. Other reasons for testing the relationship between HCI and GDP using the NARDL method are: The government budget is affected by the preferences of the political party or party groups that make up the government. We detected structural breaks during the period under review—degenerate problems in ARDL testing. The series of BDS test results is nonlinear.

As a conventional application of time series analysis and to the robustness of the analysis, we perform the T-Y Granger causality test developed by Toda and Yamamoto (1995) to explore the causality direction between GDP and increases and decreases in SOCPRO, HEA, and EDU. This method allows for analyzing linkages between series without requiring stationarity and cointegration assumptions. Also, this method allows for both linear and nonlinear causality. The first step of this method involves determining an appropriate lag length (k). In the second step, we add the lag length with the highest combined degree of integration ($d_{\max}$) to k . In the third step, we estimated a VAR model for the lag length of $k+d_{\max}$.

III. RESULTS AND DISCUSSION

In the analysis part, we started with the determination of the integration level of the variables. This situation is essential for A-ARDL and NARDL analysis because none of the variables in the model should be $I(2)$ (Akçay, 2019). To detect this situation, we applied ADF (Dickey and Fuller, 1979) unit root test, and the results are in Table 4 below.

Table 4. Conventional unit root tests

At Level		lnGDP	lnSOCPRO	lnHEA	lnEDU
C	t-Stat.	0.4770	-0.2198	-0.6517	-2.4024
	Prob.	0.9846	0.9296	0.8504	0.1460
C&T	t-Stat.	-1.5589	-5.8814***	-4.9354***	-1.8171
	Prob.	0.7980	0.0000	0.0008	0.6827
No C&T	t-Stat.	11.1395	4.5386	4.1193	2.7532
	Prob.	1.0000	1.0000	1.0000	0.9983
At First Difference		$\Delta(\ln GDP)$	$\Delta(\ln SOCPRO)$	$\Delta(\ln HEA)$	$\Delta(\ln EDU)$
C	t-Stat.	-9.0788***	-7.9894***	-8.5148***	-3.2584**
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0219

C&T	t-Stat.	-9.0908***	-7.9181***	-8.3985***	-4.2289***
	Prob.	0.0000	0.0000	0.0000	0.0079
No C&T	t-Stat.	-1.8656*	-10.7659***	-8.0097***	-0.4276
	Prob.	0.0596	0.0000	0.0000	0.5242

Notes: (*) 10%, (**) 5%; (***) 1%.

The ADF unit root test outcomes are displayed in Table 4, demonstrating that all the variables are I (1). To check the findings, we obtained from these conventional unit root tests, we applied the LS unit root test (Lee and Strazicich, 2003), which considers structural breaks, and the results are in Table 5 below. With this test, we aim to consider the structural breaks that Türkiye has experienced during the analysis periods discussed in the study.

Table 5. LS Unit Root Test Results

Variables	Level			First difference			Decision
	Lag	Break Years	t-stat.	Lag	Break Years	t-stat.	
lnGDP	2	2006:Q1&2016:Q3	-2.57	3	2005:Q3&2017:Q2	-5.20***	I (1)
lnSOCPRO	1	2011:Q1&2017:Q4	-4.82***				I (0)
lnHEA	1	2006:Q4&2013:Q1	-2.42	1	2012:Q3&2013:Q2	-9.52***	I (1)
lnEDU	4	2005:Q3&2007:Q1	-5.02***				I (0)

Findings from all tests (both with and without a structural break) indicate that any variable is clearly not I (2). Especially since the variables are stationary at different degrees according to the LS unit root test results and no variable is stationary I (2) at the second difference according to ADF, and LS, whether the variables move together can be investigated by the A-ARDL cointegration method.

The calculated F_{OVERALL} statistics value is (1.29). At the 1% significance level for the observation values, the upper limit is less than (6.19). In addition, the t_{DV} statistical value is (-1.63), lower than the upper limit value of (-3.46) at the 1% significance level as an absolute value. According to both the F_{OVERALL} and t_{DV} test results, we accept the H_0 hypothesis, which states that there is no cointegration between the variables. In order to obtain more evident results in deciding cointegration, we also applied the F_{IDV} test suggested by Sam et al. (2019) as a third test. The F_{IDV} statistical value is (1.11), and the upper limit for the observation values is less than (6.83). As a result, we detect no cointegration linkage between the variables for these three tests. We interpret this finding as that EDU, HEA, SOCPRO, and GDP variables do not move together linearly in the long run.

The absence of a linear cointegration linkage between the variables uncovers the possibility of a nonlinear cointegration linkage. Before starting the nonlinear cointegration test, we used the BDS test to determine nonlinear dependencies (Broock et al., 1996).

Table 6. BDS nonlinearity results

BDS stat.	Embedding dimensions = k				
	k=2	k=3	k=4	k=5	k=6
lnGDP	0.196172***	0.331509***	0.426557***	0.495160***	0.545283***
lnSOCPRO	0.168818***	0.286854***	0.366752***	0.427642***	0.472519***
lnHEA	0.156312***	0.270789***	0.349504***	0.402599***	0.441185***
lnEDU	0.187387***	0.322442***	0.419425***	0.487602***	0.537237***

Ullah et al. (2020) emphasized that if there is a structural break in the series, the BDS test should be used to detect nonlinear dependencies. Table 6 shows the BDS results and confirms the data's nonlinearity at the 1% significance level. The

results of the BDS test motivate us even more to continue with the NARDL analysis (Syed, 2021).

After applying the BDS test, we decomposed the increases and decreases in the independent variables. Since the data is quarterly, we determined the maximum lag length to be four (4) as in A-ARDL. The bounds test results show that the variables have a robust nonlinear cointegration linkage. Because the F_{OVERALL} (5.12) value and the t_{DV} (-5.20) value calculated for the NARDL (3, 3, 0, 4, 0, 1, 0) model are significant at the 1% level, we interpret these results as EDU, HEA, SOCPRO, and GDP acting together nonlinearly in the long run.

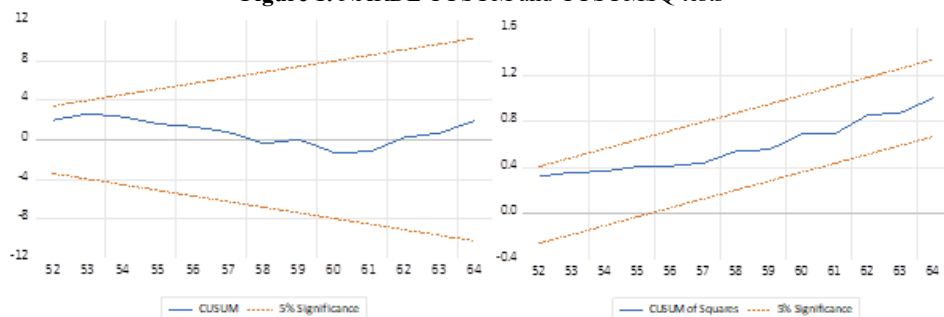
Table 7. Estimation of NARDL results

A) Estimation results	Coef.	t-stat.	p-val.
C	14.83925	5.210864	0.0000
$\ln \text{GDP}_{t-1}$	-0.575163	-5.205746	0.0000
$\ln \text{SOCPRO}_{t-1}^+$	0.082015	2.820654	0.0074
$\ln \text{SOCPRO}_{t-1}^-$	-0.133698	-3.027928	0.0043
$\ln \text{HEA}_{t-1}^+$	0.112952	3.475490	0.0012
$\ln \text{HEA}_{t-1}^-$	-0.062617	-2.558157	0.0144
$\ln \text{EDU}_{t-1}^+$	-0.142223	-2.472320	0.0178
$\ln \text{EDU}_{t-1}^-$	-0.072427	-1.017683	0.3149
$\Delta \ln \text{GDP}_{t-1}$	0.092458	0.775054	0.4429
$\Delta \ln \text{GDP}_{t-2}$	0.257848	2.225531	0.0317
$\Delta \ln \text{SOCPRO}_{t-1}^+$	0.005529	0.201400	0.8414
$\Delta \ln \text{SOCPRO}_{t-1}^-$	-0.081225	-2.616899	0.0125
$\Delta \ln \text{SOCPRO}_{t-2}^+$	-0.077274	-2.712205	0.0098
$\Delta \ln \text{HEA}_{t-1}^+$	0.012181	0.481213	0.6330
$\Delta \ln \text{HEA}_{t-1}^-$	-0.092383	-2.863208	0.0066
$\Delta \ln \text{HEA}_{t-2}^+$	-0.096499	-2.954919	0.0052
$\Delta \ln \text{HEA}_{t-3}^+$	-0.062723	-2.112755	0.0409
$\Delta \ln \text{EDU}_{t-1}^+$	-0.005409	-0.074816	0.9407
DUMMY	-0.056687	-2.521586	0.0158
B) Long run results			
$L_{\ln \text{SOCPRO}}^+$	0.142594	[0.0034]	$L_{\ln \text{SOCPRO}}^-$ -0.232452 [0.0004]
$L_{\ln \text{HEA}}^+$	0.196383	[0.0001]	$L_{\ln \text{HEA}}^-$ -0.108869 [0.0091]
$L_{\ln \text{EDU}}^+$	-0.247275	[0.0169]	$L_{\ln \text{EDU}}^-$ -0.125925 [0.3299]
C) Asymmetry tests			
$W_{\text{LR}, \ln \text{SOCPRO}}$	108.6088	[0.0000]	$W_{\text{SR}, \ln \text{SOCPRO}}$ 0.488466 [0.4846]
$W_{\text{LR}, \ln \text{HEA}}$	84.54768	[0.0000]	$W_{\text{SR}, \ln \text{HEA}}$ 9.559493 [0.0020]
$W_{\text{LR}, \ln \text{EDU}}$	1.720815	[0.1896]	$W_{\text{SR}, \ln \text{EDU}}$ - -
D) Diagnostic tests			
X^2_{SC}	4.7478	[0.0931]	$X^2_{\text{HET(BPG)}}$ 13.6361 [0.7525]
$X^2_{\text{NORM(LB)}}$	7.6434	[0.0218]	$X^2_{\text{HET(ARCH)}}$ 1.2551 [0.2626]
CUSUM and CUSUM of Squares	Stable		X^2_{FF} 0.0243 [0.8770]

Notes: Please see the notes in Table 3.

Another critical finding obtained in the study is that the sign of the dummy variable (we determined according to the LS unit root test result of GDP) is significant and negative, as we expected. This finding is empirical evidence that the structural break in "2016: Q3" is significant. We present empirical evidence that the coup attempts in Türkiye on 15 July 2016 harmed GDP. Diagnostic tests in panel D in Table 7 reveal no heteroscedasticity, serial correlation, or functional form problems in the model. Figure 1 confirms that NARDL CUSUM and CUSUMSQ fit the short run and long run coefficients, and the model is stable.

Figure 1. NARDL CUSUM and CUSUMSQ tests

According to the NARDL test results, it is clear that there is a nonlinear cointegration linkage between the variables. Therefore, the causality test is applied to determine the direction of the linkages between the variables. Although the variables integrate in the same order $[I(1)]$ according to the traditional unit root test results, the variables integrate in a different order according to the LS unit root test results considering the structural breaks. Therefore, we preferred the T-Y causality test, which allows for stationarity at different levels and nonlinear linkages. As a result of unit root tests, we decided that the highest degree of integration of the series is $d_{\max}=1$. Then, we determined the optimal lag length for this test. According to the information criteria obtained from the standard VAR model we created, the most appropriate lag is $k=5$. As a result, we determined that the $k+d_{\max}$ level required for the T-Y causality analysis is 6. The T-Y Granger causality results are presented in Table 8.

Table 8. The T-Y Granger Causality Test Results

H_0	$k+d_{\max}$	Wald Stat.	p-val.	Direction of Causality
$\ln SOC PRO^+ \nrightarrow \ln GDP$	$5+1=6$	30.54388 ***	0.0000	$\ln SOC PRO^+ \leftrightarrow \ln GDP$
$\ln GDP \nrightarrow \ln SOC PRO^+$	$5+1=6$	13.37665**	0.0200	
$\ln SOC PRO^- \nrightarrow \ln GDP$	$5+1=6$	7.042217	0.2175	$\ln SOC PRO^- \nrightarrow \ln GDP$
$\ln GDP \nrightarrow \ln SOC PRO^-$	$5+1=6$	116.6887***	0.0000	
$\ln HEA^+ \nrightarrow \ln GDP$	$5+1=6$	25.30980***	0.0001	$\ln GDP \leftrightarrow \ln HEA^+$
$\ln GDP \nrightarrow \ln HEA^+$	$5+1=6$	198.2062***	0.0000	
$\ln HEA^- \nrightarrow \ln GDP$	$5+1=6$	10.45874*	0.0632	$\ln GDP \leftrightarrow \ln HEA^-$
$\ln GDP \nrightarrow \ln HEA^-$	$5+1=6$	22.04738***	0.0005	
$\ln EDU^+ \nrightarrow \ln GDP$	$5+1=6$	6.537358	0.2574	$\ln EDU^+ \nrightarrow \ln GDP$
$\ln GDP \nrightarrow \ln EDU^+$	$5+1=6$	208.9119***	0.0000	
$\ln EDU^- \nrightarrow \ln GDP$	$5+1=6$	8.950586	0.1110	$\ln EDU^- \nrightarrow \ln GDP$
$\ln GDP \nrightarrow \ln EDU^-$	$5+1=6$	26.81749***	0.0000	

Notes: (*) 10%; (**) 5%; (***) 1%.

According to the T-Y Granger causality test results, the null hypothesis that no causality exists between positive SOCPRO and GDP is rejected (mutually) at the 1% significance level. This result shows that while GDP is the Granger cause of positive SOCPRO, positive SOCPRO is also the Granger cause of GDP. This linkage means that there is feedback between these variables. In addition, these results showing the bidirectional causality linkages between SOCPRO and GDP support the findings obtained from the NARDL method. This bidirectional causality linkage between SOCPRO and GDP shows that both WL and KH are valid for SOCPRO in the long run. This result contradicts with the results of Musaba et al. (2013), Afonso and Alves (2017), and Lupu et al. (2018) for SOCPRO. On the other hand, this finding partially supports the studies of Dritsakis and Adamopoulos (2004), Sedrakyan and Varela-Candamio (2019), and Jaén-Garcia (2020), who found only WL valid for only SOCPRO. In addition, this finding partially supports the studies of Colombier (2011) and Arestis et al. (2021), who found only the KH valid for SOCPRO.

Like SOCPRO, the null hypotheses that no causality exists between positive HEA and negative HEA and GDP are rejected at the (mutually) 1% significance level. This result means a bidirectional causality linkage exists among positive HEA and negative HEA and GDP. In other words, while HEA is the Granger cause of GDP, GDP is also the Granger cause of HEA, and there is feedback between them. This finding supports the HEA variable's positive and negative coefficient values, which are statistically significant and robust in the short and long run according to the NARDL method. The bidirectional causality linkage between HEA and GDP shows that both WL and KH are valid for HEA in the long run, like SOCPRO. This finding fully supports the results of Dritsakis and Adamopoulos (2004), Sedrakyan and Varela-Candamio (2019), and Arestis et al. (2021) for HEA. For HEA, this study differs partially from Afonso and Alves (2017), which rejects only WL, or studies (Bose et al., 2007; Musaba et al., 2013; Fedeli, 2015) that reject only the KH. However, the study entirely contradicts with the study of Husnain (2011), who rejects both WL and the KH for HEA.

Another critical finding is the unidirectional Granger causality linkage from GDP to positive EDU and negative EDU. However, there is no causal linkage from EDU to GDP. While our findings for EDU show that WL is valid, they do not support the KH. These results fully support the results of Tabar et al. (2017), and Sedrakyan and Varela-Candamio (2019) for EDU. For EDU, these results partially differ from the studies of Afonso and Alves (2017), which rejected only WL, or Iqbal and Zahid (1998), Bose et al. (2007), Colombier (2011), Lupu et al. (2018) and Shafuda and De (2020), which only accepted the KH.

The absence of any causality from positive EDU and negative EDU to GDP supports the insignificant coefficients obtained from the NARDL method for EDU. In this finding, we think that the period we analyzed (2004-2019) was not long enough to reveal the impact of EDU on GDP. Studies verifying KH for EDU in the literature mostly cover 30 years or more (Dritsakis and Adamopoulos, 2004; Colombier, 2011; Shafuda and De, 2020) supports our view.

Finally, we compared this study's findings with other studies (Dritsakis and Adamopoulos, 2004; Sedrakyan and Varela-Candamio, 2019; Arestis et al. 2021) examining the linkages between GDP and all components of HCI. However, these studies separately test the linkage between GDP and the components of HCI. The present study, unlike the literature, analyzes all components of HCI in a linear and nonlinear model. The findings obtained from this study are more consistent than the findings of other studies since PEs are made simultaneously and together for a certain period.

IV. CONCLUSIONS

This study examines the effects of HCI on GDP for 2004-2019 period. The difference between the study from other studies is that it analyzes the effects of HCI on GDP with A-ARDL, NARDL, and T-Y Granger causality tests for Türkiye, taking into account nonlinear methods in addition to linear methods. The study reveals significant results for all three components of HCI. First, both increases and decreases in SOCPRO increase GDP. However, GDP's response to a decrease in SOCPRO is about one and a half times greater than its response to an increase in SOCPRO. This linkage between SOCPRO and GDP also reflects countries' preference between the social state function and the efficient use of resources. Increasing SOCPRO as a requirement of the social state function contributes to human capital and positively affects EG. However, allocating funds allocated to SOCPRO to more productive areas may significantly impact EG. Therefore, this result indicates that Türkiye attaches more importance to the effective use of resources in the relevant period (2004-2019) than the social state function. Developing countries with scarce natural resources, such as Türkiye, should attach more importance to the effective use of resources without ignoring the social state function if they want to increase their level of development.

Second, in the long run, both increases and decreases in HEA increase GDP like SOCPRO. However, GDP's response to an increase in HEA is about 1.7 times greater than its response to a decrease. This result shows that the increases in HEA, which is a component of HCI and contributes to the growth of healthy generations, are highly effective on GDP. This situation also indicates that Türkiye uses HEA effectively. Therefore, developing countries like Türkiye should not give up on HEA if they want to use resources effectively without compromising HCI. Third, there is a robust linear linkage between EDU and GDP, while there is no nonlinear linkage. Thus, the impact of EDU on GDP is more striking than the impact of SOCPRO and HEA. The government provides education and health services among the semi-public goods and services. One of the characteristics of semi-public goods and services is that they create positive externalities. Increases in HEA and EDU indicate that the government is providing more health and education services. Among the findings of the study, increases in HEA increase GDP more than decreases, and the fact that there is a linear linkage between EDU and GDP shows that HEA and EDU create positive externalities. HEA and EDU ensure the growth of healthy and educated individuals while also positively affecting the GDP.

In addition, both KH and WL are valid for the period examined in SOCPRO and HEA, which are components of HCI. In EDU, KH is valid, but WL is not.

Another important finding from the study is that the dummy variable we determined for the 2016:Q3 period was negative and significant. Significantly, Türkiye's 15 July 2016 failed coup attempt coincided with this period. In this period, GDP was adversely affected. Especially developing countries like Türkiye should be vigilant against coup attempts that may adversely affect economic development and growth and take steps for more advanced democracy.

Those evaluating the results of the study should note two main limitations. Firstly, the time limitation is that the data on PEs within the scope of COFOG starts from 2004 in the Türkiye sample. This limitation masks the asymmetric effect of EDU on GDP. The second limitation is that our HCI-based model contributes to the literature for a single-country sample. In future studies, applying the HCI model to other countries or country groups will significantly expand the contribution to the literature.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi Ali BALKI tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Abizadeh, S. and Yousefi, M. (1988). An empirical re-examination of Wagner's law. *Economics Letters*, Vol. 26, Iss. 2, 169-173.
- Abu-Eideh, O. M. (2015). Causality between public expenditure and GDP growth in Palestine: An econometric analysis of Wagner's law. *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol. 6, Iss. 2, 189-199.
- Afonso, A. and Alves, J. (2017). Reconsidering Wagner's law: evidence from the functions of the government. *Applied Economics Letters*, Vol. 24, Iss. 5, 346-350.
- Akçay, S. (2019). Does oil price asymmetrically impact remittance outflows? The case of Oman. *Review of Middle East Economics and Finance*, Vol. 15, Iss. 2.
- Akinlo, A. E. and Jemiluyi, O. O. (2018). Government expenditure and economic growth nexus in Nigeria: Evidence from nonlinear ARDL and causality approaches. *Review of Innovation and Competitiveness*, Vol. 24, Iss. 5, 346-350.
- Al-Fawwaz, T. M. (2016). The impact of government expenditures on economic growth in Jordan (1980-2013). *International Business Research*, Vol. 9, Iss. 1, 99-105.
- Aregbeyen, O. (2006). Cointegration, causality and Wagner's law: a test for Nigeria, 1970-2003. *Economic and Financial Review*, Vol. 44, Iss. 2, 1-22.
- Arestis, P., Sen, H. and Kaya, A. (2021). On the linkage between government expenditure and output: Empirics of the Keynesian view versus Wagner's law. *Economic Change and Restructuring*, Vol. 54, Iss. 2, 265-303.
- Babatunde, M. A. (2011). A bound testing analysis of Wagner's law in Nigeria: 1970-2006. *Applied Economics*, Vol. 43, Iss. 21, 2843-2850.
- Balkı, A. and Göksu, S. (2023). The Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the Scope of Economic Classification: The Case of Türkiye. *Panoeconomicus*. <https://doi.org/10.2298/PAN220925006B>

- Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, Vol. 98, Iss. 2, 103-125.
- Bazán, C., Álvarez-Quiroz, V. J. and Olivares, Y. M. (2022). Wagner's law vs. Keynesian hypothesis: Dynamic impacts. *Sustainability*, Vol. 14, 1-25.
- Bird, R. M. (1971). Wagner's law of expanding state activity. *Public finance = Finances publiques*, Vol. 26, Iss. 1, 1-26.
- Bose, N., Haque, M. E. and Osborn, D. R. (2007). Public expenditure and economic growth: A disaggregated analysis for developing countries. *The Manchester School*, Vol. 75, Iss. 5, 533-556.
- Broock, W. A., Scheinkman, J. A., Dechert, W. D. and LeBaron, B. (1996). A test for independence based on the correlation dimension. *Econometric reviews*, Vol. 15, Iss. 3, 197-235.
- Burney, N. A. (2002). Wagner's hypothesis: Evidence from Kuwait using cointegration tests. *Applied Economics*, Vol. 34, Iss. 1, 49-57.
- Chang, T. (2002). An econometric test of Wagner's law for six countries based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Applied Economics*, Vol. 34, Iss. 9, 1157-1169.
- Christie, T. (2014). The effect of government spending on economic growth: Testing the non-linear hypothesis. *Bulletin of Economic Research*, Vol. 66, Iss. 2, 183-204.
- Colombier, C. (2011). Does the composition of public expenditure affect economic growth? Evidence from the Swiss case. *Applied Economics Letters*, Vol. 18, Iss. 16, 1583-1589.
- Dahmani, M. D., Bendahmane, A. and Chenini, M. (2021). Revisiting the validity of Wagner's law in Algeria during 1970-2018: New evidence from linear and nonlinear models. *Journal of Finance, Investment and Sustainable Development*, Vol. 6, Iss. 2, 457-476.
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 74, Iss. 366, 427-431.
- Dritsakis, N. and Adamopoulos, A. (2004). A causal relationship between government spending and economic development: An empirical examination of the Greek economy. *Applied Economics*, Vol. 36, Iss. 5, 457-464.
- Engle, R. F. and Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, Vol. 55, Iss. 2, 251-276.
- Fedeli, S. (2015). The impact of GDP on health care expenditure: The case of Italy (1982–2009). *Social Indicators Research*, Vol. 122, 347-370.
- Govdeli, T. (2019). Public expenditures and economic growth: Empiric analysis of Wagner law and Keynesian hypothesis in Turkey. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Vol. 33, Iss. 3, 995-1010.
- Gurdal, T., Aydin, M. and Inal, V. (2021). The relationship between tax revenue, government expenditure, and economic growth in G7 countries: New evidence from time and frequency domain approaches. *Economic Change and Restructuring*, Vol. 54, 305-337.
- Halicioglu, F. (2003). Testing Wagner's law for Turkey, 1960-2000. *Review of Middle East Economics and Finance*, Vol. 1, Iss. 2, 129-140.
- Henrekson, M. (1993). Wagner's law-a spurious relationship. *Public Finance*, Vol. 48, Iss. 3, 406-415.
- Husnain, M. I. (2011). Keynes versus Wagner: Aggregated and disaggregated analysis of public expenditure in selected South Asian Countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, Vol. 67, 46-53.
- Iqbal, Z. and Zahid, G. M. (1998). Macroeconomic determinants of economic growth in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, Vol. 37, Iss. 2, 125-148.
- Irاندoust, M. (2019). Wagner on government spending and national income: A new look at an old relationship. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 41, Iss. 4, 636-646.
- Irmen, A. and Kuehnle, J. (2009). Productive government expenditure and economic growth. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 23, Iss. 4, 692-733.
- Islam, A. M. (2001). Wagner's law revisited: Cointegration and exogeneity tests for the USA. *Applied Economics*, Vol. 8, Iss. 8, 509-515.

- Iyare, S. O. and Lorde, T. (2004). Co-integration, causality and Wagner's law: Tests for selected Caribbean countries. *Applied Economics Letters*, Vol. 11, Iss. 13, 815-825.
- Jaén-García, M. (2020). A review of Wagner's law with disaggregated data for Spain. *Applied Economics Quarterly*, Vol. 66, Iss. 1, 65-92.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Palgrave Macmillan.
- Kónya, L. and Abdullaev, B. (2018). An attempt to restore Wagner's law of increasing state activity. *Empirical Economics*, Vol. 55, Iss. 4, 1569-1583.
- Kumar, S., Webber, D. J. and Fargher, S. (2012). Wagner's law revisited: Cointegration and causality tests for New Zealand. *Applied Economics*, Vol. 44, Iss. 5, 607-616.
- Lamartina, S. and Zaghini, A. (2008). Increasing public expenditures: Wagner's law in OECD countries. Center for Financial Studies Working Paper, No: 13.
- Lee, J. and Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *Review of economics and statistics*, Vol. 85, Iss. 4, 1082-1089.
- Leshoro, T. L. A. (2017). An empirical analysis of disaggregated government expenditure and economic growth in South Africa. Unisa Economic Research Working Paper, No: 10/2017.
- Lucas, R. E. Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 22, Iss. 1, 3-42.
- Lupu, D., Petrisor, M. B., Bercu, A. and Tofan, M. (2018). The impact of public expenditures on economic growth: A case study of Central and Eastern European countries. *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 54, Iss. 3, 552-570.
- Magazzino, C. (2012). Wagner versus Keynes: Public spending and national income in Italy. *Journal of Policy Modeling*, Vol. 34, Iss. 6, 890-905.
- Mann, A. J. (1980). Wagner's law: An econometric test for Mexico, 1925-1976. *National Tax Journal*, Vol. 33, Iss. 2, 189-201.
- McNown, R., Sam, C. Y. and Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, Vol. 50, Iss. 13, 1509-1521.
- Mohammadi, H., Cak, M. and Cak, D. (2008). Wagner's hypothesis new evidence from Turkey using the bounds testing approach. *Journal of Economic Studies*, Vol. 35, Iss. 1, 94-106.
- Musaba, E. C., Chilonda, P. and Matchaya, G. (2013). Impact of government sectoral expenditure on economic growth in Malawi, 1980-2007. *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol. 4, Iss. 2, 71-79.
- Narayan, P. K. and Smyth, R. (2005). Electricity consumption, employment and real income in Australia evidence from multivariate Granger causality tests. *Energy policy*, Vol. 33, Iss. 9, 1109-1116.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, Vol. 37, Iss. 17, 1979-1990.
- Nurudeen, A. and Usman, A. (2010). Government expenditure and economic growth in Nigeria, 1970-2008: A disaggregated analysis. *Business and Economics Journal*, Vol. 4, Iss. 1, 1-11.
- OECD. (2021). *Classification of the Functions of Government (COFOG)*, in Government at a Glance 2021. Paris: OECD Publishing.
- Oni, L. B. (2014). Analysis of the growth impact of health expenditure in Nigeria. *Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF)*, Vol. 3, Iss. 1, 77-84.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, causality and Wagner's law: A test for Britain 1870-1913. *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 41, Iss. 3, 286-298.
- Peacock, A. T. and Wiseman, J. (1961). *The growth of public expenditure in the United Kingdom*. Princeton: Princeton University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 16, Iss. 3, 289-326.
- Raifu, I. A. and Aminu, A. (2020). A reconsideration of Wagner's hypothesis for Nigeria using linear and nonlinear ARDL methods. *International Journal of Sustainable Economy*, Vol. 12, Iss. 4, 321-343.

- Rasaily, A. and Paudel, S. (2019). Impact of government expenditures on economic growth: Case of Nepal. *International European Extended Enablement in Science, Engineering & Management*, Vol. 10, Iss. 6, 167-174.
- Rathanasiri, R. A. (2020). Impact of public education expenditure on economic growth in Sri Lanka: Evidence from econometrics analysis. *Journal of Management Matter*, Vol. 7, Iss. 1, 51-71.
- Romer, P. M. (1989). Human capital and growth: Theory and evidence. National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper, No: 3137.
- Sam, C. Y., McNown, R. and Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, Vol. 80, 130-141.
- Sapuan, N. M. and Sanusi, N. A. (2013). Cointegration analysis of social services expenditure and human capital development in Malaysia: A bound testing approach. *Journal of Economic Cooperation and Development*, Vol. 34, Iss. 1, 1-18.
- Sedrakyan, G. S. and Varela-Candamio, L. (2019). Wagner's law vs. Keynes' hypothesis in very different countries (Armenia and Spain). *Journal of Policy Modeling*, Vol. 41, Iss. 4, 747-762.
- Shafuda, C. P. P. and De, U. K. (2020). Government expenditure on human capital and growth in Namibia: A time series analysis. *Journal of Economic Structures*, Vol. 9, 1-14.
- Shahbaz, M., Hye, Q. M. A., Tiwari, A. K. and Leitão, N. C. (2013). Economic growth, energy consumption, financial development, international trade and CO2 emissions in Indonesia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 25, 109-121.
- Shin, Y., Yu, B. and Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework. In: Sickles, R., Horrace, W. (eds) *Festschrift in Honor of Peter Schmidt*. Springer, New York, NY.
- Sideris, D. (2007). Wagner's law in 19th century Greece: A cointegration and causality analysis. Bank of Greece Working Paper, No: 64.
- Singh, B. and Sahni, B. S. (1984). Causality between public expenditure and national income. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 66, Iss. 4, 630-644.
- Srinivasan, P. (2013). Causality between public expenditure and economic growth: The Indian case. *International Journal of Economics and Management*, Vol. 7, Iss. 2, 335-347.
- Syed, A. A., Kamal, M. A. and Tripathi, R. (2021). An empirical investigation of nuclear energy and environmental pollution nexus in India: fresh evidence using NARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 28, Iss. 39, 54744-54755.
- Tabar, F. J., Najafi, Z. and Badooei, Y. S. (2017). The impact of educational expenditures of government on economic growth of Iran. *AD-minister*, Vol. 30, Iss. 1, 217-235.
- Toda, H. Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, Vol. 66, Iss. 1-2, 225-250.
- Ullah, A., Zhao, X., Kamal, M. A. and Zheng, J. (2020). Modeling the relationship between military spending and stock market development (a) symmetrically in China: An empirical analysis via the NARDL approach. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, Vol. 554, 124106.
- United Nations. (2000). Classifications of expenditure according to purpose: COFOG, COICOP, COPNI, COPPP. Series M: Miscellaneous Statistical Papers, No: 84.
- Wagner, A. (1883). *Finanzwissenschaft*. Leipzig: C. F. Winter.
- Yilgor, M., Ertugrul, C. and Eker Celepcioglu, M. (2012). The effect of public expenditure on economic growth: Turkey example. *Investment Management and Financial Innovations*, Vol. 9, Iss. 2, 193-202.

Akbelen’de Kadın Direnişi Bağlamında Ekofeminizm ve Çevresel Adalet: Eleştirel Söylem Analizi

Duygu YILDIZ KARAKOÇ*

Funda KEMAHLI GARIPOĞLU**

ÖZ

Bu çalışma, çevresel adalet ve ekofeminizm yaklaşımlarını ekolojik sorunlara eşitlikçi bir bakış açısı sunmaları bakımından incelemekte ve bu yaklaşımların ekonomik, etnik, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet temelli adaletsizliklere karşı sundukları çözüm önerilerini tartışmaktadır. Çalışmanın odak noktasını, Akbelen Ormanı’nda 2023 yazında yaşanan çevre mücadelesi oluşturmaktadır. Özellikle köylü kadınların doğayı koruma yönündeki direnişi, çevresel adalet ile ekofeminizmin kesiştiği önemli bir örnek olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Teun A. Van Dijk’in Eleştirel Söylem Analizi yöntemi kullanılarak ulusal ölçekte yayın yapan gazetelerde 15 Temmuz–15 Ağustos 2023 tarihleri arasında yayımlanan haber içerikleri incelenmiştir. Söz konusu haberlerde kadınların çevreyle olan ilişkisi, hak temelli söylemler ve doğa savunusunun medya temsilleri, “kadın-çevre-adalet” ekseninde makro tematik analizle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, hem çevresel direnişlerin toplumsal cinsiyet boyutuna hem de medya söylemlerinin bu mücadeleyi nasıl çerçevelediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Çalışmada, basın söylemlerinin kadınların ekolojik hak arayışını gölgede bırakarak direnişi siyasal bir olguya indirgediği ve bu yaklaşımın medyanın ekofeminist mücadelede hem destekleyici hem de sınırlandırıcı bir araç olarak rol oynadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekofeminizm, Çevresel Adalet, Akbelen Ormanı

JEL Sınıflandırması: Q54, Q56, D63

Ecofeminism and Environmental Justice in the Context of Women's Resistance in Akbelen: A Critical Discourse Analysis

ABSTRACT

This study examines environmental justice and ecofeminist approaches in terms of their egalitarian perspective on ecological problems and discusses their proposed solutions to economic, ethnic, class and gender injustices. The study focuses on the environmental struggle in the Akbelen Forest in the summer of 2023. In particular, the resistance of village women to protect nature is taken as an important example of the intersection of environmental justice and ecofeminism. In this context, Teun A. Van Dijk's Critical Discourse Analysis method was used to analyse news articles published in national newspapers between 15 July and 15 August 2023. In these news articles, women's relationship to the environment, rights-based discourses and media representations of nature conservation were evaluated through macro-thematic analysis on the axis of "women-environment-justice". The findings provide important insights into both the gender dimension of environmental resistance and how media discourses frame this struggle. The study shows that media discourses overshadow women's pursuit of environmental rights and diminish resistance to a political

* Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dyildiz@erzincan.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-9396-5917

** Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fkemahli@erzincan.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-8768-776X

phenomenon, and that this approach plays both a supporting and limiting role in the ecofeminist struggle.

Key Words: *Ecofeminism, Environmental justice, Akbelen Forest*

JEL Classification: *Q54, Q56, D63*

GİRİŞ

Çevresel sorunlara ve doğal kaynakların korunmasına odaklanan yaklaşımlar olarak çevresel adalet ve ekofeminizm, son dönemlerde çevresel etkilerin ve çevresel faydaların adil bir şekilde dağıtılması ile çevre sorunlarına, çevresel adaletsizliğe ve cinsiyet eşitsizliğine eşitlik bağlamında yaklaşılması gerektiğini savunan iki yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır.

Çevresel adaletsizliklerin nedenlerine dair ekonomik, sosyo-politik ve etnik/ırksal ayrımcılık açıklamalar ile farklı politika yaklaşımları ortaya koyan çevresel adalet, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde hem bilimsel hem politika literatüründe geniş ve açık bir gündeme sahiptir (Roberts, Pellow ve Mohai, 2018). Bu yönüyle çevresel sorunlar, kirlilik, doğal kaynakların kullanımı ve doğal yaşamın korunması gibi konularda çevresel adalet, toplumun farklı kesimlerinin, özellikle de ekonomik, etnik/ırksal ve sosyal açıdan dezavantajlı grupların, çevresel riskler ve etkiler konusunda adil bir uygulamaya maruz kalmasını hedefler. Adil etkilenme ilkesi, doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde yönetilmesi, çevresel sorunlara çözüm üretilmesi, çevresel politikaların oluşturulması ve uygulanmasında da temel ilke olarak kabul edilmektedir (Roberts, Pellow ve Mohai, 2018). Sanayi tesislerinin genellikle düşük gelirli bölgelerde bulunması ve sanayi tesislerinin kirlitici etkilerinden ilk olarak bu bölgelerde yaşayan insanların etkilenmesi, sağlıklarının tehlikeye atılması durumunda, yaklaşım olarak çevresel adalet ilkesi ile bu eşitsizliğin ve adaletsizliğin önlenmesi veya düzeltilmesi hedeflenir. Başka bir ifadeyle çevresel sorunlara karşı adil ve eşitlikçi bir yaklaşımı temsil eden çevresel adalet ilkesi ile her bireyin çevresel faydalardan adil şekilde yararlanması ve çevresel zararlar ile risklerin adil bir şekilde paylaşılması amaçlanır.

Çevresel adaletin sonuçlarını şekillendiren faktörlere bakıldığında kapitalizmin rolü başat olmak üzere, etnik/ırk ve sınıf ayrımcılığı, vatandaş gücü, sanayileşme süreçleri, politik-ekonomik bağlam ve baskın çevresel söylemlerin etkisi gibi unsurların ön plana çıktığı; vatandaşları, aktivistleri, uzmanları ve politikacıları ilgilendirdiği görülmektedir (Boström ve Davidson, 2018). Çevresel adaletin toplumsal düzeydeki etkilerini en güçlü biçimde belirleyen unsur, etnik/ırksal köken ile sınıfsal yapı temelinde gelişen ayrımcılıktır. Bu faktör, kendi içinde çok sayıda alt boyut barındırmakta olup, çevresel adaletin hem ilkesel düzeyde uygulanabilirliğini hem de etkisinin toplumsal ve mekânsal yayılımını genişletmektedir. Etnik/ırk ve sınıf ayrımcılığı bağlamında en önemli bileşenlerden biri de cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliği olmaktadır. Kesişimsel bir yaklaşımla hem etnik/ırksal ayrımcılığı hem sınıf farklılığını hem de ekonomik, sosyo-politik eşitsizlikleri de içermektedir. Bu çerçeveden bakıldığında çevresel sorunların etkilediği kesimler ile çevrenin korunması aşamasında harekete geçen kesimlerin kavşağında “kadın” unsuru ön plana çıkmaktadır. Böylece hem çevresel

adaletsizliğe hem de cinsiyet eşitsizliğine eşitlik bağlamında yaklaşılması gerektiğini savunan iki yaklaşım olarak çevresel adalet ve ekofeminizm penceresinden çevre sorunları ele alınmaktadır.

Buradan hareketle, Akbelen Ormanı ve ağaçları koruyan kadınlar örneği, çevresel adaletin ve ekofeminist yaklaşımın birlikte işlediği, doğa ile kadın emeği arasındaki bağı görünür kılan bir mücadele örneğidir. Dünya üzerinde tarihsel bir öneme de sahip olan “*ağaçlara sarılan kadınlar*” (Chipko hareketi) ile benzerlik gösteren bu hareket, kadınların doğa savunusu ve çevresel adalet mücadelesindeki rolünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle Akbelen Ormanı’ndaki ağaçları koruyan köylü kadınların mücadelesi, ekofeminist kuram ve çevresel adalet perspektifinden analiz edilmesi gereken anlamlı bir örneği oluşturmaktadır.

Bu çerçevede çalışmada kavramsal olarak çevresel adalet ve ekofeminizm yaklaşımları iki ayrı bölümde ele alınarak, çevresel sorunların çözümünde bu iki yaklaşımın ortak değerleri etrafında etnik/ırk, sınıf ve cinsiyet eşitsizliği ile ayrımcılığı ekseninde bir çözümleme yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Akbelen Ormanı ve ağaçları koruyan köylü kadınlar örneğinde, bir basın taraması yapılarak, elde edilen veriler Teun A. Van Dijk’in eleştirel söylem analiz yöntemi ile analiz edilerek, “*kadın*” kavramının hangi bağlamlar etrafında ele alındığı ortaya konulmuştur.

Çalışmanın analiz kısmına, konuya ideolojik yaklaşımın yansıtılması açısından farklı gazeteler dahil edilmiştir, ana akım gazete: Hürriyet; muhalif sol: Cumhuriyet ya da Sözcü; muhafazakâr: Yeni Şafak; çevre odaklı bir yaklaşıma sahip olması nedeniyle Yeşil Gazete; yerel bakış açısını yansıtmaması nedeniyle Muğla Yenigün Gazetesi dahil edilmiştir. Söz konusu bu gazetelerin internet gazeteciliği (elektronik ortamda yayın yapan gazeteler) kapsamında ilgili web haber sayfalarındaki haberler çalışma analizine dahil edilmiştir.

Belirlenen bu yayın organlarında “*Akbelen ormanı*” anahtar kelimesi ile yapılan aramalar “*kadın- çevre-adalet*” bağlamlarında tespit edilerek, 15 Temmuz 2023- 15 Ağustos 2023 tarihleri arası tüm haber ve gazete yazarlarının yazıları araştırma evrenine dâhil edilmiştir. Akbelen ormanında basına yansıyan doğa nöbetinin ikinci yılının dolduğu, basında yeniden gündem olduğu tarih olan ve bir aylık bir süreyi kapsayan 15 Temmuz 2023 ile 15 Ağustos 2023 tarihleri arası basın taraması yapılmıştır. Elde edilen veriler Teun A. Van Dijk’in eleştirel söylem analiz yöntemi ile “*Makro boyutta tematik olarak*” analiz edilerek bulgulara ulaşılmıştır.

I. ÇEVRESEL ADALET YAKLAŞIMI; KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Çevresel kaynaklara erişimde, çevre kirliliğinden etkilenmede ve çevresel karar alma süreçlerine katılımında herkesin eşit haklara sahip olması düşüncesini içeren çevresel adalet “*environmental justice*” kavramı, özellikle çevre kirliliği, doğal kaynaklara erişim, iklim değişikliği gibi konuların farklı sosyal, ekonomik ya da etnik grupları orantısız bir şekilde etkilediği savından hareket eder. Kavramın kökenine bakıldığında felsefe tarihinin en eski ve en tartışmalı konularından biri olan adalet kavramını içererek ve genişleterek, çevre sorunlarının farklı sosyal, ekonomik ya da etnik grupları orantısız bir şekilde etkilemesini önlemeyi

amaçladığı görülmektedir. Bu çerçevede adalet kavramının çerçevesinin ne olduğu, çevresel adalet kavramının epistemolojik kökenini oluşturmaktadır.

Antik Yunandan beri tartışılabilen adalet kavramı, siyaset felsefesinin önemli düşünürlerinden John Rawls’ın geliştirdiği adalet kuramı ile çağdaş siyaset teorilerinde merkezi bir yer edinmiştir. John Rawls’ın adil bir toplumun nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair geliştirdiği kapsamlı bir teori olan adalet kuramı, I. Kant ve J. Locke geleneği doğrultusunda toplumsal bir uzlaşma kuramını sunmaktadır (Kılıç ve Tok, 2014: 218). Eşitlikçi bir toplumun inşa edilmesinde sosyal ve politik bağlamda ele aldığı adaletin nasıl sağlanabileceği konusuna odaklanan Rawls (2005), adalet ve hakkaniyeti birbirinden ayırarak iki temel ilkeye dikkat çekmiştir. Özgürlük ilkesi ile her bireyin eşit temel özgürlüklere sahip olması gerektiğini; fark ilkesi ile toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin, en dezavantajlı olanlar için faydalı olması durumunda kabul edilebileceğini ileri sürmüştür.

Adalet kavramının tartışılabilir doğası ile özellikle sanayileşme sonrası her üretim sisteminin kendisine özgü adalet anlayışı, ait olduğu üretim sisteminin bir parçası olarak uygulanmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren ise dünyada çevre sorunlarının artması, ekonomik ve siyasal sistemlerin doğal çevre konusundaki adalet anlayışlarının sorgulanmasına neden olmuştur. Doğanın zarar görmesinden ve çevre kirliliğinden en çok etkilenen kesimlerin, haklarını ve çıkarlarını savunamayan büyük yoksul kitleler, dezavantajlı ve dışlanmış kesimler olması çevresel adalet kavramının önemini artırmıştır (Kılıç ve Tok, 2014: 219, 220).

Adalet kavramı üzerindeki tartışmalar eşitlik, hakkaniyet ve adaletin nasıl sağlanacağı sorunsalları üzerinden çevresel adalet kavramı için de geçerli olmuştur. Örneğin Ikeme’ye göre (2003), çevre literatüründe eşitlik ve çevresel adalet kavramlarının tutarsız kullanımı, bilimsel tartışmalar ve küresel çevre politikalarında kafa karışıklığına yol açmakta ve analitik netlikten uzaklaşmaktadır. Bu nedenle çevresel kararların ahlaki boyutlarını açıklığa kavuşturmak için eşitlik ve çevresel adaletin felsefi ve etik anlamları incelenmelidir. Ayrıca çevresel adaletin, dağıtım ve usul adaletini kapsayan geniş bir kavram olarak ele alınması gerekmektedir. Bu tartışmalarla birlikte özellikle akademik alanda küresel çevre adaleti kavramının geliştirilmesine yönelik çalışmalar artmıştır. Bu doğrultuda çevre adaletinin kuramsal çerçevesini netleştiren Schlosberg (2004: 517), küresel çevre adaletinin talep ettiği adaletin üç yönlü olduğunu vurgulamıştır. Bunlar; çevresel riskin dağılımında eşitlik, etkilenen topluluklardaki katılımcıların ve deneyimlerin çeşitliliğinin tanınması, çevre politikasını oluşturan ve yöneten siyasi süreçlere katılımdır. Böylece üç farklı adalet kavramının varlığının, çoğulcu ama birleşik bir çevre adaleti teorisi ve pratiğinin oluşturulmasında önemli olduğunu belirtmiştir. Çünkü kapsamlı bir küresel çevre adaleti kavramının yerel olarak temellendirilmiş, teorik olarak geniş ve çoğul olması, tanınma-dağıtım-katılım konularını kapsamaması gerekmektedir. Çevresel adalet ile ilgili soruların felsefi arka planında, yalnızca çevresel müdahalelerle ilgili yüklerin ve faydaların dağılımını ifade eden dağıtıcı adalet teorilerine odaklanılmasının kavramı zayıflattığı, çevresel adaleti sağlamak için tanımayı katılımı birleştirmenin gerekliliği savunulmuştur (Wenz, 1988). Başka bir deyişle çevre adaletini sadece dağıtım eşitsizliği üzerinden

ele almak yetersizdir. Adaletsizliğin kökeninde yatan sosyal, ekonomik, kültürel ve kurumsal faktörler de mutlaka dikkate alınmalı ve çevre adaletinin sağlanabilmesi için karar alma süreçlerinin demokratik ve katılımcı olması gerekmektedir (Schlosberg, 2004: 517, 518). Bunun yanında çevresel karar alma süreçlerinde herkesin adil ve eşit şekilde katılım hakkına sahip olması yani prosedürel çevresel adalet çerçevesinde sadece sonuçların adil olması değil, kararların nasıl alındığının da şeffaf, kapsayıcı ve adil olması gerekmektedir. Çünkü çevresel fayda ve yüklerin adaletsiz dağılımının nedenlerinden biri de çevreyi dönüştüren kararların genellikle çevresel yüklerden ve zararlardan etkilenenler tarafından değil çevresel faydalardan yararlanan insanlar tarafından alınmasıdır (Bell and Carrick, 2017).

Diğer yandan çevresel adalet düşüncesinin gelişiminde, çevre adaletsizliğinin kökeninde yer alan faktörler ve çevre adaletsizliğinin kimleri etkilediği soruları üzerine tartışılan sorular olmuştur. Çevresel adalet ve sürdürülebilirliğin farklı yaklaşımlarını inceleyen Agyeman, Bullard ve Evans (2002, 77-78), bu yaklaşımların bazı kuramsal temellerini araştırdıkları makalelerinde dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan çevresel tahribat ve bozulmanın, her zaman sosyal adalet, eşitlik, haklar ve insanların en geniş anlamıyla yaşam kalitesiyle ilgili sorularla bağlantılı olduğunu vurgulamışlardır. Onlara göre gelir dağılımı, siyasi haklar ve eğitim düzeyinin daha adil olduğu toplumlarda çevre kalitesi daha yüksektir. Yoksullar, çevresel sorunlardan orantısız şekilde etkilenirken, çevreyi en çok kirletenler ise genellikle zengin toplumlardır.

Aslında çevresel adalet üzerine ilk akademik düşünceler, sosyal adaletsizliğin bir örneği olarak çevresel kötülüklerin ve çevresel zararların dağılımında eşitsizliğin varlığına odaklanarak, bazı toplulukların diğerlerinden daha fazla çevresel risk aldığını göstermek için kullanılmıştır. Böylece çevresel adalet çalışmaları adaletsizliğin inşasında rol oynayan birçok nedeni incelemiş ve çevresel adalet düşüncesinde çoğulcu sosyal adalet kavramlarının potansiyelini göstermiştir (Schlosberg, 2013: 37, 38). Bu çerçevede çevre adaletsizliğinin kimleri etkilediği konusundaki Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'lardan sonraki ilk çalışmalar, çevresel risklere, zararlara ve kötülöklere maruz kalmayı hem sınıf hem de ırkla ilişkilendirmiştir. Çevresel risklere ve yüklerle maruz kalanlar sadece yoksul topluluklar değil, aynı zamanda renkli topluluklardır. Schlosberg (2013:38)'e göre, bu tür çalışmalar hakkında metodolojik tartışmalar olsa da eşitlik, çevresel adaletsizliğin ilk değerlendirmesinde kilit bir çerçeveye sahiptir. Eşitliğin hangi kesimlere uygulanmadığı da çevresel adalet konusunun temel inceleme konularından biri olmuştur. Bu çerçevede, Mohai, Pellow ve Roberts (2009) çevresel kirliliğe ve diğer çevresel risklere maruz kalmanın ırk ve sınıfa göre eşit olmayan bir şekilde dağıldığına dair iddiaları ele almışlar ve çevresel adaletin neden önemli olduğunu anlamak için, çevresel ırkçılıkla mücadele hareketine odaklanmak gerektiğini savunmuşlardır. Çevresel adalet hareketinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen, 1982 yılında ABD'nin Kuzey Carolina

eyaletindeki Warren County*’de yaşanmış önemli bir çevre protestosu, özellikle beyaz olmayan insanların ve yoksul toplulukların kendilerinden çok daha büyük ekolojik risklerle karşı karşıya olduğunun bir sembolü haline gelmiştir (Mohai, Pellow and Roberts, 2009: 406).

Warren County’de bölge halkının, sivil haklar aktivistleri ve çevrecilerin desteği ile gerçekleştirdikleri protestolarda, bu kararın ırksal ayırım ve sosyal adaletsizlik içerdiği savunulmuş ve kamuoyuna güçlü bir biçimde gösterilmiştir. Bu nedenle Warren County çevresel adalet hareketinin doğuşu olarak kabul edilmiş ve çevresel politikaların sosyal adaletle birlikte düşünülmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Her ne kadar protestolar, zehirli toprağın dökülmesini engelleyemese de ulusal çapta farkındalık yaratmış, akademik çevrelerde ve hükümet politikalarında çevresel adalet konusunun ele alınmasına öncülük etmiştir. Çevresel adalet çalışmaları, araştırmacıların çevre kirliliğinin farklı sosyal sınıflar ve ırksal/etnik gruplar üzerindeki eşitsiz etkilerini inceledikleri disiplinlerarası bir alana dönüşmüştür. Bununla birlikte çevresel adalet kavramı çerçevesinde, çevre kirliliğinden en fazla etkilenen farklı sosyal sınıflar ve ırksal/etnik gruplar üzerindeki incelemeler "*çevresel ırkçılık*" (*environmental racism*) kavramının yaygınlaşmasına neden olmuştur (Mohai, Pellow and Roberts, 2009: 406).

Çevresel ırkçılık vakaları üzerine araştırmalar yapan Robert D. Bullard, çevresel ırkçılık, sınıf ve çevresel eşitsizlikler arasındaki ilişkileri derinlemesine ele almıştır. 1990 yılında basılan kitabı *Dixie'de Dumping* ile özellikle siyahi toplulukların yaşadığı ABD'nin Güney bölgelerine (Dixie) zehirli ve tehlikeli atıkların bilinçli şekilde dökülmesi sürecini inceleyerek, ırksal azınlık topluluklarının orantısız şekilde çevresel risklere maruz bırakıldığını anlatmış ve çevresel adaletsizlikleri tartışmıştır. ABD'nin güney eyaletlerinde tehlikeli atık boşaltımı faaliyetlerini ve bu tesislerin konumlandırılmasını mekânsal ayrımcılık örüntüleri üzerinden analiz ederek, bu atık alanlarının bilinçli olarak seçildiğini ve bu seçimlerin arka planında ırkçı tutumların bulunduğunu savunmuştur (Bullard, 2000).

Bullard’a göre (1994: 451); çevresel ırkçılık, tıpkı konut, eğitim, istihdam ve siyaset alanlarında görülen ırkçılık kadar gerçektir. Çevresel ırkçılık, bir politika, uygulama ya da talimatın, kasıtlı ya da kasıtsız olarak bireyleri, grupları ya da toplulukları ırk ya da ten rengine göre farklı şekilde etkilemesi ya da dezavantajlı duruma düşürmesidir. Çevresel ırkçılık, hükümet kararları, kamu politikaları ve sanayi uygulamalarıyla birleşerek beyazlara fayda sağlarken, maliyetleri ve zararları renkli insanlara yüklemektedir. Günümüzde birçok çalışma, genel olarak etnik azınlıkların, yerli halkın, beyaz olmayan insanların ve düşük gelirli toplulukların, sanayileşme ve tüketici uygulamalarından kaynaklanan hava, su ve toprak kirliliğine daha yüksek bir maruziyet ile karşı karşıya olduğu sonucuna

* 1978’de yasa dışı olarak otoyollara dökülen 120 milyon pound (yaklaşık 54 bin ton) poliklorlu bifenil (PCB) içeren zehirli toprak, eyalet yetkilileri tarafından bertaraf edilmek üzere bir yere taşınmak istenmiştir. Bu zehirli toprağın döküleceği yer olarak, çoğunluğu Afrikalı Amerikalılardan oluşan ve ekonomik olarak dezavantajlı olan Warren County seçilmesi ve bu karara karşı 1982’de başlayan protestolar aynı zamanda çevre adaleti hareketinin görünürlüğünü ve ivmesini artırmıştır.

varmaktadır. Çevresel ırkçılık, çevresel eşitsizlik veya çevresel adaletsizlik olarak çeşitli şekillerde bilinen bu fenomen, politika yapıcılarının da dikkatini çekmiştir (Mohai, Pellow and Roberts, 2009: 406). Bu soruna çözüm ise, herkese yönelik çevresel adaletin sağlanmasıdır. Bu doğrultuda çevresel adalet hareketi ile dünya çapında taban örgütlerini, sivil toplum örgütlerini, üniversite tabanlı kaynak merkezlerini, araştırmacıları ve gençlik gruplarını içeren küresel bir ağ söz konusudur (Bullard, 2000:158,159; Bullard, 2003).

Süreç içerisinde çevresel adaletin kazanımları ile çevresel ırkçılığa karşı atılmış en önemli adımlardan biri ABD Çevre Koruma Ajansı “*Environmental Protection Agency*” (EPA)’nın 1990’larda çevresel adalet kavramını geniş bir zeminde tanımlaması olmuştur. Çevre adaletini, ırk, renk, ulusal köken veya gelire bakılmaksızın tüm insanların çevre yasalarının, düzenlemelerinin ve politikalarının geliştirilmesi, uygulanması ve yürütülmesi ile ilgili olarak adil muamele ve anlamlı katılımı olarak tanımlamıştır. Federal, eyalet ve yerel programlar ile endüstriyel, belediye ve ticari faaliyetlerden kaynaklanan kirlilik, çevresel etkiler ve sağlık sorunlarının, toplumun herhangi bir kesimini orantısız bir şekilde etkilememesi gerektiği vurgulanmıştır (Mohai, Pellow and Roberts, 2009: 407).

Çevresel adaletin federal düzeyde tanınmasına ve çevresel risklerin, özellikle azınlık ve düşük gelirli topluluklar üzerindeki etkilerinin azaltılmasına yönelik önemli adımlarla, çevresel adalet kavramının ve hareketinin incelenmesi hızla genişlemiştir. Konuyla ilgili teoriler çevrenin tanımı, çevresel adaletsizliğin arkasındaki faktörler ve çevresel adaletin çoğulcu “adalet” anlayışı ekseninde gelişmiştir (Schlosberg, 2013:38). Ancak çevresel adaletsizliğin nerede ve kimlere yönelik olarak yoğunlaştığı sorusu yine de temel sorulardan biri olmuştur. Çevresel eşitsizlikle ilgili yapılan araştırmaların çoğu, ırkçılığın temel sebeplerden biri olduğunu belirtirken, bazı görüşler ise sınıf temelli ekonomik dinamiklerin hala daha güçlü bir sebep olduğunu belirtmişlerdir (Mohai, Pellow and Roberts, 2009: 411). Yani, ekonomik durum ve sınıf farkları da toplulukların çevresel tehditlerden etkilenmesinin güçlü nedenlerinden biri olmaktadır. Bu görüş, çevresel eşitsizliğin yalnızca ırk temelinde değil, aynı zamanda gelir ve sınıf gibi faktörlere dayalı olarak da şekillendiğini, tüm faktörlerin bütünsel olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda Joan Martinez-Alier (2003), “*The Environmentalism of the Poor*” (Yoksulların Çevreciliği) adlı çalışmada, Küresel Güney’deki halkların çevreyi yalnızca bir doğal varlık değil, aynı zamanda yaşamsal bir geçim kaynağı olarak gördüklerini vurgular. Sanayileşmiş Kuzey toplumlarının yoğun tüketim taleplerinin, bu toplumlar üzerinde çevresel ve sosyal yükler yarattığını ifade eder. Martinez-Alier’e göre, bu adaletsizlikler çevresel adalet hareketinin temel dinamiklerini oluşturmakta ve küresel ölçekte çevresel mücadelelerin yönünü belirlemektedir.

Bu bağlamda çevresel adaletsizlik çeşitli sosyal dinamiklerden etkilenmektedir ve bu dinamikler ırkçılık, sınıf ve hatta cinsiyet gibi faktörler ile kesişebileceği için çevresel eşitsizlikle mücadele için geniş bir perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada cinsiyet faktörü kesişimsel baskı dinamiklerinin fazla oluşu sebebiyle çevresel adaletsizlik içinde ayrıca ele alınması gereken faktörlerden

biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü çevresel adaletsizlik, kadınları hem cinsiyet temelli hem de ırksal ve sınıfsal eşitsizlikler üzerinden çok yönlü bir şekilde etkilemektedir. Çevresel adalet teorilerinin cinsiyete yeterince önem verip vermediği tartışılmalı konulardan biri olmuştur. Kadınların yaşamlarını ve sosyal kimliklerini şekillendiren cinsiyet, ırk, etnisite, sınıf ve vatandaşlık gibi faktörlerin etkileşimini anlamak için önemli bir feminist yaklaşım sunan kesişimsellik "*intersectionality*" yaklaşımı, çevresel adalet analizlerinde cinsiyeti dikkate almanın faydalı bir yolu olarak öne çıkmaktadır (Buckingham and Kulcur, 2009: 662, 663).

Bu çerçevede küresel ölçekte yaşanan olayların, iklim değişikliği, ekonomik eşitsizlikler ve çevresel sorunlar gibi geniş kapsamlı adalet mücadelelerinin, feminist bir kesişimsel bakış açısıyla iç içe geçtiğini ve birbirini etkilediğini vurgulayan Gaard (2017: 84), çevresel sorunların ve ekonomik adaletsizliklerin, kadınların, renkli insanların ve diğer marjinalleşmiş grupların karşılaştığı baskılar ile birlikte ele alınması gerektiğini, bu sorunların birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Feminist bir bakış açısının önemli olduğunu vurgulayan Gaard (2017: 74, 75), kadınların yaşamlarının sosyal ve ekolojik bağlamlarda değerlendirilmesinin, "*kişisel olan politiktir*" ifadesinin ekolojik boyutla genişleterek "*ekolojik de politiktir*" anlamını kazandırdığını ve feminizmin çevresel cinsiyetçilik ile çevresel adalet mücadelesine taşındığını ifade etmektedir. Bu görüş ile çevresel adalet ve iklim değişikliği bağlamında toplumsal cinsiyet faktörünün önemini ortaya koyan Kulcur (2022) da kadınların çok sayıda eşitsizlik ve baskı unsuru ile karşı karşıya kaldığını, bu yüzden çevresel adalet tartışmalarında feminist bir bakış açısının gerekli olduğunu belirtmektedir. Çevresel adalet çalışmalarında sadece ırk ve sınıf gibi bir veya iki sosyal eşitsizlik ögesi araştırılmış, çevresel adaletsizliğe yol açan toplumsal cinsiyet ve cinsiyete özgü etkiler gibi diğer faktörlere yeterince ağırlık verilmemiştir. Ancak son yıllarda çevresel adalet teorisi akademisyenleri birbiriyle ilişkili birçok faktörün çevresel adaletsizliğe ve çevre konusunda kesişimsel baskılara neden olduğuna yönelik çalışmalar yapmaya başlamışlardır (Kulcur, 2022: 35, 36, 38). Çünkü çevresel adaletin sağlanabilmesi için, cinsiyet ve diğer adaletsizlik yapılarının çevreyle birlikte her düzeyde tanımlanıp kabul edilmesi gerekir. Bu nedenle, çevresel adaletsizlik ile cinsiyet baskısı arasındaki ilişkiler daha derinlemesine incelenmeli ve cinsiyet eşitliğini güçlendirecek adımlar atılmalıdır (Buckingham and Kulcur, 2009: 675-677).

Bu bağlamda kadınlar ve doğa arasındaki bağlantılı sömürüyü 1980'lerden beri ele alan ekofeminizm, ırk, sınıf, cinsiyet, tür ve cinsellik gibi sömürü biçimlerinin birbiriyle nasıl kesişimsel olarak iç içe geçtiğini açıklayarak çevre adaletinin sağlanması için kapsamlı bir yaklaşım sunmuştur. Temelinde 1970'lerin anti-nükleer hareketi, hayvan hakları hareketi ve kadınların toksik maddelere ve çevresel sağlık sorunlarına karşı verdikleri mücadeleler gibi çevresel adalet ve ekofeminist teoriler gelişirken aktivist temelli hareketler de daha güçlenmiştir. Feminist yaklaşım, doğayı koruma çabalarını yalnızca doğaya yardım etme olarak görmekten çıkarıp, çevre sorunlarının insan sağlığı ve yaşamı ile doğrudan

bağlantılı olduğunu vurgulayan bir çevresel adalet anlayışına dönüştürmüştür (Gaard, 2017: 74-87). Ancak diğer yandan kadınların çevresel tahribatın sonuçlarından daha fazla etkilenmesine ve çevresel adaletin sağlanmasına yönelik aktivist hareketlerde daha fazla yer almalarına rağmen uluslararası çevresel adalet literatürü çok uzun bir süre kadınları ve toplumsal cinsiyeti görmezlikten gelmiş, bu konu son yıllara dek marjinal bir konu olarak kabul edilmiştir (Kulcur, 2022: 43). Svarstad ve Benjaminsen (2020: 2), Gramsci ve Freire'nin çalışmalarına dayanarak, çevresel adaletin sağlanabilmesi için çevresel çatışmalardan etkilenen insanların- ki bunlar çoğunlukla savunmasız, yoksul veya kadınlardır - kendi deneyimleriyle eleştirel bilgi üretme imkânına sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle çevre adaleti ile ilgili çalışmaların yapılması ve bu çalışmalarda kadınların görünürlüğü önemlidir.

II. EKOFEMİNİZM; FEMİNİZM VE EKOLOJİ PERSPEKTİFLERİNDEN ÇEVRE HAREKETLERİ

Feminizm ve ekolojiyi aynı kümede kesiştiren ekofeminizm; patriyarka ve kapitalizme meydan okuyan bir eylem ve düşünme biçimidir. Ekofeminizm, farklı fraksiyonlara ayrılmış olsa da ortak amacı, kadının ve doğanın eril zihniyetin tahakkümünden kurtulmasına yönelik bir direniş geliştirerek toplumsal ve ekolojik özgürlüğü sağlayacak bir mücadele alanı ortaya koymaktır. Birkeland (1993: 18)'a göre; ekofeminizm, "bir değer sistemi, bir toplumsal hareket ve bir pratik olmakla birlikte, aynı zamanda androcentrizm (erkek-merkezcilik) ile çevresel yıkım arasındaki bağlantıları inceleyen bir siyasi analiz" sunmaktadır. Kavram olarak ilk kez 1974 yılında Fransız feminist Françoise d'Eaubonne tarafından kullanılan ekofeminizm, mücadele alanını 1980'ler ve 1990'lar boyunca nükleer karşıtı, çevreci ve lezbiyen-feminist hareketlerle birlikte büyütülmüştür (Lorentzen and Eaton, 2002:1). Bu hareketlerle beslenen ekofeminizm; özellikle Women and Nature (Susan Griffin, 1978), The Death of Nature (Carolyn Merchant, 1980) ve Gyn/Ecology (Mary Daly, 1978) gibi eserlerle, kadınların ve doğanın sömürüsü arasındaki bağlantıyı ortaya koyarak çevresel sorunların küresel düzeyde tartışılmasına öncülük etmiştir (Günindi Ersöz, 2022: 1376-1377).

Ekofeminist teori, kadın ve doğa arasındaki bağlantıları kavramsal/kültürel-simgesel, ampirik ve epistemolojik olmak üzere üç temel düzeyde incelemektedir (Lorentzen and Eaton, 2022:1). Kavramsal/kültürel-simgesel düzeydeki irdeleme düalist yapıların sorgulanması üzerine yükselmektedir. Plumwood'un (2017: 64-66) yabancılaşmış bir ayrışma türü olarak ifade ettiği akıl/doğa gibi ikiciliklerin bir kısmı çok eski zamanlardan beri süregelmiştir. İnsan/doğa ve özne/nesne gibi diğer karşıtlıklar ise Aydınlanma ve moderniteyle birlikte ortaya çıkan ikicilikler arasında yer almıştır. Birçok örneği verilebilecek bu ikiciliklerin ilk sütununda akıl, zihin, insan, kamusal gibi erkeklerle özgülünmüş özellikler yer alırken, ikinci sütun dışlanma üzerinden tanımlanan ve kadınlara atfedilen özellikleri içermektedir. Kadınlar ve doğa arasında yakın bir ilişki olduğunu savunan erken dönem ekofeminist yazılar, kadınların doğal dünya ile özdeşleşmesinin onların dişil doğalarından kaynaklandığını öne sürmüştür. Bu özcü görüş sonraki ekofeministler tarafından sorgulanmış ve eleştirilmiştir.

Kadınların toplum içindeki konumunun doğalarından değil, erkek egemen ekonomik sistemlerle ilişkili olduğunu vurgulayan ekofeminist politik ekonomi kadın ve doğa arasındaki ilişkinin her ikisinin de dışsallaştırıp sömürülmesi arasındaki maddi bir bağlantıda bulunduğunu savunmaktadır (Mellor, 2006: 140).

Ampirik düzeyde kadın ve doğa arasındaki bağlantıyı inceleyen ekofeminist teori, çevresel sorunlardan kadınların orantısız bir şekilde olumsuz etkilendiğine ancak kadınların toplum içinde maruz kaldıkları eşitsizlikler, zorluklar ve farklılıklar nedeniyle yaşadıkları bölünmelerin çevresel sorunlara karşı harekete geçme ya da birleşik bir tepki verme kapasitesini sınırladığına dikkat çekmektedir (Ćorić, 2014: 554). Epistemolojik düzeyde gerçekleştirilen inceleme ise çevresel sorunlardan daha fazla etkilenen kadınların doğa sistemleriyle ilgili daha fazla bilgili oldukları ve bu durumun onların çözümlerinin ve mücadelelerinin daha etkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Lorentzen and Eaton, 2022: 1). Ekofeminist teorinin bu bağlamları kadınları çevresel bozulmalardan en fazla etkilenen kesim olarak tanımlarken, her ne kadar engeller olsa da onları bu sorunlara karşı en güçlü şekilde mücadele gösteren aktörler olarak değerlendirmektedir. Nitekim kadınlar çevre hareketlerinin başlangıcından itibaren, yaşam alanlarını koruma mücadelesine katılmak zorunda bırakılmıştır. Cinsiyet rolleri, sınıf, ırk ve etnik köken gibi kesişen baskı dinamiklerine maruz kalan kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmek ve ekolojik krizle mücadele etmek amacıyla çevresel aktivizmde daha etkili roller üstlenmenin arayışına girmiştir (Kalonya, 2021: 453).

Hindistan’daki Chipko Hareketi, Kenya’daki Yeşil Kuşak Hareketi, Avrupa ve ABD’deki anti-militarist hareket gibi yeryüzünde yaşamın sürdürülebilirliğini amaçlayan hareketler, literatürde “*ekofeminist hareketler*” olarak tanımlanmaktadır. Ekofeminist hareketin kırılma noktalarından biri olan Chipko hareketi, kadınların aktif bir katılım gösterdiği ve kısa vadeli ticari projeleri reddederek ormanları ve çevreyi korumanın uzun vadeli faydalarını amaçladığı barışçıl bir eylem olarak değerlendirilebilir. Bu harekette kadınlar Gandhici protesto yöntemlerini kullanmıştır. Ağaçları korumakla başlayan bu hareketin kapsamı giderek genişlemiş, aile içi şiddet, kadın temsili, erkek alkolizmi, madencilik karşıtlığı gibi konuları da kapsamıştır (Rao, 2012: 125, 134). Esasen Chipko hareketinin kökeninde kutsal saydıkları ağaçları kralın kesmesini önlemek için bir grup Hintli din adamının ağaçlara sarılması eylemi bulunmaktadır. O tarihten itibaren ağaçlara sarılmak çevreci aktivizmin en önemli eylemleri arasında yerini almıştır (Yücel, 2016). Warren’a göre (1997: 5) Chipko hareketi, görünürde ağaçları ya da yerli ormanları kurtarmakla ilgili dursa da aynı zamanda kadın-doğa bağlantılarını açığa çıkarmaktadır: ağaçlar ve ormanlar kırsalda kadınlar tarafından yönetilen ev ekonomilerinin geçimlik kaynağıdır ve kadınlar gerçekten ağaçlara sınıksız sarılıdır.

Vandana Shiva, Chipko hareketini kadınların değişim için taşıdıkları gücün bir deneyimi olarak göstermektedir. Shiva’ya göre, yaratıcı güç olarak değerlendirilen “kadınsı ilke” kalkınma kisvesi altında ve modern bilim ve teknolojinin saldırısıyla değersizleşmiş, marjinalleşmiş ve en sonunda yok

edilmiştir (Rao, 2012: 129). Diğer yandan ekofeminist literatürde sürekli gündemde tutulan ve kadın/doğa özdeşliğinin simgesel bir örneği olarak sunulan Chipko hareketinin ele alınışında bir süre kadın-doğa ilişkilerinin evrenselleştirilmesi, Üçüncü Dünya kadınlarının homojen bir grup olarak gösterilmesi, geçim ekonomisinin idealize edilmesi gibi sorunlu alanlara dikkat çekilmeye başlanmıştır (Moore, 2011: 5). Agarwal (1992: 123), kadınların farklı sınıf, kast ya da ekolojik koşullardaki özgün deneyimleri dikkate alınmadan ve maruz kaldıkları farklı şiddet ve tahakküm biçimleri göz ardı edilerek yapılan bir çözümlemenin kadınların tek bir kimlik kategorisi altında eritilmesi riskini doğuracağını belirtmektedir. Dolayısıyla kesişimsellik ekseninde ele alınmayan bir değerlendirme eksik ve riskli sayılacaktır.

Çevresel adaleti sağlamaya yönelik bu hareketlerin ve eylemlerin Kuzey ve Güney’de köken olarak farklı olduğuna dikkat çekilmiştir. “*Yoksulların çevreciliği*” olarak kuramsallaştırılabilen çevreci hareketler ve doğa temelli çatışmalar köylülerin ve kırsal toplumun kaynaklara erişimi ve bunların sömürülmesi üzerine verdikleri mücadeleden kaynaklanmaktadır. Anaakım çevrecilik ise Batı’da doğanın bozulmasının önlemesi ya da güvenli yaşam alanlarının oluşturulmasıyla ilişkilidir (Michon, 2023). “*Dolu mide çevreciliği*” olarak nitelendirilen Kuzey ülkelerinin çevreciliğine karşı olarak ortaya çıkan ve “*boş karın çevreciliği*” şeklinde tanımlanan yoksulların çevreciliği, çevresel adaletin vurgulandığı, ekonomik büyüme ve toplumsal eşitsizliklerin neden olduğu ekolojik dağılım çatışmalarından doğan ve daha çok yereldeki yoksul kesimin örgütlediği hareketlerdir. Yoksulların çevreyi korumak için herhangi bir ideolojiye bağlı olmalarına gerek yoktur. Yerel yaşam alanlarını, geçim kaynaklarının ayrılmaz bir parçası olduğunda kadim haklar ve doğanın kutsallığı gibi değerlendirilerek dayanak olarak savunurlar. Diğer bir deyişle, yoksullar geçimlerine devam edebilmek ve yaşam alanlarını koruyabilmek için çevresel adalet arayışında bulunurlar (Özberk, 2024). Nitekim Kenya’daki Yeşil Kuşak Hareketi baskıcı bir rejim altında yoksulların özellikle yoksul kadınların çevresel yıkıma karşı bir politik direnişini temsil eden ve ağaç dikme, ağaca sarılma ya da kendini ağaca bağlama gibi sivil itaatsizlik eylemleriyle yaşam alanlarını koruma amacıyla çevresel adaleti talep ettikleri bir mücadeledir (Özberk, 2024: 100). Bu hareket hem ekofeminist bir mücadelenin hem de yoksulların çevreciliği tezinin özgün bir örneğini teşkil etmektedir.

Türkiye’deki çevreci hareketlere bakıldığında bu hareketlerin yoğunlaştığı alanlar olan maden karşıtlığı, hidroelektrik, termik ya da nükleer santral karşıtlığı gibi mücadelelerdeki temel endişeler çoğunlukla yaşam alanlarına ve geçimlik kaynaklarının olumsuz etkilenmesi üzerine temellenmektedir. Ancak Türkiye’de bu hareketleri açıklamakta “*yoksulların çevreciliği*” hipotezi geçersiz kalmaktadır. Çünkü Türkiye’deki çevreci hareketlerde gözlemlenen tepki sadece geçim kaynaklarına verilen zarara değil, bu zarara neden olan neoliberal düzen ve özel sektörün kar hırsına yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Bu politik-yapısal eleştiri ise daha çok beyaz yakalı ve orta/yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip kişilerden gelmekte ve bu kişilerin çevreciliği her iki tarafa da uymadığı için

“hoşnutsuzların çevreciliği” olarak tanımlanmaktadır (Adaman, Akbulut ve Arsel, 2016: 14-15). Diğer bir deyişle, Türkiye’de kırsaldaki üreticiler ve yerel halkın kaygısının daha çok yaşam alanlarının korunması ve geçim kaygısı gibi endişe alanlarından türediği ifade edilse de (Eryılmaz ve Akman, 2016), bu hareketlerin sonrasında “çevreci” ve anti-emperyalist bir karaktere büründüğü belirtilmektedir (Çobanoğlu, 2014: 115).

Türkiye’de çevreci hareket genellikle kırsalda yaşayanlar yani köylüler tarafından şekillendirilir ve yönlendirilir. Bu kesimin içinde kadınlar özellikle köylü kadınlar bu hareketlerin öncüsü ya da en aktif öznesi olarak karşımıza çıkar (Çobanoğlu, 2014: 115). Çünkü çevresel adaletsizlik kırsaldaki kadınları daha derinden etkilemekte ve direniş motivasyonlarını oluşturmaktadır. Özen (2023) köylü kadınların direnişinin arkasındaki nedenleri irdelerken farklı gerekçeler sunmuştur. Bunlardan ilki, kırsaldaki çevresel tahribatın temel geçim kaynaklarını tehdit etmesi ve bu durumun da onların ekonomik bağımsızlıklarını kaybetmelerine ve daha kırılgan bir duruma düşmesine neden olmasıdır. İkinci olarak kadınların küçük çiftçilikten proleterleşmeye geçmek istememesi ile açıklanabilir. Böyle bir durumda toplumsal cinsiyet ve sınıf eşitsizlikleri kesişecek ve kadınlar daha büyük bir adaletsizlikle karşı karşıya kalacaklardır. Son olarak ise kadınlar, çevrelerindeki doğal kaynakların tahrip edilmesinin onları köylerinden göç etmeye ve şehirlere yerleşmeye zorlayacağı korkusu taşımaktadır. Bu kaygı, kentte uyum sağlama, iş bulma ve toplumsal değerlerle uyumsuzluk gibi zorluklar içermektedir. Bu endişeleri taşıyan kadınlar, Türkiye’deki ekolojik mücadelelerde hem yaratıcılıkları hem liderlik rolleriyle öne çıkmıştır. Akkuyu’da yapılması planlanan ilk nükleer santralden Yatağan Termik Santrali’ne kadar birçok direnişte yaratıcı eylem önerileri sunmuş, Gerze’deki kömür santraline karşı mücadelede liderlik yapmışlardır. HES projelerine karşı gece nöbetleriyle direnişi sürdürerek suyun özelleştirilmesine karşı güçlü bir duruş sergilemişlerdir (Değirmenci, 2018: 9).

Bergama çevre hareketinde kadınlar gösterilerde yoğun bir şekilde yer almış, çoğu zaman ön saflarda bulunarak eylemlerin şiddetle bastırılmasını önlemeye çalışmışlardır. Protestolara en başından itibaren aktif bir şekilde katılmış ve mücadelenin devam etmesinde önemli katkılar sunmuştur. Köylerinde geleneksel işler ve ev işlerinden sorumlu olan kadınların başka şehirlerdeki eyleme gitmeleri ise büyük özveri ve organize bir çaba gerektirmiştir (Bakan ve Kadirbeyoğlu, 2019:78). Cerattepe’de kadınların direnişe katılmaları sadece yaşam alanlarına değil gündelik yaşam pratiklerine de müdahale olmasına yönelik bir savunudan kaynaklanmaktadır. Yüksek siyasette kendilerine yer bulamayan kadınlar yaşam alanı savunusunu “siyaset üstü” iddiası ile nesnelleştirerek ve evrenselleştirerek, direnişi siyasetin içinden gündelik hayata çekmişler ve kendileri de bu direnişin öznelere olmuşlardır (Aslan, 2016: 6-7). Dolayısıyla ekofeminist bağlamdaki özcü yaklaşım Türkiye’deki kadınların çevre mücadelelerini anlamakta yetersiz kalmaktadır. Kendileri üzerine üretilen bazı özcü kalıpların ötesine geçen kadınlar, yalnızca güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmekle kalmamış, kadınların en ön saflardan verdiği taktiksel mücadele sayesinde eylemcilerin aşırı şiddetten

korunduğu zamanlar olmuştur. Çünkü devletin güçsüz ve kırılgan olan kadına şiddet uygulamaktan imtina edeceği düşünülmüştür (Işıl ve Aslan, 2014: 41- 43).

Kadınların Türkiye'nin her bir yanından çevreci mücadelelerde bulunması ezilen ve ötekileştirilen toplumsal gruplar için bir kolektif kimlik duygusu yaratarak, sisteme karşı bir araya gelmelerini sağlamaktadır. Stratejik özcülük olarak ifade edilen bu durumda kadınlar, yazmaları, türküler ve değnekleriyle hem hareketin görünürlüğünü artırmakta hem de hareketin içindeki dayanışmayı ve enerjiyi diri tutmaktadır (Işıl ve Aslan, 2014: 42). Buradan hareketle, direnişine hala devam eden Akbelen ekoloji hareketi kadınların Türkiye'deki çevreci mücadelelerde oynadığı rolün önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir. Kadınların bu mücadeleye aktif bir biçimde katılmaları ve yerel-kültürel unsurları ve dayanışma pratiklerini harekete geçirerek direnişe ruh katmaları hem hareketin sürdürülebilirliğini sağlamakta hem de ekolojik hareketlere toplumsal cinsiyet eşitliği talebini eklemleyerek geniş bir toplumsal değişim talebi sunmaktadır. Çalışma bu bağlamda kadınların bu hareketteki görünürlüğünü eleştirel söylem analizi yöntemini kullanarak gazetelerde yer alan haberleri kullanarak analiz etmektedir.

III. ÇEVRESEL ADALET VE EKOFEMİNİZM BAĞLAMINDA KESİŞİMSSEL YAKLAŞIMLA AKBELEN'DE KADIN VE DOĞA

2004 yılında 5177 sayılı yasa ile değiştirilen 3213 sayılı Maden Yasası, orman alanlarında madencilik faaliyetlerini kolaylaştırdığı ve böylece ekolojik dengeleri tehdit ettiği gerekçesiyle tepki ile karşılanmıştır. Bu bağlamda, Muğla Milas'a bağlı İkizköy Mahallesi'nde yer alan Akbelen Ormanı, kömür madeni sahasının genişletilmesi ve enerji üretimi gerekçesiyle madencilik çalışmalarına açılmıştır. Özelleştirilen Yeniköy ve Kemerköy termik santrallerine kömür temini amacıyla ormanda ağaç kesimlerine başlanması, 2021 yılında protestoların başlamasına yol açmıştır. 2023 yılında kesimlerin hızlanmasıyla kamuoyunda büyük bir tepki doğmuş; bölge halkı, çevre aktivistleri ve sivil toplum örgütleri doğa nöbetleri başlatarak direnişi büyüttü. Çevre örgütleri ve akademik yazın Akbelen Ormanı'ndaki bu mücadeleyi, ekolojik yıkıma ve yaşam alanlarının kaybına karşı verilen çevresel adalet mücadelesinin önemli bir örneği olarak görmüşlerdir (Özgirgin Vardar ve Şen, 2024: 24; Keskin, 2023).

Bu süreçte çevre aktivistleri ve sivil toplum örgütü üyelerinin yanı sıra bölge halkından kadınlar da Akbelen Ormanı'ndaki protestolara sürecin en aktif ve öncü katılımcıları olarak dahil olmuşlardır. Akbelen bölgesindeki kadınlar, bireysel tepkilerin ötesine geçerek kolektif bir direniş örgütlemiş ve ağaç kesimlerine karşı hem fiziksel hem de sembolik mücadele yürütmüşlerdir. Özellikle bölgedeki köylü kadınlar, ormanın geçim kaynakları ve yaşam kültürleri üzerindeki vazgeçilmez-hayati öneminden dolayı ön saflarda yer almıştır. Bu süreçte kadınlar, çevresel adalet talebine kendi özgün deneyimlerini ve ekofeminist bir bakış açısını da katarak direnişi güçlendirmiştir. Bu nedenle Akbelen Ormanı'ndaki kadınların, çevresel adaletin sağlanması ve toplumsal eşitsizliklerin aşılması için güçlü bir ekofeminist örnek sunduklarını söylemek mümkündür (Ülkü, 2023).

A. Yöntem ve Veriler

Kullanımdaki dilin incelenmesi olarak tanımlanan söylem analizi dili, metinleri ve konuşmaları yalnızca sözcükler üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ideolojik bağlamlarıyla birlikte değerlendirir. Temel hedefi, dilin kullanımında gizli olan güç dinamiklerini, inançları ve toplumsal yapıları açığa çıkarmaktır (Wetherell et al., 2001). Eleştirel Söylem Analizi ise, dili yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıları şekillendiren, güç ilişkilerini üreten ve bu ilişkileri dönüştüren dinamik bir unsur olarak ele alan bir inceleme yöntemidir. Bu yaklaşım, dilin toplumsal eşitsizliklerin ve iktidar mekanizmalarının oluşumunda oynadığı merkezi rolü görünür kılmayı amaçlar (Van Dijk, 2003). Bu çalışmada dilin ve söylemin çevresel eşitsizlikleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve ekolojik sorunları nasıl ifade ettiğini, biçimlendirdiği ve dönüştürdüğü eleştirel söylem analizi kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Çünkü eleştirel söylem analizi çevresel adaletin sosyal, kültürel ve politik bağlamlarda nasıl inşa edildiğini ve güç ilişkilerinin bu söylemler aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini de anlamaya ve ortaya koymaya çalışır (Omrow, 2018; Evans-Agnew et al., 2024). Bu bağlamda toplumsal yapıları şekillendirme, güç ilişkilerini pekiştirme ve bu ilişkileri dönüştürme gücüne sahip olan yazılı ve görsel basında dilin nasıl kullanıldığı ayrı bir öneme sahiptir. Van Dijk (2015), haber metnlerinde söylemin, toplumsal, politik ve tarihsel dinamikler üzerinden ideolojilerin aktarılması ve yeniden inşa edilmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bir metin, bir belge ya da bir haber üzerinden eleştirel söylem analizi yapılırken Van Dijk’in yöntemi haberin yapısını ve haberin ideolojik sunumunu ortaya çıkarmak bakımından öne çıkmaktadır (Özer, 2011). İdeoloji ve söylem çözümlemeleri, kitle iletişim araçlarının mesaj yapıları ile bilişsel ve sosyo-kültürel bağlamlar arasındaki ilişkiyi incelemeye odaklanır. Van Dijk’e göre, ideolojiler yalnızca dünyayı anlamada değil, aynı zamanda grup üyelerinin toplumsal pratiklerini şekillendirmede de kritik bir rol oynar. Söylem ve ideoloji, çok boyutlu yapılar olduğundan, bu alanlarda yapılacak analizler için dil, metin, konuşma ve etkileşim gibi unsurların incelenmesi büyük önem taşır. Van Dijk’in modeline dayalı olarak, makaledeki sınırlamalar göz önünde bulundurularak haber analizleri makro düzeyde tematik boyutta gerçekleştirilmiştir. Van Dijk, haber metnlerinin eleştirel söylem analizinde, metnin yapısal incelemesinin makro düzeyde tematik incelemesi başlık, haber girişleri, spotlar ve fotoğraflar gibi unsurlar ile gerçekleştirilmektedir (Van Dijk, 1991; Van Dijk, 2003; Van Dijk, 2004; Özer, 2011).

B. Analiz

Araştırma evrenine ülke çapında yayın hayatına devam eden ve internet gazeteciliği de bulunan, Cumhuriyet, Yeşil Gazete, Yeni Şafak, Hürriyet ve Muğla Yenigün gazeteleri dâhil edilmiştir.

Çalışma evrenine dâhil edilen gazeteler içerisinde, Cumhuriyet gazetesi muhalif sol; Yeşil Gazete çevre odaklı; Yeni Şafak gazetesi muhafazakâr; Hürriyet gazetesi ana akım; Gazete Yenigün yerel basın özellikleri ile çalışmaya dâhil edilmişlerdir. Bu yayın organlarında “*Akbelen Ormanı*” anahtar kelimesi ile 15

Temmuz 2023-15 Ağustos 2023 tarihleri arası yapılan aramalar sonucunda, konuya ilişkin tüm haber ve gazete yazarlarının yazıları (çalışmada özel haber ve röportajlar da dâhil olmak üzere köşe yazısı olarak tanımlanmıştır) araştırma evrenine dâhil edilmiştir. Yöntem bölümünde de belirtildiği üzere, Van Dijk'ın eleştirel söylem analiz modeline göre haber metinleri makro boyutta tematik düzeyde analiz edilmiştir. Makro boyutta tematik yapı incelemesi; haber başlıkları, haber girişleri ve haberde kullanılan fotoğraflar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreninin genişliği ve haber metin sayısının fazlalığı nedeniyle, makro düzey incelemesinde haber başlıkları tablolar halinde verilmiştir.

1. Cumhuriyet Gazetesi (Muhafif sol)

Muhafif sol gazete olarak araştırma kapsamında ele alınan Cumhuriyet Gazetesi'nin taranması neticesinde Akbelen'de belirtilen tarihsel zaman içerisinde yaşanan olaylarla ilgili haberlerin yirmi yedisine ulaşılmıştır. Haberlerin 24 Temmuz ve 1 Ağustos 2023 tarihleri arasında yoğunlaştığı görülmektedir. İlgili köşe yazılarının ise sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1: Cumhuriyet Gazetesi Haber/ Köşe-Özel Yazı Haber Başlığı*:

Sıra No	Tarih/Türü/ Haber/Köşe Yazısı)	Haber Başlığı	Yorum	Ön Çıkan Kavramlar	Plana
1	24 Temmuz/ H	İkizdereli kadınlardan Akbelen'e direniş mesajı	Haber başlığı içerikle uyumludur. Haberde çevre mücadelesinde kadın direnişi öne çıkarılmıştır.	Kadın, direniş, çevre.	
2	24 Temmuz/H	İzmir'den Akbelen'e destek: Ağaç kesimlerini durdurun!	İzmir'deki bir Platformun Akbelen'deki ağaçların kesilmesine ve güvenlik güçlerinin müdahalesine yönelik protestosu ve basın açıklaması haberin içeriğini oluşturmaktadır.	Ağaç kesimi, anayasal suç, protesto	
3	25 Temmuz/ H	Akbelen yolunda iki kere 'keyfi' çevirme	Haber başlığında keyfi kelimesi tek tırnak içine alınarak yapılan işleme yönelik vurgu yapılmıştır.	Ağaç katliamı, savunuculuk	
4	25 Temmuz/ H	Jandarma şafak baskını düzenledi: Akbelen'e dokunma!	Haber başlığında enformasyon eksiltimi yapılmıştır. Jandarma'nın yaptığı baskının içeriği belirsiz bırakılmıştır. Bu yüzden tam tersi bir algılamaya neden olabilir.	Çevre, köylüler kâr	
5	25 Temmuz/H	Akbelen için direniş sürüyor	Haber başlığı içeriği doğrudan yansıtmaktadır.	Direniş, savunuculuk, çevre	
6	26 Temmuz/ H	Akbelen direniyor: Askerler de kesilecek ağaçların gölgesine sığındı	Haberin başlığı göndermeli olacak biçimde kurgulanmıştır. Başlık içerikle de uyumludur.	Direniş, ağaçkatliamı, savunuculuk.	
7	26 Temmuz/ H	Akbelen Ormanı'nın korunması için sivil toplum kuruluşlarından ortak çağrı!	Haber başlığı içeriği yansıtmaktadır. Haberde sivil toplum kuruluşlarının ortak açıklaması ve taleplerine doğrudan yer verilmiştir.	Çevre, sivil toplum kuruluşları	
8	27 Temmuz/ H	Akbelen'de gözaltına alınan Deniz Gümüşel'in memleketine girmesi yasaklandı	Haber başlığı içerikle uyumludur.	Çevre, direniş	
9	29 Temmuz/ H	Cumhuriyet bölgeden bildiriyor: Akbelen'e sert müdahale	Haber başlığı içerikle uyumludur. Güvenlik güçlerinin göstericilere yönelik müdahalesi ve gözaltılar haberin içeriğinde yer almıştır. Kadın gösterilere yapılan müdahalelere ilişkin birçok fotoğraf haberde kullanılmıştır.	Ağaç katliamı, müdahale, direniş, savunuculuk, kadın.	

* Haber için H, Köşe yazısı için KY kısaltması kullanılmıştır.

Duygu Yıldız Karakoç & Funda Kemahlı Garipoğlu / Akbelen’de Kadın Direnişi Bağlamında Ekofeminizm ve Çevresel Adalet: Eleştirel Söylem Analizi

10	29 Temmuz/ H	Akbelen’de jandarmadan sert müdahale: ‘Bir kadın kafa travması geçirdi’ iddiası	Videozun eşlik ettiği haberde güvenlik güçlerinin müdahalesinden bahsedilirken bir kadın göstericinin aldığı darbe iddiası da öne çıkarılmıştır.	Çevre, kadın, savunuculuk, müdahale
11	30 Temmuz/ H	Akbelen’de sert müdahale: Doğayı sevmek suç!	Güvenlik güçlerinin kadın direnişçilere müdahalesini gösteren birçok fotoğrafın yer aldığı haberde eylemler, müdahaleler ve gözaltılarla ilgili bilgiler aktarılmıştır.	Köylüler,savunu culuk, müdahale
12	30 Temmuz KY: Şeyda Öztürk/ İrem Karataş	Akbelen direnişinin simge ismi Gülsüm Nine: Böyle olacağını bilseydim...	Haberde Akbelen direnişinin simge isimlerinden olan Gülsüm nine ile görüşmeye yer verilmiştir. Haber başlığı da bu görüşmenin bir alıntısıdır.	Yaşlı kadın, direniş
13	30 Temmuz/ H	Muharrem İnce’den Akbelenlilere: Sorunu çözmek istiyor musunuz? Bana öyle gelmiyor	Başlığında kişi bilgisinin yer aldığı haberin içeriğinde Muharrem İnce ve vatandaş arasındaki diyaloglar yer almıştır. İnce’nin ifadelerinden bir kısmı haber başlığında kullanılmıştır.	Direniş, protesto
14	30 Temmuz/ H	Akbelen’de jandarmadan bölge halkına: ‘Yeter sizden çektiğimiz lan’	Haberin başlığı içeriği yansıtmaktadır.	Direniş, çevre.
15	30 Temmuz/ H	Valilik açıkladı: Akbelen’de kesim işlemleri tamamlandı	Haber başlığında Valilik tarafından ağaç kesiminin tamamlandığı vurgusu ön plandayken, haberin içeriğinde ağaç kesimine itiraz eden halkın Valilik tarafından provokasyonla suçlandığı vurgusu söz konusudur.	Ağaç kesimi, provokasyon
16	30 Temmuz/ H	Akbelen’de katliam: Erdoğan hakkında suç duyurusunda bulunuldu!	Haberin başlığında kişiyle ilgili isim bilgisi yer alsa da sadece tek bir isim bilginin verilmiş olması enformasyon eksikliğine neden olmuştur.	Orman katliamı, suç duyurusu
17	31 Temmuz/ H	Cumhuriyet’in Akbelen için tavrı nettir	Haberin başlığı içerikle uyumludur. Haberin içeriğinde Cumhuriyet Gazetesi’nin Akbelen olayında Akbelen halkının yanında yer aldığı açıkça ifade edilmiştir.	Orman katliamı, direniş
18	31 Temmuz/ H	CHP’li Nermin Yıldırım Kara’dan Akbelenlilere ziyaret	Köylü kadınlar ve CHP Milletvekili Kara’nın bir arada olduğu fotoğrafın kullanıldığı haberde direnme hakkı vurgulanmıştır.	Direniş, hukuksuzluk
19	31 Temmuz/ H	Akbelen Ormanı’ndaki doğa katliamı ve direniş dün de devam etti: Bu ağaçlarla büyüdük	Haberde direnişin simge isimlerinden olan Gülsüm nine ve Aytaç Yakarı’yla olan görüşmeler aktarılmıştır. Haber başlığında da bu açıklamanın bir alıntısı kullanılarak anlatım güçlendirilmiştir.	Doğa katliamı, yaşlı kadın, direniş, çevre
20	31 Temmuz/ H	Zehra Nine’nin Akbelen isyanı: Kestiler işte...	Haberde Akbelen direnişinin simge isimlerinden olan Zehra nine ile görüşmeye yer verilmiştir. Haber başlığı da bu görüşmenin bir alıntısıdır. Bu haber kadınların doğa savunusunda özgün aktörler olduğu tezini desteklemektedir.	Yaşlı kadın, direniş, çevre
21	01 Ağustos/ KY: Murat Ağirel	Akbelen’deki sağlık katliamı	Başlık içerikle uyumludur. Ağirel yazısında termik santralin kamuyu hem maddi anlamda hem de halk sağlığı açısından zarara uğrattığını ifade etmiştir.	Sağlık, katliam
22	01 Ağustos/ H	Akbelen’de ağaç katliamına karşı direnen çevreciler üzgün: Taziye çadırı gibi	Haberde Akbelen direnişinin simge isimlerinden olan Zehra nine ve Deniz Gümüşel ile yapılan görüşmeler aktarılmıştır. Haber başlığı da bu görüşmenin bir alıntısıdır.	Çevre, yaşlı kadın, direniş, çevreciler, ağaç katliamı
23	06 Ağustos/ H	Akbelen’i savunan kadınlar: Tek Bir Dal Kalana Kadar Direneceğiz	Haberde Akbelen direnişinde simgeleşen kadınlarla görüşmelere yer verilmiştir. Kadınların doğayı yalnızca kaynak değil, yaşamın bütünlüğü	Kadın, çevre, direniş, savunuculuk

			olarak gördüklerini ifade eden bir başlıktır.	
24	08 Ağustos/ H	Akbelen için direnen İkizköylüler Ankara'da: Marjinal gruplar burada!	Kadınların çoğunlukta olduğu fotoğrafın kullanıldığı habere İkizköylülerin TBMM Genel Kurulu'nun Akbelen için yapılacak olağanüstü toplantısına katılacakları haber edilmiştir.	Direnış, çevreciler, marjinal
25	09 Ağustos KY: Jale Özgentürk	'Akbelen giderse her yer gidecek!'	Özgentürk yazısında TEMA Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Deniz Ataç'la yaptığı görüşmeyi aktarmaktadır.	Kapitalizm, çevre
26	14 Ağustos /H	Akbelenli yurttaşın marjinal isyanı: Şalvar da giyerim yazma da takarım hürriyet benim elimde değil mi!	Video ile birlikte sunulan habere kadın protestocularından Aytaç Yakarı'nın basın açıklamasına yer verilmiştir. Haberde ve söylemde şalvar, yazma gibi kültürel motiflerin ön plana çıkarılması, kadınların kendi yerel kimliklerini de güçlendirir niteliktedir.	Direnış, marjinal
27	15 Ağustos/ H	CHP'li Özcan: Akbelen kıyımı bölgeyi susuz bırakacak!	Haberde CHP milletvekili Özcan'ın Tarım ve Orman Bakanlığına yanıtlaması için verdiği soru önergeleri yer almıştır. Haberde kadınların ön planda olduğu fotoğraf kullanılmıştır.	Çevre, kadın, kıyım

Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberler makro tematik düzeyde incelendiğinde, birçok habere Akbelen'de yaşanan mücadelenin haklı gerekçeleri farklı kesimler tarafından dile getirilerek sunulmuş ve verilen bu mücadele söylemsel arka planda olumlanmakla birlikte mücadeleye açık destek de dile getirilmiştir. Gazetenin "Cumhuriyet'in Akbelen için tavrı nettir" başlıklı haberinde Cumhuriyet Gazetesi'nin Akbelen olayında Akbelen halkının yanında yer aldığı açıkça ifade edilmiştir.

Gazetenin söylemsel bağlamda ortaya çıkan eğilimlerden birisi Akbelen'de ağaç kesimine karşı verilen mücadelenin bir "direniş" olarak tanımlanmış olmasıdır. Ayrıca Akbelen'de verilen mücadele için ağaç kesimi gibi ilk etapta güçsüz bir çağrışım yapan bir kavram kullanmak yerine "ağaç katliamı, doğa katliamı, orman katliamı, kıyım" gibi sorunun niteliğindeki çarpıcılığı artırmayı amaçlayan ifadeler kullanılmıştır.

Gazetenin haber başlıkları ve içeriklerinde Akbelen direnişini öne çıkaran aktörler arasında köylüler, çevreciler, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ve üyeleri, siyasi partilerin liderleri ve üyeleri, milletvekilleri gibi katılımcıları görmek mümkündür. Ancak haberlerde de özel olarak görüşlerine yer verilen ve konuşmaları aktarılan bir grup köylü kadınlardır. Diğer bir deyişle, kadın öznesi Cumhuriyet Gazetesi'nde Akbelen olaylarının hareketlendiği dönem içerisinde oldukça belirgin yer tutmuştur. Özellikle yöre halkındaki kadınların konuşmalarına ağırlıklı yer verildiği ve haber başlıklarının bir kısmının da bu ifadelerden oluşturulduğu görülmüştür. Akbelen'de yaşanan olayların simgelerinden olan Zehra Nine'nin "Ne söyleyeyim, kestiler işte. Maden için yaptılar, madenden sonra evler yıkıldı bahçeler yıkıldı" ve Gülsüm Nine'nin "...Birlikte büyüdüğümüz ağaçlarımızı kestiler. Bu ağaçları kestiler, kendi ağaçlarımıza dokundurtmam. Omuzlarımızda dereden su çektik suladık. Bizim zeytinlerimizi kesmek isterlerse öldürseler yine kestirmem..." ifadeleri esasen nostaljik bir ihtiyacı değil, günlük yaşamın beklentilerini açığa çıkarmaktadır. Yine Zehra Nine'nin Cumhuriyet

Gazetesi dahil birçok haber sitesinde yer verilen ağaçlara sarılı fotoğrafı “Chipko Hareketi”ni andırmış hatta bu fotoğraf eylemin simgesi halini almıştır. Zehra Nine’nin bu eylemi sonrasında ağaçlara sarılan diğer eylemcilerin güvenlik güçleri tarafından ağaçlardan uzaklaştırıldığı haberi de bazı gazetelerde yer almıştır. Özetle incelenen haber başlıklarının, Akbelen Ormanı’ndaki mücadeleyi sadece bir çevre sorunu olarak değil, kadınların önderliğinde yürütülen bir yaşam ve adalet mücadelesi olarak yansıttığı görülmektedir. Eleştirel söylem analizi bağlamında haberlerde kullanılan dilin söz konusu mücadeleyi meşrulaştıran bir dile sahip olduğu görülmektedir.

Akbelen Ormanı direnişine dair Cumhuriyet gazetesinin haber başlıkları, halkın yaşam alanlarını koruma mücadelesiyle devletin baskı politikaları arasındaki gerilimi açıkça ortaya koymaktadır. "Direniş", "sert müdahale", "gözaltı" gibi ifadeler, bu çatışmanın dilde nasıl görünür hale geldiğini gösterirken, kadınların özellikle "Gülsüm Nine" ve "Zehra Nine" gibi figürlerle direnişin merkezine yerleştirilmesi ekofeminist bir değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca, "katliam", "sağlık katliamı", "susuzluk tehdidi" gibi başlıkları kullanarak çevresel adalet perspektifiyle, ekolojik yıkımın yalnızca doğayı değil, insan sağlığını, yaşam hakkını ve toplumsal adaleti tehdit ettiğini vurgulamışlardır.

2. Yeşil Gazete (Çevre Odaklı Gazete)

Kendisini ekolojik, politik, katılımcı ve şenlikli bir internet gazetesi olarak tanımlayan Yeşil Gazete Akbelen olaylarıyla ilgili önemli sayıda habere yer vermiştir. Arama yapılan tarihler arasında neredeyse her gün Akbelen olayları haberleştirilmiştir. İlgili tarihler arasında sadece bir tane köşe yazısının olması ise dikkat çekicidir.

Tablo 2: Yeşil Gazete Haber/ Köşe-Özel Yazı Haber Başlığı:
15 Temmuz 2023-15 Ağustos 2023

Sıra No	Tarih/Türü/ Haber/Köşe Yazısı)	Haber Başlığı	Yorum	Ön Plana Çıkan Kavramlar
1	24 Temmuz/ H	Akbelen’de köylülere ikinci saldırı: Tomalar kullanıldı, 65 yaşındaki kadın hastanelik oldu	Haberin başlığı haberin içeriğini ve konusunu yansıtmaktadır.	Köylüler, saldırı, yaşlı kadın
2	24 Temmuz/ H	İkizköylü Esra Işık’tan kolluk kuvvetine: Gözüme bakamıyorsunuz çünkü gerçeği biliyorsunuz	Başlık bir kişinin söylemi üzerinden üretilmiştir.	Kadın, kolluk kuvveti, ağaç kesimi, yaşlı kadın, hasta kadın
3	24 Temmuz/ H	Akbelen’de ağaçları savunanlara cop, kalkan, biber gazlı jandarma müdahalesi: Gözaltılar var	Haberin başlığı haberin konusunu ve içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Savunuculuk, jandarma müdahalesi, gözaltı, ağaç kesimi
4	24 Temmuz/ H	Akbelen Ormanı’nda sabaha karşı testere sesleri: Maden için ağaç kesimine başlandı	Haberin başlığı haberin konusunu yansıtmaktadır. İçerikte ise ayrıca ağaç kesimine başlanmadan önceki iki yıllık süredeki bazı önemli gelişmeler aktarılmıştır.	Ağaç kesimi, direniş, köylü kadınlar, aktivistler
5	24 Temmuz/ H	Ekoloji savunucuları ve vekillerden Orman Bakanlığına çağrı: Akbelen’de kesimi durdurun	Başlık haber içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Ekoloji savunucusu, ağaç kesimi
6	25 Temmuz/ H	Akbelen’de son gelişmeler: İkizköylü kadınlar oturma eylemi başlattı	Haberin başlığı haberin içeriğini ve konusunu yansıtmaktadır.	İkizköylü kadınlar, oturma eylemi, aktivist

7	25 Temmuz/ H	Akbelen Ormanı'nda ekokırım: Jandarma barikatının ötesinde binlerce ağaç katledildi	Akbelen olayındaki ekokırımın boyutlarını ele alan haberin başlığı da buna dikkat çekecek biçimde kurgulanmıştır.	Ekokırım, kolluk güçleri, ağaç katledilmesi
8	25 Temmuz/ H	Türk Toraks Derneği: Akbelen'de halkın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı elinden alınıyor	Haberin başlığı haberin konusunu ve içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, ağaç kesimi
9	26 Temmuz/ H	Akbelen'de doğa savunucularından ağaçlara sarılarak sivil itaatsizlik eylemi: Gözaltılar var	Sivil itaatsizlik eyleminin verildiği haber başlığında eylemin şekli ve sonucu da aktarılmıştır.	Doğa savunucusu, sivil itaatsizlik eylemi, kadın
10	27 Temmuz/ H	İkizköylüler, Muğla Adliyesi önünde bulundu: Akbelen için adalet istiyoruz, hemen, şimdi!	Ağaç kesimine karşı çıkan köylüler ve aktivistlerin Muğla adliyesi önünde basın açıklaması yaparak davaların adil bir şekilde sonuçlandırılması talepleri haberde yer almıştır.	Adalet, ağaç katliamı, aktivistler
11	27 Temmuz/ H	Akbelen'den muhalefete çağrı: Devlet-Limak ortaklığıyla devam eden yok edişin önünde durun!	Haberin başlığı haberin konusunu ve içeriğini yansıtmaktadır.	Muhalefet, aktivist, yok ediliş, devlet
12	27 Temmuz/ H	Akbelen'de hukuksuz ağaç kesimine dur diyen aktivistler bir dava daha açtı	Haberde enformasyon eksiltimi yapılmıştır. Haber başlığında aynı aktivist grup tarafından daha önce bir dava açılmış gibi algılsa da haberin içeriğinde böyle bir bilgi söz konusu değildir.	Hukuksuzluk, ağaç kesimi, ekolojik yıkım
13	28 Temmuz/ H	Akbelen'de kıyımın ve direnişin beşinci günü: Her saniye bir ağaç düşüyor!	Video ile desteklenen haberde ağaç kesiminin yoğunluğuna dikkat çeken bir haber başlığı konulmuştur.	Kıyım, direniş,
14	29 Temmuz/ H	Akbelen'de nöbet alanı ablukada: Ağaçlar kesiliyor, 20 kişi gözaltına alındı	Haberin başlığı içeriği doğrudan yansıtmaktadır.	Ağaç kesimi, gözaltı, abluka, direniş
15	30 Temmuz/ H	Akbelen'de direniş yedinci gününde: Para puldur, ağaç candır!	Haberin içeriğinde Akbelen direnişinin yedinci gününde yaşananlar aktarılmıştır.	Direnış, para, ağaç kesimi, gözaltı
16	31 Temmuz/ H	Barolar, hukuksuzluğa dur demek için Akbelen Ormanı'nda: Zannetmeyin ki yalnızsınız	Haber hitap edilen kesim belirsiz bırakıldığı için enformasyon eksiltimi yoluyla aktarılmıştır.	Hukuksuzluk, hukuki mücadele
17	01 Ağustos/ H	Muğla Valiliği kamuoyunu yanıltıyor: Akbelen'de ekoloji mücadelesi devam ediyor!'	Haberde Muğla Valiliği tarafından yapılan açıklamada ağaç kesiminin tamamlandığı algısının yaratıldığı ancak gerçekte kesim işlerinin devam ettiği dolayısıyla mücadeleye de devam edilmesi gerektiği aktarılmıştır.	Çevre, suç duyurusu, ağaç kesimi.
18	01 Ağustos/ H	Akbelen'de günlerdir yıkılmaya direnen ağaç da Limak'ın kepeçsinin kurbanı oldu	Haberin başlığı doğrudan haberin konusunu ve içeriğini yansıtmaktadır.	Ağaç, aktivistler, kolluk güçleri
19	02 Ağustos/ H	Akbelen'de 10'uncu gün: Abluka, hak ihlalleri, ölüm devam ediyor	Haber başlığında ölüm devam ediyor ifadesi haberin içeriğinde doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi nedeniyle doğal yaşam alanlarını kaybeden canlılar için kullanılmıştır.	Abluka, hak ihlalleri, ölüm, ağaç katliamı, aktivistler, kolluk güçleri
20	03 Ağustos/ H	İkizköy, dünyaya dört dilde seslendi: Sesimiz olun, Akbelen'de ekokırımı durdurun	Başlık haberin konusunu ve içeriğini yansıtmaktadır.	Ekokırım, ağaç kesimi, aktivist, kadın
21	03 Ağustos/ H	Akbelen'de işkenceyle gözaltına alınan Köseoğlu: Yeryüzü için mücadelemiz sürecektir	Yer ve kişi bilgisinin verildiği haber başlığında Köseoğlu'nun sözlerine yer verilerek anlatım güçlendirilmiştir.	İşkence, gözaltı, devlet-sermaye iş birliği, mücadele
22	03 Ağustos/ H	DEVA'lı Rızvanoğlu'ndan Akbelen'e Meclis'ten destek: 2.5 yıllık kömür için değer mi?	Kişi bilgisine yer verilen haber başlığında Rızvanoğlu'nun konuşması aktarılmıştır.	Hak, hukuk, kadın vekil.
23	04 Ağustos/ H	Su kaynaklarına el konulan Akbelen nöbetçilerinden	Haber başlığı haberin konusunu ve içeriğini yansıtmaktadır.	Aktivist, müzikli eylem,

		müzikli eylem: Jandarma Gezi’yi unutma!		oturma eylemi, güvenlik
24	04 Ağustos/ H	Akbelen için geç değil, ağaç kesilse de orman yaşıyor	Başlık haberin konusunu ve içeriğini yansıtmaktadır.	Ağaç kesimi, restorasyon
25	05 Ağustos/ H	Akbelen’de simgeleşen/ KY: Koray Doğan Urbarlı	Yazı başlığında enformasyon eksiltimi söz konusudur.	Ekokırım, suç
26	06 Ağustos/ H	Türkiye’nin dört bir yanından doğa savunucuları Akbelen’de ağaçlar için toplandı	Başlık haberin konusunu ve içeriğini yansıtmaktadır.	Aktivist, doğa, savunuculuk
27	07 Ağustos/ H	Akbelen Direnişçileri Ankara yolunda	Haber içeriğinde TBMM Genel Kurulu’nda Akbelen olayının ele alınacağı ve Akbelen halkının da görüşmelere katılmak için Ankara’ya gideceği aktarılmıştır.	Direnış, aktivist, kadın, çevre, köylüler
28	08 Ağustos/ H	Akbelen direnişçileri defalarca durdurulmasının ardından Meclis’e ulaştı: İnsanlık suçu	Haber başlığında enformasyon eksiltimi vardır. Direnişçilerin nerede, nasıl ya da niye durdurulduklarına ilişkin bilgi verilmemiştir.	İnsanlık suçu, çevre suçu, direniş
29	08 Ağustos/ H	Kılıçdaroğlu’ndan Akbelen’e destek: Bir avuç kişiye çalışıyorlar, asıl marjinal onlar	Haberde grup toplantısında konuşan Kemal Kılıçdaroğlu’nun konuşmaları aktarılmıştır.	Marjinal, direniş, ormanların katledilmesi
30	11 Ağustos/ H	Akbelen keyfi uygulamalar, ekokırım ve işkenceyle abluka altında: Sizi çağırıyor	Akbelen’deki gelişmeleri ifadelerle birlikte sunan özel haberin başlığında kullanılan “sizi çağırıyor” ifadesi haberi muğlak bırakmıştır.	Ekokırım, işkence, ağaç kesimi, iktidar, sermaye, direniş, kadın, abluka
31	11 Ağustos/ H	İkizdere’den İkizköy’e destek: Dünyanın bütün ağaçları birbirine bağlı, acıları ortak	İkizdere direnişinin simgelerinden Asuman Fazlıoğlu’nun sözlerine haber başlığında yer verilerek anlatım güçlendirilmiştir.	Ekokırım, kadın, direniş,
32	14 Ağustos/ H	Akbelen’deki ağaçları kesen şirket patronları ve vali hakkında şikâyet	Haber başlığında kişi bakımından enformasyon eksiltimi yapılmaktadır. Şikâyet edilen valinin Akbelen’deki yıkım olayına izin veren vali olduğu haber içeriğinde geçmektedir.	Ağaç kesimi, yıkım, şikâyet

Yeşil Gazete Akbelen’de gerçekleşen olay ve eylemleri detaylarıyla birlikte sürekli olarak haber konusu yapmıştır. Akbelen’deki ağaçların kesilmemesi için verilen mücadeledeki gelişmeler çarpıcı başlıklarla verilmiştir. “Akbelen’de direniş yedinci gününde: Para puldur, ağaç candır!”, “Akbelen’de nöbet alanı ablukada: Ağaçlar kesiliyor, 20 kişi gözaltına alındı” ve “Akbelen’de kıyımın ve direnişin beşinci günü: Her saniye bir ağaç düşüyor!” başlıklı haberler kesintisiz eylemleri gündemde tutmaktadır. Yeşil Gazete’nin sunduğu haber başlıklarında farklı eylem repertuarlarından da bahsedildiği görülmektedir. Aktivistlerin ağaçlara sarılarak yaptıkları sivil itaatsizlik eylemi birçok muhalif gazetenin haber başlığında olduğu gibi Yeşil Gazete’nin de başlıklandığı haberlerden biri olmuştur. Bu eylemlerde ön plana çıkan aktörler ise kadınlar olmuştur. “Akbelen keyfi uygulamalar, ekokırım ve işkenceyle abluka altında: Sizi çağırıyor” başlıklı haberde yer alan “Akbelen’de, benzeri pek çok yerde olduğu gibi kadın mücadelesinin gücünün yükseldiğine tanıklık ettik bir kez daha. 18’inden 90’ına kadınlar tarafından sarılmış bir orman Akbelen” ifadeleri kadınların bu ekolojik mücadelede en ön saflarda olduğunu vurgulamıştır.

Haberlerin tematik incelemesinde direnişçiler ve güvenlik güçleri arasındaki gerilime de sıkça yer verilmiştir. Ağaç kesiminin başladığı dönemde ekolojistler ve köylülerin de eylemlerinin artmasıyla güvenlik güçleri ve eylemciler

karşı karşıya gelmiştir. 24 Temmuz tarihli haberlerin birçoğu bu müdahaleleri içermektedir. Bu direnişlerde ön saflarda yer alan kadınların güvenlik güçlerinin müdahalelerine maruz kaldığına yönelik haberler dikkat çekmektedir. “Akbelen’de köylülere ikinci saldırı: Tomalar kullanıldı, 65 yaşındaki kadın hastanelik oldu” başlıklı haberde müdahalenin sertliğine kadın imgesi üzerinden dikkat çekilmiştir.

Haberlerin yoğunlaştığı temalardan bir diğeri iktidara olduğu gibi muhalefete yönelik de yapılan çağrılardır. “Akbelen’den muhalefete çağrı: Devlet-Limak ortaklığıyla devam eden yok edişin önünde durun!” başlıklı haberde ekoloji savunucuları tarafından ortak bir açıklama yapılmış ve “Tüm muhalefet partilerini, il, ilçe örgütleri ve tüm milletvekillerinin salt çoğunluk halinde konfor alanlarını terk ederek bizlerle birlikte gerekirse ağaçlara sarılarak, TOMAların önünde durarak bu yok edişe aktif eylemsellik ile dur demeye davet ediyoruz.” denilerek muhalefet sahaya çağırılmıştır. Muhalefet partilerinden CHP’den Kılıçdaroğlu’nun ve DEVA Partisi’nden Rızvanoğlu’nun verdikleri Akbelen eylemlerine yönelik destek sözleri haberleştirilmiştir.

Haberlerin söylemsel eğilimine bakıldığında genellikle Akbelen’de yaşanan ağaç kesimi çevre hakkı, ekokırım, adalet, savunuculuk gibi ekoloji içerikli bir bakış açısı yansıtılarak okuyucuya sunulmuştur. Çevreye, hukuka aykırı olarak uzun süreli ve geniş ölçekli kasti biçimde verilen eylemleri tanımlayan ekokırım suçu üzerinde özellikle durulmuş ve burada yaşanan olayların basit bir ağaç kesimi olarak algılanmaması gerekliliği vurgulanmıştır. Yeni bir suç kategorisi olarak tanımlanmaya hazır olan ekokırım keyfilik ve işkence kavramlarıyla birlikte aktarılmıştır. Akbelen’de çevreciler ve yöre halkı tarafından verilen direnişin haklı gerekçeleri yine ekolojik ve hak temelli bir dille sunulmaya çalışılmıştır.

Özetle, özellikle İkizköylü kadınların haberlerde öne çıkarılması; “İkizköylü kadınlar oturma eylemi başlattı”, “İkizdereli kadınlardan destek” gibi ifadelerle, ekofeminist bir perspektiften, doğayla kadınlar arasında bir bağ kurularak haberlerin verildiği görülmektedir. Çevresel adalet çerçevesinden bakıldığında ise “ekokırım”, “sağlıklı çevrede yaşama hakkı”, “su kaynaklarına el koyma”, “halkın yaşam alanlarının yok edilmesi” gibi ifadeler, yerel halkın doğrudan yaşam haklarının ihlal edildiğini ve çevresel zararların adaletsiz şekilde emekçi köylülere yüklendiği şeklinde ilişkilendirmek mümkündür. Halkın adalet arayışı (örneğin “Akbelen için adalet istiyoruz” gibi başlıklar) çevresel adalet mücadelesinin somut bir ifadesi olarak görülebilir. Son olarak, “Dünyanın bütün ağaçları birbirine bağlı” gibi söylemler, yerel direnişi küresel ekolojik dayanışma bağlamına yerleştirmektedir.

3. Yeni Şafak Gazetesi (Muhafazakâr)

Akbelen’de yaşanan olaylarla ilgili olarak kadın-çevre-adalet başlıklarını söylem analiziyle ortaya koymak için farklı içerikteki gazetelerde taramalar yapılmıştır. Muhafazakâr gazeteler içerisinde yer alan Yeni Şafak Gazetesi’nin bu tür olgulara yer verip vermediği ya da hangi söylemleri ön plana koyduğunu analiz etmek için ilgili haberler Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Yeni Şafak Gazetesi Haber/ Köşe-Özel Yazı Haber Başlığı:
15 Temmuz 2023-15 Ağustos 2023

Sıra No	Tarih/Türü/ Haber/Köşe Yazısı)	Haber Başlığı	Yorum	Ön Plana Çıkan Kavramlar
1	28 Temmuz/ H	Akbelen Ormanları’nda katliam yapıyor’ algısı bir bir çürütüldü: Mesele yine ağaç değil	Haber başlığında ve içeriğinde ağaç katliamının bir algı operasyonu olduğu ifade edilmiş, haber içeriğinde ise bu algıyı çürüttüğü iddia edilen durumlar aktarılmıştır.	Ağaç katliamı algısı, fidan dikimi
2	28 Temmuz/ H	CHP Grup Başkanvekili Ali Mahir Başarır Akbelen’deki eylemcilerle tartıştı: Elini indir bana bağırma	Kişi ve konu bilgisinin verildiği başlık haber içeriğini yansıtmaktadır.	Ağaç katliamı iddiası, eylemciler, protesto
3	28 Temmuz/ H	Mustafa Sarıgül Akbelen’de Kılıçdaroğlu’nu protesto eden bir vatandaşı hırpaladı	Kişi ve konu bilgisinin yer aldığı haber başlığı haber içeriğiyle uyumludur.	Protesto, eylemci
4	28 Temmuz/ H	Akbelen’deki eylemcilerle CHP’liler birbirine girdi: Sizin gibi insanlar yüzünden iktidarı kaybettik	Kişi ve konu bilgisinin yer aldığı haber başlığı haber içeriğiyle uyumludur.	Eylemci, iktidar, ağaç katliamı, provokasyon
5	29 Temmuz/ H	Mesele yine ağaç değil: Dün Akbelen’de ‘orman’ provokasyonuna kalkışan CHP’li Mustafa Sarıgül bugün kendisini sahillere attı	Kişi ve konu bilgisinin verildiği başlık haber içeriğini yansıtmaktadır	Provokasyon, algı operasyonu
6	29 Temmuz/ H	CHP’li Mahmut Tanal jandarmayı kovaladı: Askere ‘eşkiya’ deyip elindeki belgeye el koymaya çalıştı	Haberin başlığı haberin içeriğini yansıtmak biçimde kurgulanmıştır.	Algı operasyonu, provokasyon, hukuki süreç
7	30 Temmuz/ H	Muğla Valiliğinden ‘Akbelen’ açıklaması: 130 bin fidan dikilecek	Kişi ve yer bilgisinin verildiği haber başlığı haber içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Fidan dikimi
8	31 Temmuz/ H	Fatih Portakal’dan Kılıçdaroğlu’na istifa çağırısı: Akbelen’de yaşadıklarınızdan sonra hangi cesaretle o koltuğa oturabiliyorsunuz?	Portakal’ın Kılıçdaroğlu’na yönelik yaptığı çağrı Portakal’ın ifadelere doğrudan kullanılarak haber başlığı oluşturulmuştur.	Eylemciler, muhalefet yandaşları
9	31 Temmuz/ H	Akbelen’de eylemcilerin tepki gösterdiği Muharrem İnce alanı terk etti	Kişi ve konu bilgisinin verildiği haber başlığı haberin içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Eylemciler
10	31 Temmuz/ H	CHP yandaşı İsmail Saymaz’dan Mahmut Tanal’ın jandarmayı kovaladığı anlara tepki: Neresinden bakarsanız bakın skandal	Kişi isimlerinin geçtiği haber başlığında Saymaz’ın Tanal’a yönelik eleştiren sözlerin üzerinden haber başlığı oluşturulmuştur.	Skandal, köylü, iktidar, işçi, çevreci, dayanışma eylemi
11	02 Ağustos/ H	Bahçeli’den ‘Akbelen’ uyarısı: Mesele yine ağaç değil	Devlet Bahçeli’nin konuşmasının aktarıldığı haberin başlığı da bu konuşmanın bir söyleminden oluşturulmuştur.	Muhalefet, provokasyon
12	03 Ağustos/ H	TBMM’yi Akbelen için olağanüstü toplantıya çağıran CHP İYİ Parti’den destek bulamadı	Haber başlığı muhalefetin destek alamadığı şeklinde kurgulanmıştır.	Ağaç katliamı iddiası, ana muhalefet
13	03 Ağustos KY: Ali Saydam	Bu filmi görmüştük biz, defalarca...	Yer, kişi ve zaman bilgisinin verilmeyen haber başlığında içerikle ilgili de herhangi bir aktarım söz konusu değildir.	Marjinal, Gezi Parkı kalkışması, provokasyon
14	07 Ağustos/ H	Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Akbelen’de yaygara koparmaya çalışan sözde çevrecilere sert tepki: Kampanyanın ağaç sevgisiyle izahı mümkün değil	Haberin başlığı Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın sözleri aktararak yapılmıştır. Başlıkta kullanılan “sözde çevreci” tabiri ise olaylara yönelik eleştirel bir tutum içinde olduğunu göstermektedir.	Sözde çevreciler, ağaç sevgisi, kirli provokasyon
15	08 Ağustos/ H	Ağaç sevgisiyle izah edilemez	Başlıkta haberin içeriğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.	Ağaç sevgisi, çevreci görünümülü marjinaller

16	08 Ağustos/ H	Kılıçdaroğlu'ndan Akbelenlilere tehdit: Meclis'teki oylamaya 'hayır' diyenlere oy verirsiniz iki elim yakanızda olur	Kılıçdaroğlu'nun konuşması haber başlığında ve içeriğinde tehdit olarak kurgulanmıştır.	Tehdit, ağaç katliamı iddiası, protesto
17	08 Ağustos/ H	Olağanüstü 'Akbelen' toplantısı sona erdi: Muhalefetin genel görüşme önerisi reddedildi Meclis tatile girdi	Haberin başlığı haberin içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Muhalefet, görüşme önerisi
18	09 Ağustos/ H	Milletvekili Dönmez'den Akbelen Ormanı'ndaki protestolara ilişkin açıklama: TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırmadaki yeteneklerini CHP kurultayı için kullansınlar	Dönmez'in ifadeleri doğrudan haber başlığında kullanılmıştır.	Protesto, ağaç kesimi, hukuki süreç
19	09 Ağustos/ H	PKK elebaşı Duran Kalkan Gezi kalkışmasına benzettiği Akbelen provokasyonunu selamladı: Gezi de ağacı korumakla başladı	Gezi olayları için "kalkışma" ibaresinin kullanıldığı haberde Akbelen'deki olaylar için ise "provokasyon" ibaresi kullanılmıştır. Her iki olayın ilişkilendirilerek verildiği haber başlığı Kalkan'ın söylemiyle kurgulanmıştır.	Provokasyon, Gezi kalkışması
20	12 Ağustos/ H	Ne madenden ne yeşilden vazgeçeriz: 14 bin 470 hektarlık maden sahasına 7 milyon fidan dikildi	Sayısal verilerle desteklenen haber başlığında gazete kendi görüşlerini haber başlığı olarak aktarmıştır.	Ağaçlandırma, marjinal grup, eylemler, provokasyon
21	12 Ağustos/ H	Akbelen uyarısı: Provokasyona izin vermeyin	Konu bilgisinin kısmi olarak yer aldığı haber başlığında kişi bilgisi verilmeyerek enformasyon eksiltimi yapılmıştır.	Provokasyon, çevreci kisvesi, manipüle etmek

Yeni Şafak Gazetesi'nde Akbelen olaylarını savunan ve destekleyen herhangi bir haber bulunmamaktadır. Bu olayların manipülasyon ve algı operasyonu olduğunu belirten haberler ön plandadır. Olayların çıkış nedeninin ağaç kesimiyle ilgili olmadığı siyasi parti demeçlerinden aktarılacak vurgulanmıştır. Örneğin; Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan verilen mücadeleyi bir kampanya olarak ifade etmiş ve bu kampanyanın sözde çevrecilerin kirli bir provokasyonu olduğunu belirterek kesilen ağaçların yerlerine çok daha fazlasının dikileceği sözüyle cümlelerini tamamlamıştır. Benzer şekilde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin "mesele yine ağaç değil" demeciyle verdiği açıklamalarında Gezi olaylarında olduğu gibi Akbelen olaylarında da asıl amacın bir kalkışmaya niyetlenmek olduğu ve bu provokasyonu da ana muhalefet partisinin çıkardığı eleştirileri söz konusudur. Muhalefete yönelik eleştirilere Akbelen olayları bağlamında sıkça yer veren gazete özellikle bölgeye giden muhalefet partisi üyelerine yönelik bölge halkının olumsuz tavrını haberleştirmiştir. 28 Temmuz tarihli "CHP Grup Başkanvekili Ali Mahir Başarır Akbelen'deki eylemcilerle tartıştı: Elini indir bana bağırma", "Mustafa Sarıgül Akbelen'de Kılıçdaroğlu'nu protesto eden bir vatandaşı hırpaladı" ve "Akbelen'deki eylemcilerle CHP'liler birbirine girdi: Sizin gibi insanlar yüzünden iktidarı kaybettik" başlıklı haberler ve 31 Temmuz tarihli "Akbelen'de eylemcilerin tepki gösterdiği Muharrem İnce alanı terk etti" başlıklı haber bu tür haberlere örnek olarak gösterilebilir. Akbelenliler ve muhalefet arasındaki gerginliği ön plana çıkarmak isteyen gazete, 8 Ağustos tarihli haberde Kılıçdaroğlu'nun Akbelen'den gelenlerle birlikte gerçekleştirdiği grup toplantısında yaptığı konuşmada geçen "Hayır diyene oy verirsiniz iki elim yakanızda olur." demecini Kılıçdaroğlu'nun Akbelenlileri açık açık tehdit ettiği yorumuyla birlikte vermiştir.

Gazete sadece iktidar tarafından gelen eleştirilerini değil muhalif kesimin de muhalefeti eleştirilerini gündemde tutmuştur. Gazeteci ve sunucu Fatih Portakal’ın Kılıçdaroğlu’nu eleştirdiği ya da gazeteci ve yazar İsmail Saymaz’ın Mahmut Tanal’ı eleştirdiği haberler muhalefet partisine yönelik eleştiriler olduğu için gazetenin yer verdiği haberler arasındadır.

Gazete’nin Akbelen olayıyla ilgili yayımladığı haberlerde iktidar-muhalefet sürtüşmesi ön plandadır. Çevreciler, Akbelenliler, köylüler, kadınlar, STK’lar ya da avukatlar gibi Akbelen olaylarına dâhil olan kimselerle ilgili ya da güvenlik güçlerinin müdahaleleri gibi Akbelen’de yaşananlarla ilgili herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Gazete sadece muhalefete yönelik her kesimden gelen eleştirileri haberleştirmeye çalışmıştır. Bu haberlerin retorik arka planına bakıldığında da Akbelen olayları provokasyon, algı operasyonu, manipülasyon, kalkışma gibi kavramlarıyla ilişkilendirilerek verilmiştir. Sonuç olarak, gazete haberlerindeki söylemlerin, kadınların öncülüğünde yürüyen doğa mücadelesini hedef almamakla birlikte, onları ön plana da çıkarmamak şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Yerel halkın yaşam alanlarının ve sağlıklı çevrede yaşama haklarına yönelik çevresel adalet talepleri ise haberlerde çok fazla yer bulmamıştır. Haberlerde olayın verilışı ve seçilen söylemler daha ideolojik ve politik düzlemde kalkınma projelerinin anlatımı ile gerçekleştirilmiştir.

4. Hürriyet Gazetesi (Ana akım Gazete)

Türkiye’deki ana akım gazeteler içerisinde yer alan Hürriyet’in Akbelen’de yaşananlarla ilgili haberleştirdiği başlıklar oldukça sınırlı olup Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Hürriyet Gazetesi Haber/ Köşe-Özel Yazı Haber Başlığı:
15 Temmuz 2023-15 Ağustos 2023

Sıra No	Tarih/Türü/ Haber/Köşe Yazısı	Haber Başlığı	Yorum	Ön Plana Çıkan Kavramlar
1	29 Temmuz/ H	Kılıçdaroğlu Akbelen’de	Kişi ve yer bilgisinin verildiği haber başlığında konu bilgisi verilmemiştir.	Eylem, köylü, çevreciler, köylü kadın
2	31 Temmuz/ H	Akbelen’de gerginlik: Jandarma’dan Tanal’a suç duyurusu	Haberin başlığı doğrudan haberin içeriğini yansıtmaktadır.	Kolluk Kuvveti, suç duyurusu
3	01 Ağustos/ H	Muğla Valiliğinden Akbelen açıklaması: İzin sahibi 130 bin fidan dikecek	Muğla Valiliğinin yapmış olduğu açıklama haber başlığında yer almıştır.	Ağaç kesimi, rehabilitasyon, fidan dikimi
4	02 Ağustos/ H	CHP, Meclis’i olağanüstü toplantıya çağırdı	Haber içeriğinde olağanüstü toplantı nedeninin Akbelen’deki olayları görüşmek olduğu ifade edilse de haber başlığında bununla ilgili bilgiye yer verilmemiştir.	Olağanüstü toplantı
5	08 Ağustos/ H	TBMM’de genel görüşme talebi reddedildi	Kurum bilgisinin yer aldığı haber başlığında reddedilen görüşme talebine ilişkin bir bilgi yer almamıştır.	Genel görüşme talebi
6	08 Ağustos / H	Kılıçdaroğlu: Ağacını koruyanı marjinal ilan ediyorsunuz	Haber başlığında Kılıçdaroğlu’nun sözleri yorumlanmadan aktarılmıştır.	Talan, marjinal
7	09 Ağustos / H	TBMM Akbelen için olağanüstü toplandı	Yer ve kurum bilgisinin verildiği haber başlığı haber içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Önerge, olağanüstü toplantı

8	09 Ağustos/ H	Kılıçdaroğlu: Siz de gidin dinleyin	Kişi bilgisinin verildiği haber başlığında konu bilgisi açıkça yer almamıştır.	Köylüler, Kadın
9	11 Ağustos KY: Abdulkadir Selvi	Akbelen eylemcileri PKK istismarına tepki göstermeli	Selvi yazısında Akbelen eylemcilerinin PKK'ya karşı olduklarını söylemesi gerektiğini aktarmıştır. Bu içerik de haber başlığında doğrudan yer almıştır.	Eylemci, istismar, terör, şiddet, demokratik eylem

Türkiye’de gazeteler arasında önemli bir tiraja sahip olan Hürriyet Gazetesi’nin Akbelen’de yaşananlarla ilgili çok fazla sayıda haber yaptığı görülmektedir. Gazete’nin yaptığı sınırlı haberler nötr bir dille verilmeye çalışılmıştır. Haberlerde yer verilen aktör ana muhalefet partisidir. Parti liderinin ve üyelerinin eylemleri ve sözleri haber başlıklarına taşınmıştır. Dokuz haber başlığından üçü Kemal Kılıçdaroğlu’nun ismiyle başlıklandırılmıştır. Yine CHP Milletvekili Tanal’a yönelik suç duyurusunun olduğu haber ya da CHP’nin meclisi olağanüstü toplanmaya çağırması Akbelen olaylarında ana muhalefet partisinin ön planda olduğunu kanıtlar nitelikteki haber başlıkları arasındadır. Bununla birlikte gazetenin tek köşe yazısı olan Abdulkadir Selvi’nin yazısında Akbelen’de yaşanan olaylardan bir Gezi eylemi çıkarılması amaçlandığı iddia edilmiştir. Gezi olaylarında istenen Kanal İstanbul, 3. Köprü, 3. Havaalanı ya da Hidroelektrik Santrallerin kapanması taleplerinin çevrecilikle bağdaşmadığını köşesine taşıyan Selvi bu tür teröriste olmuş sözde çevreci eylemlerin Türkiye ekonomisine büyük zararlar verdiğini de vurgulamıştır.

Bu bağlamda haber başlığı incelemelerine bakıldığında, Akbelen direnişi etrafında siyasi aktörlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Direnişin doğrudan ekolojik ve yaşam hakkı boyutundan çok, siyasi tartışmalar ve parlamenter mücadele çerçevesinde temsil edilmesi dikkat çekmektedir. Bu çerçevede haberlerde kullanılan söylemlerde kadınların mücadeledeki yerinin ve yerel halkın çevresel adalet taleplerinin çok fazla görülmediğini söylemek mümkündür.

5. Gazete Yenigün (Muğla Yerel Basın)

Yerel gazeteler, toplumların bilgiye ulaşımını sağlayarak, yerel olayları, yerel değerleri ve toplumsal sorunları gündeme getirmeleri nedeniyle ayrı bir yere sahiptirler. Ulusal gazetelerin genel bakış açılarına kıyasla, yerel gazeteler, bölgesel sorunlar ve ihtiyaçlar üzerinde daha ayrıntılı analizler sunabilmektedirler. Bu nedenle çalışmaya Muğla’nın yerel gazetesi olan Gazete Yenigün dâhil edilmiştir.

Tablo 5: Muğla Yenigün Haber/ Köşe-Özel Yazı Haber Başlığı: 15 Temmuz 2023-15 Ağustos 2023

Sıra No	Tarih/Türü/ Haber/Köşe Yazısı)	Haber Başlığı	Yorum	Ön Plana Çıkan Kavramlar
1	16 Temmuz/ H	Akbelen’de Nöbetin İkinci Yılı	Yer ve zaman bilgisinin verildiği haber başlığında haber konusu içerikte yer almıştır.	Nöbet, savunı, eylemciler
2	17 Temmuz/ H	CHP’li Cumhur Uzun’dan Akbelen Direnişine Desteğe	Kişi ve konu bilgisinin verildiği haber başlığı içeriği yansıtmaktadır.	Direnış, eylemciler
3	17 Temmuz/ H	Ümit Özdağ Akbelen Direnişine Desteğe Geliyor	Kişi bilgisinin yer aldığı haber başlığı haber içeriğini yansıtmaktadır.	Direnış
4	17 Temmuz/ H	CHP’li Cumhur Uzun’dan Akbelen Direnişine Desteğe	Kişi bilgisinin yer aldığı haber başlığı haberin içeriğini de yansıtmaktadır.	Direnış
5	24 Temmuz/ H	Akbelen’de Direniş Sürüyor: Gözaltılar Var	Haber başlığı haberin içeriğini yansıtmaktadır.	Direnış, gözaltı, köylüler, savunı

Duygu Yıldız Karakoç & Funda Kemahlı Garipoğlu / Akbelen’de Kadın Direnişi Bağlamında Ekofeminizm ve Çevresel Adalet: Eleştirel Söylem Analizi

6	24 Temmuz / H	CHP’li Vekiller Akbelen’e Gidiyor	CHP Muğla milletvekillerinin Akbelen’deki olayların hareketlenmesiyle Akbelen’e yöndikler haberi olarak yer almıştır.	Milletvekilleri, baskın
7	25 Temmuz/ H	“Madeni kullanmak, çevreyi korumak mümkün”	Haber başlığı Akbelen olayları sırasında TES-İş Sendikası’nın açıklamasında kullandığı ifadelerden oluşturulmuştur.	Maden, çevre koruma, ağaç kesimi, köylüler, jandarma
8	25 Temmuz/ H	Tarkan’dan Akbelen Direnişine Destek: “Doyun Artık”	Şarkıcı Tarkan’ın sosyal medya paylaşımı ile Akbelen’deki ağaç kesimine karşı verdiği ifadeler haberin içeriğinde yer almıştır.	Köylüler, çevreciler, kolluk güçleri, direniş, destek
9	26 Temmuz/ H	Akbelen’de Ağaç Kırımı 3. Gününde	Akbelen olaylarıyla ilgili yaşanan gelişmeler haber içeriğinde kısaca aktarılmıştır.	Ağaca sarılan kadın, köylüler, direniş
10	26 Temmuz/ H	Muğla OBM Önünde “Akbelen” Eylemi	Haber başlığı haber içeriğiyle uyumludur. Haberin içeriğinde birçok STK ve bazı siyasi partilerin Orman Genel Müdürlüğü önünde yaptıkları basın açıklamasına yer verilmiştir.	Sivil Toplum Kuruluşları, ağaç kesimi, kolluk güçleri, talan, katliam
11	27 Temmuz/ H	Seçim bitti TİP’li Aslantuğ Akbelen’i unuttu! Sözde Akbelen’in Hesabını soracaktı	Haberin başlığı haberin içeriğiyle örtüşmektedir. TİP Milletvekili adayı Mehmet Aslantuğ’un ağaç kesimlerine sessiz kaldığı ve verdiği sözleri unuttuğu haber içeriğinde yer almıştır.	Seçimler, ağaç kesimi
12	27 Temmuz/ H	Mahkeme Önünde Adalet İstediler	Haberin içeriğinde İkizköy Çevre Komitesi ve bölge halkının mahkeme önünde yürütmenin durdurulması talepli basın açıklaması yer almıştır.	Adalet, mücadele, bölge halkı, çevreciler
13	28 Temmuz/ H	Tes-İş Sendikası’ndan çarpıcı açıklama!“İşçi sükûnet, çevreciler kavgayla karşıladı”	Haberin içeriğinde Kemal Kılıçdaroğlu’nun sendika yetkilileriyle görüşmesi ve sendika yetkililerin bu konu hakkında sosyal medyada yaptığı açıklamalara yer verilmiştir.	Sendika, işçi, çevreci
14	28 Temmuz/ H	Milas Akbelen’e gelen Kılıçdaroğlu, iki tarafa da ‘yanınızdayım’ dedi	Haberin içeriğinde Kemal Kılıçdaroğlu’nun hem çevrecilere hem de santral çalışanlarına yanınızdayız mesajı verdikten sonra çevreciler tarafından tepkiyle karşılanması yer almaktadır.	Çevreciler
15	29 Temmuz/ H	Akbelen’de İş çıkırından Çıkıyor!	Güvenlik güçleri ve vatandaşların karşı karşıya geldiği belirtilen haberde olayların giderek büyüdüğü vurgulanmıştır.	Ağaç kesimi
16	29 Temmuz/ H	Selçuk Özdağ: “Akbelen’de olan hoyratlıkların müsebbibi iktidardır”	Haberin içeriğinde Özdağ’ın sosyal medyada paylaştığı açıklamaları doğrudan aktarılmış ve haber başlığı da bu açıklamaların odaklandığı kısımdan alınarak oluşturulmuştur.	İktidar
17	01 Ağustos/ H	Bahçeli’den Akbelen açıklaması “CHP Akbelen’de FETÖ ve PKK’ya Eylem Alanı Açıyor”	Devlet Bahçeli’nin ana muhalefet partisi CHP’yi Akbelen olayları üzerinden eleştirdiği açıklamasında haber başlığı da Bahçeli’nin sözleri üzerinden aktarılmıştır.	FETÖ, PKK, sözde çevreci örgütler, yasa dışı sol gruplar
18	08 Ağustos/ H	İkizköylüler Zeytinleriyle CHP Grup Toplantısında	Haber başlığı haber içeriğini doğrudan yansıtmaktadır.	Köylüler, köylü kadınlar, mücadele
19	09Ağustos/ H	Akbelen Görüşmesi 37 Oy Farkla Reddedildi Muhalefetten 37 Vekil Katılmamış	Haber başlığı haber içeriğini yansıtmakla birlikte başlıkta görüşmenin sonucuna ilişkin bir göndermede de bulunmuştur.	Genel görüşme, muhalefet
20	09 Ağustos/ H	CHP’li Vekil Özcan “4 Yılda Tükenecek Bir Rezerv İçin Akbelen Ormanları Yağmalanıyor”	Haberde CHP Muğla milletvekili ve aynı zamanda avukat olan Gizem Özcan’ın TBMM’de yaptığı basın açıklamasındaki ifadelerine yer verilmiş ve haber başlığı da bu	Ormanların yağmalanması, orman kıyımı, kadın milletvekili

			ifadelerin doğrudan aktarılmasıyla oluşturulmuştur.	
21	09 Ağustos/ H	CHP’li Derici: “Akbelen Konusunu Hep Birlikte Çözmek Zorundayız”	Haberde CHP Muğla milletvekili Süreyya Öneş Derici’nin TBMM Genel Kurulu’nda Akbelen’de ağaçların kesilmesiyle ilgili konuşması aktarılmıştır.	Ağaç kıyımı, iktidar, muhalefet, ağaç kıyımı, kadın milletvekili
22	15 Ağustos/ H	Özcan: Akbelen Kıyımı Susuz Bırakacak	Kişi bilgisinin kısmen verildiği haber başlığında Milletvekili Gizem Özcan’ın Akbelen’deki ağaç kesimi için soru önergesi vermesinden bahsedilmektedir.	Kıyım, kadın eylemciler
23	15 Ağustos/ H	Akbelen İçin Suç Duyurusu “Mücadelemiz Orman Yeşerene Kadar Sürecek”	Köylüler ile birlikte yapılan basın açıklamasında grup adına konuşan avukatın söylemleri doğrudan haber başlığında yer almıştır.	Suç duyurusu, mücadele, köylü kadınlar

Yerel bir gazete olan Muğla Yenigün Gazetesi’nin makro tematik incelemesi değerlendirildiğinde, Akbelen olaylarının ülkenin siyasetçisinden sanatçısına, işçisinden köylüsüne değin birçok kesimin gündemine oturduğu görülmektedir. Örneğin; sanatçı Tarkan’ın sosyal medyadan Akbelen’deki ağaç kesiminin durdurulmasına yönelik yaptığı paylaşım, olayların siyaset üstü olduğunu göstermektedir. Siyasi pencerede ise başta kadın vekiller olmak üzere CHP’li vekillerin Akbelen olaylarının bir an önce neticelenmesi ve kesimlerin devam ettiği takdirde bunun bir yıkıma dönüşeceği konusundaki beyanları gazete başlıklarında yer almıştır. Örneğin; CHP Muğla Milletvekili Süreyya Öndeş Derici yaptığı konuşmasında “konu oradaki kaplumbağa, oradaki kuş, konu babasının oradaki mezarını bırakmak istemeyen Aytaç Abla. Biliyor musunuz ki konu vatan. İşte bu yüzden bu konu muhalefet sorunu, iktidar sorunu olmanın çok ötesindedir. Bu konuyu hep birlikte çözmek zorundayız” diyerek herkesin taşın altına elini koyması gerektiğini vurgulamıştır. Bir başka CHP’li kadın vekil Gizem Özcan ise “4 yılda tükenecek bir rezerv için bölge halkı ve bilim insanları dinlenmeden Akbelen Ormanları yağmalanıyor” ifadeleriyle yaptığı konuşmasıyla bölge halkının yaptığı direnişin meşru gerekçesini ortaya koymaktadır. Muhalefetten yönelen tepkiler sadece ana muhalefet partisiyle sınırlı kalmamıştır. Saadet Partisi Grup Başkanı Selçuk Özdağ madencilığa karşı olmadığı şerhini düşerek Akbelen’de yaşanan olayların tek sorumlu olarak iktidar partisini göstermiştir. Zafer Partisi Genel Başkanı Ümit Özdağ, “Karadeniz’in dereleri kurutulurken de Kaz dağlarında cennet doğamız katledilirken de aynı taktiği uyguladılar” diyerek iktidarın daha önceki ekolojik bozulmalardan da sorumlu olduğunu altını çizmiştir. Ayrıca Özdağ’ın Akbelen’de mücadele edenlerin yanında olduğu ve desteğe gideceği haberleştirilmiştir.

Gazetede bir yandan Akbelen’e yönelik destekler haberleştirilirken diğer yandan ilgili sendikanın söylemlerine de yer verilmiştir. “Madeni kullanmak, çevreyi korumak” başlığıyla verilen haberde istihdam ve enerji bağımsızlığıyla ilgili argümanlar kullanarak madenlerin kullanılması gerekliliğinin altı çizilmiştir. Ayrıca aynı Sendika’nın Kemal Kılıçdaroğlu ile görüşme yapmasının akabinde yaptığı paylaşımlar hayli dikkat çekicidir. Sendika Kılıçdaroğlu’nun emekçilerin her daim yanında olduğunu ifade ettiğini belirtmiş ve ardından Kılıçdaroğlu’nun Akbelen’de çevreciler tarafından kavgayla, işçiler tarafından ise sükunetle

karşılandığına dikkat çekerek takdiri kamuoyuna bırakmıştır. Bu durum esasen muhalefet partilerinin çevreci olaylardaki tutumlarını ve söylemlerinin ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. İktidarın söylemleriyle ilgili tek haber ise MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin Akbelen olaylarını CHP üzerinden eleştirmesiyle ilgili haber olmuştur. Bahçeli’nin hedefinde kendi ifadesiyle sözde çevreci örgütlere, gerçekte ise terör faaliyetleriyle ilişkili kimselere Akbelen’de eylem alanı açmakla suçladığı CHP yönetimi bulunmaktadır.

Bu doğrultuda incelediğinde Yenigün gazetesinin haber başlıklarında ve içeriklerinde kadınların özne olduğu bir direniş anlatısının doğrudan verilmediği görülmektedir. Hatta direnişin cinsiyet boyutu geri plana itilmiş; mücadele, daha çok erkek egemen siyasi figürlerin beyanları üzerinden görünür hale getirilmiştir. Başlıklarda "Akbelen’de ağaç kıyımı", "susuzluk tehdidi", "orman yağması" gibi ifadeler çevresel adalet ihlallerini vurgulasa da bu ihlallerin yerel halk üzerindeki doğrudan etkisi haberlerde yeterince yer bulamamıştır.

SONUÇ

Bu araştırmada, çevresel adalet ve ekofeminizm perspektiflerinden hareketle Akbelen Ormanı direnişi analiz edilmiş ve kadınların çevre mücadelelerindeki kritik rollerine dikkat çekilmiştir. Akbelen direnişinde özellikle köylü kadınların aktif katılımı, ekofeminist teorilerin öne sürdüğü doğa ile kadınlar arasındaki özel ilişkiyi somutlaştırmış ve kadınların çevre hareketlerinde dönüştürücü bir rol üstlendiğini göstermiştir.

Teun A. Van Dijk’in Eleştirel Söylem Analizi yöntemi temel alınarak yapılan bu çalışmada, Akbelen Ormanı’nda gerçekleşen çevre direnişine ilişkin ana akım, muhalif, muhafazakâr, çevreci ve yerel gazetelerde yayımlanan haber içerikleri detaylı biçimde incelenmiş ve bu haberlerin "kadın-çevre-adalet" ekseninde tematik analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz kapsamında elde edilen bulgular, farklı gazetelerin ideolojik konumlanışları doğrultusunda Akbelen direnişini nasıl farklı biçimlerde ele aldıklarını ve bu ele alışlarda hangi söylemsel stratejilere başvurduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle Cumhuriyet Gazetesi ve Yeşil Gazete’nin haberlerinde, Akbelen Ormanı’nda yürütülen mücadelenin yalnızca bir doğa savunusu ya da yaşam hakkı mücadelesi değil, aynı zamanda kadınların öncülüğünde gelişen güçlü bir adalet talebi ve ekofeminist bir direniş biçimi olarak kurgulandığı dikkat çekmektedir. Bu gazetelerde kullanılan söylemler, çevresel yıkımın sadece doğaya değil, aynı zamanda bölge halkının yaşam hakkına, sosyo-ekonomik yapısına ve kültürel varoluşuna da zarar verdiği gerçeğine odaklanmaktadır. Kadınların bu mücadelenin asli öznelere olarak görünürlük kazandığı haber anlatıları aracılığıyla ekofeminist bakış açısı medya söylemine taşınmaktadır. Kadınların özellikle köylü kadınların mücadeledeki rolüne geniş yer verilmiş; böylece çevresel adalet talebi, sınıfsal, cinsiyet temelli ve kültürel boyutlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu gazetelerdeki haberlere yansıyan dil hem çevresel adalet hem de ekofeminist yaklaşımları destekleyici ve meşrulaştırıcı bir söylem üretmiştir.

Buna karşılık, muhafazakâr çizgide yayın yapan Yeni Şafak Gazetesi ile ana akım medya içinde değerlendirilebilecek Hürriyet Gazetesi’nin haberlerinde

Akbelen direnişi çevresel veya toplumsal bir mücadele olarak değil, daha çok politik çatışma, provokasyon ve muhalefetle iktidar arasındaki çekişme çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çerçevede özellikle direnişi yürüten kadınların talepleri ve yerel halkın yaşam alanlarını korumaya yönelik hak arayışları büyük ölçüde görünmez kılınmıştır. Kadınların mücadeledeki aktif rolleri ya tamamen göz ardı edilmiş ya da siyasi tartışmalar arasında önemsizleştirilmiştir. Bu tür temsiller, medya aracılığıyla çevresel adalet mücadelesinin anlamını daraltmakta ve halkın mücadeleye dair algısını ideolojik doğrultuda şekillendirmektedir.

Yerel bir gazete olan Muğla Yenigün Gazetesi ise Akbelen direnişini çevresel adalet bağlamında sınırlı biçimde ele almış, genel haber söylemlerinde siyasi aktörlerin beyanlarına ve ulusal düzeydeki siyasal gündeme daha fazla yer vererek, direnişin toplumsal ve cinsiyet temelli boyutlarını arka planda bırakmıştır. Özellikle bölgedeki kadınların özne olarak mücadeleye katılımlarına dair güçlü bir anlatı oluşturulmamış; buna karşın siyasi partilerin temsilcilerinin demeçleri, eylemlere verdikleri tepkiler ve genel siyasal atmosferin yansımaları öne çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, eleştirel söylem analizi yöntemiyle yapılan değerlendirmede, genel olarak medya söylemlerinin, kadınların çevresel adalet taleplerini ve yerel halkın direnişini arka plana ittiği, direnişi ise ağırlıklı olarak siyasi çerçevede sunduğu tespit edilmiştir. Haberlerin söylem analizinde, kadınların ve yerel halkın çevresel adalet taleplerinin çoğunlukla geri planda bırakıldığı, direnişin daha çok siyasi tartışmalar üzerinden haberleştirildiği gözlemlenmiştir. Çalışmaya ekofeminist ve çevresel adalet kazanımlarında medyanın rolü bağlamında bakıldığında, medyanın ekofeminist ve kadın odaklı çevre adaleti mücadelesinde hem bir güç çarpanı olabileceğini hem de görünmezlik ve yanlış temsil yoluyla mücadeleyi zayıflatılabileceğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında feminist ve çevreci hareketlerin medyayla kurdukları ilişki ve medyadaki görünümleri stratejik bir öneme sahiptir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Adaman, F., Akbulut, B. ve Arsel, M. (2016). Türkiye'de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES'ler ve Dönüşen Devlet-Toplum-Doğa İlişkileri. (Ed. Sinan Erensu, Erdem Evren ve Cemil Aksu). *Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 291-313.
- Agarwal, B. (1992). The Gender and Environment Debate: Lessons from India. *Feminist Studies*, 18(1), 119-158.
- Agyeman, J., Bullard, R. D., & Evans, B. (2002). Exploring the Nexus: Bringing Together Sustainability, Environmental Justice and Equity. *Space and Polity*, 6 (1), 77-90. DOI: 10.1080/13562570220137907
- Aslan, Ö. (2016). "Biz Gezici Değil Yerleşik Halkız!": Cerattepe'de Yaşam Alanı Mücadelesi. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, S.28, 4-9.

- Bakan, R. ve Kadirbeyoğlu, Z. (2019). Küresel Sermaye, Yerel Direnişler: Ekolojik Hareketlerde Kadınların Vatandaşlık Talebi. (Der. Emet Değirmenci). *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşimde Feminist Perspektifler*, İstanbul: KADAV, 73-84.
- Bell, D. and Carrick, J. (2017). Procedural Environmental Justice. (Edited by Ryan Holifield, Jayajit Chakraborty and Gordon Walker). In *The Routledge Handbook of Environmental Justice*. London: Routledge, 101-112.
- Birkeland, J. (1993). Ecofeminism: Linking Theory and Practice. (Edited by Greta Gaard). *Ecofeminism: Living Interconnections with Animals and Nature*. Philadelphia: Temple University Press, 13-59.
- Boström, M. and Davidson, D. J. (2018). Introduction: Conceptualising Environment Society Relations. (Edt.M. Boström and D. J. Davidson). In *Environment and Society: Palgrave Studies in Environmental Sociology and Policy*, Cham: Palgrave Macmillan, 1-24.
- Buckingham, S. and Kulcur, R. (2009). Gendered Geographies of Environmental Injustice. *Antipode*, 41(4), 659-683.
- Bullard, R. D. (2003). Confronting Environmental Racism in the 21st Century. *Race, Poverty & the Environment*, 10 (1), 49-52. <https://www.jstor.org/stable/41554377> Erişim Tarihi: 26.12.2024
- Bullard, R. D. (1994). The Legacy of American Apartheid and Environmental Racism. *Journal of Civil Rights and Economic Development*, 9(2), 3, 445-474. <https://scholarship.law.stjohns.edu/jcred/vol9/iss2/3> Erişim Tarihi: 04.04.2025
- Bullard, R. D. (2000). Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality. (3rd ed.). Boulder: Westview Press.
- Ćorić, D. (2014). Ecofeminism as a Way of Resolving Some Environmental Issues, *Proceedings for Social Sciences Matrica Srpska*, 148, 551-558.
- Çobanoğlu, Y. (2014). Türkiye’de Ekolojik Hareketler: Yerelden Evrensele (Bergama, Muğla ve Tunceli Örnekleri). *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 105-128.
- Değirmenci, E. (2019). Önsöz. (Der. Emet Değirmenci). *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşimde Feminist Perspektifler*, İstanbul: KADAV, 9-15.
- Eryılmaz, Ç.ve Akman, F. (2016). Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin’de Maden Karştı Direniş. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 17-33.
- Evans-Agnew, R. A., Koontz, T. M. and Schell, C. (2024). Voicing environmental justice: critical discourse analysis of a postcard survey to amplify marginalized voices surviving and coping with environmental threats. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 1-16.
- Gaard, G. (2017). Feminism and Environmental Justice. (Edited By Ryan Holifield, Jayajit Chakraborty and Gordon Walker). In *The Routledge Handbook of Environmental Justice*, London: Routledge, 74-88.
- Ikeme, J. (2003). Equity, Environmental Justice and Sustainability: Incomplete Approaches in Climate Change Politics. *Global Environmental Change*, 13, 195-206.
- Işıl, Ö. ve Aslan, Ö. (2014). Kadınlığın Su Hali: HES Direnişindeki Karadenizli Kadın Temsilleri Üzerine Bir Deneme, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, S.22, 40-48.
- Kalonya, D. H. (2021). Müştereklerin Çitlenmesi Ekseninde Kadınlar: Ekofeminist Perspektiften Türkiye’de Çevre Hareketleri. *Planlama Dergisi*, 31(3), 448-465.
- Keskin, Ö.H. (2023). Geçmişten bugüne Akbelen Ormanı: Neler Biliyoruz?. <https://teyit.org/dosya/gecmisten-bugune-akbelen-ormani-neler-biliyoruz> Erişim tarihi: 24.04. 2025
- Kılıç, S. ve Tok, N. (2014). Geleneksel Adalet Anlayışlarından Çevresel Adalet Anlayışına. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 213-228.
- Kulcur, R. (2022). Toplumsal Cinsiyetin Çevresel Adalet ve İklim Değişikliği Bağlamında Türkçe Literatürdeki Görünürlüğü. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 24, 31-54. DOI: 10.26650/iukad.2021.982531
- Lorentzen, L. A. and Eaton, H. (2002). Ecofeminism: An Overview. *The Forum on Religion and Ecology at Yale*.
- Martínez-Alier, J. (2003). The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Mellor, M. (2006). Ecofeminist Political Economy. *International Journal of Green Economics*, 1(1-2), 139-150.
- Michon, C. (2023). Women’s Movements and Environmental Activism in India: Theoretical Reflections Based on the Study of the New Delhi. (Edited by Madhura Joshi). *Ecofeminism in India: Struggles and Perspectives. Représentations dans le monde anglophone*. [Online], Online since 31 march 2023, URL : <https://publicationsprairial.fr/representations/index.php?id=256>
- Mohai, P., Pellow, D. and Roberts, J. T. (2009). Environmental Justice. *Annual Review of Environment and Resources*, 34(1), 405-430. <https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-environ-082508-094348> Erişim Tarihi: 04.04.2025
- Moore, N. (2011). Eco/Feminism and Rewriting The Ending Of Feminism: From The Chipko Movement To Clayoquot Sound. *Feminist Theory*, 12(1), 3-21.
- Omrow, D. A. (2018). It is not easy being green: A critical discourse and frame analysis of environmental advocacy on American television. *Journal of Media and Communication Studies*, 10(3), 14-24.

- Özberk, N. (2024). Yoksulların Çevreciliğine Bir Örnek: Kenya Yeşil Kuşak Hareketi, *ChronAfrica*. 1(2), 91-117.
- Özen, H. (2023). Kırsal Kadının Çevre Mücadelesi. KOÇ-KAM. <https://kockam.ku.edu.tr/kirsal-kadinin-cevre-mucadelesi/>, Erişim Tarihi: 20.01.2025
- Özer, Ö. (2011). *Haber Söylem İdeoloji: Eleştirel Haber Çözümlemeleri*. Konya: Literatürk Yayınları.
- Plumwood, V. (2004). Feminizm ve doğaya hükmetmek (çev. B. Ertür). İstanbul: Metis.
- Rao, M.(2012). Ecofeminism at the Crossroads in India: A Review. *DEP. Deportate, esuli, profugh*, 20, 124–142.
- Rawls, J. (2005). *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Roberts, T.; Pellow, D.; Mohai, P. (2018). Environmental justice. In *Environment and Society: Concepts and Challenges*, (Edt. M.Boström and D. Davidson). Palgrave: Basingstoke, UK; 233-255.
- Schlosberg, D. (2004). Reconceiving Environmental Justice: Global Movements And Political Theories. *Environmental Politics*, 13(3), 517–540. DOI: 10.1080/0964401042000229025
- Schlosberg, D. (2013). Theorising Environmental Justice: The Expanding Sphere of A Discourse. *Environmental Politics*, 22(1), 37–55. DOI: 10.1080/09644016.2013.755387
- Svarstad, H. and Benjaminsen, T. A. (2020). Reading Radical Environmental Justice Through A Political Ecology Lens. *Geoforum*, 108, 1-11. DOI: 10.1016/j.geoforum.2019.11.007.
- Ülkü, F. C. (2023). An Analysis of the Environmental Movement Through Women's Experiences: The Case of İkizköy. Middle East Technical University, The Department of Political Science And Public Administration. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Van Dijk, T. A. (1991). The Interdisciplinary Study Of News As Discourse. (Edt. Klaus Bruhn Jensen, ve Nicholas Jankowski). *Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research*. London: Routledge, 108-120.
- Van Dijk, T. A. (2003). Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım. (Edt. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları, 13-112.
- Van Dijk, T. A. (2004). Discourse, Knowledge And Ideology: Reformulating Old Questions and Proposing Some New Solutions. (Edt. Martin Pütz, JoAnne Neff ve Teun A. Van Dijk). *Communicating Ideologies, Multidisciplinary Perspectives on Language, Discourse and Social Practice*. Frankfurt: Peter Lang, 5-38.
- Van Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. (Edt. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton). *The Handbook of Discourse Analysis*, UK: Wiley Blackwell, 466-485.
- Vardar, S. Ö. ve Şen, M. S. (2024). Çevre Hakkının İnsan Hakları Kapsamında Değerlendirilmesi ve Türkiye’de Çevre Hakkına Dair Deneyimin İncelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1-33.
- Warren, K.J. (1997). Taking Empirical Data Seriously, An Ecofeminist Philosophical Perspective. (Edt. K. J. Warren). *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. Indiana University Press, 3-20.
- Wenz, P. S. (1988). *Environmental justice*. Albany NY: State University of New York Press.
- Wetherell, M., Taylor, S. and Yates, J. (2001) *Discourse theory and practice. A reader*. London: Sage.
- Yücel, U. (2016). Doğa Kadın Benzeşiminden Doğan bir Yeşil Kuram: Ekofeminizm, Apelasyon, S. 27, <https://apelasyon.com/yazi/27/doga-kadin-benzeşiminden-dogan-bir-yesil-kuram-ekofeminizm> Erişim Tarihi: 13.03.2025.

SUMMARY

The objective of the study is to analyse the Akbelen Forest resistance from the perspectives of environmental justice and ecofeminism in a multidimensional manner and to make visible the active participation and transformative role of peasant women, especially those living in rural areas, in environmental struggles. In this study, the historical, social and cultural relationship between women and nature is analysed in terms of its reflection in the struggle for environmental justice. The theoretical framework offered by the ecofeminist approach is utilised to deepen the meaning of this relationship.

In this study, environmental justice and ecofeminism are discussed in two separate sections within the theoretical framework. An analysis is made in the context of inequalities based on ethnic/racial origin, class and gender, in line with the common values of these two approaches towards the solution of environmental problems. In the third part, the representation of the concept of "woman" in the media was analysed by means of Teun A. Van Dijk's critical discourse analysis method through

a press survey conducted on the example of the peasant women defending the trees in Akbelen Forest.

In order to reflect different ideological tendencies, *Hürriyet* (mainstream), *Cumhuriyet/Sözcü* (opposition), *Yeni Şafak* (conservative), *Yeşil Gazete* (environment-oriented) and *Muğla Yenigün* (local) newspapers were included in the analysis. A comprehensive search was conducted on the online news archives of the aforementioned newspapers, utilising the keyword "Akbelen Forest". This investigation encompassed all news articles and columns published between 15 July and 15 August 2023, with a focus on the interconnections between women, the environment, and justice. The data obtained by focusing on this period when the Akbelen resistance came to the agenda again in the press were analysed thematically at the macro level using Van Dijk's method.

This comprehensive analysis reveals clear discursive differences in how the Akbelen Forest resistance was presented in different newspapers. *Cumhuriyet* and *Yeşil Gazete* framed the resistance not only as an environmental issue, but also as a strong social justice and ecofeminist struggle led by women, drawing attention to the social consequences of environmental destruction and the local people's demands for the right to life. On the other hand, the newspapers *Yeni Şafak* and *Hürriyet* presented the resistance in a more political framework and pushed the environmental and social dimensions into the background, making the demands of women and local people invisible. *Muğla Yenigün*, a local publication, partially covered the issue of environmental justice, but failed to adequately reflect the social and gendered struggle by covering the resistance mostly through the discourses of political figures.

In conclusion, the critical discourse analysis method reveals that the media discourses have generally marginalised women's demands for environmental justice and local people's resistance, and have presented resistance mainly within a political framework. In the discourse analysis of the news reports, it was found that women's and local people's demands for environmental justice were mostly relegated to the background and resistance was mostly reported through political debates. From the perspectives of ecofeminism and environmental justice, the media can assume two distinct roles in such struggles. The media has the capacity to amplify the visibility of women-led environmental struggles, thereby enhancing their impact and resonance. Conversely, this can diminish their impact by ignoring or misrepresenting these struggles. Consequently, the relationship between the feminist and environmentalist movements, as well as their portrayal in the media, is of significant importance.

Liberal Hükümetlerarasıcılık Bağlamında Rusya Ukrayna Savaşı'nın Avrupa Birliği'ne Etkileri*

İsmail Fatih POZAN**

Hüseyin Kutay AYTUĞ***

ÖZ

Günümüz güvenlik ortamında tehditlerdeki değişimler, örgütlerin de canlılar gibi varlıklarını devam ettirmeleri için çevreye uyum sağlamalarına yol açmakta, tehditlerden korunmak için bütünsel bağlamda tedbir almaya yönelmektedir. İkinci dünya savaşından sonra AB, barış için ekonomik karşılıklı bağımlılığı esas alarak, başta bölgesel daha sonra küresel aktör olarak ortaya çıkmıştır. Moravcsik Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramında Birlik'in bütünleşme sürecinde gelişen rejimi ekonomik karşılıklı bağımlılık bağlamında değerlendirmeyi önermektedir. Ona göre; iç ve dış karar alma mekanizmasında koordinasyonu hükümetler sağlamaktadır. Hükümetlerin hareket sahalarıysa iç ve dış dinamiklerle sınırlandırılmaktadır. Hükümetlerin dış politikasında yürütülen müzakereler, kendi iç dinamiklerindeki uzlaşma ve pazarlıkların yansıması olarak ele alınmaktadır. Günümüz hibrit savaş ortamında, AB'nin hibrit tehditlerle mücadelesi, yabancı terörist savaşçıların Birlik içerisinde yapmış olduğu eylemler, Suriye iç savaşı ve mülteci krizi, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi, gibi nedenlere bağlı olarak ivmelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Rusya Ukrayna Savaşı örneği üzerinden, hibrit savaş olgusunun AB üzerinde yapmış olduğu etkiyi, liberal hükümetlerarasıcılık kuramı bağlamında incelemektir. Yapılan inceleme sonucunda, Birlik üyesi devletlerin ve iç dinamiklerinin farklı görüşler öne sürmesine rağmen, Rusya Ukrayna Savaşı özelinde Birlik olarak NATO ve Ukrayna'yla iş birliğini geliştirdiği, Rusya'ya karşı yaptırımları desteklediği, Ukrayna'nın sivil ve askeri kapasitesini arttırmaya yönelik faaliyetleri ön plana çıkardığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Liberal Hükümetlerarasıcılık Kuramı, Hibrit Savaş, Rusya Ukrayna Savaşı, AB'nin hibrit tehditlerle mücadelesi

JEL Sınıflandırması: F51

The Effects of the Russia-Ukraine War on the European Union in the Context of Liberal Intergovernmentalism Theory

ABSTRACT

Changes in threats in today's security environment cause organizations to adapt to the environment to continue their existence, like living things, and lead them to take precautions holistically to protect themselves from threats. After the Second World War, the EU emerged as a regional and then global actor, based on economic interdependence for peace. In the Liberal Intergovernmentalism theory, Moravcsik proposes to evaluate the regime that developed during the Union's integration process in the context of economic interdependence. According to that; Governments provide coordination in internal and external decision-making mechanisms. The action areas of governments are limited by internal and external dynamics. The negotiations conducted in the foreign policy of the governments are considered as a reflection of the compromises and

* Bu makale İ.Fatih POZAN'ın "The european union's struggle with hybrid threats in an emerging hybrid war environment: The case of the Russia-Ukraine war" adlı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

** Bilim Uzmanı, e-posta: ifpozan@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9508-7852.

*** Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: kutayaytug@yahoo.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-6353-7468,

(Makale Gönderim Tarihi: 06.02.2025 / Yayına Kabul Tarihi:09.09.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1633999

Makale Türü: Araştırma Makalesi

bargaining of their internal dynamics. In today's hybrid war environment, the EU's fight against hybrid threats has accelerated due to reasons such as the actions of foreign terrorist fighters within the Union, the Syrian civil war and refugee crisis, and Russia's annexation of Crimea. The aim of this study is to examine the impact of the hybrid war phenomenon on the European Union (EU) in the context of liberal intergovernmentalism theory, through the example of the Russia-Ukraine War. As a result of the analysis, it has been evaluated that although the Union member states and their internal dynamics put forward different views, as a Union, they developed cooperation with NATO and Ukraine, supported sanctions against Russia, and highlighted activities to increase Ukraine's civil and military capacity.

Key Words: *International Relations, Liberal Intergovernmentalism Theory, Hybrid War, Russia-Ukraine War, EU's struggle with hybrid threats*

JEL Classification: *F51*

GİRİŞ

Günümüz güvenlik ortamının dinamik doğasında ortaya çıkan tehditlerdeki değişimler, örgütleri tehditlerden korunmak için bütünsel bağlamda tedbir almaya yöneltmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa Birliği (AB), barış için ekonomik karşılıklı bağımlılığı esas alan uluslararası önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Moravcsik, Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramında Birlik'in bütünleşme sürecinde gelişen rejimini ekonomik karşılıklı bağımlılık bağlamında değerlendirmeyi önermektedir. Ona göre; iç ve dış karar alma mekanizmasında koordinasyonu hükümetler sağlamaktadır. Hükümetlerin hareket sahalarıysa iç ve dış dinamiklerle sınırlandırılmaktadır. Hükümetlerin dış politika müzakerelerini, kendi iç dinamiklerindeki uzlaşma ve pazarlıkların yansması olarak ele alınmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 474).

Günümüz hibrit savaş ortamında, AB'nin hibrit tehditlerle mücadelesi, Rusya Ukrayna Savaşı başta olmak üzere güvenlik ortamındaki gelişmelere bağlı olarak ivme kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Rusya Ukrayna Savaşı örneği üzerinden, hibrit savaş olgusunun AB üzerinde yapmış olduğu etkiyi, Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramı bağlamında incelemektir. Çalışmanın ilk bölümünde Avrupa bütünleşmesini açıklayan kuramlardan biri olan, Liberal Hükümetlerarasıcılık hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmasından sonra Rusya Ukrayna ilişkileri, üçüncü bölümde Rusya Ukrayna savaşının nedenleri açıklanacaktır. Dördüncü bölümde Rusya Ukrayna savaşına AB'nin yanıtı ele alınacaktır. Değerlendirme bölümünde Birlik'in belirtilen savaşa yanıtı Liberal Hükümetlerarasıcılık kuram çerçevesinde incelenecektir. Sonuç kısmında elde edilen bulguların tamamının değerlendirilmesi yapılacaktır.

I.KURAMSAL ÇERÇEVE: LİBERAL HÜKÜMETLERARASICILIK

Liberal Hükümetlerarasıcılık AB bütünleşme kuramları içerisinde yer almaktadır. Söz konusu kuram ulusal hükümetleri karar alma mekanizmasının temeline yerleştirmektedir. Bunu yaparken hükümetlere etki eden devlet altı baskı grupları gibi unsurları da ön plana çıkarmaktadır. Bu kapsamda izleyen bölümde kuramın kaynağı, varsayımları, karşılıklı bağımlılık ilkesi, ortaklık anlaşmaları ve bütünleşme sürecine etkisi hakkında bilgi verilecektir.

A. Liberal Hükümetlerarasıcılık ve Varsayımları

Andrew Moravcsik Liberal Hükümetlerarasıcılık kavramını ilk kez 1991’de “Negotiating the Single European Act: National Interest and Conventional Statecraft in the European Community” adlı makalesinde ifade etmiştir (Moravcsik, 1991, s. 20). Makalesinde ulusal kurumların, devlet altı baskı unsurlarıyla ilişkisine özel önem atfetmektedir. Belirtilen ilişkide devletlerin iç politikasını belirleyen unsurlar ve bu unsurların siyasal ve ekonomik bağlamda yakınlaşma ve zıtlaşmalarına önem vermektedir. Böylelikle bir taraftan hükümetlerin karar alma sürecinde iç siyasal gelişmeler ele alınırken diğer taraftan da iç politikanın dış politikaya yansımada pazarlık ve görüşme konularına odaklanmıştır (Moravcsik, 1991, s. 27).

Morevcsik’in “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach” isimli makalesinde Avrupa bütünleşmesinin sınırlılıklarından bahsetmiştir. Adı geçen makalede Yeni-işlevciliğe yönelik olarak, kuramın Birliğin bütünleşmesini açıklamasındaki eksikliklerinden bahsetmiştir. AB bütünleşmesini açıklayabilecek büyük bir kurama ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir. Moravcsik’e göre, Yeni-işlevselcilik, iç politikadaki farklı taleplerin hükümetlerce nasıl ele alındığını açıklamamasından dolayı eksik kalmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 475-477). Moravcsik bütünleşme sürecinde gelişen rejimi ekonomik karşılıklı bağımlılık çerçevesinde değerlendirmeyi önermiştir. Ona göre; iç ve dış karar alma mekanizmasında koordinasyonu hükümetler sağlamaktadır. Hükümetlerin hareket sahalarıysa iç ve dış dinamiklerle sınırlandırılmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 474).

Kuramı daha iyi açıklamak açısından hükümetlerarasıcılık ve ulusüstücülük kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. İç siyasal etkilere yer verilmesiyle Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramı klasik Hükümetlerarasıcılıktan ayrılmış olur. Böylelikle Liberal Hükümetlerarasıcılıkta hükümetlerin birbiriyle ilişkisi ortaya konulurken iç dinamikler de dâhil edilerek daha kapsamlı bir açıklama ortaya konmuştur (Öraz, 2011, s. 1683). Nugent, Ulusüstücülük (supranationalism) kavramını "devletlerin, kendi tercihlerine aykırı olan şeyleri, bunları engelleyecek güçleri olmadığı için yapmaya zorlandığı ve bu nedenle devletlerin, sahip oldukları söylenen alanlar üzerinde mutlak bir kontrole sahip olmadığı bir durum" olarak tanımlamıştır. Ulusüstücülükte bu durum, ülkelerin ulusal egemenliklerinin belli ölçüde kaybedilmesi olarak tanımlanmıştır. Ulusüstü yaklaşımında AB kurumlarının otoritesi, karar alma sürecindeki iradesi ve gücü ortaya çıkmaktadır. Bu durum AB kurumlarının karar alma ve Birlik politikası oluşturma gücünden kaynaklanmaktadır. Hükümetlerarası yaklaşımında devletlere ve devletler adına yetkili hükümetlere daha fazla vurgu yapılmaktadır. Böylece Liberal Hükümetlerarasıcılık yaklaşımında güç, uluslarüstü yaklaşımın aksine devletlerin elinde kalmıştır. Bu durumda uluslarüstü yaklaşımlar, uluslarüstü kurumlara, hükümetlerarası yaklaşımlar ise diğer aktörlere göre hükümetlere daha fazla önem vermektedir (Nugent, 2017, s. 558).

Liberal Hükümetlerarasıcılık yaklaşımında, iç baskı gruplarına ve ulusal hükümetlere AB'nin kurumlarından daha yüksek bir rol verilmektedir. Dolayısıyla

bütünleşme sürecinde veya uluslararası anlaşmalarda karar alma haklarına sahip ana aktörler ulusal hükümetlerdir (Branch & Ohrgaard, 1999). Moravcsik'e göre de hükümetlerarası etkileşim ulusüstüclüğün önünde yer almakta ve hükümet düzeyindeki müzakerelerin Avrupa bütünleşmesi ve AB reform sürecinde hayati önem taşıdığını savunmaktadır. "Hükümetlerarası Kurumsalcılık" olarak tanımladığı bu düzeyde, ulusal hükümetler çıkarları doğrultusunda müzakere eder ve bu müzakerelerin kesişiminde reform meydana gelir. Moravcsik bu kesişim noktalarını "en küçük ortak payda" ile tanımlamaktadır. Bütünleşme ise reformların gelişmesiyle birlikte gerçekleşir (Moravcsik, 1991, s. 25).

Moravcsik'e göre, Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramının bir diğer boyutu da liberal olmasıdır. Moravcsik' in ulusal tercihlerin oluşumu, sosyal baskı gruplarının hükümetlerin karar almasına etkisi ve devletlerarası ilişkiler gibi konularda liberalizmin¹ varsayımlarına bağlıdır. Bu durum Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramı, klasik hükümetlerarasıcılık kuramından ayırmaktadır (Cho, 2020, s.33).

Moravcsik' in üç temel liberalizm varsayımı şu şekilde ifade edilebilir:

- a. Liberalizmde, sivil toplum aktörleri ve bireyler karar alma süreçlerinde yer almaktadır. Bu aktörler kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilen rasyonel varlıklardır.
- b. Liberalizmde eşit koşullar olduğu takdirde çatışma yerine uzlaşmanın seçileceği varsayılmaktadır.
- c. Her ne kadar hükümetlerin temsil ettiği çıkar grupları hükümetin dış politika tercihlerini etkileme gücüne sahip olsa da iç sorunların önlenmesi için kalkınmanın artırılması ve eşitliğin yeniden oluşturulması sağlanabilir (Moravcsik, 1992, s. 6-10).

Moravcsik Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramını üç ana unsura dayandırmaktadır. İlk aşamada, devlet davranışı rasyonel bir bakış açısıyla tartışılmaktadır. İkinci aşamada, ulusal tercihlerin oluşması liberal bakış açısıyla ele alınmaktadır. Üçüncü aşamada ülkeler arasındaki müzakereler hükümetlerarası bir bakış açısına dayandırılmıştır (Moravcsik, 1993, s. 480).

Rasyonel devlet davranışı varsayımı Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramının üç temel varsayımından ilkidir. Böylece ilk aşamada ulusal çıkarlar, iç politikada devlet altı aktörler tarafından belirlenmektedir. İkinci aşamada ülkeler de kendi çıkarlarının gereklerine göre dış politikada rasyonel davranışlar sergilerler (Moravcsik, 1993, s. 481,482).

Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramının ikinci unsuru, ulusal tercihlerin oluşumuna ilişkin liberal kuramdır. Liberal kuram, ulusal tercihlerin oluşturulmasında devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi ele almakta ve iç siyasetle uğraşan grupların ulusal çıkarların oluşturulmasına fayda sağladığını varsaymaktadır. Ulusal tercihlerin değişken olması, devletlere göre uluslararası

¹ Uluslararası ilişkiler disiplininde liberalizm, devletlerin karşılıklı bağımlılık ve iş birliği yoluyla kolektif çıkarlarını gerçekleştirebileceğini savunan temel yaklaşımlardan biridir. Realizmin aksine, liberalizm, uluslararası sistemde yalnızca devletlerin değil, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve çok uluslu şirketler gibi devlet dışı aktörlerin de etkin rol oynadığını vurgulamaktadır (Lorasdağı, 2025).

politikanın da değişebileceği anlamına gelmektedir. Bu durum devletlerarası ilişkilerde daha önce yapılmış antlaşmaların, müzakere süreçleri dâhilinde, değişen iş birliklerinin de oluşabileceğini ortaya koymaktadır (Moravcsik, 1993, s. 483).

Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramının üçüncü temel unsuru devletlerarası müzakerelerin incelenmesidir. Ülkeler arasındaki müzakerelerin sonucunu tarafların "pazarlık gücü" belirlemektedir. Pazarlık gücü daha yüksek olan taraf, diğer tarafa göre daha az taviz verir. Uluslararası kuruluşların bu aşamada dengeleyici bir rolü vardır. Hükümetler müzakereyi mümkün kılan en önemli aktörlerdir; uluslararası kuruluşların düzenleyici bir rolü bulunmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 497).

B. Liberal Hükümetlerarasıcılık ve Karşılıklı Bağımlılık

Moravcsik Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramında, Avrupa Topluluğu'nun uyumunu, küçük ortak payda müzakereleriyle, devlet altı grupların ulusal tercihleriyle ve hükümetlerarası müzakerelerle ilintilendirmiştir. En küçük ortak paydada hükümetler birbirleriyle uzlaşabilir veya bazı ödünler vererek daha önemli konularda fayda sağlayabilirler. Böylece müzakere aşamasında hükümetler, karşılıklı ödün ve isteklerde bulunarak müzakereyi yürütürler (Moravcsik, 1993, s. 500-502). Müzakere sürecine ülkelerin ekonomik motivasyonu ve buna bağlı iş birliği etki etmektedir. Moravcsik'e göre devletlerarası müzakere stratejilerinden biri, en küçük ortak paydada anlaşarak daha büyük bir ortaklık meydana getirmektir. Müzakere sürecine etki eden başka bir etmen de karşılıklı bağımlılıktır. Keohane ve Nye'a göre, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde sınır aşan olaylarda artış yaşanmıştır. Bu durum devletlerin karşılıklı bağımlılığının artmasını da tetiklemiştir (Keohane & Nye, 2012, s. 7).

Moravcsik, bütünleşme konusunu ele alırken, özellikle politik ekonomiye vurgu yapmıştır. Ona göre ekonomi, bütünleşme sürecine giden insan tercihlerini ve ortaklığı başlatabilecek önemli bir konudur. Bu durumda, uluslararası ekonomi politığın iki amacının olduğunu belirtir. Bunlar, karşılıklı pazarın serbestleştirilmesi ve siyasi uyumun sağlanmasıdır (Moravcsik, 1993, s. 485-486).

Ekonomik karşılıklı bağımlılık, piyasaların veya pazarların karşılıklı serbestleştirilmesi yoluyla elde edilir. Kısıtlamalar kaldırıldığında, gelen yabancı yatırımcıların ve yeni iş gücü rekabetinin artmasıyla verimlilik artar. Politikanın uyumlaştırılmasında devletlerin sorumluluğundaki konuların kendilerini ve başkalarını verimsizliğe uğratmayacak şekilde ortak düzenlenmesi yapılır. İki amacın ortaya konmasıyla, çok yönlü iş birliği ve bütünleşme hızlanmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 486). Moravcsik'e göre, politik ekonomide karşılıklı bağımlılık ilkesinden de sorunlar doğabilir. Devletlerin rasyonel davranacakları varsayılsa da çıkarları ve iş birliği konusunda çatışma yaşanabilmektedir. Bu nedenle, çatışan çıkarları bir noktada buluşturabilmek için hükümetler arasında iş birliği tesis edilmelidir. Karşılıklı bağımlılığın sonundaysa uluslar uzlaşmaya ve iş birliğine yönelmektedir (Moravcsik, 1993, s. 487).

Moravcsik'e göre karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme birbiriyle bağlantılıdır. (Moravcsik, 1993, s. 486) Liberal hükümetlerarası ilişkilerin üç boyutundan biri olan "liberal ulusal tercihlerin oluşumu " ekonomik karşılıklı

bağımlılık çerçevesinde gerçekleşmektedir. (Moravcsik, 1993, s. 480) Ulusal tercihler ekonomik karşılıklı bağımlılıktan kaynaklı fırsatları ve kısıtları çevrelemektedir. Hükümetlerarası müzakere aşamasında, daha az bağımlı olan tarafta, daha fazla baskı yapma imkânı bulunmaktadır. Böylece daha avantajlı bir konumdadır (Moravcsik, 1993, s. 500).

Moravcsik, Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramında sadece ekonomik alanda karşılıklı bağımlılıktan değil, aynı zamanda politik alandakinden de bahsetmektedir. Devlet tercihleri göz önüne alındığında, devletler tercihlerini yaparken diğerinin de tercihini değerlendirmek durumundadır. Diğer devletleri de düşünmek zorunda olması, karşılıklı bağımlılığı bütün uluslararası sistemi etkileyen bir olgu haline getirmektedir (Moravcsik, 1997, s. 523).

Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramının karşılıklı bağımlılıkla birlikte ele aldığı bir diğer konu devletlerin ortaklık anlaşmalarıdır. Bu konu izleyen bölümde değerlendirilecektir.

C. Ortaklık Anlaşmaları ve Bütünleşme

Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramında müzakere ve ulusal hükümetlerin tercihlerinin oluşum süreçleri ortaklık anlaşmalarını da kapsamaktadır. Böylelikle, uluslararası rejimleri merkeze konumlandırmaktadır. Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramı, ortaklık anlaşmalarına dayanan bütünleşmeyi ve bu devletlerin dış politikasını anlamaya yardımcı olmaktadır. Devletler egemenliklerini elinde bulundururlar ancak kendi istekleriyle devredebilirler. Uluslararası bir kuruluşu yetki verildiği takdirde, devlet egemenliğini sınırlayıcı bir yetkiye sahip olabilir. Böylelikle uluslararası kuruluşlar, uluslararası anlaşmalarda pazarlığı etkilerler. Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramına göre, anlaşmaları etkileyen diğer faktörlerden biri de anlaşmadan çekilme tehdididir (Moravcsik, 1993, s. 499). Anlaşmazlık tehdidi, bir veya daha fazla tarafın iş birliği yapmak için daha iyi bir alternatif üretememesidir (Moravcsik, 1993, s. 497). Anlaşmaya varılmaması durumunda, bütüncül olarak elde edilebilecek kâr kaybedilmektedir.

Moravcsik, anlaşma süreçlerinin sonunda, bütünleşmelerin devletlerin gönüllüğünün sonucu olarak gerçekleştiğini ifade etmektedir. Örneğin Avrupa Birliği askeri yaptırımlar, ekonomik yaptırımlar vb. bir zorlama aracıyla bir araya gelmemiştir. Gönüllülük, belirli çıkarlar ve uluslararası koşullar çerçevesinde oluşmaktadır. Hiçbir çıkar ya da ortaklık arzusu zorunlu olarak mümkün değildir. Moravcsik'e göre bu durum hükümetlerin öz irade ve karar alma mekanizmalarındaki rolünü öne çıkarmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 498).

Gönüllülük unsurunun dışında, hükümetlerin iradesini etkileyen sosyal süreçler de Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramının inceleme alanına girmektedir. Bu konuda da yine ulusal tercih oluşum sürecine başvurulması ve Liberal Hükümetlerarasıcılık perspektifinden ülke içindeki baskın sosyal grupların kendi aralarındaki mücadeleleri ve bunların uzlaştırılması bütünleşme için hükümete verilen yetkinin kaynağını oluşturmaktadır (Moravcsik, 1993, s. 498).

Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramı, gönüllülük unsurunun yanı sıra, hükümetlerin iradesini etkileyen sosyal süreçleri de içerir. Bu bakımdan, ulusal tercihlerin oluşumu sürecinde, ülkedeki egemen toplumsal grupların mücadeleleri

ve uzlaşmaları; hükümetin, hükümetlerarası müzakerelerin ve bütünleşme sürecinin kaynağıdır. Bu çalışmada Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramı, uluslararası ilişkilerde, hükümetlerarası anlaşmaları ve bu anlaşmalara giden yolda hükümetlerin nasıl karar aldığını ve nasıl müzakere ettiğini açıklamak için çalışmanın kuramsal altyapısını oluşturacaktır. Bu kapsamda, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Avrupa Birliği'ne etkileri incelenecektir.

II. RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI

SSCB'nin dağılmasından sonra Ukrayna, 1 Aralık 1991'de yapılan halk oylaması ile bağımsızlığını kazanmıştır. Rusya ve Batı bloğunu oluşturan NATO ve AB ile “sınır ülkesi” olan Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanması Rusya tarafından geçici bir kayıp olarak algılanmıştır. (Torbakov, 2001, s. 300) Rusya'nın yanı başında kurulan Ukrayna'nın ulusal kimlik anlayışını geliştirememiş olması, serbest piyasa ekonomisi deneyiminde eksiklik ve devlet kurumlarının oturmamış olması, ülke içerisinde özellikle doğusunda bulunan Rusça konuşan topluluklar, Batı ve Doğu ayrışmasının nedeni olmuştur. Ukrayna her ne kadar SSCB'den ayrılmış olsa da belirtilen nedenlerden dolayı Rusya'yla ilişkilerini devam ettirmiş ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyesi olmuştur (Yıldırım, 2010, s. 73) Ancak izleyen süreçte Ukrayna Rusya öncülüğündeki BDT bütünleşme politikalarını izlemekten ziyade, batı eksenli pazar ekonomisine geçiş politikasını izlemeyi tercih etmiştir (Olszafski, 2001, s. 34-35).

Bağımsızlığını elde ettiği 1991'den 2002 yılına kadar uzanan süreçte Ukrayna siyasal yaşamında çalkantılar meydana gelmiştir. Dış politikada AB ve Rusya merkezli diplomatik girişimlerde bulunulmuş, fakat dış politikada yeterli başarı elde edilemediği gibi Doğu – Batı eksenli gelgitler yaşanmıştır (Bingöl, 2014, s. 19). Rusya tarafındaysa 1991-1999 arasında, siyasi ve ekonomik olarak çalkantılı bir dönem yaşanırken Sovyet sonrası alanı veya yakın çevreyi kontrol etmekte zorlanmıştır. Bu dönemde bir yandan bağımsızlık nedeniyle SSCB'den ayrılan devletler kontrol altında tutulmaya çalışılırken bir yandan da Rusya'nın yüzlerce etnik gruba ve halka ev sahipliği yapmış olması etkili olmuştur. Bunun sonucunda, Karabağ, Transdinyester, Çeçenistan gibi donmuş çatışma bölgelerinde istikrarsızlıklar ve krizler oluşmuştur (Yılmaz, 2007, s. 48). Yaşanan istikrarsızlıklar Avrupa'daki eski Doğu Bloğu ülkelerinin ve Rus yakın çevresinin özellikle Karadeniz havzasının ABD ve AB tarafından süratle doldurulması için uygun fırsatlar yaratmıştır (Sönmez, Bıçakçı, & Yıldırım, 2015, s. 665). Rusya'nın yakın çevresine karşı yaklaşımı gerçekte 2000 yılından itibaren Putin dönemiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Bu dönemde Putin'in, Rusya'yı tekrar büyük bir güç haline getireceği, kaybolan prestijini kazandıracağı ve yakın çevrede kontrol sağlayacağı değerlendirilmeye başlanmıştır (Özdağ, 2021, s. 2).

2013'ün sonlarında Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in AB ile bütünleşmeyi sağlayacak İş Birliği Anlaşmasını imzalamaması, Rusya'yla Gümrük Birliği'ne taraf olacağını açıklaması üzerine ülkede huzursuzluk had safhaya ulaşmıştır. Batı yanlısı Ukraynalılar sokağa çıkarak hükümeti protesto etmeye başlamışlardır. Bu olay Ukrayna tarihine “Euro Maidan” olayları olarak geçmiştir (Kwasniewski,

2015). 22 Şubat 2013'te protestolar sonucunda Cumhurbaşkanı Yanukovich Ukrayna'yı terk ederek Rusya'ya sığınmıştır (Soydan, 2019, s. 57).

Rusya Ukrayna'nın Euro Maidan olaylarından ve Yanukoviç'in ülkeyi terk etmesinden sonra Kırım'ı istila ve işgal etmiş, Rus yanlısı ayrılıkçıları desteklemiştir. 16 Mart 2014 tarihinde Kırım'da referandum düzenlenmiştir. 18 Mart 2014 tarihinde Putin Kırım'ın geri alındığını beyan etmiştir. Kırım'ın ilhak edilmesi sürecinde Rusya'nın savaşa varmayan düşük yoğunluklu eylemleri kullanması, politik, ekonomik, askeri unsurlardan eşzamanlı faydalanması Rusya'nın "hibrit savaş" stratejisi izlediğini akla getirmiştir (Soydan, 2019, s. 60).

AB ve ABD'de Rusya'nın bu kararına yönelik olarak yaptırım kararı uygulayacağını ifade etmişlerdir (Soydan, 2019, s. 60). Kısa bir süre sonra Ukrayna'nın doğusunda Rus azınlığın hâkim olduğu, Donetsk ve Luhansk şehirleri bağımsızlıklarını ilan etmişler, Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyeti adını almışlardır. Bu durum ülke içerisinde çatışmaların artmasına neden olmuştur (Sarı, 2015, s. 103). 2014 yılında Donbas bölgesinde devam eden çatışmalar, iki ülke arasında çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Ukrayna ve Rusya, AGİT, Luhansk Halk Cumhuriyeti ve Donetsk Halk Cumhuriyeti arasında Minsk 1 görüşmesi sonucunda Minsk protokolü imzalanmış, acil ateşkes sağlanması konusunda uzlaşıda kalınmıştır. Belarus, Fransa, Almanya, Ukrayna, Rusya devlet başkanlarının katılımıyla Minsk 2 görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda ikinci protokol imzalsansa da bu görüşmelerle istenilen derecede barışa katkı sağlanmamıştır (BBC, 2023).

5 Haziran 2019 tarihinde Ukrayna Devlet Başkanı Zelensky, Brüksel'de Ukrayna'nın hedeflerinin değişmediğini, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO) ve AB'ye tam üye olmak istediklerini vurgulamıştır. Bununla beraber Rusya'yla yürütülecek müzakerelere açık olduklarını dile getirmiştir (Euronews, 2019). 1 Ekim 2019 tarihinde ülke içerisinde devam etmekte olan çatışmaları bitirmek için iki tarafın da birliklerinin çekilmesini izleyen süreçte "Steinmeier Formülü" uygulanacağı bildirilmiştir. Seçimlerin yapılmasıyla Donbas bölgesine özerklik tanınabileceğini duyurulmuştur. Ancak bu karara karşı protestolar devam etmiştir (Miller, 2023).

Ukrayna'nın AB ve özellikle NATO'yla yakınlaşması Rusya tarafını rahatsız etmiştir. Belirtilen dönemde Rusya Ukrayna'nın NATO füze savunma sistemine dâhil edilmemesi ve NATO'ya üye olmayacağına dair batılı devletlerden yasal taahhüt istemiştir. İsteğinin cevapsız kalması üzerine 2021 yılından itibaren Ukrayna sınırına askeri yığınak yapmaya başlamıştır. 21 Şubat 2022 tarihinde Donetsk Halk Cumhuriyeti ve Luhansk Halk Cumhuriyetleri Rusya tarafından resmen tanınmıştır (Euronews, 2023). Bu sırada Rusya Ukrayna'ya askeri harekât düzenleme niyetlerinin olmadığını, Ukrayna sınırında konuşlu bulunan birliklerin tatbikat amacıyla bulunduğunu beyan etmiştir (BBC, 2023).

24 Şubat 2022 tarihinde Putin Ukrayna'ya karşı özel askeri operasyon düzenlendiğini dile getirmiştir. Yapılan askeri operasyonun bölge halkını koruma ve bölgeyi Neonazilerden arındırma maksatlı olduğu beyan etmiştir (Putin, 2023). Bu durum uluslararası ortamda tepkiyle karşılanmıştır. Başta AB ve ABD olmak

üzere batı dünyası Rusya'ya yapılan yaptırımları arttırmıştır. Başlayan savaşla birlikte mülteci sorunu ortaya çıkmış, Ukrayna'dan başta Polonya ve Moldova olmak üzere Avrupa'ya göç başlamıştır (UNHCR, 2025).

23 Eylül 2022'de yapılan halk oylaması sonucunda Luhansk, Donetsk, Herson ve Zaporijya Rusya Federasyonu'na katılma kararı almıştır. Halk oylamalarının meşruiyeti sorgulanırken uluslararası ortamda Rusya'ya katılma kararları tanınmamış, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği hâkim görüş olmuştur. 30 Eylül 2023'te Putin dört bölgenin Rusya Federasyonu'na katılma kararlarını onaylamıştır (Anadolu Ajansı, 2023). Başlatılan savaş sonucunda 2025 yılı verilerine göre 12 bin kişinin ölümüne, 29 bini aşkın kişinin yaralanmasına (UNRIC, 2025), 6 milyon 930 bini aşkın insanın göç etmesine neden olmuştur (UNHCR, 2025).

III. RUSYA UKRAYNA SAVAŞI'NIN NEDENLERİ

Savaşın nedenleri sosyal, siyasal, askeri ve ekonomik nedenler olarak sıralanabilmektedir. Sosyal nedenine bakıldığında Ukrayna'da yaşayan Rus azınlıklar ve Rusya'nın yürüttüğü soydaşlık politikası başı çekmektedir. Rusya Federasyonu'nun Mayıs 1999'da hayata geçirdiği “Yurtdışında yaşayan soydaşlara yönelik devlet politikası” adlı kanunun kabulüyle değişim yaşanmıştır. Böylelikle etki alanı olarak gördüğü ülkelere müdahale hakkını kendi hukukuna dahil etmiştir. Belirtilen kanunda belirli bir ülkede doğan, yaşamını sürdüren veya sürdürmüş olan, ortak tarih, kültür, dil birlikteliği olanlar veya bu duruma sahip kişilerin soyundan gelen kimseler soydaş olarak kabul edilmiştir. Söz konusu kanunla Rusya dışında yaşayan soydaşların da haklarının korunma altına alınacağı belirtilmiştir (Russian Federation, 1999).

Kırım'ın ilhakı ve 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalede bulunmasının perde arkasında, Ukrayna'nın doğusu ile batısı arasındaki etnik, kültürel ve ekonomik farklılıklar ile ülkenin kendi içinde toplumsal bir bütünlük arz etmemesinin de etkisi vardır. Ukrayna'nın doğusunda Rusça daha fazla konuşulmaktadır. Belirtilen bölgede Rus etkisi daha yoğun hissedilmektedir. Bu durum Rusya tarafından desteklenen soydaşlık politikası ve yakın çevre doktrinine önemli dayanak sağlamaktadır. Ukrayna'da Rus ve Rusça konuşan kesim ele alındığında, Ukrayna'da Ukraynalılar toplam nüfusun %77'sini, Rus azınlıkarsa %17,3'ünü oluşturmaktadır. Ukrayna'da konuşulan diller bakımından Ukraynaca %67,5' unu, bölgesel dil olarak Rusça ise %29,6'sını oluşturmaktadır. Bu nüfus özellikle Luhansk ve Donetsk'i kapsayan, ülkenin doğusunda bulunan Donbas bölgesinde ve güneyinde Kırım yarımadasında yoğunlaşmıştır (CIA, 2023). Ukrayna'nın iç meselesi gibi gözükebilecek meseleler Rusya'nın müdahalesiyle dış politikada tartışılabilir. Bu husus Ukrayna'yı Rusya tarafından dış etkiye açık hale getirmektedir.

Savaşın siyasal nedenlerinden en önemlisi Rusya'nın takip ettiği Yakın Çevre Doktrini'dir. Yakın Çevre Doktrini 1993 yılında RF Dışişleri Bakanı Kozyrev tarafından açıklanmıştır. Söz konusu doktrine göre ilk öncelik, eski Sovyet Cumhuriyetleriyle ilişkilerin devam ettirilmesine verilmiştir. Bu doktrin ile eski Sovyet coğrafyasında NATO ve AB dâhil olmak üzere, küresel ve bölgesel

aktörlerin etkin olmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Yakın çevre doktrininin merkezini Ukrayna ve Belarus oluşturmuştur. Zira tarihsel açıdan da bakıldığında, ilk Rus devletinin Kiev'de kurulmuş olması Ukrayna'yı Rusya için vazgeçilemez kılmaktadır (Tellal, 2010, s. 206).

Ayrıca Rus Dışişleri Bakanı Primakov'a göre, RF dünya üzerindeki güç olarak konumunu korumak istiyorsa, çok kutuplu ve alternatifli, aktif bir dış politika içerisine girmelidir. Dış politikasında, yakın çevrenin kontrol altında bulundurulması ile bu bölgeye NATO ve diğer küresel aktörlerin müdahale etmesinin engellenmesi ön planda tutulmuştur (Hamzaoglu, 2020, s. 289). Bu çerçevede Rusya, 2014 yılından itibaren AB ve NATO'nun Ukrayna'yı kendi yanlarına çekme çabalarına karşı tutumunu sertleştirmiş, yakın çevresini korumak için aktif gayret göstermiştir. Bu süreçte Kırım'ın tek taraflı olarak işgali ve ilhakı tamamlanmıştır. 2014'ten sonra Rusya, NATO ve AB'nin, RF'nin yakın çevresine genişleme faaliyetlerine karşı aktif bir tutum sergileyerek, karşı konulmasına yönelik politikalar geliştirmiştir. Böylece RF tek kutuplu dünya düzenine karşı dengeleyici unsur olarak ön plana çıkmıştır (Güler & Teke, 2021, s. 30-31-32).

Savaşın askeri nedeni olarak, Ukrayna'nın NATO'yla yakınlaşması ön plana çıkmaktadır. 2000 yılından itibaren RF'nin dış politika önceliği, Amerikan tek kutupluluğuna son verilerek, RF'nin de önemli bir aktör olduğunun uluslararası zeminde tanıtılması ve tanınması olmuştur. Gürcistan Savaşı, Kırım'ın ilhak edilmesi, Suriye iç savaşında Esat Rejimine verilen destek ele alındığında, dış politikada eski Sovyet coğrafyasına odaklanıldığı ve NATO genişlemesine tepki gösterildiği görülmektedir. Gürcistan savaşı ve Kırım'ın ilhakı NATO'nun olası genişlemesine tepki olduğu için bu durum Rusya ve Batı arasında mücadeleyi sertleştirmiştir (Özdal, 2021, s. 8).

Rusya Ukrayna ilişkilerinde enerjinin önemli bir yer tutması savaşın ekonomik nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ukrayna jeopolitik konumu itibarıyla Rusya ve Avrupa arasında köprü konumundadır. Bu durum Ukrayna'yı enerji güvenliği açısından kilit ülke konumuna koymaktadır. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya müdahale etmesinden önce Hazar havzası ve Rusya'da çıkarılan, petrol ve doğalgazın büyük bir bölümü Ukrayna üzerinden Avrupa'ya sevk edilmekteydi. Ukrayna, 2020 yılında Rus doğalgaz ve petrolünü en fazla Avrupa pazarına taşıyan ülke konumundaydı (International Energy Agency, 2020). İki ülke arasında ticari ilişkilerde enerji sektörü ilk sırayı almaktaydı. İlave olarak; Rusya'nın enerji fiyatlarını Ukrayna politikalarına müdahale kapsamında silah olarak kullanması da Rusya Ukrayna ilişkilerini etkilemiştir. Ukrayna petrol ve doğalgaz bakımından Rusya'ya bağımlı bir ülkedir. Gelişen süreçte bu konu iki ülke arasında sorunlar teşkil etmiştir (Erbil, 2010, s. 157-158).

Günümüz savaş ortamının değiştiğine ve hibrit savaşın önem kazandığına dikkat çeken yazarlardan birisi de Rusya Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov'dur. Gerasimov "Öngörüle Bilimin Değeri" adlı makalesinde modern savaş ortamındaki değişimlerin ne olduğuna, ordunun bu değişimlere yönelik nasıl hazırlanması gerektiğine vurgu yaparken, bilimin önemine dikkat çekmiştir.

Günümüzde politik hedeflerin elde edilebilmesi için, asker ve asker olmayan kişiler tarafından, askeri ve askeri olmayan yöntemlerin kullanılabildiğini ifade etmiştir. İnsansız hava araçları, robotik uygulamalar gibi yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesine dikkat çekerek, belirtilen unsurların etkilerinin konvansiyonel silahlardan daha fazla katkı sağlayacağını dile getirmiştir (Gerasimov, 2013, s. 24).

Rusya 2014 yılında ilk safhada, Kırım'ı ilhak ederek ve ikinci safhada 2022 yılında Ukrayna'ya savaş açtığını ilan etmeden özel askeri operasyon adı altında ülkeye müdahale etmiştir. Savaşta Ukrayna ve Rusya tarafının kendi düzenli kuvvetleri dâhil olmak üzere devletlerinin tüm yumuşak ve sert güç unsurları kullanılmıştır. Wagner gibi özel askeri şirketlerle, yabancı savaşçılar, bilgisayar korsanları, Starlink, Microsoft gibi uluslararası şirketlerin kabiliyetleri savaşta yer almışlardır.

IV. AB'NİN RUSYA UKRAYNA SAVAŞI'NDA HİBRİT TEHDİTLERLE MÜCADELESİ

AB'nin hibrit tehditlerle mücadelesi Ukrayna krizi ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla birlikte ivme kazanmıştır. Rusya Ukrayna savaşının ilk safhası 2014 yılındaki Kırım'ın ilhak edilmesinde sonra, Komisyon "Hibrit Tehditler Karşı Koyma Ortak Çerçevesi-Avrupa Birliği'nin Yanıtı" ortak belgesini yayımlamıştır. Bu belgede değişen güvenlik ortamının Avrupa güvenliğini etkilediği ifade edilmektedir. Bu kapsamda NATO ile iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. (European Commission, 2016, s. 1-2).

Temmuz 2016'da gerçekleştirilen NATO zirvesinde yayımlanan AB ve NATO ortak bildirisinde iş birliği vurgulanmış ve bu kapsamda ilerlemeler kaydedilmiştir. İş birliği kapsamında; durumsal farkındalık, stratejik iletişim, krize müdahale ve dayanımın artırılması, siber güvenlik ve savunma başlıkları ön plana çıkarılmıştır. Bu kapsamda sekiz ilerleme raporu yayımlanmıştır. Sekizinci ilerleme raporunda, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesiyle Avrupa-Atlantik güvenliğinin son zamanlardaki en büyük sınavlardan birini verdiği dile getirilmiştir. Hibrit tehditlere karşı koyma bağlamında;

- NATO ve AB istihbarat birimlerince ortak çalışmalar yürütüldüğü,
- Denizcilik çalışmalarında operasyonel iş birliğinin artırıldığı,
- Siber güvenlik ve savunma konularında Ukrayna'ya destek sağlandığı ve ortak tatbikatlar yürütüldüğü,
- Savunma kabiliyetlerinin geliştirilmesi için araştırma geliştirme çalışmaları yapıldığı,
- Ortak tatbikatlar icra edildiği,
- Siyasi diyalogun artırıldığı dile getirilmiştir (European Commission, 2023, s. 1-14).

Birlik'in Kırım'ın ilhakından sonra Ukrayna'yla artan iş birliği, 2022 yılında Ukrayna'da savaşın başlamasından sonra en üst seviyeye ulaşmıştır. İzleyen süreçte Birlik; Ukrayna'ya aşağıda sıralanan konularda destek sağlamıştır (European Commission, 2024, s. 1-4).

- Ukrayna ekonomisine destek,

- Gıda güvenliği bağlamında AB-Ukrayna bütünleştirme hatlarının oluşturulması,
- Ukrayna'ya insani yardım ve sivil koruma yardımlarının ulaştırılması,
- Ukraynalı okul çocuklarına yardım, sivil toplumun ve siber güvenliğin desteklenmesi,
- Rusya'nın uluslararası hukuk bağlamında sorumlu tutulması ve adli girişimlerin sağlanması,
- Ukrayna'ya askeri donanım ve eğitim desteği,
- Ukrayna'dan gelen göçmenlerin kabul edilmesi.

Ukrayna ekonomisine destek bağlamında, AB liderleri 2027'e kadar 50 milyar Euro destek sağlamak üzere Ukrayna Hesabı'nı (Ukraine Facility) kurduklarını açıklamışlardır. Böylelikle Ukrayna'nın temel kamu hizmetlerinin devam ettirilmesi, kamu harcamalarının temini ve kendini savunmasına destek sağlanması hedeflenmiştir (European Commission, 2024). Birlik'in desteği maddi anlamda sınırlı kalmamıştır. Savaşın bilgi boyutuna yönelik çalışmalar Kırım'ın ilhak edilmesi ve Rusya'nın bu safhada bilgi boyutunu etkin kullanmasıyla artmıştır. NATO'nun 2014'te gerçekleşen Galler Zirve'sinde siber saldırılarla ilgili olarak 5. Madde kapsamında harekete geçilebileceği bildirilmiştir. NATO'nun 2021'de gerçekleşen Brüksel Zirve'sinde ise hibrit savaş kapsamında üye devletlere bir saldırı olduğunda 5. Madde kapsamında harekete geçileceği bildirilmiştir. Böylece Birlik, hibrit savaşın bilgi alanında da Ukrayna'ya destek sağlanmıştır. Dezenformasyonla mücadele (EuvsDisinfo, 2024), siber güvenlik ve stratejik iletişim alanlarında ortak savunma oluşturularak Ukrayna'ya yetenek aktarımı sağlanmıştır (European Cyber Security Competence Centre, 2022).

Birlik 2014'ten itibaren Kırım'ın ilhakı, Ukrayna'ya yapılan askeri müdahale ve Luhansk, Donetsk, Herson, Zaporijya bölgelerini tanınması nedeniyle Rusya'ya karşı yaptırım uygulamaktadır. Şubat 2022-Temmuz 2024 arası dönemde, Birlik on dört yaptırım paketi kararı almıştır. Yaptırımlarla Rus ekonomisi zayıflatılarak, dayanımının azaltılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda 2014'ten itibaren 1950 kişi ve varlığı aşan yaptırım uygulanmıştır. Kişiler arasında Devlet Başkanı Putin olmak üzere, Rus parlamenterler, bürokratlar, üst düzey komutanlar yer almaktadır. Varlıklar kapsamında ise, savaşa destek olan medya kuruluşları, bankalar ve Wagner özel askeri şirketi yer almaktadır (European Council, 2023).

Ekonomik yaptırımlar Rus bankacılık, ticaret, enerji, ulaştırma, savunma ve teknoloji sektörlerini hedef almıştır. Ticaret sektöründe on Rus bankasına ve Rus Merkez Bankası para aktarımına kısıtlamalar getirilmiştir. Enerji sektöründe Rusya'dan AB'ye ihraç edilen petrol ve kömür madenlerine yasaklamalar getirilmiştir. Ham petrole tavan fiyat uygulaması getirilerek, ihraç edilen petrolden elde edilen gelirin düşürülmesi hedeflenmiştir. Ulaştırma sektöründe AB hava sahası, limanları, karayolları Rus ulaştırma vasıtalarına kapatılmıştır. Savunma sektöründe sivil ve askeri kullanımı olan malzemelerle, askeri ekipmanlarda kullanılan işlemci, seyrüsefer gibi önemli malzemelere ihracat yasağı getirilmiştir. Hizmetler sektöründe yazılım, kripto varlıklar, bilgi işlem servisleri, pazar ve

kamuoyu araştırma hizmetleri gibi sektörlerde yasaklamalar getirilmiştir (European Commission, 2024).

Birlik yaptırımları sadece kendi içerisinde kalmamış, aynı zamanda uluslararası alanda da Rusya'yı caydırma ve yalnızlaştırma politikası içerisine girmiştir. Örneğin, Soçi'de 2014'te düzenlenecek G8 zirvesi yerine, Brüksel'de G7 zirvesinin toplanması sağlanmıştır. Ayrıca, Rusya'ya destek olan Belarus ve İran'a da çeşitli yaptırım kararları alınmıştır. Konsey Kırım, Luhansk, Donetsk, Herson, Zaporijya özelinde de bu bölgelere yapılan ithalat, ihracat ve danışmanlık hizmeti sektörlerinde yaptırım kararı almıştır (European Council, 2024).

V.RUSYA UKRAYNA SAVAŞI'NIN AB'YE ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte tarihi ve kültürel yakınlığı bulunan Rusya ve Ukrayna, kendi yol haritalarını oluşturmuşlardır. Rusya yakın çevre ve soydaşlık politikası kapsamında eski SSCB ülkelerini bir arada ve kontrolü altına almayı amaçlarken, Ukrayna NATO ve AB'ye daha yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum Rusya ile Ukrayna'nın ortak tarihi kökene sahip olmasına rağmen, ulusal tercihlerin önemini koymaktadır. Zira yukarıda ifade edildiği üzere Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramına göre; ulusal tercihlerin değişken olması, devletlere göre uluslararası politikanın da değişebileceği anlamına gelmektedir.

Jeopolitik konum itibarıyla, enerji kaynakları açısından Ukrayna Rusya'ya bağımlıdır. Rusya'ysa belirtilen kaynakların en kısa yoldan Avrupa pazarına ulaştırılması bakımından Ukrayna'ya bağımlıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme birbiriyle bağlantılıdır. Bu kapsamda, ulusal tercihlerin hükümetler tarafından ifade edilmesi de ekonomik karşılıklı bağımlılık çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Hükümetlerarası müzakere aşamasında, daha az bağımlı olan tarafta, daha fazla baskı yapma imkânı bulunmaktadır. Böylece daha avantajlı bir konumdadır. Bu durum ekonomik ve yer altı kaynakları açısından güçlü olan Rusya'nın Ukrayna tarafına taleplerini kabul ettirebilmesinin ve enerji kaynakları fiyatları üzerinden Ukrayna'ya etki edebilmesinin nedenini ortaya koymaktadır.

2013'ün sonlarında Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalamaya yanaşmaması, Rusya yanlısı politikaya yönelmesi ülkedeki huzursuzluğu artırmıştır ve "Euro Maidan" olaylarının önünü açmıştır. Belirtilen dönemde meydana gelen olaylar incelendiğinde, Ukrayna hükümeti Rusya lehinde, AB ile Ortaklık Anlaşması imzalamaktan kaçınmıştır. Ancak, bu karar alınırken kendi iç dinamikleri hesaba katılmadığından ülkede Euro Maidan olayları meydana gelmiştir (Özdal, 2015, s. 70). 2014 senesinde Donbas bölgesinde devam eden çatışmalar neticesinde kalıcı ateşkesin sağlanabilmesi amacıyla Minsk 1 görüşmesi sonucunda Minsk protokolü imzalanmış, Minsk 2 görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda ikinci protokol imzalanırsa da bu görüşmeler istenilen derecede barışa katkı sağlamamıştır. Bu durum Rusya'nın siyasi hedefine ulaşma iradesini ortaya koymaktadır. Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramına göre, ülkeler arasındaki müzakerelerde "pazarlık gücü" önem kazanmaktadır. Pazarlık gücü üstün taraf, zayıf tarafa daha az taviz

verir. Söz konusu görüşmelerde her ne kadar arabulucu devletler uzlaştırmak maksadıyla devreye girse de Rus ve Ukrayna çıkarları örtüşmediğinden sonuca ulaşamamıştır.

Rusya Ukrayna Savaşı'nın birinci safhası 2014 yılı Kırım'ın ilhak edilmesiyle başlamış, 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya müdahale etmesiyle ikinci safhası gerçekleşmiştir. Savaş sadece binlerce kişinin Avrupa sınırına akın etmesiyle bölgesel bir sorun olmamış, uluslararası düzeyde gıda ve enerji arzının tehlikeye girmesi nedeniyle küresel bir sorun haline gelmiştir. Küresel bir aktör olan AB, değişen güvenlik ortamına uluslararası aktörlerle iş birliği yaparak ayak uydurmaya çalışmaktadır. Birlik değişen güvenlik ortamına küresel, bölgesel ve ulusal iş birlikleriyle ayak uydurmaktadır. Rusya Ukrayna savaşı bağlamında Birlik, Ukrayna ve NATO ile üst düzeyde iş birliği içerisine girmiştir. Moravcsik gibi birçok kuramcının da ifade ettiği üzere AB bütünleşmesini, çevresel etken olan krizler şekillendirmektedir (Anghel & Jones, 2023, s. 767). Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya müdahaleleri, Birlik ordusuna karşı çıkan İngiltere'nin Brexit kararı alması gibi, Avrupa kıtasındaki yaşanan siyasi ve askeri gelişme ile çekişmeler, Avrupa kıtasındaki güvenlik algılamalarının sorgulanmasına yol açmıştır. (Nuhut, 2022, s. 114). Bu süreçte NATO'nun varlığının sorgulanması, önceden de süregelen bağımsız AB ordusu kurulması tartışmaları, Fransa gibi AB'ye üye ülkeler arasında bazı çekincelerin doğmasına neden olmuştur. Zira Fransız Cumhurbaşkanı Macron bu dönemde NATO'yu işaret ederek beyin ölümü gerçekleşti ifadesini kullanmıştır (BBC Türkçe, 2019).

Savaşın birinci safhası sonrasında, Birlik devam eden Rusya Ukrayna savaşı sürecinde, Rusya'ya karşı kararlar alsa da AB içinde ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda görüşlerini ve politikalarını öne sürmüşlerdir. ABD, İngiltere, Almanya, Polonya, Baltık ülkeleri, Danimarka ve Finlandiya AB yaptırımlarını tam olarak desteklerken; Fransa, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Hırvatistan Rusya'yla ekonomik ilişkilerinden dolayı yaptırımların olmasını savunmuşlar, lakin sıkılaştırılmasına karşı çıkmışlardır. Belirtilen dönemde AB'nin yaptırım kararlarına karşı, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya ve Bulgaristan'ın söylemlerinde çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Zira bu ülkelerdeki halkın bir kısmı Rusya'yı tehdit olarak görürken, diğer kısmıysa ekonomik bir ortak olarak görmektedir. İtalya, Macaristan, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti ve Avusturya ise enerji sektörü ve sosyal nedenlerle yaptırım kararına karşı çıkmışlardır. Doğalgaz açısından Rusya'ya, Avusturya, Macaristan neredeyse tamamen bağımlıdır. İrlanda, Lüksemburg, Belçika, Malta ise yaptırım kararlarına karşı çekimser durumdadır. Bu durum belirtilen ülkelerin Rusya ile ekonomik münasebetlerinin azlığı ve anakaralarının Rusya'dan uzaklığı ile ilintilidir (Shagina, 2017).

Aynı dönemde, AB'nin önde gelen iki ülkesi Fransa ve Almanya arasında Birlik yaptırımlarına karşı fikir ayrılıkları bulunmuştur. Fransa tarafından güvenlik temelli bir tavır sergilenmiş, Almanya iktisadi çerçeveden enerji sektöründeki çıkarlarını esas alan bir tutum sergilemiştir (Marangé & Stewart, 2021, s. 11). Fransa yapıcı diplomatik kanalların sürdürülmesini esas almakta, Almanya

ekonomik ve diplomatik yaptırımlarla Rus tarafının gücünün yıpratılmasını desteklemektedir. Fransa'nın bu tutumu, özellikle Ukrayna ve Baltık ülkelerince ödüllendirici olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir (Reuters, 2022).

Birlik yaptırımlarından en çok etkilenen ülkeler, Rusya'ya yakınlığı ve enerji bağımlılıkları nedeniyle Polonya ve Baltık ülkeleridir. Belirtilen ülkeler AB içinde Rusya'dan en çok ithalat yapan ülkelerin başında gelmektedir. Polonya doğalgaz ihtiyacının %46'sını Rusya'dan ithal ederek karşılamaktadır. Estonya, Letonya, Litvanya ise Rusya'ya olan enerji bağımlılıklarını sıvılaştırılmış doğalgaz depolama tesisleri kurarak azaltma çabasıdadır (Māris Andžāns, 2022). Birlik'in Rusya'ya karşı yaptırımlarından belirtilen ülkelerin kendilerinin de etkilenmesine rağmen, jeopolitik ve güvenlik kaygılarından dolayı Rusya'ya karşı yaptırımları desteklemektedir.

Savaşın ikinci safhasından sonra, AB üyesi ülkeler tutumlarını Ukrayna lehine çevirmişlerdir. Bu dönemde Birlik, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı haksız savaş başlatmasını kınayarak savaşın bitirilmesi için daha bütünsel çaba göstermiştir. Yukarıda belirtilen savaşın birinci safhasından sonra üye ülkelerce yaşanan tereddütler, ikinci safhasından sonra Ukrayna lehine dönmüştür. Bu dönemde birinci dönem sonrasında olduğu gibi ABD, İngiltere, Almanya, Polonya, Baltık ülkeleri, Danimarka ve Finlandiya Rusya'ya karşı yaptırımları tam olarak desteklemişlerdir. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşıyla birlikte, Almanya ve Fransa belirtilen tutumlarını Ukrayna lehine çevirmiş bu ülkeyle ikili güvenlik iş birliği anlaşması imzalamıştır (Jon Jackson, 2024). İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya üyelikleri konusu sınırlarındaki güvenlik tehdidi nedeniyle ön plana çıkmıştır. Finlandiya'nın üyeliği kabul edilirken, İsveç'in üyeliği konusu Türkiye ve Macaristan'ın vetoları nedeniyle askıya alınmıştır. İzleyen dönemde iki ülkenin de vetosunu kaldırmasıyla adaylığı kabul edilebilmiştir (NATO, 2024).

Fransa, İspanya, Portekiz Rusya'ya karşı yaptırımları desteklerken, enerji bağımlılığını kırmak için harekete geçmiştir. H2MED adıyla başlatılan proje kapsamında, İber yarımadasından Fransa'nın Marsilya limanına denizaltı boru hattı vasıtasıyla hidrojen taşınacaktır. Projeye Almanya da dahil olmuştur. 2030'a kadar çalışır hale getirilmesi hedeflenen projede, 2050'ye kadar AB enerji ihtiyacının %20'sinin hidrojen vasıtasıyla karşılanması sağlanacaktır. Bu bağlamda projede yer alan dört ülkeyle birlikte diğer ülkelerin de Rusya'ya enerji bağımlılığının azaltılması hedeflenmektedir (Moncloa, 2023).

Hollanda ve Hırvatistan'da savaşın ikinci safhasında Birlik bütünlüğü içerisinde yaptırımların devam ettirilmesi yönünde davranmışlardır. Hollanda Rusya'ya yaptırımların etkili bir şekilde yapılması için, Rusya'ya komşu ülkelere ihraç edilen ürünlerle ilgili şüpheli faaliyetler gerçekleştiren şirketlere adli soruşturma başlatmıştır (BBC Türkçe, 2023). Ayrıca Hollanda ve Danimarka, Ukrayna hava gücünü geliştirmek ve dayanımını artırmak için F16 savaş uçağı verilmesi, pilot ve bakım ekibinin yetiştirilmesinde öncül olma kararını vermişlerdir (Government of the Netherlands, 2023).

İtalya, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Avusturya, İrlanda, Lüksemburg, Belçika, Malta bir yandan Rusya'ya enerji bağımlılığının azaltılması

konusundaki adımlara destek verirken diğer yandan da birlik bütünlüğünde AB yaptırımlarının uygulanması ve Rusya'nın savaştan vazgeçirilmesi konusunda adımlar atmışlardır. Macaristan, Ukrayna'da yaşayan Macar azınlığın Macarca eğitim hakkının 10-15 senedir elinden alındığını öne sürdü. Böylelikle, Ukrayna'ya yapılacak askeri ve ekonomik yardım paketini reddetti. Ancak AB tarafından bir yıl önce kendisine yapılması gerekip yapılmayan mali yardımın kesilmesi ve siyasi yaptırım yapılması ihtimali nedeniyle bu vetosunu kaldırdı. Ardından, Avrupa Zirvesi Başkanı Charles Michel üye devletlerin hemfikir olduğunu ve Ukrayna Hesabına(Ukraine Facility) 50 milyar Euro değerinde yardım yapılacağını duyurdu. (European Council, 2024).

Savaşın birinci safhasında, Rusya'ya karşı yaptırımlarda Birlik üyesi ülkeler arasında tarihi, ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle farklı görüşler öne çıkmıştır. Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde NATO'nun gerekliliği ve başta AB ordusunun kurulması gibi tartışmalar yer almıştır. İkinci safhadan itibaren üye ülkeler Rusya kaynaklı hibrit tehditlere karşı bir arada kalmayı tercih etmişlerdir. Zira üye ülkelerin veto yetkisi bulunmasına rağmen, AB nezdinde alınan yaptırım ve diğer kararlarda bu yolu seçmemişlerdir. Çünkü üye devletlerin anlaşamamaları durumu anlaşmazlık tehdidini körükleyecek, ülkesel ve bütünsel güvenliklerini etkileyecektir.

SONUÇ

SSCB'nin dağılmasından sonra tarihi ve kültürel yakınlığı bulunan Rusya ve Ukrayna, kendi yol haritalarını oluşturmuşlardır. Rusya yakın çevre ve soydaşlık politikası kapsamında eski SSCB ülkelerini bir arada ve kontrolü altına almayı amaçlarken, Ukrayna NATO ve AB'ye daha yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum iki ülke arasında gerginliklere yol açmıştır. 2013'ün sonlarında Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in AB ile bütünleşmeyi sağlayacak Ortaklık Anlaşmasını imzalamaması, Rusya'yla Gümrük Birliği'ne taraf olacağını açıklaması üzerine ülkede huzursuzluk, "Euro Maidan" olaylarına neden olmuş, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle sonuçlanmıştır.

AB'nin hibrit tehditlerle mücadelesi Ukrayna krizi ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla birlikte ivme kazanmıştır. Rusya Ukrayna Savaşının ilk safhasında, 2014 yılındaki Kırım'ın ilhak edilmesinde sonra, Komisyon yayınlamış olduğu "Hibrit Tehditlere Karşı Koyma Ortak Çerçevesi-Avrupa Birliği'nin Yanıtı" ortak belgesini yayınlamıştır. Bu belgede küresel güvenlik ortamının değiştiği ve bu değişimin Avrupa güvenliğini etkilediği ifade edilmektedir. Bu kapsamda üye ülkelerce alınacak tedbirlere vurgu yapılmış, NATO ile iş birliğinin önemi vurgulanmıştır.

Rusya'nın özel askeri operasyon olarak nitelendirdiği, Şubat 2022'den sonraki gelişmeler ele alındığında, AB'nin Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygıyı esas aldığı görülmektedir. İzleyen süreçte Rusya'ya karşı yaptırım kararları alınarak bankacılık, ticaret, enerji, savunma, ulaştırma ve hizmet sektörlerinde gelişiminin azaltılması, durdurulması hedef alınmıştır. Belirtilen süreçten itibaren Birlik içerisinde üye ülkelerle, NATO, Ukrayna ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yoluna gidilerek Rusya'yı uluslararası alanda yalnızlaştırma ve caydırma

politikası güdülmüştür. Ukrayna ile iş birliği AB'nin Rusya'dan kaynaklı hibrit tehditlere karşı mücadelesi şeklinde gelişmiş, durumsal farkındalığı artırma, stratejik iletişim, dezenformasyonla mücadele, krize müdahale ve dayanımın artırılması, siber güvenlik ve savunma alanlarında iş birliğine gidilmiştir.

AB'nin Kırım'ın ilhakından sonra Ukrayna'yla artan iş birliği, 2022 yılında savaşın tekrar başlamasından sonra en üst seviyeye çıkmıştır. Bu süreçte; Ukrayna ekonomisini kalkındırma ve gıda güvenliğini sağlayacak adımlar desteklenmiştir. Ülkenin askeri kapasitesini artırmak amacıyla, askeri donanım ve eğitim desteği verilmiştir. Ukrayna halkının savaştan en az etkilenmesi için insani yardımın sağlanması, eğitim hizmetlerinin devam ettirilmesi, sivil toplumun desteklenmesi, siber güvenliğin sağlanması, Birlik ülkelerine gelen Ukraynalı göçmenlerin kabul edilmesi desteklenmiştir. AB'nin bu süreçte Ukrayna'ya desteği ikili ilişkilerle sınırlı kalmamış, sağlanan destek uluslararası boyutta da yürütülmüştür. Uluslararası hukuk bağlamında Rusya'ya karşı adli girişimlerde bulunulmuştur.

Savaşın birinci safhasında, Rusya'ya karşı yaptırımlarda Birlik üyesi ülkeler arasında tarihi, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan farklı görüşler öne çıkmıştır. Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde NATO'nun gerekliliği ve başta AB ordusunun kurulması gibi tartışmalar yer almıştır. İkinci safhadan itibaren üye ülkeler Rusya kaynaklı hibrit tehditlere karşı bir arada kalmayı tercih etmişlerdir. Üye ülkeler veto yetkisi bulunmasına rağmen, AB nezdinde alınan yaptırım ve diğer kararlarda bu yetkisini kullanmamışlardır. Moravcsik'in Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramında belirttiği üzere müzakere eden hükümetler müzakerelerde küçük ortak paydada buluşmaktadır. Zira üye devletlerin anlaşamamaları durumu anlaşmazlık tehdidini körükleyecek, bireysel ve bütünsel elde edebilecekleri kazancın da önüne geçebilecektir. Şüphesiz ki bu kazançların en büyüğü de kendi ülkelerinin bir dış tehdide karşı ortak korunabilmesidir.

Sonuç olarak, Rusya Ukrayna Savaşı, Birlik içerisinde, NATO ve Ukrayna nezdinde iş birliğini hızlandırmıştır. İş birlikleri ele alındığında savaşın ilk safhasında AB içerisinde özellikle yaptırım kararları konusunda farklı görüşler olsa da ikinci safhadan itibaren Rusya kaynaklı hibrit tehditlere karşı uzlaşmaya varıldığı, hükümetler arası iş birliği artırıldığı değerlendirilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı. (2023, 29). *Putin, Ukrayna'nın Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporijya bölgelerinin Rusya'ya bağlanmasına yönelik anlaşmaları imzaladı*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/putin-ukrayna-nin-donetsk-luhansk-herson-ve-zaporijya->

bolgelerinin-rusyaya-baglanmasına-yonelik-anlasmalari-imzaladi/2699143 adresinden alındı

- Anghel, V., & Jones, E. (2023). Is Europe really forged through crisis? PandemicEU and the Russia–Ukraine war. *JOURNAL OF EUROPEAN PUBLIC POLICY*, s. 766-786.
- BBC. (2023, 2 8). *Minsk Anlaşması nedir, neleri kapsıyor ve tarafları kimler?* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60488784> adresinden alındı
- BBC. (2023, 2 8). *Ukrayna gerilimi: Rusya ve Belarus, ortak askeri tatbikatlara başladı.* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60329865> adresinden alındı
- BBC Türkçe. (2019, 11 8). *Fransa Cumhurbaşkanı Macron: NATO'nun beyin ölüümü gerçekleşti.* BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50342428> adresinden alındı
- BBC Türkçe. (2023, 3 4). *Rusya'ya yaptırımları ihlal gerekçesiyle 45 Hollandalı şirkete soruşturma.* BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gz45qlnnlo> adresinden alındı
- Bingöl, O. (2014). UKRAYNA KRİZİNİN ULUSAL, BÖLGESEL-KÜRESEL BAĞLAMI VE GELECEK ÖNGÖRÜLERİ. *Karadeniz Araştırmaları*, 19.
- Branch, A. P., & Ohrgaard, J. C. (1999). "Trapped inThe Supranational-Intergovernmental Dichotomy: A Response to Stone Sweet and Sandholtz. *Journal of European Public Policy*, s. 125.
- CIA. (2023). *Ukraine*. Cia-Factbook: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/> adresinden alındı
- Erbil, Y. (2010). *RUSYA-UKRAYNA DOĞALGAZ KRİZİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ*. <https://academicrepository.khas.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12469/2096/YazganErbil.pdf?sequence=1> adresinden alındı
- Euronews. (2019, 2 8). *Ukrayna Devlet Başkanı Brüksel'de konuştu: Hedefimiz AB ve NATO'ya tam üyelik.* Euronews: <https://tr.euronews.com/2019/06/04/ukrayna-devlet-baskani-bruksel-de-konustu-hedefimiz-ab-ve-nato-ya-tam-uyelik> adresinden alındı
- Euronews. (2023, 2 8). *Rusya'nın Ukrayna'daki ayrılıkçı bölgeleri tanınması ne anlama geliyor?* Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/02/21/rusya-n-n-ukrayna-daki-ayr-l-kc-bolgeleri-tan-mas-ne-anlama-geliyor> adresinden alındı
- European Commission. (2016). *Joint Framework on countering hybrid threats: a European Union response, Increasing cooperation with NATO*. European Commission: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0018&from=fr> adresinden alındı
- European Commission. (2023, 06 16). *Eighth progress report on the implementation of the common set of proposals endorsed by EU and NATO Councils on 6 December 2016 and 5 December 2017*. European Commission: <https://www.consilium.europa.eu/media/65080/230616-progress-report-nr8-eu-nato.pdf> adresinden alındı
- European Commission. (2024, 2 2). *EU Leaders agree on €50 billion of reliable financial support for Ukraine until 2027*. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ac_24_621 adresinden alındı
- European Commission. (2024, 1 24). *Factsheet: EU solidarity with Ukraine*. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_22_3862 adresinden alındı
- European Commission. (2024, 2 1). *Sanctions adopted following Russia's military aggression against Ukraine*. European Commission: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en adresinden alındı
- European Council. (2023, 12 18). *12th package of sanctions on Russia's war of aggression against Ukraine: additional 61 individuals and 86 entities included in the EU's sanctions list*. European Council: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/18/12th-package-of-sanctions-on-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-additional-61-individuals-and-86-entities-included-in-the-eu-s-sanctions-list/> adresinden alındı
- European Council. (2024, 2 1). *EU restrictive measures against Russia over Ukraine (since 2014)*. European Council: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> adresinden alındı

- European Council. (2024, 2 1). *Remarks by President Charles Michel at the press conference of the Special European Council*. European Council: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/02/01/remarks-by-president-charles-michel-at-the-press-conference-of-the-special-meeting-of-the-european-council/> adresinden alındı
- European Cyber Security Competence Centre. (2022, 2 29). *Ukraine and EU held the second round of the UA-EU Cybersecurity Dialogue*. European Cyber Security Competence Centre: <https://ec.europa.eu/newsroom/ECCC/items/762738/> adresinden alındı
- EuvsDisinfo. (2024, 2 17). *Euvsdisinfo Eastern partnership*. EuvsDisinfo: <https://euvsdisinfo.eu/eap-summit/> adresinden alındı
- Gerasimov, V. (2013, 5 15). The Value of Science in the Foresight . *Military Review*, s.23-29. <https://www.timeturk.com/gerasimov-doktrini-hibrit-savas-nedir/haber-1370717> adresinden alındı
- Government of the Netherlands. (2023, 8 20). *Statement on strengthening of the Ukrainian Air force – Donation of F16*. Government of the Netherlands: <https://www.government.nl/documents/diplomatic-statements/2023/08/20/statement-on-strengthening-of-the-ukrainian-air-force---donation-of-f16> adresinden alındı
- Güler, M. Ç., & Teke, M. A. (2021). *RESMÎ BELGELER İŞİĞİNDA RUSYA'NIN DIŞ POLİTİKA EĞİLİMİ*. İstanbul: SETA, .
- Hamzaoğlu, H. (2020, 12). RUS DIŞ POLİTİKASINDA REALİST YAKLAŞIM: PRİMAKOV DOKTRİNİ VE YAKIN. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* , s. 289. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1416228> adresinden alındı
- International Energy Agency. (2020). *Ukraine Energy Profile*. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/ac51678f-5069-4495-9551-87040cb0c99d/UkraineEnergyProfile.pdf> adresinden alındı
- Jon Jackson. (2024, 2 16). *Ukraine Signs Key Security Pacts With Germany and France*. Newsweek: <https://www.newsweek.com/ukraine-security-pacts-germany-france-1870883> adresinden alındı
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and Interdependence*. Boston: Longman.
- Kwasniewski, A. (2015). Ukrainian-Russian Relations Lessons for Contemporary Politics. *Horizons*, s. 26. Horizons: https://www.jstor.org/stable/48573451?saml_data=eyJzYW1sVG9rZW4iOiI3ZjM4MjVhOS00OGFjLTQ2OWU1YjM0My04MDI3Yzg0YWYjYzciLCJpbmN0aXR1dGlvbkkyI6WyJkNmY1NDMwN03MTU3LTRlMzYtYTgwYy0xZWZlZGE4YmVMDAIXX0&seq=1 adresinden alındı
- Lorasdağı, B. K. (2025). *Tübitak*. Tübitak: https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm_uluslararası_iliskiler adresinden alındı
- Marangé, C., & Stewart, S. (2021, 11). *French and German approaches to Russia*. Chathamhouse: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-11/2021-11-30-french-german-approaches-russia-marange-and-stewart.pdf> adresinden alındı
- Māris Andžāns. (2022, 5 25). *The Baltic Road to Energy Independence from Russia Is Nearing Completion*. Foreign Policy Research Institute: <https://www.fpri.org/article/2022/05/the-baltic-road-to-energy-independence-from-russia-is-nearing-completion/> adresinden alındı
- Mearsheimer, J. (2014). Why the Ukraine Crisis is West Fault "The liberal delusions that provoked Putin". *Foreign Affairs*, s. 83.
- Mearsheimer, J. (2022). The Causes and Consequences of Ukraine War. *Horizons*, s. 12.
- Miller, C. (2023, 2 8). *What Is The Steinmeier Formula -- And Did Zelenskiy Just Capitulate To Moscow?* Rferl: <https://www.rferl.org/a/what-is-the-steinmeier-formula-and-did-zelenskiy-just-capitulate-to-moscow-/30195593.html> adresinden alındı
- Moncloa, L. (2023, 1 22). *Spain welcomes Germany's entry into the H2Med project*. Official website of the president of the Government of Spain and the Council of Ministers: https://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/gobierno/news/Paginas/2023/20230122_h2med-project.aspx adresinden alındı

- Moravcsik, A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, s. 523.
- Moravcsik, A. (1991). Negotiating the Single European Act: national interest and conventional statecraft in the European Community. *International Organization*, s. 20.
- Moravcsik, A. (1992). Liberalism and International Relations Theory. *Harvard University Center for European Studies*, s. 6.
- Moravcsik, A. (1993). Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, s. 474.
- NATO. (2024, 3 8). *Enlargement and Article 10*. NATO: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm adresinden alındı
- Nugent, N. (2017). *The Government and Politics of the European Union*. Durham: Palgrave.
- Nuhut, Ö. (2022). AB ordusu kurma çabaları nereye evrildi ve NATO'yla birlikte nereye evrilebilir? *Cappadocia Journal of Area Studies*, 114.
- Olszafski, T. A. (2001). *Ukraine and Russia: mutual relations and the conditions that determine them*. Central European Studies University: http://pdc.ceu.hu/archive/00002222/01/uk_ru_mutual_rel.pdf adresinden alındı
- Öraz, S. (2011). Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi. *Journal of Turkish Studies*, s. 1613.
- Özdal, H. (2015). İÇ-BÖLGESEL-KÜRESEL DİNAMİKLER BAĞLAMINDA UKRAYNA KRİZİ. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, s. 69-102. <https://pdf.trdizin.gov.tr/pdf/Qm4wYjFOZVVtbmROaXJtdEp4VWs5Wnhuem5jMW51QWY2c0o5NctXMIvEQ1hwNE5Xa21YVGvFTXU2ODbvU2hFMUJJPWXBielhxUG5PbDdvL0FwQ21jVet1OFRwSTBOWXo2b2owUE9rRFE3azlkSk5JZ29jQmxWTWpodlFibi s4NGpnaWUvOWU2ZW1yWjNSRnR3eEFjVGUrOUZjaUVMYs9wV3lza1NRVGgr> adresinden alındı
- Özdal, H. (2021, Şubat). *Putin Döneminde Rusya'nın Güvenlik Doktrinleri*. 26.09.2022 tarihinde Güvenlik Portalı: https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2021/02/PutinRusyasiGuvenlikDoktrinleri_HabibeOzdal_v.1.pdf adresinden alındı
- Putin, V. (2023, 2 8). *Rusya Federasyonu Başkanı'ndan Mesaj (24 Şubat 2022)*. Putin, Vladimir: <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> adresinden alındı
- Reuters. (2022, 12 13). *Some EU states formally express concerns to France over Macron Russia comments - diplomats*. Reuters: <https://www.reuters.com/world/europe/some-eu-states-formally-express-concerns-france-over-macron-russia-comments-2022-12-12/> adresinden alındı
- Russian Federation. (1999). *FEDERAL LAW OF THE RUSSIAN FEDERATION About state policy of the Russian Federation concerning compatriots abroad*. CIS-Legislation: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=1407> adresinden alındı
- Sarı, G. (2015). *AB YOLUNDA UKRAYNA: AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI VE AB-Ukrayna İlişkileri*. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shagina, M. (2017, 6 28). *Friend or Foe? Mapping the positions of EU Member States on Russia sanctions*. European Leadership: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/friend-or-foe-mapping-the-positions-of-eu-member-states-on-russia-sanctions/> adresinden alındı
- Soydan, E. (2019). 2014 UKRAYNA KRİZİ SONRASI UKRAYNA-RUSYA İLİŞKİLERİ. *AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ULUSLARARSI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI*, 56-57.
- Sönmez, A. S., Bıçakçı, H., & Yıldırım, C. (2015). Kırım sorunu bağlamında Rusya-Ukrayna ilişkilerinin analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 665.
- Tellal, E. (2010). ZÜMRÜDÜANKA: RUSYA FEDERASYONU'NUN DIŞ POLİTİKASI. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 206. ZÜMRÜDÜANKA: RUSYA FEDERASYONU'NUN adresinden alındı
- Torbakov, İ. (2001). Rusya'dan Ayır yada Rusya'nın Bir Parçası Olarak: Ukrayna-Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı. *Avrasya Dosyası*, 300.

- UNHCR. (2025, 2 9). *Ukraine Refugee Situation*. UNHCR: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> adresinden alındı
- UNRIC. (2025, 2 9). *The UN and the war in Ukraine: key information*. UNRIC: <https://unric.org/en/the-un-and-the-war-in-ukraine-key-information/> adresinden alındı
- Yıldırım, Y. (2010). Rusya Dış Politikasında Ukrayna Faktörü. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilimdalı.
- Yılmaz, S. (2007). Karadenizde Değişen Dengeler ve Türkiye. *Karadeniz Araştırmaları*, 48.

SUMMARY

After the collapse of the USSR, with the influence of globalization and technology, the security environment in which the state was the main actor was left to a complex, multi-actor, uncertain borders, hybrid war environment in terms of methods and tools. In this process, Russia and Ukraine, which have historical and cultural closeness, have created their own road maps. In late 2013, President Yanukovych did not sign the Association Agreement that would enable integration with the EU and announced that he would be a party to the Customs Union with Russia. This situation caused unrest in the country, the "Euro Maidan" events, and resulted in Russia's annexation of Crimea. The EU's fight against hybrid threats has gained momentum due to fluctuations in the security environment.

The aim of this study is to examine the impact of the hybrid war phenomenon on the European Union (EU) in the context of liberal intergovernmentalism theory through the example of the Russia-Ukraine War. Due to the nature of the subject, a literature review is used as the method in this study. For this purpose, scientific works written in the field are used to draw conceptual and theoretical framework. In the first part of the study, information is given about liberal intergovernmentalism, one of the theories explaining European integration. In the second part, Russia-Ukraine relations after the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) are explained, and in the third part, the reasons for the Russia-Ukraine war are explained. In the fourth section, the EU's response to the Russia-Ukraine war is discussed. In the evaluation section, the Union's response to the mentioned war is examined within the framework of liberal intergovernmentalism theory. In the conclusion section, findings are evaluated.

Russia intervened in Ukraine in the first phase by annexing Crimea in 2014, and in the second phase, under the name of a special military operation, without declaring war on Ukraine in 2022. In the first phase of the war, different historical, economic, social, and political views came to the fore among the Union member countries regarding sanctions against Russia. However, starting in the second phase, member countries have preferred to stay together against hybrid threats originating from Russia. Although member states have veto power, they have not used this authority in sanctions and other decisions taken by the EU. As Moravcsik states in his theory of liberal intergovernmentalism, negotiating governments meet on a small common denominator in negotiations. It achieves this by making some concessions on issues where it can gain greater profits. Because the failure of member states to reach an agreement will fuel the threat of conflict and may prevent the gains they can achieve individually and wholly. Undoubtedly, the greatest gain from these is the common protection of their own countries against a foreign threat.

As a result, due to Russia Ukraine war, cooperation within the Union, with NATO and Ukraine has accelerated. Considering the cooperation, it was evaluated that although in the first phase of the war there were different opinions within the EU, especially regarding sanctions decisions. However; in the second phase, a negotiation was reached against hybrid threats originating from Russia, and intergovernmental cooperation increased.

Enflasyon Düzeltmesi Sonrası Firma Performansındaki Değişimler: BİST Taş ve Toprağa Dayalı Sektör Üzerine Bir Uygulama

Mert SOYSAL*

Ahmet ALATAŞ**

ÖZ

Son yıllarda küresel çapta yaşanan ekonomik, politik ve finansal belirsizlikler enflasyon oranlarında artışa neden olmuştur. Bu durum enflasyon muhasebesi ve enflasyon düzeltme uygulamalarının önemini artırmıştır. Bu çalışma, enflasyon düzeltmesinin işletmelerin performansı üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören Taş ve Toprağa Dayalı İmalat alt sektöründe faaliyet gösteren 22 işletmenin 2022 yılına ait finansal verileri incelenmiştir. Enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası finansal tablo verileri karşılaştırılarak değişimler değerlendirilmiştir. Çalışmada, TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) yöntemi kullanılarak belirlenen finansal göstergeler üzerinden işletmelerin performans sıralamaları belirlenmiş ve değerlendirme yapılmıştır. Enflasyon düzeltmesinin firma performansı üzerinde değişimlere yol açtığı gözlemlenmiştir. İşletmelerin sıralamalarında farklılaşmalar meydana gelirken; bazı firmaların performansı artmış, bazılarının ise gerilemiştir. Finansal verilerdeki değişimler, özellikle stok yönetimi ve kârlılık göstergeleri üzerinden belirlenmiştir. Çalışma, enflasyon muhasebesinin işletmelerin mali tablolarını daha doğru ve gerçekçi bir şekilde yansıtmaya ihtiyacı ortaya koymaktadır. Enflasyon düzeltmesi uygulanmadan yapılan finansal analizlerin yanıltıcı olabileceği değerlendirilmektedir. Muhasebe uygulamalarında enflasyonun etkilerinin dikkate alınması, yatırımcılar ve karar alıcılar açısından önemli olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Muhasebesi, Enflasyon Düzeltmesi, Firma Performansı, TOPSIS,

JEL Sınıflandırması: M41, C44

Changes in Firm Performance After Inflation Adjustment: An Application on BIST Stone and Soil Based Sector

ABSTRACT

In recent years, global economic, political and financial uncertainties have caused an increase in inflation rates. This situation has increased the importance of inflation accounting and inflation correction applications. This study was carried out to analyze the effect of inflation adjustment on the performance of companies. Financial data for 2022 of 22 companies operating in the Stone and Earth Based Manufacturing sub-sector traded on Borsa Istanbul (BIST) were examined. Changes were evaluated by comparing financial statement data before and after inflation adjustment. In the study, the performance rankings of the companies were determined and evaluated based on the financial indicators determined using the TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) method. It has been observed that inflation adjustment causes changes in firm

* Dr.Öğr.Üyesi Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Saruhanlı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mertsoysal@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9808-7858

** Öğr.Gör.Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Saruhanlı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ahmetalatas@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-7173-0639

(Makale Gönderim Tarihi: 07.03.2025 / Yayına Kabul Tarihi: 10.09.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1653131

Makale Türü: Araştırma Makalesi

performance. While there were differences in the rankings of companies, the performance of some companies increased and some decreased. Changes in financial data have become evident, especially in stock management and profitability indicators. The study reveals the need for inflation accounting to reflect the financial statements of companies more accurately and realistically. It is considered that financial analyzes made without inflation correction may be misleading. Taking the effects of inflation into consideration in accounting applications is important for investors and decision makers.

Key Words: Inflation Accounting, Inflation Adjustment, Company Performance, TOPSIS

JEL Classification: M41, C44

GİRİŞ

Enflasyon, ekonomik sistemin temel unsurlarından biri olup, fiyat seviyelerindeki sürekli artış nedeniyle para biriminin satın alma gücünün düşmesine yol açan önemli bir makroekonomik sorundur (Akgemci vd., 2024:163; Akpınar vd., 2024:360). Enflasyon, mal ve hizmet fiyatlarının sürekli artması sonucunda ekonomik dengenin bozulmasına yol açmak ile beraber işletmelerin finansal yapı ve performansını ise olumsuz yönde etkilemektedir. (Yavuzaslan, 2023:242). Enflasyon ekonomik dalgalanmalara, işletmelerin varlık yönetimi, borçluluk ve likidite durumu üzerinde önemli değişikliklere sebep olmaktadır. Ayrıca, fiktif kâr oluşumuna ve finansal tabloların gerçeği yansıtmaya gücünü kaybetmesine yol açmaktadır (Çoşkuner ve Kaygusuzoğlu, 2025:327). Bu bağlamda enflasyon muhasebesi, finansal tabloların enflasyonun etkisinden arındırılması amacıyla geliştirilen bir düzenleme olup, işletmelerin gerçek finansal durumlarını ortaya koymalarına katkı sağlamaktadır (Akpınar vd., 2024:360; Yavuzaslan, 2023:242).

Türkiye’de enflasyon düzeltmesi, gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri için belirlenen fiyat endeksi artış koşullarının sağlanması durumunda uygulanmaktadır. Finansal tabloların ait oldukları tarihteki değerlerine yükseltilmesini öngören enflasyon düzeltmesine yönelik 2004’te yürürlüğe giren düzenleme, 2005’te belirtilen şartların ortadan kalkmasıyla askıya alınmış, 2021’de koşullar yeniden oluşsa da 2023’e kadar ertelenmiştir. Ancak, Vergi Usul Kanunu’nun (VUK) geçici 33. maddesi kapsamında, 31 Aralık 2023 tarihli mali tabloların enflasyon düzeltmesine tabi tutulması zorunlu hale getirilmiştir. Bu uygulama için enflasyon şartlarının oluşup oluşmadığı dikkate alınmamaktadır. Böylelikle, 2004 yılından sonra ilk kez enflasyon düzeltmesi tekrardan uygulamaya konulmuştur (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2023:118; Yavuzaslan Söylemez, 2023:244; Akgemci vd., 2024:179).

Enflasyon muhasebesi, firmaların finansal tablolarında enflasyon ile oluşan değer kayıplarını gidermeyi amaçlamakta; böylece finansal tabloların gerçeği yansıtmaya gücünü artırmaktadır (Akpınar vd., 2024:360; Çoşkuner ve Kaygusuzoğlu, 2025:327). Geleneksel muhasebe anlayışı, paranın satın alma gücündeki değişimleri dikkate almadığından, enflasyonist ortamlarda hazırlanan finansal tablolar doğru ve güvenilir bilgi sunma işlevini yerine getirememektedir. Enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı durumlarda, özellikle sermaye yoğun sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin fiktif kârlar üzerinden vergi yükümlülükleri artmakta. Bu durum sermayenin erimesine neden olmaktadır (Akgemci, 2024:163; Yavuzaslan, 2023:242).

Enflasyon muhasebesinin işletmeler üzerindeki etkisi literatürde ele alınmaktadır. Koçak vd. (2023), enflasyonun işletme performansı üzerindeki etkisini Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleriyle BIST 100 tekstil işletmelerinin finansal verileri üzerinden incelemiştir. Benzer şekilde Akgemci vd. (2024), imalat sektöründeki işletmelerin finansal yapıları üzerindeki enflasyon etkilerini analiz etmiş ve finansal performansa olan etkilerini detaylandırmıştır (Çoşkuner ve Kaygusuzoğlu, 2025:327). Bu çalışmalar, enflasyon muhasebesinin, işletmelerin likidite, kârlılık ve sermaye yapıları üzerindeki önemli rolünü vurgulamaktadır.

Bu çalışma, BİST’te işlem gören Taş ve Toprağa Dayalı İmalat alt sektöründeki işletmelerin yüksek enflasyon dönemlerinde finansal performanslarının, enflasyon düzeltmesi çerçevesinde nasıl etkilendiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 2022 yılına ait finansal veriler kullanılarak, enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası işletmelerin performans seviyeleri TOPSIS yöntemin uygulanması ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan 2022 yılı itibarıyla işletmeler, enflasyon düzeltmesi yapılmış ve yapılmamış olmak üzere iki farklı finansal tablo yayımlamıştır. Bu doğrultuda, her iki veri seti dikkate alınarak işletmelerin performans düzeyleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmiş ve enflasyon düzeltmesinin finansal etkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca Taş ve Toprağa Dayalı alt sektördeki 22 firmanın finansal oranları, BİST’te işlem gören toplam 198 imalat işletmesinin oranları ile karşılaştırılmıştır. Analizde, cari oran, stok bağımlılık oranı, stok devir hızı, net kâr marjı ve aktif kârlılık (ROA) değişkenleri enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı durumda incelenmiştir. Böylece, enflasyon düzeltmesinin işletme performansına etkisi değerlendirilmiş ve sektörel farklılıklar ortaya konulmuştur. Çalışma; enflasyon muhasebesi, TOPSIS yöntemi, literatür taraması, araştırma ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

I. ENFLASYON MUHASEBESİ

Ekonomi literatürüne göre enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde sürekli ve belirgin artış olarak tanımlanmaktadır. Enflasyonist ortamlarda finansal tablolar herhangi bir düzeltme işlemine tabi tutulmazsa gerçeği yansıtmada özelliğini kaybetmekte ve yanlış kararların alınmasına yol açabilmektedir (Yavuzaslan Söylemez, 2023:244; Katı, 2023:4).

Enflasyon muhasebesi: Firmaların finansal tablolarında enflasyon ile oluşan değer kayıplarını gidermek amacıyla yapılan düzenlemeleri ifade etmektedir. Geleneksel muhasebe sistemi, paranın zaman içerisindeki satın alma gücünün değişimini dikkate almamakta ve bu durum finansal tabloların gerçeği tam olarak yansıtmamasına sebep olmaktadır (Akpınar vd., 2024:362). Bu kapsamda enflasyon muhasebesi, işletmelerin finansal durumlarını daha doğru ve güncel bir şekilde gösterebilmesi için finansal sonuçların parasal cari değerlerle ifade edilmesini sağlamaktadır. Böylece finansal tabloların gerçeğe uygunluğu ve karar alıcıların doğru değerlendirmeler yapabilmesi amaçlanmaktadır (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2023:118). Enflasyonist ortamlarda geleneksel muhasebe yöntemleri yetersiz kalmakta ve işletmelerin finansal yapılarını olumsuz etkilemektedir.

Enflasyon muhasebesi, finansal bilgilerin doğruluğunu artırarak işletmelerin mali performanslarını gerçeğe en yakın şekilde sunmalarına olanak tanımaktadır. Bu, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde finansal raporlamanın güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır (Akçay, 2024:110). *Enflasyon muhasebesinin temel amacı*, işletmelerin finansal tablolarında yer alan verilerin satın alma gücüne uygun olarak düzeltilmesini sağlamaktır. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde, paranın değer kaybetmesi nedeniyle geçmiş yıllara ait muhasebe kayıtları güncelliğini yitirmekte ve finansal tablolar işletmenin gerçek finansal durumunu yansıtamamaktadır. Bu durum yatırımcılar, yöneticiler ve diğer finansal bilgi kullanıcıları için yanıltıcı olabilmektedir (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2023:118). Geleneksel muhasebe sistemi, tarihi maliyet esasına dayanmaktadır. Ayrıca varlıkların ve yükümlülüklerin elde edilme değerleriyle kaydedilmesini öngörmektedir. Ancak enflasyonist ortamlarda, varlıkların cari değerleri ile kayıtlı değerleri arasında büyük farklılıklar oluşmaktadır; bu durum da finansal tabloların güvenilirliğini azaltmaktadır (Akçay, 2024:110). Enflasyon muhasebesi, bu tür sapmaları ortadan kaldırarak işletmelerin gerçek durumlarını ortaya koymak amacıyla uygulanmaktadır. *Türkiye’de enflasyon muhasebesinin uygulanması* belirli kriterlere bağlanmıştır. Vergi Usul Kanunu’na (VUK) göre; gelir ve kurumlar vergisi, mükelleflerinin enflasyon düzeltmesi yapabilmesi için aşağıdaki şartların aynı anda sağlanması gerekmektedir (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2023:118; Yavuzaslan Söylemez, 2023:244):

- Son üç yıllık fiyat endeksi artış oranının %100’ü aşması,
- İçinde bulunulan yılın fiyat endeksi artış oranının %10’dan fazla olması.

Bu şartların gerçekleşmemesi durumunda enflasyon muhasebesi uygulanmamaktadır. Türkiye’de 2004 yılında yürürlüğe giren enflasyon muhasebesi düzenlemeleri, 2005 yılından itibaren şartların sağlanmaması nedeniyle askıya alınmış ancak 2021 yılında tekrar gündeme gelmiş ve 31.12.2023 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır (Yavuzaslan Söylemez, 2023:244).

Enflasyonun Finansal Tablolar Üzerindeki Etkileri: Enflasyon, finansal tabloların doğruluğunu ve güvenilirliğini olumsuz etkileyerek işletmelerin mali durumlarını gerçeğe uygun şekilde yansıtmaması zorlaştırmaktadır. *Bilanço* üzerindeki en temel etkisi, parasal ve parasal olmayan kalemler arasındaki dengesizliğe yol açmasıdır. Parasal varlıklar (nakit, alacaklar gibi) enflasyon karşısında satın alma gücünü kaybederken, parasal olmayan varlıklar (stoklar, maddi duran varlıklar gibi) tarihi maliyet esasına göre değerlendirilmeye devam ettiği için cari piyasa değerlerinden uzaklaşmaktadır. Bu durum hem işletmelerin varlıklarını olduğundan düşük göstermekte hem de finansal tabloların karşılaştırılabilirliğini azaltmaktadır. Ayrıca enflasyon, işletmelerin borç yükünü artırırken özkaynaklarının gerçek değerini düşürmekte ve sermaye yapısını bozarak uzun vadeli finansal sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. *Gelir tablosu* üzerinde ise enflasyonun en büyük etkisi, fiktif kâr oluşumuna neden olmasıdır. İşletmeler, satışlarını cari piyasa fiyatları üzerinden yaparken, stoklarını ve üretim maliyetlerini geçmiş dönemlerin düşük değerleriyle hesaplamaktadır. Bu uyumsuzluk, gerçekte elde edilmemiş kârların muhasebeleştirilmesine ve yanlış

vergi yükü doğmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde, amortisman giderlerinin enflasyona uyarlanmaması, varlık yenileme sürecinde işletmelere ek maliyetlere neden olmakta ve sermaye erozyonuna yol açmaktadır. Enflasyonun finansal tablolar üzerindeki tüm bu etkileri, yatırımcılar ve yöneticiler için yanıltıcı sonuçlar doğurmakta ve karar alma süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, enflasyonist dönemlerde finansal tabloların gerçekçi bir çerçevede sunulabilmesi için uygun değerlendirme ve düzeltme yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir (Akgemci vd., 2024:165; Gökçen, 2004:15; Yavuzaslan Söylemez, 2023:244; Katı, 2023:4; Gökten vd., 2023:722; Akpınar vd., 2024:363).

II. LİTERATÜR TARAMASI

Enflasyonun mali tablolar ve işletme performansı üzerindeki etkilerini araştıran ulusal ve uluslararası çalışmaların yanı sıra enflasyon olgusunu ele alan güncel akademik araştırmalar aşağıda özetlenmiştir.

Özkan (2005), enflasyonu dikkate almayan muhasebe sistemlerinin finansal tabloları bozduğunu ve bu durumun analizlerde işlevsel eksikliklere yol açtığını ortaya koymuştur. Çalışma, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören firmaların finansal yapılarında enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası değişiklikleri karşılaştırmıştır.

Asuquo ve diğerleri (2017), Nijerya'daki imalat şirketlerinde enflasyon muhasebesinin işletme gelir ölçümüne etkisini incelemiştir. Tarihsel maliyet ile cari maliyet muhasebesi karşılaştırılarak, enflasyon muhasebesinin kârlılık üzerinde belirgin bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Olawaju ve diğerleri (2020), Güney Afrika'daki perakende mağazalarında enflasyon muhasebesinin finansal performans ve organizasyonel karar alma süreçlerine etkisini araştırmıştır. Faktör analizi ve regresyon yöntemi ile yapılan çalışmada, enflasyon muhasebesinin işletmelerin performansını önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir.

Yenisu (2022), Türkiye'de 2004 sonrası enflasyon muhasebesinin uygulanmadığını ancak enflasyon oranlarının artmasıyla konunun yeniden gündeme geldiğini belirtmiştir. Çalışmada en yaygın yöntemin "genel fiyat yüzdesi yöntemi" olduğu ve muhasebe bilgi kalitesini artırdığı ifade edilmiştir.

Arzova ve Şahin (2023), TMS 29 ve BOBİ FRS kapsamında enflasyon muhasebesinin uygulanma şartlarını incelemiş, işletmelerin bu sürece uzmanlık ve maliyet açısından hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Yavuzaslan Söylemez (2023), enflasyon muhasebesinin inşaat sektöründeki maliyetler üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Özellikle yıllara yaygın projelerde, enflasyon düzeltmesi sonrası maliyet ve satış fiyatları arasındaki farkın kârlılığı doğrudan etkilediği belirlenmiştir.

Gökten ve diğerleri (2023), BİST 30 Endeksi'ndeki imalat firmalarının finansal tablolarında enflasyon muhasebesinin etkisini incelemiştir. Bulgular, enflasyon düzeltmesinin stok değerlendirme politikaları, özkaynaklar ve kâr/zarar kalemlerinde belirgin değişimlere yol açtığını göstermektedir.

Hiçyorulmaz ve Akdoğan (2023), Türkiye’de en son 2003’te uygulanan enflasyon muhasebesinin 2023 sonunda yeniden yürürlüğe gireceğini ve bunun finansal tablolar üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir.

İzmirli Ata (2023), enflasyonun işletmelerin finansal ve varlık yapıları üzerindeki etkisini BİST 30’daki firmalar üzerinden analiz etmiş ve enflasyonun finansal yapı üzerinde belirgin etkileri olduğunu göstermiştir.

Koçak ve diğerleri (2023), BİST’te işlem gören tekstil işletmelerinde enflasyon muhasebesinin finansal performansa etkisini araştırmıştır. Genel Fiyat-Cari Değer Yöntemi ile yapılan düzeltmelerin finansal oranları pozitif etkilediği belirlenmiştir.

Akçay (2024), Türkiye’de yeniden yüksek enflasyon sürecine girilmesi nedeniyle enflasyon muhasebesinin nasıl uygulanacağını analiz etmiş ve finansal tablolar üzerindeki etkilerini örnek bir uygulama ile göstermiştir.

Akpınar ve diğerleri (2024), enflasyon muhasebesi uygulamalarının finansal yapılar üzerindeki etkisini oran analizi ile incelemiştir. Bulgular, enflasyon düzeltmesi sonrası işletmelerin finansal tablolarında belirgin bir iyileşme olduğunu göstermektedir.

Akgemci ve diğerleri (2024), imalat-metal eşya sektöründeki firmaların 2021-2023 mali tablolarını analiz ederek enflasyon düzeltmelerinin performans sıralamalarına etkisini incelemiştir. Özellikle parasal varlık ve kaynak hesaplarının işletmelerin performansını belirlemede kritik rol oynadığı tespit edilmiştir.

Katı (2024), BİST tekstil, giyim ve deri sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2020-2022 finansal tablolarını analiz ederek, enflasyon muhasebesinin özkaynaklar ve stok hesaplarında önemli değişikliklere yol açtığını tespit etmiştir.

Terzi ve Kıymetli Şen (2024), enflasyon muhasebesi uygulamalarının finansal oranlar üzerindeki etkisini Wilcoxon testi kullanarak incelemiştir. Bulgular, enflasyon muhasebesinin özellikle imalat sektöründeki firmaları önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Coşkuner ve Kaygusuzoğlu (2024), enflasyon muhasebesinin işletme performansına etkisini Entropi Temelli COPRAS yöntemiyle analiz etmiş ve finansal performans sıralamalarının enflasyon düzeltmesi sonrası değiştiğini tespit etmiştir.

Hussein ve diğerleri (2024), Irak’ta enflasyon muhasebesinin finansal tablolar üzerindeki etkisini inceleyerek, tarihî maliyet muhasebesine dayalı sistemlerin enflasyon karşısında yetersiz kaldığını ve alternatif muhasebe yöntemlerine geçişin gerekliliğini vurgulamıştır.

Bu literatür incelemesi, enflasyon muhasebesinin finansal performans üzerindeki etkisinin özellikle işletmelerin kârlılığı, stok değerlemeleri, özkaynak yapısı ve finansal tabloların güvenilirliği açısından önemli olduğunu göstermektedir. Çalışmalar, enflasyon muhasebesinin finansal tabloları daha gerçekçi hale getirdiğini ve işletmelerin performansını gerçeğe daha uygun şekilde yansıttığını ortaya koymaktadır.

III. TOPSİS

20. yüzyılın ortalarında, çok kriterli karar verme (ÇKKV) süreçlerine olan ihtiyaç artmış ve bu doğrultuda karar destek teknikleri geliştirilmiştir. Birden fazla kriterin bulunduğu ve alternatiflerin belirli ölçütlere göre değerlendirilmesi gereken karar süreçlerinde, her kriterin kendine özgü avantajları ve dezavantajları olması, karar vermeyi karmaşık hale getirmektedir. Karar vericiler, belirsizlik ve karmaşıklık nedeniyle zaman zaman yanlış kararlar alma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Kendirli ve Yıldırım, 2022:90). Bu tür çok kriterli karar problemlerini çözmek için geliştirilen tekniklerden biri de *TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution)* yöntemidir (Hwang ve Yoon, 1981:63). Bu yöntem ilk olarak Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiştir (Temel ve Çakır, 2021:1457).

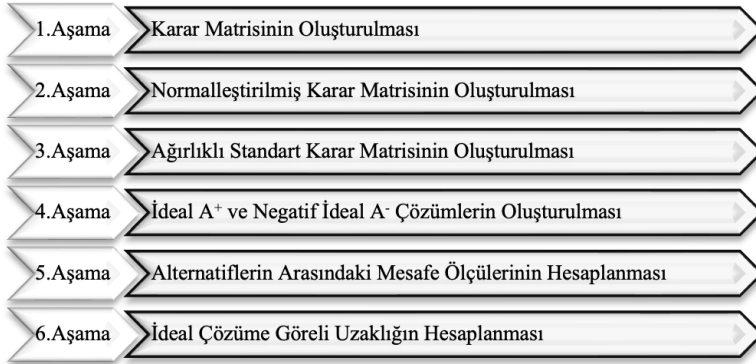
TOPSIS yöntemi, çok kriterli karar problemlerinde alternatifleri en iyi ve en kötü seçeneklere olan uzaklıklarına göre sıralamak amacıyla geliştirilmiş bir tekniktir. Yöntemin temel prensibi, en iyi seçeneğin pozitif ideal çözüme (Positive Ideal Solution-PIS) en yakın ve negatif ideal çözüme (Negative Ideal Solution-NIS) en uzak olması gerektiğine dayanmaktadır. Böylece alternatifler sistematik bir şekilde değerlendirilmekte ve sıralanmaktadır (Nadaban vd., 2016:826). TOPSIS, karar alternatiflerini matematiksel olarak analiz ederek en uygun seçeneği belirlemeye yardımcı olmaktadır. Pozitif ideal çözüm, fayda sağlayan kriterleri maksimize eden ve maliyet kriterlerini minimize eden en iyi alternatif ifade ederken; negatif ideal çözüm ise tam tersine, maliyet kriterlerini maksimize eden ve fayda sağlayan kriterleri minimize eden en kötü alternatif temsil etmektedir (Şahin ve Akyer, 2011:77). Bu nedenle, alternatifler pozitif ideal çözüme ne kadar yakınsa ve negatif ideal çözümden ne kadar uzaksa karar verme sürecinde o derece avantajlı kabul edilmektedir (Wang ve Elhag, 2006:310). TOPSIS yöntemi, karar vericilere sistematik ve nesnel bir analiz sunmakta olup, birçok farklı alanda uygulanabilirliği ile öne çıkmaktadır. Alternatiflerin farklı kriterlere göre sıralanmasını mümkün kılan bu teknik, özellikle finansal performans analizi, mühendislik, tedarik zinciri yönetimi, insan kaynakları ve üretim planlaması gibi farklı alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Çelikbilek ve Tüysüz, 2020:281-282; Zulqarnain vd., 2020:76).

TOPSIS yönteminin temel özellikleri olarak şunlar söylenebilir: Karar alternatiflerinin sistematik bir şekilde sıralanmasına yardımcı olmaktadır. Alternatifleri pozitif ideal ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıkları doğrultusunda değerlendirmektedir. Kriterlerin ağırlıklandırılmasını ve farklı alternatiflerin objektif bir şekilde karşılaştırılmasını sağlamaktadır. Uygulanması basit olup, çok sayıda kriter içeren problemlerde bile hesaplama süreçlerini kolaylaştırmaktadır (Chamodrakas vd., 2011:906; Korkmaz, 2023:121)

TOPSIS yönteminin avantajları olarak ise şunlar söylenebilir: Alternatifleri en iyi ve en kötü çözümleri dikkate alarak sıralamaktadır. Uygulama süreci basit olup, geniş çaplı problemlere uygulanabilmektedir. Kriter sayısının artması hesaplama sürecini karmaşık hale getirmemektedir. Çeşitli alanlarda kullanılabilmesi nedeniyle geniş bir uygulama yelpazesine sahiptir. Karar vericilere

sezgisel olarak mantıklı sonuçlar sunmaktadır (Madanchian ve Taherdoost, 2023:2-3). Bu avantajlar sayesinde TOPSIS, farklı alanlarda uygulanarak karar destek sistemleri içerisinde sıkça tercih edilen yöntemlerden biri haline gelmiştir.

TOPSIS'in uygulanma süreci, şu altı temel aşamadan oluşmaktadır (Madanchian ve Taherdoost, 2023:3-4; Özşahin Koç, 2023:1785; Zulqarnain ve diğerleri, 2020: 77; Wang ve Elhag, 2006 :310):

Şekil 1. TOPSİ Uygulama Aşamaları

Bu aşamalar doğrultusunda karar vericiler, en iyi alternatifi belirleyerek rasyonel bir karar verme süreci yürütebilmektedir.

TOPSİS yönteminin uygulanma sürecinde izlenen bu aşamalar aşağıda detaylandırılmıştır (Madanchian ve Taherdoost, 2023:4-5; Paksoy, 2024: 69; Kayalı ve diğerleri, 2023: 1298; Dumanoglu ve Ergül, 2010:105-107; Korkmaz ve Uygurtürk, 2012: 103-105; Özşahin Koç, 2023:1785; Temel ve Çakır, 2021:1457-1458):

1. Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması:

Karar matrisinde satırlar sıralanmak istenen alternatifleri, sütunlar ise belirlenen kriterleri içermektedir. Bu kriterler, karar verici tarafından belirlenerek değerlendirme sürecinde kullanılır. Buna göre, belirlenen finansal göstergeler yöntemin kriterlerini, analize tabi işletmeler ise yöntemin alternatiflerini oluşturmaktadır (Paksoy, 2024: 69). Karar verici için başlangıç aşamasını temsil eden A matrisi aşağıda gösterildiği gibidir:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

A matrisindeki " A_{ij} " ifadesi, matris içerisindeki her bir " i " alternatifinin " j " kriterine karşı sahip olduğu asıl değerini vermektedir. Bu matris, satırlarda alternatifleri, sütunlarda ise değerlendirme kriterlerini içermektedir. Ayrıca, " m " ifadesi alternatiflerin (karar noktalarının) sayısını, " n " ise kullanılan kriterlerin sayısını temsil etmektedir.

2. Aşama: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

Normalizasyon işlemi, farklı birimlere sahip kriterleri karşılaştırılabilir hale getirmek için uygulanmaktadır. Bu aşamada çeşitli teknikler yer almaktadır. En

fazla tercih edilen yöntemlerden biri *vektör normalizasyonudur*. Bu yöntemde, (2) numaralı denklem yardımıyla her alternatifin ilgili sütundaki değeri, sütundaki tüm değerlerin kareleri toplamının kareköküne bölünerek normalize edilmektedir. Böylece kriterler boyutsuz hale getirilerek kıyaslanabilirliği sağlanmaktadır. ÇKKV problemlerinde normalizasyon işlemi, karar sürecinin objektifliğini artıran temel bir adımdır (Madanchian ve Taherdoost, 2023:3-5).

$$Z_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (2)$$

Bu işlemlerden sonra A matrisinin elemanlarından yararlanarak normalize karar matrisi (R) şu şekilde oluşturulur:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \cdots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \cdots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

3. Aşama: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

Bu aşamda her bir değerlendirme kriterine ilişkin ağırlık katsayıları (w_i) belirlenir. Bu ağırlık değerleri, normalize edilmiş R matrisinin her bir sütunundaki elemanlarla çarpılarak Ağırlıklı Standart Karar Matrisi (V) oluşturulur. Çalışmada, ağırlık katsayıları eşit olarak belirlenmiş ve hesaplamalara bu doğrultuda dahil edilmiştir.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \cdots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \cdots & w_n r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \cdots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Her bir sütunda yer alan değerlendirme kriterleri, belirlenen ağırlık katsayıları ($w_1, w_2, w_3, \dots, w_n$) ile ilişkilendirilerek R matrisi üzerindeki değerlerle çarpılmakta ve böylece V matrisi oluşturulmaktadır. Bu aşama, karar sürecinde dışarıdan müdahalenin gerçekleştiği tek noktadır. Çünkü ağırlık katsayıları (w_i) karar verici tarafından belirlenmektedir. Ağırlık değerlerinin tespiti için farklı yöntemler bulunmakla birlikte, bu süreç araştırmacının tercihine bağlıdır. Bu çalışmada ise kriterlerin eşit öneme sahip olduğu varsayılmış ve ağırlık katsayıları bu doğrultuda atanmıştır.

4. Aşama: İdeal A^+ ve Negatif İdeal A^- Çözümlerin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi, her bir değerlendirme kriterinin monoton artan veya azalan bir eğilime sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu aşamada ideal ve negatif ideal çözüm belirlenmektedir. V matrisinin en iyi performans değerleri ideal çözümü oluşturmakla birlikte, en kötü performans değerleri ise negatif ideal çözümü oluşturmaktadır. Bu aşamada oluşturulan ağırlıklı standart karar matrisine ait değerlendirme kriterlerinin yani sütun değerlerinin en büyükleri ve en küçükleri seçilir. Burada esas olan ideal çözüm hedefinin (maksimum veya minimum değerlerin) doğru belirlenmesidir. İdeal çözüm setinin bulunması aşağıda gösterilmiştir. Bu aşamada ağırlıklandırılmış matriste her bir kolonda yer alan maksimum ve minimum değerler tespit edilmektedir.

$$A^+ = \left\{ (\max v_{ij} | j \in J), (\min v_{ij} | j \in J') \right\} \quad (5)$$

$$A^- = \left\{ (\min v_{ij} | j \in J), (\max v_{ij} | j \in J') \right\} \quad (6)$$

Her iki formülde de J maksimum J' ise minimum değeri göstermektedir.

$A^+ = (v_1^+, v_2^+, v_3^+, \dots, v_n^+)$ (maksimum değerler)

$A^- = (v_1^-, v_2^-, v_3^-, \dots, v_n^-)$ (minimum değerler)

5. Aşama: Alternatiflerin Arasındaki Mesafe Ölçülerinin Hesaplanması

Bu aşamada, her bir karar noktasının ideal ve negatif ideal çözüm noktalarından olan sapmaları belirlenmelidir. En yüksek (maksimum) ve en düşük (minimum) değerlerin tespit edilmesinin ardından, yöntemin beşinci adımında alternatiflerin *ideal* (Si^*) ve negatif ideal (Si^-) noktalara olan mesafeleri hesaplanmaktadır (Mahmoodzadeh vd., 2007: 337). Bu hesaplamalar sonucunda elde edilen sapma değerleri, *İdeal Ayırım* (Si^*) ve *Negatif İdeal Ayırım* (Si^-) olarak adlandırılmakta ve ilgili formüller kullanılarak belirlenmektedir. Her bir alternatifin *pozitif ideal* (Si^*) ve negatif ideal (Si^-) çözüme olan uzaklıkları aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad i = 1, 2, 3, \dots, m \quad (7)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, 3, \dots, m \quad (8)$$

6. Aşama: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Bu aşamada, alternatiflerin ideal çözüme olan göreli yakınlığı hesaplanarak performans sıralaması belirlenmektedir. Bu hesaplama sürecinde, her bir alternatifin ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerine dayalı olarak Ci^* değeri elde edilmektedir. Kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki oranını ifade etmektedir. İdeal çözüme göreli yakınlık değeri aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad i = 1, 2, 3, 4, \dots, m \quad (9)$$

Burada Ci^* değeri $0 < Ci^* < 1$ aralığında değer alır ve $Ci^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $Ci^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını göstermektedir. Elde edilen hesaplama sonuçları, büyükten küçüğe doğru sıralandığında alternatiflerin performans düzeyi belirlenmekte ve sıralama oluşturulmaktadır.

IV. ARAŞTIRMA

A. Araştırmacının Amacı

Bu araştırma, BİST Taş ve Toprağa Dayalı imalat alt sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, 2022 yılına ait enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası finansal verileri TOPSIS yöntemi ile analiz edilerek sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

B. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Verileri

Çalışma, 2022 yılında BİST’te işlem gören imalat sanayi alt sektörlerinden Taş ve Toprağa Dayalı sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri kapsamaktadır. Bu alt sektörde, 2022 yılına ait finansal verileri yayımlanan 22 işletme yer almakta olup, söz konusu işletmelerin tamamı enflasyon düzeltmesine tabi tutulan ve tutulmayan olmak üzere iki farklı finansal tablo yayımlamıştır. Çalışmada, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkilerini analiz edebilmek amacıyla, enflasyon düzeltmesi uygulanmış ve uygulanmamış finansal veriler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmada TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, araştırmaya dahil edilen işletmelerin finansal verileri üzerinde TOPSIS yöntemi uygulanarak enflasyon düzeltmesinin etkileri değerlendirilmiştir. İlgili işletmelere ait 2022 yılı finansal tabloları, Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) resmi internet sitesi üzerinden temin edilmiş olup, Tablo 1’de araştırma kapsamında işletmelere ait borsa kodları ve ticari unvanları yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Kapsamındaki İşletmelerin Bilgileri

Sıra No	Borsa Kodu	Ticaret Unvanı
1	AFYON	Afyon Çimento Sanayi T.A.Ş.
2	AKCNS	Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
3	BASCM	Baştaş Başkent Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	BTCIM	Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayii A.Ş.
5	BSOKE	Batisöke Söke Çimento Sanayii T.A.Ş.
6	BOBET	Boğaziçi Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.
7	BUCIM	Bursa Çimento Fabrikası A.Ş.
8	CMBTN	Çimbeton Hazır beton ve Prefabrik Yapı Elemanları Sanayi ve Ticaret A.Ş.
9	CMENT	Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş.
10	CIMSA	Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
11	DOGUB	Doğusan Boru Sanayi ve Ticaret A.Ş.
12	EGSER	Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
13	GOLTS	Göltaş Göller Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
14	KLKIM	Kalekim Kimyevi Maddeler Sanayi ve Ticaret A.Ş.
15	KONYA	Konya Çimento Sanayii A.Ş.
16	KUTPO	Kütahya Porselen Sanayi A.Ş.
17	NIBAS	Niğbaş Niğde Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.
18	NUHCM	Nuh Çimento Sanayi A.Ş.
19	OYAKC	Oyak Çimento Fabrikaları A.Ş.
20	QUAGR	Qua Granite Hayal Yapı ve Ürünleri Sanayi Ticaret A.Ş.
21	USAK	Uşak Seramik Sanayi A.Ş.
22	YBTAS	Yibitaş Yozgat İşçi Birliği İnşaat Malzemeleri Ticaret ve Sanayi A.Ş.

BİST’te işlem gören işletmelerin önemli bir bölümü imalat sanayi alt sektörlerinde faaliyet göstermekte olup, bu sektörler ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Özellikle taş ve toprağa dayalı imalat alt sektörü, büyük ölçüde maliyet bedeli esasına göre değerlendirilen sabit kıymetlere sahip işletmelerden oluşmakta ve enflasyonist dönemlerde maliyet artışlarından etkilenebilmektedir. Artan mal ve hizmet fiyatları, bu işletmelerin finansal yapılarında bozulmalara yol açarak varlık değerlemelerinde sapmalara ve kârlılık göstergelerinde yanıltıcı sonuçlara sebep olabilmektedir. Bu doğrultuda, enflasyonun finansal tablolar üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde incelemek amacıyla, BİST’te işlem gören ve Taş ve Toprağa Dayalı imalat alt sektöründe faaliyet gösteren 22 işletme çalışma kapsamına alınmıştır.

C. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Finansal tablolardan türetilen çeşitli finansal oranlar, işletmelerin performansını değerlendirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan performans kriterleri, Çolak (2023), Akgemci vd. (2024), Akpınar vd. (2024) ve Coşkuner ve Kaygusuzoğlu (2025) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanılarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Kısaltma	Performans Kriterleri	Açıklamalar
CO	Cari Oran	<i>Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülük</i>
SBO	Stok Bağımlılık Oranı	<i>(Kısa Vadeli Yükümlülük – Stoklar)/Stoklar</i>
SDH	Stok Devir Hızı	<i>Satışların Maliyeti/Ortalama Stoklar</i>
NKM	Net Kar Marjı	<i>Dönem Net Karı/Net Satışlar</i>
ROA	Aktif Karlılık	<i>Dönem Net Karı/Toplam Aktif</i>

Tablo 2’de yer alan beş finansal oran kullanılarak, araştırmaya dahil edilen 22 işletmenin 2022 hesap dönemine ait finansal tabloları üzerinden enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası olmak üzere toplam 220 finansal veri hesaplanmıştır. Söz konusu veriler, enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası durumları dikkate alınarak TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş, ardından elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak değerlendirilmiş ve bulgular paylaşılmıştır.

D. TOPSIS Yönteminin Uygulanması ve Araştırma Bulguları

Çalışmada yer alan 22 işletmenin 2022 yılı enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası finansal oranları, TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş olup, yöntemin uygulama aşamaları ve elde edilen bulgular aşağıda sunulmaktadır.

1. **Aşama:** TOPSIS yönteminin birinci aşaması karar matrisinin oluşturulmasıdır. Satırlar sıralanmak istenen alternatifleri, sütunlar ise belirlenen kriterleri içermektedir. Bu çalışmada, 5 değerlendirme faktörü (finansal oran) ve 22 karar noktası (şirket) ele alınmıştır. İlk aşamada, TOPSIS yöntemi için 22 satır ve 10 sütundan (10x22) oluşan bir karar matrisi hazırlanmıştır. Bu bağlamda tablo 3’de araştırma kapsamındaki 22 işletmenin enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası finansal oranları karşılaştırılmıştır.

Tablo 3: 2022 Yılı Karar Matrisi

	Cari Oran		Stok Bağımlılık Oranı		Stok Devir Hızı		Net Kar Marjı		Aktif Karlılık (ROA)	
	DÖ ¹	DS ²	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS
AFYON	1,66	1,67	1,22	1,18	8,00	9,90	0,20	0,06	0,21	0,04
AKCNS	1,11	1,13	2,70	2,50	7,70	8,91	0,17	0,12	0,19	0,10
BASCM	1,36	1,39	2,09	1,93	5,26	5,73	0,07	-0,01	0,08	-0,01
BTCIM	0,77	0,85	3,23	2,55	7,43	7,22	-0,07	0,06	-0,07	0,04
BSOKE	0,60	0,69	3,87	2,89	5,68	5,52	-0,36	-0,05	-0,23	-0,02
BOBET	1,60	1,61	6,00	6,64	42,71	48,70	0,14	0,06	0,19	0,08
BUCIM	4,14	4,23	0,13	0,12	4,19	4,84	0,21	0,03	0,23	0,04
CMBTN	0,83	0,83	38,91	37,06	99,83	113,57	0,03	0,03	0,06	0,06
CMENT	1,12	1,20	2,64	2,06	8,01	0,01	0,18	0,06	0,20	0,04
CIMSA	1,19	1,41	2,07	0,69	6,31	6,46	0,40	0,20	0,30	0,11

¹ "DÖ": Enflasyon düzeltme öncesi 2022 yılı finansal verileri ifade etmektedir.

² "DS": Enflasyon düzeltme sonrası 2022 yılı finansal verileri ifade etmektedir.

DOĞUB	1,83	2,11	0,47	0,39	1,38	1,48	0,04	-0,23	0,02	-0,10
EGSER	1,69	1,73	1,15	1,09	3,14	3,44	0,17	0,05	0,24	0,07
GOLTS	1,01	1,02	3,64	3,59	5,97	6,80	0,21	0,17	0,20	0,13
KLKIM	2,14	2,18	0,29	0,25	6,29	7,37	0,24	0,10	0,28	0,12
KONYA	1,13	1,16	2,35	2,15	4,06	4,31	0,08	0,01	0,09	0,01
KUTPO	1,48	1,55	1,42	1,30	2,19	2,92	0,15	-0,01	0,17	-0,01
NIBAS	1,80	1,80	3,03	3,03	13,18	18,68	1,49	-0,11	0,34	-0,04
NUHCM	1,85	1,86	0,64	0,64	5,69	7,14	0,27	0,15	0,30	0,13
OYAKC	1,89	1,82	0,53	0,96	5,07	5,28	0,35	0,34	0,40	0,25
QUAGR	1,50	1,52	1,66	1,55	2,31	2,50	0,42	0,34	0,21	0,18
USAK	1,08	1,22	2,97	1,97	2,85	2,57	0,11	0,06	0,08	0,04
YBTAS	1,06	1,10	2,09	1,93	4,23	4,62	0,03	-0,03	0,05	-0,02

2. Aşama: Karar matrisleri, karar matrisinin sütunlarındaki her bir değerin (kriterler) ilgili sütundaki değerlerin kareleri toplamının kareköküne bölünüp tek paydaya indirgenmesi suretiyle bulunur. Oluşturulan matris aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: 2022 Yılı Nomalize Edilmiş Karar Matrisi

	Cari Oran		Stok Bağımlılık Oranı		Stok Devir Hızı		Net Kar Marjı		Aktif Karlılık (ROA)	
	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS
AFYON	0,2142	0,2091	0,0299	0,0306	0,0715	0,0777	0,1121	0,0907	0,2115	0,0893
AKCNS	0,1428	0,1415	0,0665	0,0648	0,0688	0,0699	0,0951	0,1813	0,1894	0,2232
BASCM	0,1763	0,1740	0,0516	0,0500	0,0470	0,0450	0,0394	-0,0151	0,0759	-0,0223
BTCIM	0,0997	0,1064	0,0795	0,0661	0,0664	0,0567	-0,0416	0,0907	-0,0666	0,0893
BSOKE	0,0778	0,0864	0,0954	0,0749	0,0508	0,0433	-0,2025	-0,0755	-0,2312	-0,0446
BOBET	0,2062	0,2016	0,1478	0,1720	0,3817	0,3823	0,0771	0,0907	0,1883	0,1785
BUCIM	0,5349	0,5296	0,0032	0,0031	0,0375	0,0380	0,1147	0,0453	0,2357	0,0893
CMBTN	0,1074	0,1039	0,9585	0,9602	0,8922	0,8914	0,0160	0,0453	0,0631	0,1339
CMENT	0,1443	0,1502	0,0649	0,0534	0,0716	0,0001	0,1013	0,0907	0,1978	0,0893
CIMSA	0,1537	0,1765	0,0510	0,0179	0,0564	0,0507	0,2224	0,3022	0,2970	0,2455
DOĞUB	0,2365	0,2642	0,0117	0,0101	0,0123	0,0116	0,0236	-0,3475	0,0222	-0,2232
EGSER	0,2178	0,2166	0,0282	0,0282	0,0280	0,0270	0,0950	0,0755	0,2395	0,1562
GOLTS	0,1311	0,1277	0,0897	0,0930	0,0534	0,0534	0,1154	0,2569	0,2007	0,2901
KLKIM	0,2760	0,2729	0,0070	0,0065	0,0562	0,0578	0,1316	0,1511	0,2832	0,2678
KONYA	0,1457	0,1452	0,0580	0,0557	0,0363	0,0338	0,0456	0,0151	0,0945	0,0223
KUTPO	0,1916	0,1940	0,0351	0,0337	0,0195	0,0229	0,0858	-0,0151	0,1740	-0,0223
NIBAS	0,2331	0,2253	0,0747	0,0785	0,1178	0,1466	0,8277	-0,1662	0,3380	-0,0893
NUHCM	0,2391	0,2329	0,0159	0,0166	0,0508	0,0560	0,1500	0,2266	0,3017	0,2901
OYAKC	0,2447	0,2278	0,0130	0,0249	0,0453	0,0414	0,1970	0,5137	0,3978	0,5579
QUAGR	0,1933	0,1903	0,0409	0,0402	0,0206	0,0196	0,2347	0,5137	0,2108	0,4017
USAK	0,1401	0,1527	0,0730	0,0510	0,0255	0,0202	0,0600	0,0907	0,0754	0,0893
YBTAS	0,1376	0,1377	0,0514	0,0500	0,0378	0,0363	0,0183	-0,0453	0,0470	-0,0446

3. ve 4. Aşama: Üçüncü aşamada, değerlendirme kriterlerine ait ağırlık katsayıları (wj) belirlenerek, bir önceki adımda hesaplanan normalize edilmiş değerler bu katsayılarla çarpılır ve ağırlıklandırılmış normalize edilmiş değerler elde edilir. TOPSIS yönteminde dışarıdan müdahalenin olduğu tek aşama ağırlık hesaplamasıdır. Ağırlık katsayılarının belirlenmesinde araştırmacı takdiri, uzman görüşlerine dayalı yöntemler ya da Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) gibi analitik yaklaşımlar kullanılabilir. Ancak bu çalışmada, yöntemsel tarafsızlığın

sağlanması ve hesaplamaların sadeleştirilmesi amacıyla tüm kriterlere eşit ağırlık verilmiş ve analizler bu varsayım doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm finansal oranların eşit öneme sahip olduğu varsayılmış ve toplamalarının 1 olabilmesi her bir değerlendirme faktörü için ağırlık katsayısı 0,2 olarak belirlenmiştir. Dördüncü aşamada ise, elde edilen sonuçlara göre Ağırlıklı Standart Karar Matrisi oluşturulmuş, ardından ideal (A⁺) ve negatif ideal (A⁻) çözüm kümeleri belirlenmiştir. A⁺ seti, V matrisinin her sütunundaki en büyük değerlerden, A⁻ seti ise her sütundaki en küçük değerlerden oluşmaktadır. İlgili değerler Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: 2022 Yılı Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin Oluşturulması ve Max./Min. Değerlerin Belirlenmesi

	Cari Oran		Stok Bağımlılık Oranı		Stok Devir Hızı		Net Kar Marjı		Aktif Karlılık (ROA)	
	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS
AFYON	0,0428	0,0418	0,0060	0,0061	0,0143	0,0155	0,0224	0,0181	0,0423	0,0179
AKCNS	0,0286	0,0283	0,0133	0,0130	0,0138	0,0140	0,0190	0,0363	0,0379	0,0446
BASCM	0,0353	0,0348	0,0103	0,0100	0,0094	0,0090	0,0079	-0,0030	0,0152	-0,0045
BTICM	0,0199	0,0213	0,0159	0,0132	0,0133	0,0113	-0,0083	0,0181	-0,0133	0,0179
BSOKE	0,0156	0,0173	0,0191	0,0150	0,0102	0,0087	-0,0405	-0,0151	-0,0462	-0,0089
BOBET	0,0412	0,0403	0,0296	0,0344	0,0763	0,0765	0,0154	0,0181	0,0377	0,0357
BUCIM	0,1070	0,1059	0,0006	0,0006	0,0075	0,0076	0,0229	0,0091	0,0471	0,0179
CMBTN	0,0215	0,0208	0,1917	0,1920	0,1784	0,1783	0,0032	0,0091	0,0126	0,0268
CMENT	0,0289	0,0300	0,0130	0,0107	0,0143	0,0000	0,0203	0,0181	0,0396	0,0179
CIMS	0,0307	0,0353	0,0102	0,0036	0,0113	0,0101	0,0445	0,0604	0,0594	0,0491
DOGUB	0,0473	0,0528	0,0023	0,0020	0,0025	0,0023	0,0047	-0,0695	0,0044	-0,0446
EGSER	0,0436	0,0433	0,0056	0,0056	0,0056	0,0054	0,0190	0,0151	0,0479	0,0312
GOLTS	0,0262	0,0255	0,0179	0,0186	0,0107	0,0107	0,0231	0,0514	0,0401	0,0580
KLKIM	0,0552	0,0546	0,0014	0,0013	0,0112	0,0116	0,0263	0,0302	0,0566	0,0536
KONYA	0,0291	0,0290	0,0116	0,0111	0,0073	0,0068	0,0091	0,0030	0,0189	0,0045
KUTPO	0,0383	0,0388	0,0070	0,0067	0,0039	0,0046	0,0172	-0,0030	0,0348	-0,0045
NIBAS	0,0466	0,0451	0,0149	0,0157	0,0236	0,0293	0,1655	-0,0332	0,0676	-0,0179
NUHCM	0,0478	0,0466	0,0032	0,0033	0,0102	0,0112	0,0300	0,0453	0,0603	0,0580
OYAKC	0,0489	0,0456	0,0026	0,0050	0,0091	0,0083	0,0394	0,1027	0,0796	0,1116
QUAGR	0,0387	0,0381	0,0082	0,0080	0,0041	0,0039	0,0469	0,1027	0,0422	0,0803
USAK	0,0280	0,0305	0,0146	0,0102	0,0051	0,0040	0,0120	0,0181	0,0151	0,0179
YBTAS	0,0275	0,0275	0,0103	0,0100	0,0076	0,0073	0,0037	-0,0091	0,0094	-0,0089
MAX	0,1070	0,1059	0,1917	0,1920	0,1784	0,1783	0,1655	0,1027	0,0796	0,1116
MIN	0,0156	0,0173	0,0006	0,0006	0,0025	0,0000	-0,0405	-0,0695	-0,0462	-0,0446

5. ve 6. Aşama: Her alternatif için *pozitif ideal çözüme (Si)** ve negatif ideal çözüme (Si⁻) olan uzaklıklar hesaplanarak aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Tablo 6, tüm kriterlerin eşit ağırlıkta kabul edildiği durumda elde edilen Si* ve Si⁻ değerlerini göstermektedir. Karar noktalarının ideal çözüme olan göreceli yakınlıkları ilgili formül kullanılarak hesaplanmış ve TOPSIS yöntemiyle belirlenen Ci* değerleri sıralı şekilde Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: 2022 Yılı Uzaklık, Yakınlık Katsayıları ve Performans Sıralamaları

	S*		S ⁻		C _i		Sıralamalar	
	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS	DÖ	DS
AFYON	0,2956	0,2848	0,1127	0,1116	0,2761	0,2816	10	12
AKCNS	0,2971	0,2720	0,1052	0,1401	0,2615	0,3399	14	9
BASCM	0,3092	0,3025	0,0815	0,0807	0,2086	0,2106	18	17
BTICM	0,3234	0,2880	0,0499	0,1090	0,1336	0,2746	21	13
BSOKE	0,3532	0,3105	0,0200	0,0672	0,0536	0,1779	22	20
BOBET	0,2556	0,2290	0,1308	0,1471	0,3386	0,3912	4	4
BUCIM	0,2951	0,2887	0,1454	0,1341	0,3300	0,3172	5	10
CMBTN	0,1953	0,1524	0,2700	0,2823	0,5802	0,6495	1	1
CMENT	0,2961	0,2939	0,1073	0,1089	0,2661	0,2703	13	15

CIMSA	0,2859	0,2729	0,1370	0,1616	0,3240	0,3719	6	6
DOGUB	0,3192	0,3521	0,0750	0,0357	0,1902	0,0920	19	22
EGSER	0,3016	0,2875	0,1150	0,1168	0,2760	0,2889	11	11
GOLTS	0,2945	0,2648	0,1095	0,1602	0,2710	0,3769	12	5
CLKIM	0,2945	0,2747	0,1292	0,1453	0,3049	0,3460	8	8
KONYA	0,3097	0,2991	0,0838	0,0892	0,2130	0,2298	16	16
KUTPO	0,3054	0,3060	0,1022	0,0810	0,2508	0,2092	15	18
NIBAS	0,2429	0,3037	0,2388	0,0624	0,4957	0,1704	2	21
NUHCM	0,2934	0,2706	0,1320	0,1572	0,3104	0,3675	7	7
OYAKC	0,2893	0,2599	0,1529	0,2344	0,3457	0,4743	3	2
QUAGR	0,2902	0,2643	0,1267	0,2140	0,3039	0,4474	9	3
USAK	0,3088	0,2916	0,0829	0,1089	0,2117	0,2720	17	14
YBTAS	0,3155	0,3091	0,0728	0,0719	0,1876	0,1888	20	19

Tablo 6, 2022 yılına ait finansal veriler üzerinden enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası için yapılan TOPSIS analizinin sonuçlarını göstermektedir. Burada:

*S**: Pozitif ideal çözüme (en iyi duruma) olan uzaklığı temsil etmektedir. Düşük değerler, firmanın ideal duruma daha yakın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla düşük olması istenmektedir.

S: Negatif ideal çözüme (en kötü duruma) olan uzaklığı temsil etmektedir. Yüksek değerler, firmanın negatif idealden uzak, yani daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yüksek olması istenmektedir.

C_i: TOPSIS yöntemi ile hesaplanan yakınlık katsayısıdır. *C_i* değeri ne kadar büyükse firma performansı o kadar yüksektir.

Sıralamalar: TOPSIS yöntemi ile hesaplanan yakınlık katsayısına (*C_i*) göre işletmelerin performans sıralamalarını göstermektedir.

Tablo verilerine göre, enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası sıralamalar arasında önemli değişimler görülmektedir. Firmaların performans değerleri (*C_i*) enflasyon düzeltmesinin işletmelerin finansal durumlarını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

Genel Performans Değerlendirmesi: Enflasyon düzeltmesi sonrasında, toplam 22 firma içinde 7 firma performans değerlerini korurken, 6 firmanın performansında düşüş yaşanmış ve 9 firmanın performansında ise artış gözlemlenmiştir.

- *7 firma sıralamasını korumuştur:* CMBTN 1. sırada, BOBET 4. sırada, CIMSA 6. sırada, NUHCM 7. sırada, CLKIM 8. sırada, EGSER 11. sırada ve KONYA 16. sırada yer alarak enflasyon düzeltme öncesi ve sonrası pozisyonlarını korumuştur. Bu firmalar, enflasyon muhasebesi sonrası finansal yapılarında belirgin bir bozulma yaşamamış ve sektör içinde stabil konumlarını sürdürmüştür.
- *2 firma büyük sıralama kaybı yaşamıştır:* NİBAŞ 2. sıradan 21. sıraya ve BUCIM 5. sıradan 10. sıraya gerileyerek enflasyon düzeltmesinden olumsuz etkilenen firmalar olmuştur. NİBAŞ, en büyük performans kaybı yaşayan firma olarak 19 sıra gerileme göstermiş, BUCIM ise 5 sıra gerileyerek belirgin bir sıralama kaybı sergilemiştir.
- *4 firma enflasyon düzeltmesi sonrası sıralamalarını belirgin şekilde yükseltmiştir:* GOLTS 12. sıradan 5. sıraya, QUAGR 9. sıradan 3. sıraya, BTCIM 21. sıradan 13. sıraya ve AKCNS 14. sıradan 9. sıraya

yükselmiştir. Bu firmaların finansal göstergeleri enflasyon düzeltmesi sonrası daha olumlu bir seyir izlemiştir.

- *Diğer 9 firma ise küçük sıralama değişiklikleri yaşamıştır:* Bu firmaların 5'i sıralamada yükselirken, 4'ü ise sıralamada düşüş yaşamıştır.

Enflasyon düzeltmesi sonrası en iyi ve en kötü performans gösteren firmalar:

- *En iyi performans gösteren 3 firma* arasında CMBTN, OYAKC ve GOLTS yer almaktadır. CMBTN hem enflasyon düzeltmesi öncesi hem de sonrası 1. sırada yer alarak sektördeki konumunu korumuştur. C_i değeri (0,5802'den 0,6495'e) yükselerek finansal dayanıklılığını göstermektedir. OYAKC 3. sıradan 2. sıraya yükselmiş ve C_i değeri (0,3457'den 0,4743'e) artmıştır. Bu durum, firmanın enflasyon muhasebesinden olumlu etkilendiğini göstermektedir. QUAGR 9. sıradan 3. sıraya yükselmiş ve C_i değeri (0,3039'den 0,4474'e) çıkmıştır. Bu yükseliş, firmanın finansal yapısının enflasyon düzeltmesi sonrası güçlendiğini göstermektedir.
- *En kötü performans gösteren 2 firma* DOGUB ve BSOKE olmuştur. DOGUB 19. sıradan 22. sıraya gerileyerek en düşük performansı göstermiş ve C_i değeri (0,1902'den 0,0920'ye) düşmüştür. Bu gerileme, firmanın finansal göstergelerindeki bozulmaya işaret etmektedir. BSOKE ise enflasyon düzeltmesi öncesi 22. sırada yer alırken, düzeltme sonrası 20. sıraya yükselmiştir. Ancak C_i değeri (0,0536'dan 0,1779'a) artmasına rağmen hala sektörün en düşük performanslı firmalarından biri olmaya devam etmiştir.

Enflasyon Düzeltmesinden Olumsuz Etkilenen Firmalar: Enflasyon düzeltmesi sonrası 2 firma önemli ölçüde sıralama kaybı yaşamıştır. NİBAŞ 2. sıradan 21. sıraya gerileyerek en büyük kaybı yaşayan firma olmuştur ve C_i değeri (0,4957'den 0,1704'e) düşmüştür. Bu durum, firmanın enflasyon düzeltmesi sonrası finansal performansının ciddi şekilde zayıfladığını göstermektedir. DOGUB ise 19. sıradan 22. sıraya düşerek en düşük performans gösteren firma olmuştur ve C_i değeri (0,1902'den 0,0920'ye) gerilemiştir. Bu düşüş, firmanın enflasyon muhasebesinden en olumsuz etkilenen firmalar arasında olduğunu göstermektedir.

Enflasyon Düzeltmesinden Olumlu Etkilenen Firmalar: Enflasyon düzeltmesi sonrası 6 firma belirgin şekilde yükselmiştir. GOLTS 12. sıradan 5. sıraya yükselmiş ve C_i değeri (0,2710'den 0,3769'a) çıkmıştır. OYAKC 3. sıradan 2. sıraya yükselmiş ve C_i değeri (0,3457'den 0,4743'e) çıkmıştır. QUAGR 9. sıradan 3. sıraya yükselmiş ve C_i değeri (0,3039'dan 0,4474'e) artmıştır. BOBET 4. sırada kalmasına rağmen C_i değeri (0,3386'dan 0,3912'ye) yükselmiş ve performansını artırmıştır. BUCIM 5. sıradan 10. sıraya düşmesine rağmen C_i değeri (0,3300'den 0,3172'ye) az bir değişiklik göstermiştir. CMNT ise 13. sıradan 15. sıraya gerilemiş ancak C_i değeri (0,2661'den 0,2703'e) hafif bir artış göstermiştir.

Tablo 3, BİST'te işlem gören Taş ve Toprağa Dayalı İmalat Alt Sektörüne ait 22 firmanın finansal oranlarının ortalama değerlerini, BİST'te işlem gören toplam 198 imalat işletmesinin ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Tabloda yer alan Cari Oran, Stok Bağımlılık Oranı, Stok Devir Hızı, Net Kâr Marjı ve Aktif Karlılık (ROA) değişkenleri, enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası olmak üzere

iki farklı durumda analiz edilmiştir. Bu karşılaştırma, enflasyon muhasebesinin firma finansallarına etkisini ölçmek ve sektörel bazda farklılıkları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Finansal oranlar öncelikle Taş ve Toprağa Dayalı Sektör içinde karşılaştırılmış, ardından imalat sektörü ile kıyaslanarak değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 3. Araştırmaya Dâhil Edilen İşletmeler ile BİST İmalat Sektörü Ortalamaları

	Taş ve Toprağa Dayalı Sektörü Ortalama Değerleri		BİST İmalat Sektörü Ortalama Değerleri	
	DÖ	DS	DÖ	DS
Cari Oran	1,49	1,55	2,00	2,08
Stok Bağımlılık Oranı	3,78	3,48	1,87	1,78
Stok Devir Hızı	11,43	12,64	5,02	6,53
Net Kar Marjı	0,21	0,06	0,20	0,68
Aktif Karlılık (ROA)	0,16	0,06	0,14	0,04

Tablo 3 ile Enflasyon düzeltmesi sonrası, taş ve toprağa dayalı firmaların cari oranlarında hafif bir artış ve stok devir hızında yükselme gözlemlenirken, net kâr marjı ve aktif kârlılık önemli ölçüde gerilemiştir. Bu durum, firmaların kısa vadeli borç ödeme gücünde kısmi bir iyileşme sağlasa da kârlarının belirgin şekilde azaldığını göstermektedir. İmalat sektörü ile kıyaslandığında, taş ve toprağa dayalı firmaların cari oranlarının daha düşük olması, likidite açısından sektörel bir dezavantaj taşıdığını göstermektedir. Ayrıca, imalat sektöründe net kâr marjı enflasyon düzeltmesi sonrası artış gösterirken, taş ve toprağa dayalı firmalarda bu oran ciddi bir düşüş yaşamıştır. Bununla birlikte, stok devir hızının imalat sektör ortalamasının oldukça üzerinde olması taş ve toprağa dayalı işletmelerin stoklarını daha hızlı çevirdiğini ancak hâlâ yüksek stok bağımlılığı taşıdığını göstermektedir. Sonuç olarak, taş ve toprağa dayalı sektör, stok yönetimi açısından pozitif bir etki yaşarken, kârlılık göstergelerinde önemli düşüşlerle karşılaşmıştır.

SONUÇ

Enflasyon, fiyat düzeyindeki sürekli artış nedeniyle işletmelerin finansal yapısını olumsuz etkileyerek sermaye ihtiyacını artırmakta ve borçlanma seviyelerini yükseltmektedir (Akpınar ve diğerleri, 2024:362). Maliyet bedeliyle muhasebeleştirilen stoklar fiktif kâr oluşumuna yol açarak işletmelerin vergilendirilebilir kazançlarını artırmakta ve özkaynaklarını zayıflatmaktadır (Arzova ve Şahin, 2022:14; Gökten ve diğerleri, 2023:723). Bu etkileri gidermek amacıyla yürürlüğe giren 5024 Sayılı Kanun ve TMS 29 standardı, düşük enflasyon nedeniyle askıya alınmış ancak 7352 Sayılı Kanun ile 31.12.2023 tarihli mali tabloların enflasyon düzeltilmesine tabi tutulması zorunlu hale getirilmiştir (Hiçyorulmaz ve Akdoğan, 2023:118). Vergi Usul Kanunu'nun 213 sayılı mükerrer 298. maddesi kapsamında enflasyon muhasebesi, finansal tabloları enflasyon etkilerinden arındırarak daha güvenilir hale getirmektedir (Karasioğlu ve Erdemir, 2005). Türkiye'de uygulanabilmesi için fiyat endeksindeki artışın son üç yılda %100'ü, içinde bulunulan yılda ise %10'u aşması gerekmekte olup, bu şartların sağlanmasıyla KGK, 2023 itibarıyla enflasyon muhasebesinin yeniden uygulanacağını duyurmuştur (Yavuzaslan Söylemez, 2023:244; Akgemci ve

değerleri, 2024:179). Bu doğrultuda, enflasyon muhasebesi, işletmelerin finansal tablolarını gerçeğe uygun hale getirerek, sağlıklı mali analiz yapılmasını sağlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’deki yüksek enflasyon dönemlerinde BİST’te işlem gören imalat sanayi alt sektörlerinden Taş ve Toprağa Dayalı sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının, enflasyon düzeltmesi uygulaması çerçevesinde nasıl etkilendiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 2022 yılına ait finansal veriler kullanılarak, enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası işletmelerin performans seviyeleri karşılaştırılmış ve TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan 2022 yılı itibarıyla, işletmeler enflasyon düzeltmesi uygulanmamış ve uygulanmış olmak üzere iki farklı finansal tablo yayımlamıştır. Bu doğrultuda, her iki veri seti dikkate alınarak işletmelerin performans düzeyleri karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirilmiş ve enflasyon muhasebesinin olası finansal etkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca, Taş ve Toprağa Dayalı İmalat Alt Sektörüne ait 22 firmanın finansal oranlarının ortalama değerleri, BİST’te işlem gören toplam 198 imalat işletmesinin ortalamalarıyla karşılaştırılmıştır. Bu analiz kapsamında cari oran, stok bağımlılık oranı, stok devir hızı, net kâr marjı ve aktif kârlılık (ROA) değişkenleri, enflasyon düzeltmesi öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı durumda incelenmiştir. Böylece, enflasyon muhasebesinin firma finansallarına etkisi değerlendirilmiş ve sektörel farklılıklar ortaya konmuştur.

Araştırma bulgularına göre, enflasyon düzeltmesi sonrası işletmelerin finansal performansları farklı yönlerde etkilenmiştir. İncelenen 22 firma arasında 7 firma sıralamasını korurken, 6 firmanın performansı gerilemiş ve 9 firmanın performansı iyileşmiştir. Sıralamasını koruyan firmalar (CMBTN, BOBET, CIMSİ, NUHCM, KKKİM, EGSEK ve KONYA), enflasyon muhasebesinin finansal yapılarına önemli bir etkide bulunmadığını göstermektedir. Bu firmaların finansal yapılarının enflasyon düzeltmesi sonrası stabil kalması, sermaye yapılarının güçlü ve borç yönetimlerinin dengeli olduğunu düşündürmektedir. Buna karşılık, en büyük sıralama kaybını yaşayan firmalar NİBAŞ ve BUCİM olmuştur. NİBAŞ en fazla düşüşü gösteren firma olmuştur. Bu gerileme, enflasyon muhasebesinin bazı firmaların finansal yapılarını olumsuz etkileyerek borç yükünü artırdığı veya kârlılığını düşürdüğü ihtimalini güçlendirmektedir. Öte yandan, GOLTS, QUAGR, BTCİM ve AKCNS en büyük sıralama artışlarını gösteren firmalar olmuştur. GOLTS ve QUAGR dikkat çekici bir performans sergilemiştir.

Finansal oranlar açısından yapılan karşılaştırmada, enflasyon düzeltmesi sonrası taş ve toprağa dayalı firmaların cari oranlarında hafif bir artış, stok bağımlılığında azalma ve stok devir hızında yükselme görülmüştür. Ancak, net kâr marjı ve aktif kârlılık (ROA) önemli ölçüde düşüş göstermiştir. Genel imalat sektörü ile kıyaslandığında, taş ve toprağa dayalı firmaların cari oranlarının daha düşük olması, sektörel likidite zayıflığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, stok devir hızlarının genel imalat sektörüne göre belirgin şekilde yüksek olması, bu firmaların üretim ve satış döngülerinin daha hızlı olduğunu ancak hâlâ yüksek stok bağımlılığı taşıdığını göstermektedir.

Enflasyon muhasebesi, işletmelerin finansal tablolarını enflasyonun bozucu etkilerinden arındırarak gerçeğe uygun hale getirmeyi amaçlamaktadır. Ancak çalışmanın bulguları, bu uygulamanın firmalar üzerinde homojen bir etki yaratmadığını, işletmelerin finansal yapıları, sermaye yapıları ve sektörel dinamiklerine bağlı olarak farklı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Enflasyon düzeltmesi, bazı firmaların stok yönetimi ve likidite göstergelerinde olumlu etkiler yaratırken; özellikle kârlılık ve sermaye yapısı açısından bazı firmalarda finansal dengesizliklere yol açmıştır. Bu nedenle, enflasyon muhasebesinin işletmeler için etkili bir finansal raporlama aracı olabilmesi, maliyet yönetimi, borçlanma stratejileri ve sermaye yapıları ile değerlendirilmesini gerektirmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, farklı sektörlerde enflasyon muhasebesinin etkilerini analiz ederek sektörel farklılıkları ortaya koyabilir. Ayrıca, işletmelerin sektör bazında finansal etkinliklerinin enflasyon düzeltmesinden nasıl etkilendiği detaylı bir şekilde incelenebilir. Böylece, enflasyon muhasebesinin firmalar üzerindeki uzun vadeli etkileri daha iyi anlaşılabilir ve uygulamanın etkinliğini artırmaya yönelik öneriler geliştirilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçay, S. (2024). Türkiye’de yeniden yüksek enflasyon nedeniyle enflasyon muhasebesi süreci ve bir uygulama. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 104-123.
- Akgemci, A., Kısakürek, M., Kulaklı, A. P., & Özçil, A. (2024). Enflasyon düzeltmelerinin firma performansı üzerindeki etkisi: İmalat sektöründe TOPSİS yöntemiyle bir uygulama. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 4(2), 162-187.
- Akpınar, Y., Çiğir, A., Karyağdı, N. G., & Kaya, A. (2024). Enflasyon muhasebesi uygulamasının işletmelerin finansal yapıları üzerine etkileri: Oran analizi ile inceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 16(31), 360-376.
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2022). Yüksek enflasyonlu ekonomilerde finansal raporlama süreçleri ve enflasyon muhasebesinin finansal tablolara etkisi. *Financial Analysis/Mali Çözüm Dergisi*, 32(170).
- Asuquo, A. I., Fadenipo, A. A., Ogbeche, L. O., & Ahonkhai, O. E. (2017). Effect of inflation accounting on business income measurement of quoted manufacturing companies in Nigeria. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 3(1), 1886-1894.
- Chamodrakas, I., Leftheriotis, I., & Martakos, D. (2011). In-depth analysis and simulation study of an innovative fuzzy approach for ranking alternatives in multiple attribute decision making problems based on TOPSIS. *Applied Soft Computing*, 11(1), 900-907.
- Coşkun, A., & Kaygusuzoğlu, M. (2025). Enflasyon düzeltmesi uygulamasının işletme performanslarına etkisinin entropi temelli Copras yöntemi ile değerlendirilmesi. *Eskişehir*

Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), 327-350.
<https://doi.org/10.17153/oguiibf.1551779>

- Çelikkilek, Y., & Tüysüz, F. (2020). An in-depth review of theory of the TOPSIS method: An experimental analysis. *Journal of Management Analytics*, 7(2), 281-300.
<https://doi.org/10.1080/23270012.2020.1748528>
- Çolak, Z. (2023). BİST Ana Metal (XMANA) endeksinde işlem gören işletmelerin finansal performans sıralamalarının TOPSIS yöntemi ile belirlenmesi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-20.
- Dumanoglu, S., & Ergül, N. (2010). İMKB’de işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performans ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 48, 101-111.
- Gökçen, G. (2004). Enflasyonun mali tablolar analizine etkileri. *Mali Çözüm Dergisi*, 69, 14-25.
- Gökten, S., Okan Gökten, P., & Mollaoğulları, B. F. (2023). Stoklar ve enflasyon muhasebesi uygulaması: BİST-30 imalat işletmeleri üzerine bir değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 718-731. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1614>
- Hiçyorulmaz, E., & Akdoğan, H. (2023). Enflasyonun işletme finansal tabloları üzerindeki etkileri. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 4(2), 114-128.
- Hussein, A. L. A. M., Mohsin, A. L. A. O. M., & Hussein, L. M. A. (2024). The impact of inflation on financial statement data. *World Economics and Finance Bulletin*, 30, 151-161.
- Hwang, C. L., & Yoon, P. (1981). *Multiple attribute decision making: Lecture notes in economics and mathematical systems*. Springer.
- İzmirli Ata, F. (2023). Enflasyonun işletmelerin varlık ve finansal yapılarına etkisi: BİST 30 analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 18(72), 526-546. <https://doi.org/10.19168/jyasar.1290140>
- Karasioğlu, F., & Erdemir, N. K. (2005). Enflasyon muhasebesi uygulamalarında temel işlemler üzerine bir çalışma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 145-167.
- Katı, M. (2024). Enflasyon muhasebesinin stoklar üzerindeki etkisi: BİST tekstil, giyim eşyası ve deri sektörü işletmeleri üzerine bir uygulama. *4 Eylül Akademi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Kayalı, N., Soysal, M., & Aktaş, İ. (2023). Borsa İstanbul otomotiv endeksindeki şirketlerin COVID-19 dönemindeki finansal performanslarının TOPSIS yöntemine göre değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1293-1304.
- Kendirli, S., & Yıldırım, V. Y. (2022). BİST’de kayıtlı otomotiv imalat sektörü şirketlerinin finansal performanslarının TOPSIS yöntemi ile incelenmesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 11(21), 87-97.
- Kendirli, S., Çıtak, F., & İşleyen, A. (2021). Finansal performansın TOPSIS yöntemi ile belirlenmesi: BİST elektrik, gaz ve buhar şirketlerinde uygulanması. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(4), 2321-2334. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.10.1644>
- Koçak, H., Kısakürek, M. M., & Babacan, A. (2023). Enflasyon düzeltme işlemlerinin işletme performansına etkisi: BİST’te bir uygulama. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(2), 1525-1546.
- Korkmaz, Ö. F. (2023). *Türk bankacılık sektörünün 2006-2021 yılları arasında AHP ve TOPSIS yöntemi ile finansal performansının ölçülmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Giresun Üniversitesi.
- Korkmaz, T., & Uygurtürk, H. (2012). Finansal performansın TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile belirlenmesi: Ana metal sanayi işletmeleri üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.
- Madanchian, M., & Taherdoost, H. (2023). A comprehensive guide to the TOPSIS method for multi-criteria decision making. *Sustainable Social Development*, 1(1), 2220.
- Mahmoodzadeh, S., Shahrabi, J., Pariazar, M., & Zaeri, M. S. (2007). Project selection by using fuzzy AHP and TOPSIS technique. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 30, 333-338.
- Nadaban, S., Dzitac, S., & Dzitac, I. (2016). Fuzzy TOPSIS: A general view. *Procedia Computer Science*, 91, 823-831.

- Olarewaju, O., Mbambo, M., & Ngiba, B. (2020). Effects of inflation accounting on organizational decisions and financial performance in South African retail stores. *Problems and Perspectives in Management*, 18(4), 1-15.
- Özkan, T. (2005). Enflasyon muhasebesi uygulamasının firmaların finansal yapıları üzerine etkileri. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 15, 49-72.
- Özşahin Koç, F. (2023). Gıda ürünleri imalatı sektörünün finansal performansının TOPSİS yöntemiyle incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 1778-1794.
- Paksoy, Ö. B. (2022). İşletmelerin nakit akış profillerinin ve finansal performanslarının karşılaştırılması: BİST otomotiv sektöründe bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 102, 57-78. <https://doi.org/10.25095/mufad.1411962>
- Şahin, Y., & Akyer, H. (2011). Ülke kaynaklarının verimli kullanımı: 4x4 arama ve kurtarma aracı seçiminde AHS ve TOPSİS yöntemlerinin uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 72-87.
- Temel, E., & Çakır, U. (2022). Covid-19 salgınının tekstil sektöründeki işletmelerin finansal performanslarına etkilerinin TOPSİS yöntemiyle analizi: BİST örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 1446-1466. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1032227>
- Terzi, S., & Kıymetli Şen, İ. (2024). Enflasyon düzeltmelerinin finansal tablolara etkisi: Borsa İstanbul üzerinde araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 126-148.
- Wang, Y. M., & Elhag, T. M. (2006). Fuzzy TOPSIS method based on alpha level sets with an application to bridge risk assessment. *Expert Systems with Applications*, 31(2), 309-319.
- Yavuzaslan Söylemez, S. (2023). İnşaat sektöründe enflasyon muhasebesinin tamamlanan inşaat maliyetine etkisi. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 3(2), 242-262.
- Yenisu, E. (2022). Enflasyonun finansal tablolara etkisi ve enflasyon muhasebesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(27), 717-741. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1165484>
- Zulqarnain, R. M., Saeed, M., Ahmad, N., Dayan, F., & Ahmad, B. (2020). Application of TOPSIS method for decision making. *IJSRMSS International Journal of Scientific Research in Mathematical and Statistical Sciences*. 7(2), 76-81.

SUMMARY

Global economic fluctuations, financial uncertainties and price instabilities in recent years have caused significant increases in inflation rates, and this has increased the importance of inflation accounting and inflation adjustment practices in financial reporting. The traditional accounting system is based on historical cost, which makes it difficult for financial statements to fully reflect reality in a high inflation environment and may present the financial situation of companies differently than they actually are. Inflation adjustment helps decision makers make more accurate assessments by ensuring that financial statements are brought into line with current purchasing power.

This study aims to determine the effects of inflation on businesses and compare these effects with the general manufacturing sector averages by analyzing the financial performances of companies operating in the Stone and Soil Based Manufacturing sub-sector traded on Borsa Istanbul before and after inflation adjustment. Within the scope of the analysis, five basic financial indicators, namely current ratio, stock dependency ratio, stock turnover rate, net profit margin and active profitability ratio, were used and the performance of the enterprises was evaluated with the TOPSIS method. The effects of inflation adjustment on financial statements are discussed at two different levels. First, the performance changes of

the companies in the Stone and Soil Based Manufacturing sub-sector before and after the inflation adjustment were examined, and then the differences between the sub-sector average and the general manufacturing sector average were evaluated.

Within the scope of the research, the financial data of 22 companies traded on Borsa Istanbul and operating in the Stone and Soil Based Manufacturing sub-sector for 2022 were analyzed. The financial ratios of the companies were calculated using the financial statements obtained from the Public Disclosure Platform (KAP) and the analyses were carried out on two separate data sets, before and after inflation adjustment. In the performance evaluation made with the TOPSIS method, the closeness coefficients of the companies to the ideal solution were calculated and the rankings were created and the results were compared with the sector averages.

Analysis findings reveal that there have been significant changes in the performance rankings of companies after inflation adjustment. Of the 22 companies within the scope of the study, 7 maintained their rankings, 6 declined, and 9 increased. While NİBAŞ was the company that experienced the greatest loss in performance, DOĞUB and BSOKE were determined as the companies that exhibited the lowest performance. On the other hand, CMBTN, OYAKC and GOLTS stood out as the companies with the highest performance. After inflation adjustment, a slight increase was observed in the current ratio and inventory turnover ratio, while there were significant decreases in net profit margin and return on assets ratios. Comparison of the Stone and Soil Based Manufacturing sub-sector with the general manufacturing sector revealed the differences between the sectors, and it was determined that while there was an increase in net profit margin in the manufacturing sector, this rate decreased significantly in the Stone and Soil Based sub-sector. While the stock turnover rate being above the sectoral average shows that companies have an advantage in terms of stock management, high stock dependency poses a risk for companies.

This study reveals that inflation adjustment significantly affects the financial ratios and performance rankings of companies. It is considered that financial analyses performed without inflation adjustment may be misleading and may not fully reflect the true financial situations of companies. Research findings show that inflation accounting plays a critical role in accurately reflecting the financial situation of companies. The necessity of considering inflation accounting for investors and decision makers was emphasized, and it was revealed that inflation adjustment is important for the fair evaluation of financial statements. The findings provide an important contribution to future research and the development of financial reporting standards.

Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması

Mertcan TAŞÇIOĞLU*

ÖZ

Bu araştırma, orijinal İngilizce versiyonu "Consumer Wisdom Scale" (CWS) olan Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmasını ve psikometrik geçerlik-güvenirlilik analizlerini kapsayan sistematik bir süreci ele almaktadır. Tüketici bilgeliği, bireylerin bilinçli, etik ve sürdürülebilir tüketim kararları alabilme yetkinliğini temsil eden çok boyutlu bir yapıdır. Araştırmada, ölçeğin kültürlerarası geçerliğini sağlamak için geri çeviri yöntemi kullanılmış, dil ve kavramsal eşdeğerlik uzman görüşleriyle test edilmiştir. Çalışmanın örneklemini, sosyal ve ekonomik çeşitliliği temsil eden 287 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır; bu grup, pazarlama literatüründe önemli bir tüketici segmenti olarak kabul edilmektedir. Yapısal geçerlik için doğrulayıcı faktör analizi (DFA), güvenirlik için Cronbach alfa ve bileşik güvenirlik analizleri uygulanmıştır. DFA sonuçları, ölçeğin orijinal yapısını koruduğunu (6 alt boyut: akıl yürütme, amaç, esneklik, perspektif, sorumluluk, sürdürülebilirlik) ve uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir. Cronbach alfa ve bileşik güvenirlik değerleri yüksek iç tutarlılığa işaret etmektedir. Türkçe versiyon, hem bireysel tüketici davranışlarını daha kapsamlı analiz etmeyi mümkün kılmakta hem de etik tüketim, sürdürülebilirlik ve değerlerle uyumlu karar verme süreçlerine dair araştırmalara yeni açılımlar sunmaktadır. Böylece ölçek, pazarlama yazınında ölçüm araçlarının çeşitlenmesine ve tüketici davranışları araştırmalarının derinleşmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölçek Uyarlama, Tüketici Davranışı, Tüketici Bilgeliği

JEL Sınıflandırması: M30, M31, M39

Adaptation of the Consumer Wisdom Scale into Turkish

ABSTRACT

This study deals with the adaptation of the Consumer Wisdom Scale (CWS), the original English version of which is the 'Consumer Wisdom Scale' (CWS), into Turkish and a systematic process involving psychometric validity-reliability analyses. Consumer wisdom is a multidimensional construct that represents the ability of individuals to make informed, ethical and sustainable consumption decisions. In the study, back translation method was used to ensure the cross-cultural validity of the scale, and language and conceptual equivalence were tested with expert opinions. The sample consists of 287 undergraduate students representing social and economic diversity, a group widely acknowledged in the marketing literature as a meaningful consumer segment. Confirmatory factor analysis (CFA) for structural validity, Cronbach's alpha and composite reliability analyses were applied for reliability. CFA results showed that the scale retained its original structure (6 sub-dimensions: reasoning, purpose, flexibility, perspective, responsibility, sustainability) and the fit indices were at an acceptable level. Cronbach's alpha and composite reliability values indicate high internal consistency. The Turkish version not only enables more comprehensive analyses of consumer behavior but also offers new opportunities for research on ethical consumption, sustainability, and value-driven decision making. Thus, the scale contributes to diversifying measurement tools and deepening consumer behavior research in the marketing literature.

Key Words: Scale Adaptation, Consumer Behavior, Consumer Wisdom

JEL Classification: M30, M31, M39

*Doç.Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü.
mertcan.tascioglu@medeniyet.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-4024-2453

(Makale Gönderim Tarihi: 03.02.2025 / Yayına Kabul Tarihi:09.09.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1631932

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Tüketici bilgeliği, tüketicilerin tüketim tercihlerine ilişkin bilinçli, yansıtıcı ve etik kararlar alma becerisini kapsayan çok yönlü bir kavramdır. Bu kavram, tüketicilerin kendi refahlarını ve çevreyi önemli ölçüde etkileyebilecek bilgi ve tercih yağmuruna tutulduğu günümüzün karmaşık pazarında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Tüketici bilgeliği, kampanyalardan veya indirimlerden yararlanmak gibi taktiksel avantajlara odaklanan basit tüketici zekâsı veya kazanç odaklı alışverişten farklıdır. Bunun yerine, duygusal, etik ve bilişsel boyutları bir araya getirerek tüketicilerin karmaşık tercihleri kişisel refahı ve toplumsal faydayı destekleyecek şekilde yönlendirmesine olanak tanır (Luchs & Mick, 2018; Luchs vd., 2021).

Luchs ve Mick (2018) tarafından önerilen tüketici bilgeliğine ilişkin teorik çerçeve, çeşitli entegre yönleri tanımlamaktadır: bunlar, deneyime açıklık, düşünceli olma, duygusal zekâ, etik değerlendirme ve kendini aşmaktır (Luchs ve Mick, 2018). Bu unsurlar toplu olarak bir tüketicinin tüketim tercihleri ve bunların daha geniş etkileri üzerine düşünme becerisine katkıda bulunur. Örneğin, deneyime açıklık tüketicileri farklı seçenekleri ve bakış açılarını keşfetmeye teşvik ederken, düşünceli olma motivasyonlarını ve seçimlerinin sonuçlarını daha derinlemesine anlamalarını sağlar. Bu bilişsel eğilimlerin yanı sıra, duygusal zekâ boyutu da teorik çerçevenin tamamlayıcı bir parçası olarak öne çıkar. Duygusal zekâ, kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını tanımasında ve yönetmesinde kritik bir rol oynar; bu da empatik ve sosyal açıdan sorumlu kararlar almak için gereklidir (Luchs ve Mick, 2018; Luchs vd., 2021). Araştırmalar, bilinçli tüketicilerin pazarlama taktiklerinin yönlendirdiği dürtüsel satın alma davranışlarına boyun eğmek yerine, seçimleriyle ilişkili uzun vadeli fayda ve sorumluluklara odaklanma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Li, 2023). Bu bilinçli yaklaşım, sürdürülebilirlik ve etik tüketimin çok önemli olduğu bir çağda, tüketicilerin satın alımlarını giderek artan bir şekilde değerleri ve inançlarıyla uyumlu hale getirmeye çalıştığı için çok önemlidir (Luchs vd., 2021).

Tüketici bilgeliği, duygusal zekâ ve öz farkındalık ile de yakından bağlantılıdır. Tüketim bağlamında kişinin duygularını tanımasını ve yönetmesini içerir ve bu da karar verme süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin, araştırmalar duygusal tepkilerini düzenleyebilen tüketicilerin dürtüsel satın alımlara direnmek ve genel refahlarına katkıda bulunacak seçimler yapmak için daha donanımlı olduklarını göstermiştir (Escadas vd., 2020). Tüketici bilgeliğinin bu duygusal bileşeni, tüketim bağlamında kişinin kendi duygularını ve başkalarının duygularını anlamasının önemini vurgulamakta ve sonuçta daha empatik ve sosyal açıdan sorumlu tüketici davranışlarını teşvik etmektedir (Kidwell vd., 2008). Bu noktada, karar verme süreçlerine ilişkin davranışsal teoriler tüketici bilgeliğini açıklamada önemli bir temel sunmaktadır. Örneğin, Simon'un (1986) sınırlı rasyonalite yaklaşımı, bireylerin karar verirken tüm bilgiyi işleme kapasitesine sahip olmadığını, bu nedenle duygusal zekâ ve etik değerlendirmelerin sürece yön verici olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Kahneman ve Tversky'nin (2013) Beklenti Teorisi, bireylerin kararlarında rasyonel fayda maksimizasyonundan

ziyade algılanan kayıp ve kazançlara dayalı olarak hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Tüketici bilgeliği bağlamında etik hususlar da son derece önemlidir. Tüketiciler satın alımlarının etik sonuçları konusunda giderek daha bilinçli hale geldikçe, sürdürülebilir ürünleri tercih etmek veya yerel ticaret girişimlerini desteklemek gibi değerleriyle uyumlu davranışlarda bulunma olasılıkları da artmaktadır. Bu etik boyut, karar verme süreçlerinde etik hususlara öncelik veren tüketicilerin satın alımlarından daha fazla memnuniyet ve tatmin duyma eğiliminde olduğunu ve yerel işletmeleri desteklemek veya çevre dostu ürünler seçmek gibi sürdürülebilir tüketim uygulamalarına katılma olasılıklarının daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır (Im vd. 2023; Luchs vd., 2021; Shaw vd., 2005). Etik hususların tüketici bilgeliğine entegre edilmesi yalnızca bireysel refahı artırmakla kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilir tüketim uygulamalarını teşvik ederek kamu yararına da katkıda bulunur (Ganassali ve Matysiewicz, 2021).

Farkındalık, tüketici bilgeliğinin bir diğer önemli parçasıdır. İçinde bulunulan anla tamamen meşgul olma pratiği olarak tanımlanan farkındalık, düşünceli karar vermeyi teşvik ederek ve dürtüsel satın alımları azaltarak tüketici refahını artırabilir (Bahl vd., 2023). Bilinçli tüketiciler, ihtiyaçları ve seçimlerinin etkileri üzerine düşünmek için zaman ayırarak bilinçli ve kasıtlı karar verme sürecine dahil olan tüketicilerdir. Bu tüketiciler farkındalıklarını geliştirerek, kısa vadeli cazibelere kapılmak yerine uzun vadeli hedefleri ve değerleriyle uyumlu seçimler yapma becerilerini artırabilirler (Ortiz, 2024). Bu bilişsel ve etik boyutlara ek olarak, tüketici bilgeliği sosyal etkiler ve daha geniş kültürel bağlam tarafından da şekillendirilir. Örneğin, gençlerin tüketici sosyalizasyonları önemli ölçüde aile dinamikleri ve yetişme çağlarında kendilerine aşılanan değerler tarafından şekillendirilmektedir (Kim vd., 2009). Tüketiciler ne satın alacakları ve nasıl davranacakları konusunda ipuçları için genellikle sosyal ağlarına baktığından, sosyal medyanın ve akran etkisinin de rolü küçümsenemez (Mrisha, 2024). Tüketiciler olgunlaştıkça, seçimlerini ve onları şekillendiren etkileri eleştirel olarak değerlendirme becerileri, tüketici bilgeliğini geliştirmek için giderek daha önemli hale gelmektedir (Kim vd., 2009).

Tüketici bilgeliğinin geliştirilmesi sadece bireysel bir çaba değildir; aynı zamanda pazarda sistemik değişiklikler gerektirir. İşletmelerin ve pazarlamacıların şeffaf bilgi sağlama ve tüketicileri akıllıca kararlar almaları için güçlendiren etik uygulamaları teşvik etme sorumlulukları vardır. Buna sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesi, şeffaf etiketleme ve tüketicinin refahını kârın önüne koyan dürüst pazarlama stratejileri de dahildir (Sharma vd., 2023). Tüketici bilgeliğini destekleyen bir ortam yaratarak, işletmeler daha sürdürülebilir ve etik bir pazara katkıda bulunabilirler. Dahası, tüketici bilgeliği kavramı bireysel tercihlerin ötesine geçerek kolektif eylemi de kapsar. Tüketiciler kolektif güçlerinin daha fazla farkına vardıkça, sektörler genelinde sürdürülebilirliği ve etik uygulamaları teşvik eden sistemik değişiklikleri savunabilirler. Tüketici bilgeliğinin bu kolektif boyutu, tüketicileri ortak hedefler doğrultusunda birleşmeye teşvik ettiğinden, iklim değişikliği ve sosyal eşitsizlik gibi öncelikli küresel sorunların ele alınmasında son derece önemlidir (Bahl vd., 2023).

Tüketicî bilgeliği bilişsel, duygusal, etik ve sosyal boyutları kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir yapıdır (Luchs vd., 2021). Bu yapı; tüketicilerin bilgi arama ve değerlendirme kapasitelerini ifade eden akıl yürütme, kişisel gelişim ve anlamlı deneyimlere yönelimi belirten amaç, kaynakları alternatif yollarla kullanma becerisini gösteren esneklik, kararların uzun vadeli sonuçlarını öngörebilmeyi sağlayan perspektif, bireysel mali disiplin ve toplumsal duyarlılığı içeren sorumluluk ve etik/çevre dostu tercihlere yönelimi tanımlayan sürdürülebilirlik gibi altı temel boyuttan oluşur. Tüketicî davranışları gelişmeye devam ettikçe, tüketicî bilgeliğini teşvik etmek, sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmek ve bireysel ve kolektif refahı artırmak için gerekli olacaktır. Bu çerçevede, Luchs vd. (2021) tarafından geliştirilen Tüketicî Bilgeliği Ölçeği, literatürdeki boşluğu doldurmak amacıyla ortaya konmuştur. Zira tüketicî davranışlarına ilişkin pek çok ölçek, bilişsel veya etik boyutlardan yalnızca birine odaklanmakta, ancak tüketicî bilgeliğinin detaylı ve bütüncül yapısını (akıl yürütme, amaç, esneklik, perspektif, sorumluluk ve sürdürülebilirlik) ölçümleyememektedir. Ölçek bu eksikliği gidermek üzere geliştirilmiş, bireylerin bilinçli, etik ve sürdürülebilir karar alma yeterliliklerini aynı anda değerlendiren ilk ölçeklerden biri olmuştur. Bu yüzden tüketicî bilgeliği ölçeğinin başka dillere çevrilmesi ve yerel bağlamlar dikkate alınarak uyarlanması son derece önemlidir. Türkiye’de bilinçli tüketim, etik davranış ve sürdürülebilirlik konularının giderek önem kazanmasına karşın bu alanlarda kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracının eksik olmasından kaynaklanmaktadır. Türkçe versiyon, hem akademik çalışmalarda tüketicî davranışlarını daha kapsamlı şekilde analiz etmeyi sağlayacak hem de uygulamacılar için kültürel açıdan uyumlu stratejiler geliştirmeye imkân tanıyacaktır.

Çeviri süreci, kavramın kültürel bağlamlarda tutarlılığını ve doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak, evrensel uygulanabilirliğini test etme fırsatı sunar. Ayrıca, bu süreç, tüketicilerin daha bilinçli ve etik davranışlarını destekleyen farkındalık yaratma ve eğitim çalışmalarına katkıda bulunur. Bu uyarlama, pazarlama stratejileri ve politikalarının kültürel olarak uyumlu ve etkili şekilde geliştirilmesine yardımcı olurken, kavramın akademik ve pratik anlamda daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesine imkân tanır. Bu nedenle, Tüketicî Bilgeliği Ölçeği’nin Türkçeye uyarlanması hem akademik hem de uygulamalı pazarlama alanlarında büyük bir öneme sahiptir.

I. YÖNTEM

Bu çalışmanın ilk temel adımlarından biri, ölçeğin orijinal yazarlarından gerekli izinlerin alınmasıdır. Çalışmaya başlamadan önce, ölçeğin alındığı makalenin (Luchs vd., 2021) sorumlu yazarı Dr. Luchs ile iletişime geçilmiş ve ölçeğin Türkçeye uyarlanması için izin alınmıştır. Geri-çeviri yöntemi ölçüm araçlarının başka dillere uyarlanmasında sıklıkla kullanılmaktadır (Wu vd., 2021). Bu yöntem, ölçeğin yalnızca dilsel uygunluğunu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel bağlamda da geçerli bir araç olmasını mümkün kılar (Yasin vd., 2020). Bu doğrultuda, Tüketicî Bilgeliği Ölçeği’nin İngilizce orijinal formu, titiz bir çeviri sürecine tabi tutulmuştur. Kaynak dildeki ifadelerin hedef dilde ve kültürde de aynı

anlamı taşıyıp taşımadığının belirlenmesini içeren eşdeğerliliğin değerlendirilmesi literatürde, ölçek uyarlama sürecinde kritik bir adım olarak görülmektedir (Ovaz ve Haşiloğlu, 2024). Çalışmada, ölçek maddeleri Türkçeye çevrilirken değerlendirilmiş, ifadelerin yalnızca dilsel doğruluğu değil, aynı zamanda Türk kültürel bağlamında kavramsal tutarlılığı da sağlanmaya çalışılmıştır. Daha sonra, ölçek bağımsız olarak iki yeminli tercüman ve her iki dile de hâkim iki akademisyen tarafından ilk olarak İngilizce'den Türkçeye daha sonra Türkçe'den İngilizce'ye çevrilmiştir. Çevirilerin ardından elde edilen ifadeler analiz edilerek, maddeler arasındaki olası farklılıklar değerlendirilmiş ve ortak bir Türkçe çeviri metni üzerinde uzlaşmıştır. Bu süreç sonunda oluşturulan metin, Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir öğretmene sunularak dilsel uygunluğu detaylı şekilde incelenmiştir. Dil uzmanının önerileri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmış ve ölçeğin nihai hali oluşturulmuştur. Son olarak, tüketicilerden elde edilen veriler ışığında geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiş, böylece ölçeğin Türkçe bağlamına uyarlanmış son hali elde edilmiştir.

A. Katılımcılar

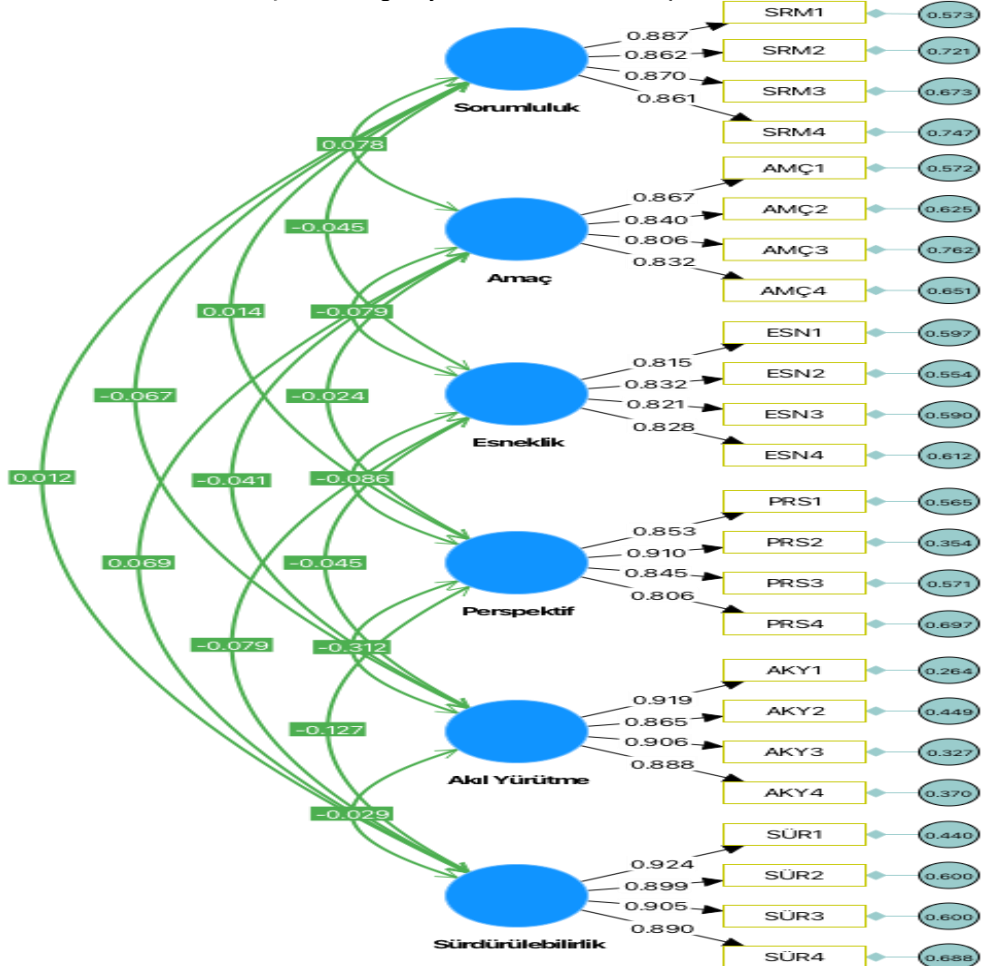
Araştırmada kullanılan verilerin istatistiksel analizleri, SmartPLS 4.1.0.9 yazılımıyla detaylı bir şekilde yapılmıştır. Örneklem grubu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde lisans eğitimi alan öğrencilerden seçilmiştir. Sosyal ve ekonomik çeşitlilik açısından geniş bir yelpazeyi temsil eden lisans öğrencileri, aynı zamanda önemli bir perakende tüketici segmentini oluşturmaktadır (He ve Mukherjee, 2007; Sangari ve Mashatan, 2024). Pazarlama literatüründe, üniversite öğrencilerinden oluşan örneklemelerin genelleştirilebilir sonuçlar sunduğu ve temsili tüketici gruplarına kıyasla anlamlı bir sapma yaratmadığı belirtilmektedir (Loebnitz ve Grunert, 2019). Bu nedenle, araştırma için öğrenci örnekleme hem pratik hem de akademik açıdan uygun bir tercih olarak görülmüştür. Örneklem seçimi, kolayda örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, katılımcılara erişim kolaylığı sağlaması ve ölçek uyarlama çalışmalarında sıkça tercih edilmesi nedeniyle uygun bulunmuştur. Ayrıca, yeterli örneklem büyüklüğünü belirlemek amacıyla faktör analizi için önerilen ölçütler dikkate alınmıştır. Literatürde, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için 200'ün üzerindeki örneklemelerin istatistiksel olarak yeterli olduğu ve güvenilir sonuçlar sağladığı belirtilmektedir (Kline, 2023; Hair vd., 2019). Bu doğrultuda, çalışmadaki 287 geçerli anket, ölçek uyarlama ve geçerlilik-güvenilirlik analizleri için yeterli kabul edilmektedir. Bu çalışmada veriler, çevrim içi bir anket yoluyla toplanmış ve toplam 296 katılımcı anketi tamamlamıştır. Ancak, dikkatli yanıtlanmadığı tespit edilen anketler analiz dışı bırakılmış ve sonuçlar 287 geçerli anket üzerinden değerlendirilmiştir. Katılımcıların yaş ortalaması 20,33 olup, %56,1'i kadınlardan oluşmaktadır.

II. BULGULAR

Tüketici Bilgeliği Ölçeği, akıl yürütme, amaç, esneklik, perspektif, sorumluluk ve sürdürülebilirlik olarak altı temel boyutta şekillenmiş, toplamda 24 maddeyi içeren bir yapıya sahiptir. Araştırmaya katılanlar, bu 24 maddeyi orijinal ölçekte olduğu gibi, "Aşağıdaki ifadelerin her biri sizi ne kadar iyi (veya ne sıklıkla) tarif ediyor?" sorusuna cevap olarak "1 = Hiçbir zaman"dan "7 = Her zaman"a

kadar uzanan 7'li Likert ölçeği üzerinde değerlendirmiştir. Bu çalışmada doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Orijinal Tüketici Bilgeliği Ölçeği teorik olarak açıkça tanımlanmış ve faktör yapısı birçok çalışmada net biçimde doğrulanmıştır. Uyarlama sürecinde temel amaç, ölçeğin mevcut yapısının Türkçe bağlamda da aynı şekilde doğrulanıp doğrulanmadığını incelemektir. Nitekim, uyarlanan ölçek ile orijinal ölçek arasındaki yapısal eşleşme söz konusudur, bu durumda, DFA kullanmak bir sorun yaratmamaktadır (Hopcan vd., 2021; Orçan, 2018). Orijinal ölçekte belirlenen ilişkilere uygun olarak, maddeler ile faktörler arasındaki ilişkiler kapsamlı bir şekilde tanımlanmış ve bu ilişkilerin geçerliliği yol diyagramı üzerinden analiz edilmiştir. Şekil 1'de gösterildiği gibi, her bir maddenin ait olduğu boyutla olan ilişkisi açıkça görülmekte ve tüm yolların anlamlı çıkması, ölçeğin Türkçe bağlamda da orijinal yapısını koruduğunu desteklemektedir. Bu görsel, DFA sürecinde elde edilen istatistiksel uyum ölçütlerini tamamlayıcı nitelikte olup, ölçeğin faktör yapısının sağlamlığını somut biçimde göstermektedir.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Veri setindeki değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçümü (MSA) yapılmıştır. Faktör analizine devam edebilmek için KMO değerinin 0,60 veya daha yüksek olması gerekmekte, bu değer altındaki sonuçların ise verilerin faktör analizi için yetersiz olduğunu ve alternatif yöntemlere ihtiyaç duyulabileceğini göstermektedir (Lorenzo-Seva ve Ferrando, 2021). Bu çalışmada, tüm maddeler için KMO değeri 0,6'nın üzerinde çıkmış, bu da faktör analizi için yeterli korelasyonun bulunduğunu doğrulamıştır. Ayrıca, her bir değişkenin ilgili faktörle olan ilişkisini ve yükünü daha ayrıntılı bir şekilde incelemek amacıyla faktör yükleri analiz edilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, tüm maddeler 0,6'lık önerilen eşik değerini aşarak güçlü bir yüklenme göstermektedir (Hair vd., 2021).

Tablo 1. Faktör Yükleri

	Akıl Yürütme	Amaç	Esneklik	Perspektif	Sorumluluk	Sürdürülebilirlik
AKY1	0.919					
AKY2	0.865					
AKY3	0.906					
AKY4	0.888					
AMÇ1		0.867				
AMÇ2		0.840				
AMÇ3		0.806				
AMÇ4		0.832				
ESN1			0.815			
ESN2			0.832			
ESN3			0.821			
ESN4			0.828			
PRS1				0.853		
PRS2				0.910		
PRS3				0.845		
PRS4				0.806		
SRM1					0.887	
SRM2					0.862	
SRM3					0.870	
SRM4					0.861	
SÜR1						0.924
SÜR2						0.899
SÜR3						0.905
SÜR4						0.890

Ölçeklerin hedeflenen yapıları ne ölçüde temsil ettiğini doğrulamak ve verilerin modele uyumunu değerlendirmek amacıyla, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır (Ünal, 2021). Bu analiz, ölçüm modelinin geçerliliğini test etmek için uyum indekslerinden yararlanmıştır. Elde edilen bulgular, Baumgartner ve Homburg (1996) ile Hu ve Bentler (1999) tarafından önerilen uyum kriterlerini karşılamıştır ($\chi^2=363.219$, $df=237$, $\chi^2/df=1.533$, $CFI=0.976$, $TLI=0.973$, $RMSEA=0.043$, $p<0.001$). Bu sonuçlar, modelin verilere iyi bir uyum sergilediğini ve ölçeklerin yapısal geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. Ayrıca, yapıların güvenilirliği de kapsamlı bir şekilde test edilmiştir. İç tutarlılık değerlendirmesinde, geleneksel olarak Cronbach alfa katsayısı kullanılmaktadır (Martínez-López vd.,

2013). Ancak, bu yöntem tau-eşdeğerlik varsayımına dayanır ve tüm göstergelerin eşit güvenilirliğe sahip olduğunu varsayarak bazı sınırlamalara sahiptir (Bollen, 1989). Bu eksikliği gidermek için, bileşik güvenilirlik (CR) değeri de hesaplanmıştır. CR, her bir maddenin bireysel güvenilirliğini dikkate alarak daha esnek bir değerlendirme sunar (Hair vd., 2019). Çalışmada hem Cronbach alfa hem de CR değerlerinin 0,7'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Hair vd., 2021). Bu da ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Güvenilirlik değerleri, Tablo 2'de detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 2. Güvenilirlik Değerleri

	Cronbach alpha	Bileşik Güvenilirlik
Akıl Yürütme	0.941	0.941
Amaç	0.903	0.903
Esneklik	0.894	0.894
Perspektif	0.915	0.915
Sorumluluk	0.926	0.926
Sürdürülebilirlik	0.948	0.947

Daha sonra yapıların geçerliliği kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Yakınsak geçerlilik açısından, Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) değerleri kullanılmıştır. AVE, bir yapıyı oluşturan maddelerin ne ölçüde ortak bir kavramı yansıttığını ve birbirleriyle ne kadar güçlü bir ilişki içinde olduğunu belirlemek için önemli bir göstergedir. Yüksek AVE değerleri, maddelerin hedeflenen gizli değişkeni etkili bir şekilde ölçtüğünü ve yapının iç tutarlılığının güçlü olduğunu gösterir. Çalışmada, her bir yapının AVE değeri, Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen 0,5 eşiğini aşmıştır, bu da yakınsak geçerliliğin sağlandığını göstermektedir. Ayırt edici geçerlilik ise Heterotrait-Monotrait Korelasyon Oranı (HTMT) kullanılarak değerlendirilmiştir. HTMT, teorik olarak birbirinden farklı olması beklenen yapıların gerçekten ayrıştırılıp ayrıştırılmadığını ölçer. HTMT değerlerinin Gold vd. (2001) tarafından önerilen 0,90 sınırının altında olması, yapıların birbirinden ayırt edilebilir olduğunu ve geçerliliğin sağlandığını göstermektedir (bkz. Tablo 3). Tüm bu analizlerin bütüncül bir değerlendirmesi sonucunda, Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçe uyarlamasının hem geçerli hem de güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ölçek, tüketici davranışları alanında yapılacak gelecek çalışmalar için önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Ölçeğin tam metni Ek 1'de sunulmuştur.

Tablo 3. Yapı Geçerliliği Analizi (AVE ve HTMT değerleri)

Yapı	AVE	HTMT					
		(I)	(II)	(III)	(IV)	(V)	(VI)
(I) Akıl Yürütme	0.801						
(II) Amaç	0.699	0.064					
(III) Esneklik	0.679	0.047	0.086				
(IV) Perspektif	0.730	0.310	0.046	0.103			
(V) Sorumluluk	0.757	0.065	0.085	0.067	0.032		
(VI) Sürdürülebilirlik	0.819	0.031	0.072	0.078	0.137	0.035	

SONUÇ

Küresel pazarlama çalışmalarında kültürel ve dilsel uyumun önemi giderek artarken, Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, ölçeğin kavramsal

bütünlüğünü koruyarak, yerel pazarlama araştırmalarına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ölçeğin hedef dilde orijinal anlamını, kavramsal derinliğini ve psikometrik bütünlüğünü koruyabilmesi için, çeviri süreci titizlikle kurgulanmıştır. Bu süreç, yalnızca dilsel bir çeviriden ibaret olmayıp, kültürel bağlamın inceliklerini de içeren çok boyutlu bir uyarlama çalışması olarak tasarlanmıştır. İlk aşamada, ölçeğin orijinal İngilizce formu, iki yeminli tercüman ve akademisyen olan iki uzman araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviriler, maddelerin anlam bütünlüğü, kavramsal tutarlılığı ve kültürel bağlamdaki karşılığı göz önünde bulundurularak karşılaştırılmış ve ortak bir çeviri metni oluşturulmuştur. Ardından, bu metin, Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir öğretmen tarafından dilsel inceliği ve akıcılığı açısından detaylıca gözden geçirilmiştir. Bu adım, ölçeğin yalnızca akademik bir metin olarak değil, aynı zamanda günlük dilde de doğal ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesini sağlamıştır. Sonrasında, Türkçe versiyonun geçerliliği ve güvenilirliği, tüketicilerden elde edilen verilerle kapsamlı analizler yapılarak test edilmiştir. Bu analizler, ölçeğin Türkçe dilinde de orijinaline eşdeğer bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur. Bu uyarlama çalışması, yalnızca ölçeğin Türkçe literatüre kazandırılmasını değil, aynı zamanda pazarlama araştırmacıları için kültürel ve dilsel açıdan uygun bir ölçüm kaynağı sunmasını da sağlamıştır.

Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması sürecinde elde edilen bulgular, ölçeğin psikometrik açıdan sağlam bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Cronbach alfa ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri, literatürde kabul gören 0,70 eşikini aşarak, ölçeğin tüm yapısal bileşenlerinde yüksek düzeyde iç tutarlılık sergilediğini ortaya koymaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sürecinde elde edilen CFI, RMSEA ve TLI gibi uyum endeksleri, önerilen eşik değerlerini geçerek ölçeğin faktör yapısının geçerliliğini güçlendirmiştir. Ayrıca, Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) ve Heterotrait-Monotrait Korelasyon Oranı (HTMT) değerleri, maddeler arasındaki yüksek korelasyonları ve yapıların birbirinden net bir şekilde ayrıştığını göstererek, ölçeğin geçerliliğini daha da pekiştirmiştir. Bu bulgular, Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçe versiyonunun yalnızca dilsel ve bağlamsal açıdan geçerli olmadığını, aynı zamanda pazarlama alanında yapılacak gelecek araştırmalar için güvenilir ve sağlam bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu araştırmanın sunduğu katkıların yanı sıra, bazı önemli kısıtlarının da dikkate alınması gerekmektedir. En dikkat çeken kısıtlama, örneklemin çeşitliliğinin sınırlı olmasıdır. Katılımcılar, tek bir üniversitenin lisans öğrencileriyle sınırlı kalmakta ve bu durum, bulguların daha geniş bir popülasyona uygulanabilirliğini kısıtlayabilmektedir. Bu sınırlı örneklem yapısı, gelecek çalışmalar için daha çeşitli katılımcı gruplarını içeren araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çeviri ve doğrulama süreci, titizlikle yürütülmüş olmasına rağmen, ölçeğin yorumlanmasını etkileyebilecek sosyo-kültürel farklılıkların daha derinlemesine araştırılmasına imkân tanımamıştır. Bu süreç, büyük ölçüde dilsel ve anlamsal eşdeğerlik üzerine odaklanmış, kültürel bağlamın daha incelikli analizlerini gelecek çalışmalara bırakmıştır. Gelecekteki çalışmalar,

ölçeğin Türkiye'deki farklı demografik gruplar ve çeşitli alt kültürler üzerinde uygulanabilirliğini test ederek, mevcut bulguları daha da genişletebilir ve ölçeğin genellenebilirliğini önemli ölçüde artırabilir.

Günümüzde geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarının geliştirilmesi araştırmacılar için bir gereklilik haline gelmiştir. Bu tür araçlar, pazarlama alanında yalnızca tüketici davranışlarının karmaşık yapısını çözümlemeye katkı sunmakla kalmamakta, aynı zamanda araştırmacıların doğru, tutarlı ve anlamlı sonuçlara ulaşmasını sağlayarak bilimsel çalışmaların güvenilirliğini artırmaktadır. Tüketici Bilgeliği Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, ölçüm araçlarına bir katkı sunmanın ötesinde, pazarlama alanında yeni araştırma perspektiflerinin önünü açmaktadır. Bu uyarlama, özellikle kültürel bağlamda tüketici davranışlarını anlamaya yönelik çalışmalar için araştırma araçlarının çeşitlenmesine öncülük etmektedir. Özellikle yüksek lisans ve doktora öğrencileri gibi geleceğin araştırmacıları, bu ölçeği kullanarak tüketici davranışlarını ve karar verme süreçlerini daha derinlemesine inceleme fırsatı bulacaktır. Ayrıca, bu ölçeğin Türkçe literatüre kazandırılması, yerel pazarlarda bilinçli tüketim tercihleri ve etik kararlar gibi kritik konuların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bunlara ek olarak, ölçeğin Türkçeye kazandırılması araştırmacılar ve uygulamacılar için farklı düzeylerde önemli faydalar sunmaktadır. Akademik açıdan, pazarlama yazınında henüz sınırlı olan “tüketici bilgeliği” kavramının Türkiye bağlamında ölçülmesine imkân tanıyarak yeni araştırma alanlarının açılmasına katkı sağlar. Uygulamalı açıdan ise, işletmelerin tüketicilerin etik, duygusal ve bilişsel tercihlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olarak, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik odaklı stratejiler geliştirmelerine destek olur. Kamu politikaları düzeyinde, ölçek tüketici hakları, bilinçli tüketim ve sürdürülebilirlik konularında karar alıcılara güvenilir veriler sunarak toplum yararına katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, bu uyarlama yalnızca bir Türkçe ölçek kazandırma çabası değil, aynı zamanda tüketici davranışlarının kültürel boyutunu görünür kılan ve gelecekte yapılacak çok sayıda çalışmaya yön verecek stratejik bir katkıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139–161. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0)
- Bollen, K. A. (1989). *Structural Equations with Latent Variables*. Wiley Interscience.
- Bahl, S., Milne, G. R., & Miller, E. G. (2023). Expanding consumer mindfulness for collective sustainable well-being: Overview of the special issue and future research directions. *Journal of Consumer Affairs*, 57(2), 699-720.

- Escadas, M., Jalali, M. S., & Farhangmehr, M. (2020). What goes around comes around: The integrated role of emotions on consumer ethical decision-making. *Journal of Consumer Behaviour*, 19(5), 409-422.
- Fornell, C. and Larcker, D.F. (1981), "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, Vol. 18 No. 1, doi: 10.1177/002224378101800104.
- Ganassali, S., & Matysiewicz, J. (2021). "What a lot of things I don't need!": consumption satiation, self-transcendence and consumer wisdom. *Journal of Consumer Marketing*, 38(5), 540-551.
- Gold, A. H., Malhotra, A., & Segars, A. H. (2001). Knowledge Management: An Organizational Capabilities Perspective. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 185–214. <https://doi.org/10.1080/07421222.2001.11045669>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis* (8th ed.). Cengage Learning EMEA. www.cengage.com/highered
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., & Ray, S. (2021). An Introduction to Structural Equation Modeling. 1–29. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80519-7_1
- He, H., & Mukherjee, A. (2007). I am, ergo I shop: does store image congruity explain shopping behaviour of Chinese consumers?. *Journal of Marketing Management*, 23(5-6), 443-460.
- Hopcan, S., Polat, E., & Türkmen, G. (2021). Validity and reliability study of a Turkish form of the machine learning attitude scale. *Research on Education and Psychology*, 5(2), 246-266.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1). <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Im, H., Lee, G., & Parr, J. (2023). Why consumers support local: Moral foundations theory and identity perspective. *Journal of Consumer Marketing*, 40(1), 15-26.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (2013). Prospect theory: An analysis of decision under risk. In *Handbook of the fundamentals of financial decision making: Part I* (pp. 99-127).
- Kidwell, B., Hardesty, D. M., & Childers, T. L. (2008). Consumer emotional intelligence: Conceptualization, measurement, and the prediction of consumer decision making. *Journal of Consumer Research*, 35(1), 154-166.
- Kim, C., Lee, H., & Tomiuk, M. A. (2009). Adolescents' perceptions of family communication patterns and some aspects of their consumer socialization. *Psychology & Marketing*, 26(10), 888-907.
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Li, Y., Geng, L., Chang, Y., & Ning, P. (2023). Research online and purchase offline: The disruptive impact of consumers' online information on offline sales interaction. *Psychology & Marketing*, 40(12), 2642-2652.
- Loebnitz, N., & Grunert, K. G. (2019). The moderating impact of perceived globalness on consumers' purchase intentions for copycats: The pleasure of hurting global brands. *Psychology & Marketing*, 36(10), 936-950.
- Lorenzo-Seva, U., & Ferrando, P. J. (2021). MSA: The forgotten index for identifying inappropriate items before computing exploratory item factor analysis. *Methodology*, 17(4), 296-306.
- Luchs, M. G., & Mick, D. G. (2018). Consumer wisdom: A theoretical framework of five integrated facets. *Journal of Consumer Psychology*, 28(3), 365-392.
- Luchs, M. G., Mick, D. G., & Haws, K. L. (2021). Consumer wisdom for personal well-being and the greater good: Scale development and validation. *Journal of Consumer Psychology*, 31(3), 587-611.
- Ortiz, J. A., Santos Corrada, M., Perez, S., Dones, V., & Rodriguez, L. H. (2024). Exploring the influence of uncontrolled social media use, fear of missing out, fear of better options, and fear of doing anything on consumer purchase intent. *International Journal of Consumer Studies*, 48(1), e12990.
- Martínez-López, F. J., Gázquez-Abad, J. C., & Sousa, C. M. P. (2013). Structural equation modelling in marketing and business research: Critical issues and practical recommendations. *European Journal of Marketing*, 47(1), 115–152. <https://doi.org/10.1108/03090561311285484/FULL/PDF>

- Mrisha, S. H., & Xixiang, S. (2024). The power of influence: How social media influencers are shaping consumer decision making in the digital age. *Journal of Consumer Behaviour*.
- Orçan, F. (2018). Exploratory and confirmatory factor analysis: which one to use first?. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 9(4), 414-421.
- Ovaz, F., & Haşıloğlu, S. B. (2024). Pazarlama Araştırmalarında Ölçeklerin Türkçeye Uyarlama Sürecine Yönelik Karar Ağacı Tabanlı Bir Yaklaşım. *Pazarlama Ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 775-800.
- Sangari, M. S., & Mashatan, A. (2024). What is driving consumer resistance to crypto-payment? A multianalytical investigation. *Psychology & Marketing*, 41(3), 575-591.
- Simon, H. A. (1986). Rationality in psychology and economics. *Journal of business*, S209-S224.
- Sharma, K., Aswal, C., & Paul, J. (2023). Factors affecting green purchase behavior: A systematic literature review. *Business Strategy and the Environment*, 32(4), 2078-2092.
- Shaw, D., Grehan, E., Shiu, E., Hassan, L., & Thomson, J. (2005). An exploration of values in ethical consumer decision making. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 4(3), 185-200.
- Ünal, U. (2021). Structural equation modeling as a marketing research tool: A guideline for SEM users about critical issues and problematic practices. *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(2), 65-77.
- Wu, Y., Niu, G., Chen, Z., & Zhang, D. (2021). Purchasing social attention by tipping: materialism predicts online tipping in live-streaming platform through self-enhancement motive. *Journal of Consumer Behaviour*, 21(3), 468-480. <https://doi.org/10.1002/cb.1973>.

EKLER

EK-1

Tüketici Bilgeliği Ölçeği Sorumluluk

1. Gücümün yetebileceği bir yaşam tarzı konusunda gerçekçi bir fikre sahibim.
2. Paramı sorumlu bir şekilde harcarım.
3. Başkalarının sahip olduklarına takılmadan, gerçekten ihtiyacım olan şeyleri satın almaya kolaylıkla odaklanabilirim.
4. Bütçe ve yaşam tarzı hedeflerime ulaşmak için cezbedici şeylere karşı koyabilirim.

Amaç

1. Bütçemi, bana çok keyif ve mutluluk veren deneyimlere para harcayabilecek şekilde yönetirim.
2. Tam potansiyelimi ortaya çıkarmama yardımcı olacak benzersiz deneyimlere para harcamaya öncelik veririm.
3. Bütçemi, yeni şeyler öğrenmeme yardımcı olacak deneyimlere para harcayabilecek şekilde yönetirim.
4. Başkalarıyla ilişkiler kurmama ve güçlendirmeme yardımcı olacak ürün ve deneyimlere para harcamaya öncelik veririm.

Esneklik

1. Satın almadan önce ürünleri denemek için onları ödünç alır veya kiralarım.
2. Çok sık kullanmayacağım bir şeyi satın almadan önce kiralamaya veya birinden ödünç almaya çalışırım.

3. Satın aldıklarım arasında kullanılmış ürünler veya giysiler de var, ancak istesem yeni şeyler de satın alabilirim.
4. Arkadaşlarım ve komşularımla bir şeyler paylaşmayı, değiş tokuş etmeyi severim.

Perspektif

1. Bir şey satın almadan önce, daha önceki benzer satın alımlarımı gözden geçiririm.
2. Bir şey satın almadan önce, o şeye sahip olup kullanmanın nasıl bir deneyim olacağını gözümde canlandırıyorum.
3. Bir şey satın almadan önce, zaman içindeki olası maliyet ve faydaları göz önünde bulundururum.
4. Bir şey satın almadan önce, seçeneklerimi farklı bakış açılarından değerlendirmeye çalışırım.

Akıl yürütme

1. Ürünün hangi özelliklerinin daha önemli olduğunu anlayabiliyorum.
2. İyi bir satın alma kararı vermek için yeterince araştırma yaptığımı biliyorum
3. En iyi değeri elde etmek için nereden ve nasıl satın alacağımı biliyorum.
4. Bir şey satın almadan önce, en doğru seçimi yapmak için ihtiyacım olan bilgileri nasıl elde edeceğimi biliyorum.

Sürdürülebilirlik

1. Daha pahalı olsalar bile, çevreye karşı duyarlı şirketlerin ürünlerini satın alırım.
2. Tüketim davranışlarım doğaya duyduğum ilgiyi tutarlı bir şekilde yansıtır.
3. Sahip olduğum etik değerleri paylaştıklarını gösteren şirketlerin ürünleri satın alırım.
4. Bireysel tüketim tercihlerimiz yoluyla, küresel bir topluluğun parçası olarak birbirimizi nasıl etkilediğimize kafa yorayım.

SUMMARY

Consumer wisdom, as an increasingly important concept, refers to the ability of consumers to make informed, ethical and reflective decisions. In modern markets, consumers are constantly bombarded with information and faced with a variety of choices. This situation makes consumer wisdom a factor that not only increases individual welfare but also positively affects social and environmental benefits. Unlike tactical intelligence that pursues only short-term interests, consumer wisdom guides decision-making processes by combining emotional, ethical and cognitive elements (Luchs & Mick, 2018; Luchs et al., 2021). In this context, emotional intelligence, ethical judgement, self-transcendence and openness to experience are among the factors that enable conscious consumers to make choices in a way that takes into account social responsibilities (Li, 2023). Consumer wisdom is not only limited to cognitive processes but also includes personal factors such as emotional intelligence and self-awareness. These factors help individuals to make healthy and ethical decisions by recognising their inner drives (Escadas et al., 2020). Conscious consumers focus not only on the price and function of the product, but also on the environmental and social impacts of the product. Ethical considerations and sustainability have become priority factors in consumers' purchasing decisions today (Im et al., 2023; Luchs et al., 2021). Practices such as environmentally friendly products, organic foods and supporting local businesses are directly related to the preferences of conscious consumers. Consumer wisdom is also a concept shaped by social interactions and cultural contexts. Social networks and media that influence consumers' purchasing decisions play an important role in this process (Mrisha, 2024). The influence of social media, advertisements and influencers changes consumer behaviour and can affect the decisions of informed consumers. In addition, the age and education level of consumers can also affect their decision-making processes. For example, university students are a segment that usually constitute conscious consumer groups and this segment usually acts with a sense of social responsibility (He and Mukherjee, 2007; Sangari and Mashatan, 2024). The fact that young people are more sensitive to environmental awareness and ethical values can be an effective factor in the development of consumer wisdom. Consumer wisdom has the potential to lead to positive changes at the societal and global level by going beyond individual consumer behaviours. This situation contributes to the spread of sustainability and ethical practices and can develop as a result of collective action. Consumers are becoming more sensitive to global problems such as climate change and environmental disasters and may advocate systemic changes to combat these problems (Bahl et al., 2023). For example, conscious consumers prefer products that aim to reduce greenhouse gas emissions and support practices such as recycling and energy saving.

Consumer wisdom is a multidimensional concept covering cognitive, emotional, ethical and social dimensions. Therefore, its adaptation into Turkish has a critical importance in terms of harmonising the concept with local contexts. Consideration of the cultural context enables marketing strategies to be designed

more effectively. Consumer wisdom enables studies that support conscious and ethical consumer behaviour in both academic and practical fields. The Consumer Wisdom Scale, which has been adapted into Turkish, has great potential as a measurement tool that is both suitable for local markets and valid in an international context. In this study, the Turkish adaptation of the Consumer Wisdom Scale (CWS) followed rigorous methodological protocols, beginning with obtaining permissions from the original authors (Luchs et al., 2021) and ethical approval from Istanbul Medeniyet University. The back-translation method, involving two certified translators and bilingual academics, ensured linguistic accuracy and cultural relevance, with discrepancies resolved through consensus before final review by a Turkish language expert for fluency and natural expression (Wu et al., 2021; Yasin et al., 2020). Data from 287 valid responses (after excluding carelessly answered surveys from an initial 296 participants) were collected via an online survey targeting undergraduate students at Istanbul Medeniyet University, a group chosen for their representation of a key consumer demographic and alignment with prior marketing studies validating student samples for generalizable insights (He & Mukherjee, 2007; Loebnitz & Grunert, 2019). Analyses using SmartPLS 4.1.0.9 validated the scale's six dimensions—reasoning, purpose, flexibility, perspective, responsibility, and sustainability—measured through 24 items on a 7-point Likert scale. Confirmatory Factor Analysis (CFA) demonstrated strong model fit ($\chi^2/df = 1.533$, CFI = 0.976, TLI = 0.973, RMSEA = 0.043), meeting established thresholds (Hu & Bentler, 1999), while factor loadings exceeding 0.6 confirmed item reliability (Hair et al., 2021). Internal consistency was robust, with Cronbach's alpha and composite reliability (CR) values above 0.7 for all dimensions, and convergent validity was supported by Average Variance Extracted (AVE) scores surpassing 0.5 (Fornell & Larcker, 1981). Discriminant validity, assessed via Heterotrait-Monotrait (HTMT) ratios below 0.90, confirmed distinctness between constructs, and the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO > 0.6) test verified sample adequacy (Lorenzo-Seva & Ferrando, 2021).

Despite its robust psychometric properties, the study's reliance on a homogeneous student sample limits generalizability, necessitating future research with diverse demographics to enhance external validity. Additionally, while the translation prioritized linguistic equivalence, deeper exploration of socio-cultural nuances in Turkey—such as regional consumption habits or generational value differences—could refine the scale's contextual relevance. The adapted CWS offers significant utility for both academic and practical marketing in Turkey, enabling researchers to investigate ethical consumption, sustainability, and value-aligned decision-making while providing businesses with insights to design culturally resonant, ethically informed strategies. By bridging global theoretical frameworks with local cultural contexts, this adaptation advances efforts to promote consumer wisdom as a driver of individual and collective well-being in an era marked by complex market dynamics and urgent sustainability challenges.

Kamu Politikalarında Paternalizm Anlayışı: Türkiye Üzerine Bir İnceleme*

Merve MALAK**

İhsan Cemil DEMİR***

ÖZ

Paternalizm, kişinin iyiliğini artırmak adına yapılan düzenleme ve politikaları kapsamaktadır. Literatürde devlet baba olarak ele alınan bu anlayış, devletin vatandaşlarına karşı bir baba görevi gördüğünü öngörmektedir. Bu kapsamda vatandaşlarının iyiliğini onlardan daha çok düşünerek, onların zararına olan mal ve hizmetlere kısıtlamalar getirebilmekte ya da onların iyiliğini artıracak mal ve hizmetleri destekleyebilmektedir. Paternalizm anlayışında amaç, kişinin iyi olma halidir. Paternalizm anlayışına göre bu amaç gözetilerek bireysel tercihlere müdahale edilebilmektedir.

Bu çalışmanın amacını, Türkiye’de uygulanan kamusal politikaların paternalizm anlayışı çerçevesinde incelenmesi oluşturmıştır. 1960’lı yıllarda sosyal ve hukuki paternalizm anlayışına örnek oluşturabilecek kamusal politikalar uygulanmıştır. 1980’li ve 90’lı yıllarda zorunlu eğitim, çalışma hayatı ve zorunlu emniyet kemeri kullanımı gibi hukuki paternalizm kapsamında düzenlemeler yapılmıştır. 2000 ve sonrasında ise kişilerin mevcut refah seviyelerini artırmayı ve zararlı ürünlerin kullanımını sınırlandırmayı hedefleyen paternalist uygulamaların hayata geçirildiği görülmektedir. Bu hususta ampirik veya ekonometrik çalışmalara rastlanamamakla birlikte, ele alınan dönemde uygulanan politikalara dayanılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paternalizm, Kamu Politikaları, Türkiye

Jel Sınıflandırması: J18, H11, G18

The Approach of Paternalism in Public Policies: A Review on Türkiye

ABSTRACT

Paternalism includes regulations and policies made to improve the well-being of the person. This understanding is also discussed as the state father in the literature, which predicts that the state acts as a father toward its citizens. In this context, by considering the well-being of its citizens more than them, it can impose restrictions on goods and services that are harmful to them or support goods and services that will increase their well-being. In the understanding of paternalism, the aim is the person's well-being. With this aim in mind, individual preferences can be intervened.

The study aimed to examine public policies in Türkiye within the framework of paternalism. In the 1960s, public policies that could be examples of social and legal paternalism were implemented. In the 1980s and 1990s, regulations were made within the scope of legal paternalism, such as compulsory education, working life, and mandatory seat belt use. In 2000 and later, paternalist practices aimed at increasing the current welfare levels of individuals and limiting the use of harmful products were implemented. No empirical or econometric studies were found on this issue; however,

* Bu çalışma, 18-21 Aralık 2021 tarihleri arasında Uluslararası Antalya Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Araştırmalar Kongresi’nde sunulan tam metin bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü. mmalak@aku.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0477-3719.

*** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü. icdemir@aku.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-4756-0617.

(Makale Gönderim Tarihi: 01.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 14.08.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1526535

Makale Türü: Araştırma Makalesi

a general assessment was made based on the policies implemented during the period under consideration.

Key Words: Paternalism, Public Policies, Türkiye

JEL Classification: J18, H11, G18

GİRİŞ

Paternalizm, kısaca kişinin iyiliğini (well-being) korumak adına yapılan sınırlandırmalar veya müdahaleler şeklinde tanımlanabilir. Paternalizmde odak nokta, kişinin iyilik halidir

¹. Bu kapsamda kişinin rızası alınarak veya alınmadan onun iyilik halini artırmak amacıyla yapılan müdahaleler paternalizm olarak değerlendirilmektedir. Literatürde paternalizm kavramının geniş açıyla tanımlanmasının Gerold Dworkin tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Dworkin (1972) paternalizm kavramını devletin, kişinin iradesi dışında özgürlük alanına veya tercihlerine müdahalesi olarak tanımlamış ve farklı paternalizm müdahale örnekleri ile açıklamıştır.

Zamanla devlete yüklenen görevler farklılaşmıştır. Önceleri adalet ve güvenlik sağlama gibi sınırlı görevleri olan devlet, zamanla paternalist politikaları ve sosyal görevleri de yerine getirmeye başlamıştır. Bu kapsamda toplumun üyelerinin refahlarını desteklemekte ve bu yönde kişilerin mevcut durumlarını iyileştirecek politikalar uygulamaktadır. Aynı zamanda kişilerin kendilerine ve toplumun diğer üyelerine zarar veren mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminde çeşitli kısıtlamalar getirebilmektedir. Bu açıdan devlet, vatandaşlarına karşı bir baba görevi yürütmektedir. Devletin bu şekilde hareket etmesi, genel olarak, paternalizm olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın odağını, paternalizm anlayışı ve bu kapsamda uygulanan kamusal politikalar oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle paternalizm kavramı ele alınmış, sonrasında paternalist veya devlet baba anlayışı incelenmiştir. Son olarak Türkiye’de uygulanan kamusal politikalar üç farklı döneme ayrılarak paternalizm anlayışı kapsamında değerlendirilmiştir.

I. PATERNALİZM KAVRAMI

Paternalizm, baba anlamına gelen Latince “pater” kelimesinden ortaya çıkmıştır. Paternalizm kısaca kişinin özgürlüğüne onun yararı gözetilerek yapılan müdahale şeklinde tanımlanmaktadır (Dülger, 2014: 166). Bu kavram, klasik baba-çocuk ilişkisinden hareket etmektedir. Paternalizme göre çocuk, kendi faydası için neyin gerekli olduğunu bilme yetisine sahip değildir. Baba ise çocuğuna yararlı olacak olanı bilme konusunda yetkindir ve bu bilgiyi çocuğunun iyiliğine olacak şekilde kullanmada bir yükümlülüğe sahiptir. Bu kapsamda baba, onun gelişimine fayda sağlayacak alanlara yönlendirmeli ve bunu denetlemek için yetkisini kullanmalıdır. Şöyle ki çocuğuna fayda sağlamayacak şeylere izin vermemeli ya da çeşitli yöntemlerle bir sınırlandırma getirmelidir (Soss vd., 2009: 4-5). Ware (2020)

¹İyilik hali, sağlıklı olma, dengeli beslenme, kişisel, fiziksel ve sosyal olarak aktif yaşam biçimi sergileme, hedef odaklı olma ve bilişsel olarak öğrenmeye açık olma şeklinde tanımlanabilmektedir (Myers vd. 2000; Owen ve Çelik 2018).

paternalizm kavramı yerine kullanılması en uygun kavramın “parentalizm” olduğunu ifade etmiştir. Paternalizm kavramı ailedeki baba rolünden türemiştir; ancak annenin koruma iç güdüsü babaya göre daha fazladır. Bu anlayıştan hareketle Ware (2020), paternalizm kavramının ebeveynlik (parentalizm) şeklinde ifade edilmesinin daha doğru olduğunu ileri sürmüştür.

Baba-çocuk ilişkisinden hareketle, nasıl ki bir baba, çocuğunu hızla giden bir arabanın önünden alarak ya da uçurumdan çekerek zarar ve tehlikelerden korursa, devlet de aynı şekilde vatandaşlarını korumalıdır. Yalnızca dışarıdan gelen zararlara karşı değil kişinin kendisinin sebep olabileceği zararlara karşı da devlet vatandaşlarını korumalıdır. Bu sebeple paternalizmde devlet uyuşturucu gibi kişilerin hayatlarını olumsuz etkileyen ürünlere yasaklama getirmelidir. Aksi takdirde, kişiler söz konusu ürünleri alarak kendi hayatlarını ve sağlıklarını tehlikeye atabilir. Dolayısıyla devlet vatandaşlarını bu tür zararlı maddelerden korumalıdır (Hospers, 1980: 255-256). Paternalizm kişinin kendisinden bile korunmasını ifade eder. Bu koruma, fiziksel, psikolojik veya ekonomik her türlü korumayı kapsar. Kamu zararlarını önleme amaçlı idari düzenlemeler, doktor-hasta ilişkileri (medikal paternalizm) ve kişiyi kendine karşı koruyan hukuki tedbirlere kadar her alanda paternalizmin yansımaları yer alabilmektedir (Dülger, 2014: 166). Paternalizm kavramına ilişkin tartışmaların en önemli noktalarından biri kişinin kendinden korunup korunmayacağı hususudur. Başkalarına vereceği zarardan dolayı kişiye müdahale edilmesinde herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Eğer bir kişi, çevresine zarar veriyorsa müdahale edilebilir. Ancak kişinin kendisinin sebep olduğu sağlıksız yaşam veya kötü para yönetimi gibi sonuçları uzun dönemde görülen davranışların yol açacağı zararlara karşı müdahale, özgürlüğe yöneltilen değerler bakımından tartışma konusu olabilmektedir (Kökcü, 2016: 6).

Paternalizm anlayışı, müdahale edilen bireyin iyiliği ile ilgilidir. Diğer bir ifade ile eğer bireyin tercihleri sadece toplumun diğer üyelerine zarar verdiği için sınırlandırılıyorsa bu tam anlamıyla paternalizm kapsamında değerlendirilmemektedir. Paternalist anlamda yapılan müdahaleler çeşitli amaçlar içerebilir. Örneğin kocasının alkol almasını istemeyen bir kadın, onun kendi iyiliği için alkolden uzak durması gerektiğini düşünmektedir. Aynı zamanda kadın, kocası alkol aldığı zaman dışarıya karşı bir şiddet eğilimi gösterdiği bilincine de sahiptir. Dolayısıyla kocasının toplumdaki diğer kişilere verdiği zararın önüne geçmek ve kocasının iyiliğini düşünerek ona yardım etmek için yaptığı müdahaleler paternalizm ile bağdaşmaktadır (Clarke, 2002: 82).

Paternalizm kavramının en sistematik ve yetkin analizinin, G. Dworkin tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Dworkin paternalizmi, kişinin refahı, iyiliği ve mutluluğu gerekçe gösterilerek yapılan haklı eylem/müdahale şeklinde tanımlamıştır (Dworkin 1971: 107; Dworkin 1972: 65). Paternalizm, devletin veya bir kişinin başka bir kişiye iradesi dışında müdahalesini ifade etmektedir. Paternalist müdahale ile kişinin daha iyi durumda olacağı ve zarardan korunacağı savunulmaktadır. Dworkin paternalizm kavramı ile birlikte beş zıt paternalizm türü tanımlamıştır (Dworkin, 2020):

- *Sert veya yumuşak paternalizm;* yumuşak paternalizmde, kişinin bilinçli bir şekilde hareket edip etmediği önem arz etmektedir. Eğer kişi bile isteye yapıyorsa yumuşak paternalizme göre müdahale edilmez. Sert paternalizmde ise kişinin iradi kararı söz konusu olsa dahi müdahale edilir.
- *Dar veya geniş paternalizm;* dar paternalizmde yalnızca devletin müdahalesi söz konusu iken, geniş paternalizmde devlet haricinde toplumdan ya da başka kişilerden kaynaklı müdahaleler de söz konusudur.
- *Zayıf veya güçlü paternalizm;* zayıf paternalizmin temel odak noktası amaç ve araç ilişkisidir. Bir örnek ile açıklanacak olursa, arabada yolculuk edecek kişinin öncelikli olarak güvenliği mi yoksa rahatlığı mı tercih edeceği sorgulanır. Eğer kişinin önceliği güvenlikse emniyet kemeri kullanmaya zorlanabilir ancak rahatlık ise bir zorlama söz konusu olmaz. Güçlü paternalizmde ise amacı rahatlık olan kişi bile emniyet kemeri takmaya zorlanır.
- *Saf veya saf olmayan paternalizm;* saf paternalizm kişilerin tercihlerinin onların faydası ön planda tutularak kısıtlanmasını ifade etmektedir. İntiharın suç addedilmesi ve emniyet kemeri kullanma zorunluluğu gibi müdahaleler saf paternalizme örnek teşkil etmektedir. Saf olmayan paternalizmde ise bir grup insanın iyiliği ile birlikte başka kişilerinde özgürlüklerinin sınırlandırılmasına odaklanılmaktadır. Kapalı alanlarda sigara yasağı saf olmayan paternalizme bir örnek oluşturmaktadır.
- *Ahlaki önceleyen veya mutluluğu önceleyen paternalizm;* ahlaki önceleyen paternalizmde dikkate alınan nokta, yapılan müdahale sonucunda kişinin fiziki ve psikolojik durumunun iyiye gidecek olmasıdır. Mutluluğu önceleyen paternalizmde ise bireylerin hayat tarzından ve standartlarından memnun olup olmadığı önem arz etmektedir.

Dworkin tarafından yapılan paternalizm sınıflandırılmasının yanı sıra literatürde farklı paternalizm türlerine de yer verilmiştir. Bunlar Tablo 1’de kısaca özetlenmiştir. Tablo 1, paternalizmin farklı alanlarda nasıl şekillendiğini ve bu alanlarda devletin rolünü açıklamaktadır. Bütün paternalizm türleri, kişilerin iyiliğinin artırılmasını ön planda tutarak buna yönelik devlet müdahalelerini içermektedir. Örneğin hukuki paternalizmde, kişileri hem kendisinden hem de başkalarına zarar vermesinden korunması; refah paternalizminde toplumdaki eşitsizliklerin azaltılması ve kişilerin yaşam seviyesinin yükseltilmesi; medikal paternalizmde hastaların sağlığının korunması ve endüstriyel paternalizmde ise çalışanların refahının ve iş güvenliğinin korunması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda paternalizm türleri, devletin farklı alanlardaki politikalarını ve müdahalelerini ifade etmektedir.

Tablo 1: Paternalizm Türleri

Hukuki Paternalizm	Devletin, kişinin kendisine ya da çevresine zarar verecek eylemleri, zorlayıcı yasa veya uygulamalar ile engellemesidir.
Ahlaki Paternalizm	Devletin, bireyin refahından ziyade ahlaki açıdan iyiliğini artırmak veya desteklemek adına yaptığı müdahalelerdir.
Dini Paternalizm	Devletin, belirli bir dinin esaslarını, yasal kural veya kurumlar ile desteklemesidir.
Endüstriyel Paternalizm	Özel firma ya da kooperatiflerin, kendi çalışanlarını korumak amacıyla gerçekleştirdiği uygulamalardır.
Refah (Sosyal) Paternalizmi	Devletin, kişilerin refahını artırmak amacıyla izlediği politikalarla.
Otoriter Paternalizm	Devletin, baskı, güç ve korku kullanma yolu ile toplum üzerinde meydana getirdiği hakimiyettir.
Liberal Paternalizm	Kişilerin özgürlüğünü korumakla birlikte özel ve kamu kurumlarının, kişilerin refahını artıracak alanlara müdahalesini meşru gören paternalizm türüdür. Richard Thaler ve Cass Sunstein tarafından öne sürülmüştür.
Medikal Paternalizm	Hasta kişinin tıbbi konularda yetersiz bilgiye sahip olduğunu varsayan ve doktorların aldığı kararların hastanın iyiliğine olduğunu kabul eden paternalizm türüdür.

Kaynak: Aktan ve Yay, 2021: 11-13.

II. BABA (PATERNALİST) DEVLET ANLAYIŞI

Paternalizm anlayışı, kişinin iyiliğini artırmak için yapılan müdahaleyi içermektedir. Bu amaçla kişilere yapılan müdahaleler zorlayıcı nitelikte olabilmektedir (Archard, 1990: 36). Paternalist anlayış, tam anlamıyla baba şefkatiyle davranma özelliği barındırmaktadır. Zararın önüne geçme veya faydayı artırma gayesiyle diğer kişiler üzerinde kullanılan güç ise paternalizme ayrıca siyasi bir özellik katmaktadır. Emniyet kemeri ve kask kullanma zorunluluğunu içeren yasaların çıkarılması ya da toplumsal refahın iyileştirilmesi adına yürütülen politikalar, paternalist anlamda devlet müdahalelerine birer örnek teşkil etmektedir (Buyrukoğlu vd. 2016: 17).

Baba devlet anlayışı, toplumun tüm üyelerinin can ve mal güvenliklerini sağlamakla birlikte kişilerin yaşam standartlarını artırmayı ve problemlerinin çözülmesinde yardımcı olmayı içermektedir. Devlet, kişilerin problemlerine çözümler sunmalı ve ihtiyacı olan herkese el uzatmalıdır (Aktan, 2011: 199). Bu kapsamda baba devlet; beşerî sermayeyi dikkate alan bir duruş sergiler ve bireylerin eğitim, sağlık, adalet ve tasarruf alanlarında zarara uğramasını engelleyici düzenlemeler hayata geçirir (Buyrukoğlu, vd., 2016: 18). Paternalizm bir başkasına fayda sağlamayı içerdiği için bir tür yardımseverliktir. Ancak her yardımseverlik bir paternalizm örneği değildir. Örneğin aç bir insana sadece yiyecek vermek paternalizme örnek oluşturmaz iken; kişiye yiyecek vermekle birlikte onu yemesi için zorlamak bir paternalizm örneğini oluşturmaktadır. (Clarke, 2002: 83). Devlet de bu kapsamda vatandaşlarının iyiliğini onlardan daha çok düşünmekte ve birtakım müdahalelerde bulunmaktadır. Çeşitli yasalar veya cezalar ile kişileri, kendileri için daha iyi olan seçeneklere yönlendirerek bir baba gibi koruma işlevi görmektedir.

Devletin paternalist çerçevede yürüttüğü politikalar kişilerin tercihlerini veya özgürlüklerini, paternalist müdahale öncesindeki duruma kıyasla onlar için daha faydalı olan alternatifleri seçecek yönde kısıtlar (Voigt, 2015: 87). Dworkin, devletin paternalizm kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalara birtakım örnekler

sıralamıştır. Bunlar Tablo 2’de özetlenmiştir. Tablo 2’de yer alan örnekler incelendiğinde paternalist müdahalelerin, genellikle kamu düzeninin, halk sağlığının, ekonomik dengenin, ahlaki ve sosyal normların korunması amacı güttüğü söylenebilir.

Tablo 2: Paternalist Müdahale Örnekleri

Kanunların, motosiklet kullanırken kask giyme zorunluluğunu gerektirmesi.	Kanunların, çeşitli kumar türlerini yasaklaması.
Kanunların, cankurtaran yokken kişilerin halka açık yerlerde yüzmesini yasaklaması.	Kanunların, kredilerin maksimum faiz oranlarını düzenlemesi.
Kanunların, intiharı suç olarak nitelendirmesi.	Kanunların, çocukların ve kadınların belirli işlerde çalışmasını yasaklaması.
Kanunların, zararlı sonuç doğurabilen ancak anti sosyal davranışa yol açmayan ilaçların kullanımını düzenlemesi.	Kanunların, belli meslek grupları için lisans gerektirmesi, lisans olmadan çalışanları para veya hapis cezasına maruz bırakması.
Kanunların, insanların emeklilik sigortası almaları için gelirlerinin belirli bir kısmının ayrılması hususunda zorlaması.	Kanunların, düelloya karşı düzenlemeler içermesi.

Kaynak: Dworkin, 1972: 65-66.

Bireyin kendi iyiliği için zararlı olan bir faaliyete yasak getiren herhangi bir düzenleme paternalist olarak değerlendirilmektedir. Tablo 2’de bahsi geçen motosiklet kullanıcılarının kask giyme zorunluluğu, uyuşturucu kullanma yasağı ya da zorunlu eğitim kanunları yasal anlamda paternalist politikaların birer örneğini oluşturmaktadır (Kronman, 1983: 763). Bu açıdan paternalist anlayış, aynı zamanda refah devleti kapsamında yapılan müdahaleler ile de özdeşleştirilebilmektedir. Refah devlet (welfare state) anlayışı, sosyal refahı yükseltme amacıyla devlet tarafından gerçekleştirilen uygulama ve politikalar şeklinde ifade edilebilir. Bu kapsamda devlete özellikle sosyal nitelikli hizmetlerde ve sosyal hakların korunmasında önemli görevler düşmektedir. İşyerinin sağlığa uygunluğunun kontrolü, çalışan kadın ve çocukların iş gücü piyasasındaki haklarının korunması ve mesleki eğitimin teşviki gibi düzenlemeler sosyal devlet ve paternalist devlet anlayışına örnek teşkil edebilmektedir (Aktan, 1999: 43-45).

Sosyal ve paternalist politikalar, kişinin ve toplumun refahını yükseltme amacı taşır. Bu nedenle sosyal ve paternalist politikalar arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Ancak devletin uyguladığı bütün sosyal politikaların paternalist müdahaleye örnek oluşturmadığını da ifade etmekte yarar vardır. Sosyal ve paternalist politikaların uygulanma şekilleri birbirinden farklılık arz etmektedir. Paternalizmde, devlet, kişilerin faydalarını onlardan daha çok düşünerek kararlar almakta ve toplumda baba görevini üstlenmektedir. Bu kapsamda devlet kişilerin iyiliğini artıracak uygulamalar için kanun veya ceza gibi zorlayıcı tedbirler alabilir, kişinin tercihlerini onlar için daha iyi olana yönlendirebilir veya özgürlük alanlarına müdahalede bulunabilir. Sosyal politikalarda ise devlet toplumda fırsat eşitliğini sağlamayı, sosyal eşitsizlikleri azaltmayı ve kişilerin yaşam koşullarını iyileştirmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla uyguladığı sosyal politikalarda kişilerin refah düzeylerine müdahalede bulunurken, tercih ve özgürlük alanlarına bir sınırlandırma getirmemektedir. Dolayısıyla sosyal ve paternalist politikaların ortak amacı kişinin iyiliğini ve refah düzeyini artırmaktır ancak sosyal politikalarda bir zorlama ya da kişinin özgürlük alanlarına müdahale söz konusu olmamaktadır.

III. TÜRKİYE'DE PATERNALİZM ANLAYIŞI

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de uygulanan çeşitli politikaların paternalizm anlayışı kapsamında değerlendirilmesine odaklanılmıştır. Bu kapsamda uygulanan politikalar incelenirken, öncelikle zaman bakımından bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Kişilerin yararını dikkate alan, refahını iyileştirme amacı güden veya tercihlerini sınırlandıran düzenlemeler diğer bir ifade ile paternalizme örnek teşkil eden uygulamalar, yıllar bazında ayrıştırılarak 3 farklı başlık altında ele alınmıştır. 1960 yılı ve sonrasında Türkiye'de ekonomik, siyasi ve toplumsal bakımdan önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu nedenle çalışmada ele alınan zaman aralığının başlangıç yılı 1960 olarak belirlenmiştir. Öncelikle 1960-1980 ve 1980-2000 yılları arasında paternalizme örnek teşkil edebilecek politikalar ele alınmış, daha sonrasında 2000 yılı ve sonrası üzerinde durulmuştur.

Çalışmada dikkate alınan zaman diliminde Türkiye'de pek çok devlet politikasının uygulandığı görülmüştür. Geçmiş yıllar içerisinde yapılan tüm kamusal düzenlemeleri irdelemek, çalışmayı amacından uzaklaştırabilir düşüncesiyle, paternalizme ya da paternalizm türlerine önemli örnek oluşturabilecek düzenlemeler çalışma kapsamında incelenmiştir.

A. 1960-1980 Yılları Arası

İki askeri darbenin yaşandığı 1960-1980 dönemi, Türkiye Cumhuriyet tarihinin siyasi karışıklık bakımından yüksek olduğu bir dönem olarak nitelenebilir. 1960 ve 1980 yıllarında yaşanan darbeler sonucunda çalışma hayatı ve sosyal haklar yeterince kullanılamasa da çalışma hayatı ve sosyal politikalara şekil veren çeşitli düzenlemelerin ve kurumsal yapının önemli adımları bu dönemde atılmıştır (Özaydın ve Çevik, 2017: 600).

27 Mayıs 1960 askeri müdahale sonucunda yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Türkiye'de sosyal nitelikteki politikalara ilişkin 1961 Anayasası ile önemli adımlar atıldığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilkinin planlı kalkınma döneminin başlaması oluşturmaktadır (Batur, 2011: 63). 1961 Anayasası'nın 129. maddesi gereğince sosyal ve iktisadi kalkınmanın bir plana bağlanarak gerçekleştirilmesinde Devlet Planlama Teşkilatı görevlendirilmiştir (Öner, 2011: 479). İlk beş yıllık kalkınma planı 1963 yılı itibarıyla yürürlüğe girmiş ve bu planda toplum güvenliği ve refahı, sosyal güvenlik, aile planlaması, sağlık ve sosyal refah hizmetleri başlıklarına yer verilmiştir (Kantar, 2019: 12). Bu dönemde ülke ekonomisinde ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanabilmesi adına planlı dönem olarak da ifade edilen yeni bir dönem başlatılmıştır. İlgili dönemde hazırlanan kalkınma planlarının içeriği incelediğinde, uzun vadeli kalkınma planları ile toplumun yaşam seviyesinin yükseltilmesi, işsizlik sorununun çözülmesi, yeni iş sahalarının oluşturulması, kişi başına düşen gelirin artırılması, bölgeler arası dengesizliğin ve gelir eşitsizliğinin azaltılması gibi sosyal paternalizme örnek teşkil edecek hedeflerin daha çok birinci ve ikinci kalkınma planlarında yer aldığını ifade etmek mümkündür (Takım, 2011: 156).

1961 Anayasasının, sosyal politika alanında önemli bir adım olduğu ifade edilebilir. Önceki yıllarda sosyal güvenlik ve çalışma şartlarının düzeltilmesi konularında yetersiz olan sosyal düzenlemeler, 1961 Anayasası ile önem

kazanmıştır (Şişman, 2017: 12). 1961 Anayasası'nda sosyal güvenlik ve sağlık, hak olarak ele alınmış ve bu hakları sağlama ve koruma sorumluluğu devlete yüklenmiştir (Güvercin, 2004: 92). Sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilen diğer bir önemli düzenleme, 1965'te hayata geçirilen Sosyal Sigorta Kanunudur (Yay, 2014: 157). Bu kanun ile genel olarak sosyal güvenlik alanında iyileşmelerin başlatıldığını görmek mümkündür. Sosyal sigortalardan faydalanma koşulları ve sağlanan ödemeler dikkate alınmış ve buna yönelik iyileştirme politikaları uygulanmıştır (Şişman, 2017: 13). Sosyal Sigortalar Kanununun getirdiği bazı hükümler kısaca şu şekilde sıralanabilir (Özbek, 2006: 284);

- İş kazalarında sağlanan sağlık yardımlarının ve iş göremez ödeneklerinin 20 aylık bir süre ile sınırlandırılmasına son verilmiştir.
- Sağlık sigortasının sağladığı sağlık yardımlarından belli şartlarda eş ve çocuklarının da faydalanması hüküm altına alınmıştır.
- Kadınlar için emeklilik yaşı 60'tan 55'e indirilmiştir.
- Erken yaşlanma ya da yıpranma halinde 50 yaşından itibaren emekli aylığı bağlanması olanaklı hale getirilmiştir.
- Maluliyet, ölüm ve yaşlılık hallerinde sağlanan aylıkların alt sınırları yükseltilmiştir.

Sosyal Sigorta Kanununda sosyal güvenlik alanına yönelik yer verilen hükümlerin ve gerçekleştirilen iyileştirmelerin, paternalizm türleri arasından endüstriyel ve hukuki paternalizme; sağlık yardımları ve aylıklara ilişkin iyileştirmelerin ise sosyal paternalizme örnek oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Bu dönemde sosyal paternalizme örnek oluşturabilecek daha farklı uygulamalar da hayata geçirilmiştir. Sosyal paternalist politika kapsamında 1963'te Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuş ve yaşlı kimselerin korunması ve desteklenmesinde devlet, doğrudan sorumluluk yüklenmiştir (Batur, 2011: 70). 1976 yılında 222 sayılı kanun kapsamında kamusal sosyal harcama niteliği taşıyan "65 yaş aylığı" hayata geçirilmiştir. Bu aylık kapsamında 65 yaşında muhtaç ve kimsesiz olan vatandaşlara herhangi bir karşılık beklemeden destekleyici ödemeler yapılmaya başlanmıştır (Güvercin, 2004: 92). Bu uygulama, ülkemizde doğrudan kamusal kaynaklarla finanse edilen ilk yasal sosyal yardım niteliği taşımaktadır. İlerleyen yıllarda bir düzenlemeye gidilerek 2005 yılında engelli kimseler de 222 sayılı kanun kapsamına alınmıştır (Metin, 2011: 186-187).

Bu dönemde uygulamaya başlanılan paternalist uygulamalardan bir diğerini de zorunlu eğitim uygulaması oluşturmaktadır. Zorunlu eğitim programları ile kişiler belirli bir zorunlu eğitim sürecine tabi tutulmaktadır. Devlet, zorunlu eğitim uygulaması ile eğitim seviyesi yüksek beşerî sermayenin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda kişinin iradi kararı söz konusu olmadan devlet onun iyiliği adına kişiyi belli bir süre zorunlu eğitime tabi tutmakta ve çeşitli nedenlerle zorunlu eğitimini tamamlamayanlara yaptırım uygulayabilmektedir.

Türkiye'de 5 Ocak 1961 tarihinde zorunlu eğitimin süresi beş yıl şeklinde belirlenmiştir. Sonrasında 1974 yılında Millî Eğitim Şûrası tarafından yapılan öneri ile zorunlu eğitim süresi sekiz yıla çıkarılmıştır. Ancak sekiz yıl zorunlu eğitim

uygulanması 1997 yılı itibariyle hayata geçirilebilmiştir (Göksoy, 2013: 32). Sekiz yıllık zorunlu eğitim, ilköğretim çağındaki 6-14 yaşındaki çocukları kapsamaktadır. Bu yaştaki tüm çocuklar için sekiz yıllık eğitim mecburidir ve devlet okullarında herhangi bir ücret talep edilmeden sunulmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), zorunlu eğitim ile her çocuğun iyi birey olarak topluma kazandırılmasını, temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlık edinmesini, milli ahlaka uygun bir şekilde yetişmesini, yetenekleri doğrultusunda hayata ve bir üst kademedeki eğitimine hazırlanmasını amaç edinmiştir (Töremen, 2011: 20).

1960-1980 dönemi kısaca ele alındığında; 1960 yılında bir askeri müdahale gerçekleşmiş ve bu kapsamda yeni anayasa kabul edilmiştir. 1961 Anayasası ile birlikte kişilere sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar kapsamında çeşitli iyileştirmeler sağlanmıştır. Söz konusu iyileştirmeler paternalizm devlet anlayışı ile incelendiğinde, bireylerin refah düzeylerini artırma ve onlara daha iyi yaşam seviyeleri sunma açısından refah paternalizmi niteliği taşıdığı söylenebilir. Eğitim alanında yapılan düzenlemelerin ise hukuki ve sosyal paternalizm türlerine örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra söz konusu dönemlerde yaşanan askeri darbeler dikkate alındığında; yapılan düzenlemelerin sınırlı kaldığı, bireyin refahını ve iyiliğini düşünen paternalist politikaların siyasi ve ekonomik sıkıntılar sebebiyle yeterli düzeyde gerçekleştirilemediği ve 1980 yılındaki askeri darbenin daha önce gerçekleştirilen sosyal düzenlemelerin etkilerini azaltmış olabileceği ifade edilebilir.

B. 1980-2000 Yılları Arası

İkinci dünya savaşı sonrasında ekonomik durum, çok partili siyasal yaşama geçiş, sanayileşme ve kente göçün artması gibi etkenler sosyal politikalara ağırlık verilmesinin yolunu açmıştır. Özellikle de 1960 ve 1970’li yıllarda bu konuda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak 1980 yılına gelindiğinde söz konusu politikalar yavaşlayarak duraksamaya ve devlet anlayışında çeşitli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır (Güvercin, 2004: 94). Bu kapsamda 1980 ve sonraki yıllarda, ekonomide serbestleşme, özelleştirme ve yerelleşme gibi hareketler nedeniyle devletin ekonomideki rolü nispeten daralmıştır. 24 Ocak kararları sonrasında sosyal devlet anlayışı geri planda kalmaya ve çalışanların hayat şartları nispeten zorlaşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, “sosyal devlet” veya “baba devlet” gibi söylemlerin bu dönemde sınırlı yer alması da sosyal devlet eksenli bakış açısının geri planda kaldığına işaret etmektedir (Yay, 2014: 158).

Bu dönemde 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılarak yerine 1982 Anayasası hazırlanmıştır. 1982 Anayasası’nın 60. Maddesinde “*Herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu*” belirtilerek sosyal güvenlik hakkına yer verilmiştir. Bu kapsamda sosyal güvenliğin bir hak olarak tanımlanması ve buna ilişkin devletin gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulması, hukuki ve otoriter paternalizmin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte 61. maddede devletin sosyal görevlerine ilişkin bazı hükümlere de yer verilmiştir.

Sosyal paternalizm anlayışı kapsamında değerlendirilebilecek ifadeler şu şekildedir²:

- Devlet, engelli kişileri koruyucu ve topluma entegre olmasını sağlayacak önemler alır.
- Yaşlı kimseler korunur ve yardım vb. diğer haklar devlet tarafından sağlanır.
- Korunmaya muhtaç çocukların topluma entegre edilebilmesi için gerekli önlemler devlet tarafından alınarak, teşkilat ve tesisler kurulur.

Türkiye’de 1980 yılı ve sonrasında yaşanmaya başlayan eğitim ve kamu kurumlarında başörtüsü yasağı, uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Üniversitelerde başörtü kullanma ile ilgili ilk sorun 1968 yılında yaşanırken, kamu kurumlarında başörtüsü kullanmaya ilişkin sorunlar 1982 Anayasası’nın kabul edilmesiyle birlikte başlamıştır (Çiçekli, 2019: 279). 1990’lı yıllarla birlikte eğitim ve kamu kurumlarında başörtü kullanma sorunu hız kazanmıştır. Toplumda başörtü kullanan kişiler demokratik düzene muhalif gibi görülmüş ve bu nedenle toplumda kutuplaşmalar yaşanmıştır (Sezer Şanlı ve Coşğun, 2020: 391). Bu kapsamda devletin kişilerin inançlarına yönelik getirdiği sınırlandırmalar veya yasaklar paternalist anlayış çerçevesinde değerlendirildiğinde, otoriter, hukuki ve dini paternalizm türlerine örnek oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Aynı dönemde sosyal paternalizm kapsamında da çeşitli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan birini 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu’nun kurulması oluşturmaktadır. Kurulan bu fon ile gelir düzeyi düşük kişilere yardım edilmesi, sosyal adaleti düzeltici yönde tedbirlerin alınması, gelir dağılımında eşitliğin artırılması ve sosyal yardımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra fon aracılığıyla sosyal güvencesi olmayan kişilere belli düzeyde güvence sağlanması hedeflenmiştir (Metin, 2011: 188). Ancak devletin bu fona ilişkin görevi doğrudan kaynak ayırmaktan ziyade, fon kapsamında toplanan bağışların dağıtımını şeklinde gerçekleştirmiştir. Söz konusu fon, vergi gibi asli kamusal kaynaklarla finanse edilmemiştir. Dolayısıyla fon kapsamında yapılan yardımlar da kamusal gelirlerle finanse edilen bir sosyal yardım niteliği taşımamıştır (Batur, 2011: 66). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu’nun kurulması, sosyal yardımların teşvik edilmesi ve sosyal adaleti düzenleyici tedbirlerin alınması gibi adımlar paternalist anlayış çerçevesinde incelendiğinde, sosyal paternalizm uygulamalarına örnek teşkil etmektedir.

1980-2000 döneminde sosyal paternalizm örneği olarak değerlendirilebilecek bir diğer adımı yeşil kart uygulaması oluşturmaktadır. Herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayan ve sağlık ihtiyaçları için yeterli geliri bulunmayan kişilerin sağlık ihtiyaçlarının giderilebilmesi için 1992’de Yeşil Kart hayata geçirilmiştir. Gelir düzeyi düşük kimselerin tedavi masraflarının devlet tarafından karşılanması yeşil kart ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır³.

²<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2709&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>. 14.11.2017

³ <https://www.saglik.gov.tr/TR,10358/kanunlar.html>. 14.11.2017

1990 ve sonrası dönemde hukuki paternalizme örnek oluşturacak devlet müdahalelerinin, 1980 ve öncesine kıyasla ağırlık kazandığını ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda 1992 yılında araç kullananlara⁴ ve ön koltukta seyahat edenlere emniyet kemeri takma zorunluluğu getirilmiştir. İlerleyen yıllarda emniyet kemeri kullanma zorunluluğunun kapsamı genişletilmiştir. 1998 yılında minibüslerin arka koltuklarında, kamyon, kamyonet ve şehirlerarası otobüslerde emniyet kemeri kullanımı mecburi hale getirilmiştir (Savaşçı, 2013: 29). Söz konusu düzenleme ile emniyet kemeri kullanımını zorunlu hale getirilerek, bireyin tercihi bırakılmamış ve herhangi bir kaza sonucunda kişinin kendisine gelebilecek zararı azaltmak hedeflemiştir. Kişilerin tercih özgürlüğünü sınırlayan emniyet kemeri düzenlemesinin, hukuki paternalizme örnek oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

1996'da bireylerin sağlığını zararlı maddelere karşı koruma maksadıyla 4207 sayılı "*Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun*" hayata geçirilmiştir. Söz konusu kanun kişilerin kendi iyiliklerini koruma amacı taşıdığı için devletin paternalistik müdahaleleri arasında önem arz etmektedir. 4207 sayılı Kanun ile devlet, kişilerin ve gelecek nesillerin sağlıklarını tütün ürünlerinin zararlarına karşı korumayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra kanun kapsamında tütün ve benzeri ürünlerin kullanımını teşvik edici nitelikte reklam ve kampanyalara karşı bir düzenleme getirilmesi hedeflenmiştir⁵. Devlet kişilerin iyiliğini ondan daha çok düşünerek çeşitli kanunlar ya da düzenlemelerle zararlı ürünlerin kullanımına veya zararlı ürün kullanılmasının teşvik edilmesine birtakım yasak ve sınırlandırmalar getirmektedir. Getirilen bu düzenlemelerin, tıpkı emniyet kemerinde olduğu gibi hukuki paternalizme örnek oluşturduğu ifade edilebilir.

Paternalizm anlayışı, devlete bireylerin iyilikleri için özgürlüklerini sınırlandırmaya yönelik işlevler yüklemekle beraber, toplumda bütün bireylerin özellikle de yardıma muhtaç bireylerin korunması ve refah düzeylerinin iyileştirilmesine yönelik işlevler de yüklemektedir. 1980 ve sonraki yıllarda yaşlıların ve çocukların korunması, yaşam seviyelerinin iyileştirilmesi, sosyal güvenlik, emniyet kemeri ve tütün ürünleri kullanımı gibi çeşitli alanlarda düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda 1980 sonrası dönemde devletin hukuki, otoriter, dini ve sosyal paternalist anlayış kapsamında müdahalelerde bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

C. 2000 Yılı ve Sonrası

2000 yılı sonrasında paternalist çerçevede uygulanan politikalara öncelikle 2003'te gerçekleştirilen "İlköğretimde Ücretsiz Kitap Dağıtım Projesi" örnek olarak gösterilebilir. Bu proje ile MEB tarafından ilköğretim düzeyindeki öğrencilere ders kitaplarının ücretsiz bir şekilde dağıtılması planlanmıştır. Proje 2003-2004 öğretim yılı itibarıyla uygulamaya başlanmış ve öğrencilerin ihtiyaç duyduğu eğitim kitapları ücretsiz bir şekilde dağıtılmıştır (Bayrakçı, 2005: 1). Aynı dönemde ayrıca zorunlu eğitim süresi de değiştirilmiştir. Devlet sosyal paternalist anlayış

⁴ Şehir içi yollarda ticari otomobil ve minibüsle yolcu taşımacılığı yapan araç sürücülerini hariç, otomobil ve otomobil gibi tescil işlemi gören arazi taşıtları ve minibüs gibi taşıtların sürücülerini.

⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4207.pdf>. 14.11.2017

çerçevesinde sekiz yıllık zorunlu eğitimin süresini 30 Mart 2012 tarihi itibarıyla 12 yıla çıkarmıştır. Toplumdaki eğitim seviyesinin yükseltilmesi amacıyla kişiler 4 yıllık ilköğretim, 4 yıllık ortaokul ve 4 yıllık lise şeklinde 12 yıllık zorunlu kademeli eğitime tabi tutulmuştur (Göksoy, 2013: 32).

Paternalist anlamda değerlendirilebilecek uygulama örneklerinden bir diğerini 2003 yılında yürürlüğe giren Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) oluşturmaktadır. Devlet BES ile kişilerin bireysel tasarruflarının artırılmasını ve emeklilik hayatlarında maaşın yanı sıra ek gelirin sağlanmasını hedeflemektedir. 2017 yılı itibarıyla kişilere zorunlu veya gönüllü katılım sunan BES uygulamasının, liberal paternalizme bir örnek oluşturduğu ifade edilebilir (Özdemir, 2022: 41).

Sigara kullanımı, tıpkı emniyet kemeri gibi kişileri önemli düzeyde etkileyen ve toplum sağlığı için ciddi neticeleri olan bir problemdir. Bu soruna bütün devletler öncelikle kendi içlerinde, daha sonrasında küresel düzeyde bir çözüm arayışı içerisinde olmuşlardır (Savaşçı, 2013: 35). Devlet hukuki ve refah paternalizm anlayışı kapsamında tütün kullanımını sınırlandırma ve kişileri tütün ve tütün ürünlerinin zararına karşı koruma amacı gütmüştür. Ülkemizde de bu anlamda dumsız hava sahası uygulaması benimsenmiştir. 1996'da yürürlüğe giren Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanun'unun içeriği 2008 yılında genişletilmiştir. Kanunun uygulanması açısından iki aşamalı bir süreç belirlenmiştir. Bu kapsamda 19 Mayıs 2008 tarihinde ikram sektörü dışındaki sektörlerde kapalı alanlarda sigara içme yasağı getirilmiştir. 19 Temmuz 2009 tarihinde ise sigara içme yasağı ikram sektörü dahil tüm sektörlerde uygulanır hale gelmiştir. Kamu hizmeti sunan binalarda koridor dahil tüm kapalı alanlarda sigara içme yasağı uygulanmıştır. Böylece 2009 Temmuz ayı ile birlikte Türkiye tam dumsız ülke niteliği kazanmıştır (Savaşçı, 2013: 41-42).

Halk sağlığı ve bilhassa genç nesiller açısından oldukça önemli yer tutan tütün ve tütün ürünlerine karşı devlet, refah ve hukuki paternalizm anlayışı çerçevesinde hareket ederek çeşitli politikalar geliştirmekte ve hayata geçirmektedir. Bu amaçla uygulanan en geniş kapsamlı mücadeleyi dumsız hava sahası oluşturmaktadır. Devlet reklam filmleri, kamu spotları, ücretsiz tıbbi destek uygulamaları, tütün ürünlerinin zararlarına karşı toplumun bilgilendirilmesi ve sigara bağımlılığın azaltılması gibi araçları kullanarak birtakım eylem planları gerçekleştirmektedir (Tengilimoğlu, Güzel ve Günaydın, 2013: 3). Ayrıca Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun kapsamında, alkol ve tütün ürünlerinin tüketiminin teşvik edilmesinin engellenmesi ve söz konusu ürünlerin görüntülerine sansür uygulanması düzenlenmiştir (Kökcü, 2016: 97).

Devletin genç neslin sağlıklı beslenmesini sağlayabilmek amacıyla yaptığı çeşitli müdahaleler de sosyal paternalizm kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bireylerin sağlıksız bir şekilde beslenmelerinin önüne geçmek ve şeker-asit seviyesi fazla olan fastfood nitelikteki ürünlerin tüketimini azaltmak amacıyla MEB 2016'da "*Okul Kantinlerinde Satılacak Gıdalar ve Eğitim Kurumlarındaki Gıda İşletmelerinin Hijyen Yönünden Denetlenmesi*" isminde bir genelge yayınlamıştır. Bu kapsamda, eğitim kurumlarında satışa sunulacak ürünlerin kriterleri, kantin, yemekhane ve büfe tarzı yerlerin sahip olması gereken gıda

güvenliği ve temizlik koşulları yeniden düzenlemiştir. Eğitim kurumlarında satışı uygun bulunmayan yiyecek ve içecekler kapsamında, cipsler, enerji içecekleri, kızartmalar ve tüm çikolata türleri gibi sağlık açısından zararlı ürünler yer almıştır⁶.

Kişilerin sigara, alkol ve uyuşturucu gibi zararlı ürünleri kullanma ya da yanlış beslenme alışkanlıkları çoğunlukla küçük yaşlarda başlamaktadır. Küçük yaşlarda edinilen bu alışkanlıklar zamanla bireyin hayat tarzı haline dönüşür (Kökcü, 2016: 98). Bu kapsamda devlet ahlaki paternalizm anlayışı kapsamında hareket ederek, çeşitli yasal düzenlemeler ile küçük yaşlarda alışkanlık haline gelen zararlı ürünlerin kullanımına ya da kullanılmasının teşvikine çeşitli sınırlamalar getirebilmektedir. Bunun yanı sıra alkol ve tütün ürünlerinin kullanımını özendirme, dumanlı hava sahası ve eğitim kurumlarında satılacak ürünlere ilişkin yapılan düzenlemelerin hukuki paternalizme de örnek teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.

Devletin paternalistik anlamda yürüttüğü politikalar, bireylerin seçimlerini kısıtlamanın yanı sıra toplumsal refahın artırılması amaçlarını da barındırır. Sosyal politikaların bir kurum tarafından ve daha etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Bu kapsamda sosyal nitelikli politika ve destekler artış eğilimi göstermeye başlamıştır (Batur, 2011: 73). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından topluma özellikle de yardıma muhtaç kimselere yönelik birçok sosyal politika gerçekleştirilmektedir. Bakanlık tarafından gerçekleştirilen düzenlemelere örnekler şu şekilde sıralanabilir⁷:

- Eşini kaybetmiş kadınlara sağlanan nakdi yardımlar (2012),
- Görme özürlü kişilerin eğitim ve rehabilitasyon sürecini evde bakım hizmetlerinden faydalanarak geçirmesi (2012),
- 12 yıllık zorunlu eğitim programı ve şartlı eğitim yardımları (2012),
- Yakacak yardımları (2003 yılından itibaren yürütülmekte),
- Çocuk işçiliğinin önlenmesi (2012),
- Sosyal yardım-istihdam ilişkisinin etkinleştirilmesi (2014).

2000 yılı ve sonrasında gerçekleştirilen paternalistik politikalara bir diğer örneği belirli alanlarda kredi kartı kullanımına getirilen taksit sınırlandırması oluşturmaktadır. Günümüz itibarıyla kredi kartı kullanımı hayatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Kredi kartı kullanımının faydalı tarafları olduğu gibi zararlı tarafları da olabilmektedir. Bu açıdan devletin kişilerin iyiliğini düşünmek adına yanlış tüketim kararlarını kısıtlamak ya da onları kredi kartının menfi sonuçlarından korumak amacıyla kredi kartı ile taksitle alışverişlere kısıtlama getirmesi paternalist politikalara örnek teşkil edebilmektedir.

31 Aralık 2013'te Banka Kartları ve Kredi Kartları Hakkında Yönetmelikte bir değişikliğe gidilmiş ve "kredi kartlarıyla yapılan mal ve hizmet alımları ve nakit çekimlerinde taksitlendirme süresi dokuz ayı geçemez" ibaresi eklenmiştir.

⁶http://mevzuat.meb.gov.tr/html/kantingidahijyen/kantingidahijyen_0.html.18.11.2017

⁷ <http://www.aile.gov.tr/mevzuat/mevzuat> 18.11.2017

Bununla birlikte kredi kartıyla telekomünikasyon ve kuyumla ilgili harcamalar ile gıda, yemek ve akaryakıt alımlarında taksit uygulanmayacağı hükmü eklenmiştir. Ancak 2014 yılında kuyumla ilgili taksit yasağı kaldırılarak taksit süresi dört ayı geçmeyecek şekilde değiştirilmiş ve taksit sınırlandırılmasına “hediye kart, hediye çeki vb. şekilde herhangi bir somut bir mal veya hizmet içermeyen ürünler eklenmiştir. Bununla birlikte 25 Kasım 2015 tarihinde bir değişiklik yapılmış ve “eşya, mobilya ile eğitim ve öğrenim ücretine ilişkin harcamalarda taksit süresi on iki ay uygulanır” hükmü eklenerek taksit bakımından mal ve hizmet konusu genişletilmiştir (Kökcü, 2016: 55). Devletin kredi kartı kullanımına ilişkin getirdiği sınırlandırmaların ana amacı toplam talebin azaltılmasıdır. Ancak kredi kartı sınırlandırmasını paternalist anlayış çerçevesinde incelemek de mümkündür. Devlet, çeşitli alanlarda kredi kartı kullanımına ilişkin sınırlandırma getirerek kişilerin borçlanma kararlarına bir müdahalede bulunmaktadır. Her ne kadar bu müdahalenin ana amacı ekonomik olsa dahi, devlet kişilerin kredi kartı kullanarak, diğer bir ifadeyle “olmayan parayı” kullanarak, yapacakları harcamalarının sınırlandırılmasını amaçlamaktadır. Böylelikle kişilerin gelecekte finansal anlamda uğrayabilecekleri olası zararı azaltılması ve faydalarının artırılması dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda kişilerin borçlanma kararlarına bir sınırlandırma getirilmesi hukuki paternalizm olarak değerlendirilebilirken, kişilerin ekonomik refahının korunma amacı sosyal paternalizm olarak değerlendirilebilir.

Sağlık Bakanlığı nezdinde yürütülen obezite karşıtı programlar da kamusal anlamda medikal paternalist politika olarak değerlendirilebilir. Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı (2013-2017) ile kişilerin sağlıkları için az tüketmesi gereken ürünlerde vergi miktarlarının artırılması ve sağlıklı gıdaların tüketiminin ise fiyatlara uygulanacak düzenlemeler ile teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda “tuz, şeker ve yağ içeriği yüksek gıdalara yönelik vergilerde artış ve temel gıdalara yönelik vergi indirimi” yapılması ve 2017 yılına kadar Maliye Bakanlığı ile Gıda ve Tarım Hayvancılık Bakanlığı’nın mevzuat çalışmalarının tamamlanması öngörülmüştür (Ayyıldız ve Demirli, 2015: 60).

Tüm toplumu etkileyen savaş, afet ve salgın gibi olağanüstü dönemlerde devlet tarafından yürütülen politikalar da paternalizm anlayışında yer bulmaktadır. Bu açıdan 2019 yılı itibarıyla başlayan pandemi, bütün ülkeleri ekonomik ve sosyal anlamda ciddi seviyelerde etkilemiş ve toplumun salgına karşı korunması için önlem alma gerekliliğini doğurmuştur. Bu kapsamda Türkiye’de 11 Mart 2020’de ilk korona virüs vakasının tespit edilmesiyle toplum sağlığını koruyucu tedbirlerin ivedi bir şekilde alınma süreci başlamış ve özellikle medikal paternalizm uygulamaları bu süreçte ağırlık kazanmıştır. Salgının toplum üzerinde meydana getireceği olumsuz etkileri olabildiğince en aza indirebilmek için 4 esas politika dikkate alınmıştır (Turan ve Çelikyay, 2020: 12)

- Fiziksel mesafenin korunması,
- Sağlık sisteminin devam edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması,
- Temel ihtiyaç maddelerine yönelik üretim ve tedarik aşamalarının devamlılığı,

- Kamu düzeninin devam etmesi.

Salgının seyrinin ciddi boyutlara ulaşması, hükümetlerin ciddi önlem ve yaptırımlara başvurmalarını zorunlu hale getirmiştir. Devletlerin bu süreçte uygulayacağı politikalar, salgın sürecinin başarılı şekilde yürütülmesi ve toplumsal sağlığın korunabilmesinde önemli bir faktörü oluşturmaktadır. Ülkelerin hastalığın yayılmasını önlemek için getirdiği çeşitli seyahat kısıtlamaları, ekonomik ve sosyal aktivitelerin azaltılması gibi önlemlerin altında toplumsal endişenin minimize edilmesi, kamu sağlığının ve düzeninin sağlanması amaçları yatmaktadır. Tüm bu amaçlar ise devletin medikal ve sosyal paternalizm anlamında hareket etmesine örnek teşkil etmektedir (Ahmadi, 2020: 68).

Tüm dünya ülkelerini kısa sürede etkisi altına alan korona virüs salgını devletlerin mali, ekonomik ve sosyal açıdan çeşitli tedbirler alma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Toplumsal sağlığı korumak, salgının yayılmasını engellemek ve salgından zarar gören kesim ve sektörleri korumak bu anlamda devletin en önemli rolü haline gelmiştir (Turan ve Çelikyay, 2020: 13). Ülkemizde salgının toplum ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri minimize edebilmek için 18 Mart 2020 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından “Ekonomik İstikrar Kalkanı” isimli paket kamuoyu ile paylaşılmıştır. Bu kapsamda 100 Milyar TL bütçe ayrılmış ve 21 maddelik tedbir paketi devreye sokulmuştur. Paket içeriğinde birçok önlem yer almaktadır. Ancak çalışmanın amacı dışına çıkılmaması adına paternalizme örnek oluşturabilecek tedbirler kısaca aşağıda sıralanmıştır. Söz konusu tedbirler incelendiğinde, sosyal paternalizm uygulamalarının ağır bastığını ifade etmek mümkündür⁸:

- Asgari ücret desteği devam etmiştir.
- Kamuda ve özel sektörde esnek ve uzaktan olacak şekilde alternatif çalışma modelleri üzerine yoğunlaşmıştır.
- Kısa çalışma ödeneği hayata geçirilmiş ve ödenekten faydalanma süreçleri kolaylaştırılmıştır.
- En düşük emekli maaşı 1.500 liraya yükseltilmiştir.
- Emekli bayram ikramiyeleri erken ödenmiştir.
- Aile ve Çalışma Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın belirlediği kriterlere göre ihtiyaç sahibi ailelere yapılacak nakdi yardımlar için ilave 2 milyar liralık kaynak ayrılmıştır.
- Tek başına yaşayan 80 yaş üstü yaşlılar için sosyal hizmet ve evde sağlık hizmetlerinden oluşan periyodik takip programı devreye alınmıştır.

Kişilerin virüse karşı korunmasında önemli bir yer tutan maske, salgının başlangıç sürecinde temin edilmesi zor ve pahalı bir konuma gelmiştir. Bu kapsamda devlet, toplumu salgına karşı koruyabilmek ve piyasada oluşan fırsatçılığı engelleyebilmek için risk grubundaki kişilere herhangi bir ücret olmadan kolonya ve koruyucu maske sağlamıştır⁹. Devletin kişilerin ekonomik anlamda

⁸<http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi>. 04.12.2021

⁹<https://www.sanayi.gov.tr/covid-19/etil-alkol-maske-kolonya#65+vatandaslara-ucretsiz-kolonya-ve-maske-dagitimi> 04.12.2021

refahını düşünerek hareket etmesi sosyal paternalizme örnek oluştururken, koruyucu maske sağlaması medikal paternalizme örnek oluşturmaktadır.

Salgın eğitim alanı üzerinde de önemli etkiler meydana getirmiştir. Eğitim üzerinde meydana gelen olumsuz etkiyi minimize edebilmek için sosyal paternalizm anlamında çeşitli önlemler alınmıştır. Bütün eğitim kademelerinde uzaktan eğitime geçilmiş ve öğrencilerin eğitimlerini aksatmamaları için Eğitim Bilişim Ağı (EBA) sistemi hayata geçirilmiştir. Uzaktan eğitimler TRT EBA kanalı ile öğrencilerin erişimine sunulmuş, ilkokul, ortaokul ve liseler için ayrı ayrı televizyon kanallarında dersler akşam saatlerine kadar sürmüştür. Ayrıca lise ve üniversite sınavına girecek son sınıf öğrencileri için ise EBA Akademik Destek modülü geliştirilmiştir¹⁰.

Korona virüs ile mücadelede sağlık sektörü önemli rol oynamıştır. Bu nedenle virüsün yayılmasının önüne geçebilmek, sağlık sektörünü geliştirmek ve bu sektörde çalışan kişiler üzerindeki yükü hafifletebilmek amacıyla sosyal paternalizm anlayışı çerçevesinde birtakım önlemler hayata geçirilmiştir. Bunlar kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir (Koç ve Yardımcıoğlu, 2020: 144);

- Tüm vatandaşlar için e-devlet üzerinde talepte bulunan kişilere ayrı ayrı gönderilen QR kodu kullanılarak eczanelerden alınabilen kişi başına 5 ücretsiz maske uygulaması devreye girmiştir.
- Virüs salgınına karşı toplumu koruyabilmek adına “Hayat Eve Sığar” adlı izleme uygulaması hayata geçirilmiştir.
- Halk sağlığı hizmetleri için 32.000 sağlık profesyonellerinin işe alınması kararı alınmıştır.
- Kamu kurumlarının konuk evlerinde ücretsiz konaklama ve sağlık profesyonelleri için ücretsiz ulaşım imkanları hayata geçirilmiştir.
- Virüs testi ve tedavi masrafları SGK tarafından karşılanmıştır.

Korona virüs salgını iş gücü piyasasını ve istihdam sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Salgının seyrini hafifletebilmek için evden çalışma modeli benimsenmiştir. Bu durum ise özel sektörde kişilerin işten çıkarılmalarına veya ücretsiz izine ayrılmasına yol açmaya başlamıştır. Devlet, kişilerin söz konusu olumsuzluklardan mümkün olduğunca az etkilenmeleri için iş fesih yasağı, nakdi ücret destekleri ve kısa çalışma ödenekleri gibi çeşitli önlemleri hayata geçirmiştir. Bu kapsamda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından salgının başlaması ile birlikte 9 ay gibi bir süre içerisinde yaklaşık 45,5 Milyar TL vatandaşlara destek ve yardımlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra yaklaşık 6,4 milyon haneye 1000'er lira destek ödemesi gerçekleştirilmiştir. Salgının seyrinin hafiflemesi ile birlikte normal çalışma düzenine geçen çalışanlara “Normalleşme Desteği” sağlanmıştır¹¹.

Salgın ile mücadelede, koronavirüse karşı geliştirilen aşılarda temini ve virüse karşı korunmada öncelikli grupların aşılanması için gerekli tedbirler hayata

¹⁰<https://www.meb.gov.tr/turkiye-koronavirus-salgininda-ulusal-capta-uzaktan-egitim-veren-2-ulkeden-biri/haber/20618/tr> . 04.12.2021

¹¹<https://www.csgeb.gov.tr/haberler/bakan-selcuk-sosyal-koruma-kalkani-kapsaminda-yaptigimiz-yardimlarin-tutari-45-5-milyar-liraya-yaklasti/> 4.12.2021

geçirilmiştir. Bu kapsamda Sağlık Bakanlığı ön plana çıkmış ve toplumda aşı bilincinin yerleşmesine yönelik olarak kamuoyunu düzenli olarak bilgilendirmiştir. Ayrıca salgının başlangıcından itibaren vaka sayılarının yanı sıra aşılama sayıları da kolay anlaşılabilir grafik ve şekillerle toplumla paylaşılmıştır. Kişilerde aşı bilincinin yerleşmesini sağlamak ve aşılama sayısını artırmak gayesiyle ünlü kişiler ile çeşitli reklam filmleri çekilmiştir.

Salgının toplumda yayılmasını önlemek için uygulanan tüm bu politika ve tedbirler, medikal ve sosyal paternalist politikalar içerisinde yer almaktadır. Çünkü kişilerin salgına karşı korunması, bireysel faydanın yanı sıra kamusal anlamda da bir fayda ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle korona virüse karşı mücadelede; ekonomik ve sosyal amaçlı tedbirler, salgına karşı koruyucu ücretsiz ekipman dağıtımları, uzaktan eğitim sürecinde mevcut durumu yeterli olmayanlara dağıtılan tabletler, virüsten korunmaya karşı kişilerin bilinçlenmesi için yapılan afiş ve reklamlar, korona virüs belirtilerine ilişkin yapılan bilinçlendirmeler, hastalığa karşı riskli durumda olan öncelikli gruplara özgü tedbirler, virüs kapmış kişilerin çevresine bulaştırmaması adına alınan izolasyon önlemleri, Hayat Eve Sığar mobil uygulamalarının geliştirilmesi, aşı tedariki için yürütülen çalışmalar, toplumda aşı bilincinin yerleşmesi ve aşılama sayısının yükseltilmesi için çekilen reklam filmleri gibi alınan tüm önlemler medikal ve sosyal paternalist anlamda kamusal politikalara birer örnek teşkil etmektedir.

Türkiye’de 2000 yılı ve sonraki dönemde paternalist çerçevede değerlendirilebilecek diğer bir önemli düzenleme, genetik nitelikte bir hastalık olan SMA hastalığının önüne geçilmesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. 27 Aralık 2021 tarihi itibarıyla bu hastalığa karşı tedbir alabilmek için evlenmeden önce bireylere SMA taramalarının yapılması mecburi kılınmıştır. Bu kapsamda genetik özelliklere bağlı olarak çocukları SMA olma riski taşıyan evlenecek çiftlerin, eğer isterlerse tüp bebek tedavi masrafları devlet tarafından karşılanabilmektedir. Ayrıca, yeni doğan çocuklara yapılan genetik taramalara SMA hastalık taraması da eklenerek hastalığa karşı erken tedavinin başlanması öngörülmüştür¹². Devletin kişileri gelecekte olası hastalıklara karşı koruma maksadıyla söz konusu sağlık taramasını zorunlu kılmasını hukuki ve sosyal paternalizm olarak değerlendirmek mümkündür.

SONUÇ

Paternalizm, kişinin iyiliğini artırmak adına devletin kısıtlayıcı tedbirler almasını ifade eder. Ancak paternalist anlayışta devlet, yalnızca kişilerin tercihlerini ya da özgürlüklerini sınırlayıcı tedbirler almaz, aynı zamanda kişinin refah seviyesini yükseltme amacı da güder. Kişinin refahını artırıcı tedbirler paternalizm türleri içerisinde yer alan refah paternalizmi kapsamında değerlendirilebilir. Refah paternalizmi, sosyal devlet anlayışı kapsamında kişilerin ekonomik ve sosyal refahını koruma ve iyileştirme politikalarını kapsar. Bu çerçevede çalışmada incelenen dönemlerde uygulanan sosyal politikalar refah

¹²<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/saglik-bakani-koca-evlilik-onesinde-sma-taramasi-zorunlu-hale-getirilecek/2437018> .4.12.2021

paternalizmine örnek olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra devletin toplum sağlığını korumaya yönelik uyguladığı politikalar medikal paternalizm; dini inançlara yönelik getirilen sınırlamalar dini paternalizm ve toplumda ahlaki düzeni koruma amacıyla gerçekleştirdiği düzenlemeler ahlaki paternalizm anlayışı kapsamında değerlendirilmiştir.

Paternalist anlayışta kişinin öz faydası önemlidir. Bununla birlikte kişinin tercih ve kararları, kendine zarar vermesi halinde sınırlandırılabilir. Bu açıdan paternalist düşüncede kişilerin zararlı mal ve hizmetlere karşı korunmasında, bireysel ve toplumsal refahın sağlanmasında devlet birtakım görevler üstlenmektedir. Paternalizm anlayışında devlet, bir baba görevi görerek beşerî sermayeyi koruyup gözetin ve kişinin refah seviyesini dikkate alan politikalar ve düzenlemeler gerçekleştirmelidir. Devletin kişilerin faydalarını ve refah düzeylerini artırmak amacıyla gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler ve politikalar, hukuki ve otoriter paternalizm anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Kamusal politikalar, çalışma kapsamında üç ayrı döneme ayrılmış ve paternalist anlayış çerçevesinde incelenmiştir. 1960-1980 yılları arasında sosyal paternalizm örneklerinin ağırlık kazandığını ve endüstriyel ve hukuki paternalizme örnek olabilecek politikaların uygulandığını ifade etmek mümkündür. 1980 ve 2000 dönemi ele alındığında, kamusal politikalarda hukuki ve otoriter paternalizm anlayışının ön planda olduğu görülebilir. Aynı dönemde sosyal ve dini paternalizme örnek teşkil edebilecek düzenlemelere de yer verildiği görülmüştür. Çalışmada son olarak, 2000 ve sonrası dönemde uygulanan kamusal politikalar ele alınmıştır. Söz konusu dönemde sosyal paternalizm ve yaşanan pandemiye bağlı olarak medikal paternalizm politikalarının ağırlık kazandığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca liberal ve hukuki paternalist anlayış çerçevesinde değerlendirilebilecek kamusal politikalar da hayata geçirilmiştir.

Paternalist anlayış çerçevesinde devletin kişilerin özgürlük ve tercih alanlarına müdahale edebileceği ya da sınırlandırmalar getirebileceği ön kabulünden hareketle, ele alınan dönemde olduğu gibi, bundan sonra da devletin çeşitli paternalist uygulamalara başvurusu beklenebilir. Kişi özgürlüklerine müdahale olarak da nitelendirilebilen paternalist uygulamalar, öteden beri tartışma konusu olsa da toplumsal yaşamın düzenlenmesi ve korunması bakımından, pozitif sonuçları göz önünde tutulduğunda tercih edilmeye devam edecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmadi, R. (2020). Koronavirüs Pandemisinin Toplumsal Etkileri. *Bilim Armonisi*, Cilt 3, Sayı 2, 65-72

- Aktan, C.C. (1999). *Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aktan, C.C. (2011). Eski Devlet Anlayışına Karşı Yeni Devlet Anlayışı. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 189-206.
- Aktan, C.C. ve Yay, S. (2021). Paternalizm ve Paternal Devlet. İçinde C.C. Aktan ve S. Yay (Eds.), *Paternal Devlet Kamusal İyiliksever ve Eleştirisi*. İzmir: SOBIAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, 6-21.
- Archard, D. (1990). Paternalism Defined. *Oxford University Press on Behalf of The Analysis Commitee*, Vol. 50, Iss. 1, 36-42.
- Ayyıldız, Y. ve Demirli, Y. (2015). Obezite Vergisine İlişkin Halkın Düşünceleri: Türkiye’de Bir Alan Araştırması. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 59-78.
- Batur, B. (2011). Sosyal Devlet Bağlamında Sosyal Politika ve Projelerin Sosyolojik Bir İncelemesi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bayrakçı, M. (2005). Ders Kitapları Konusu ve İlköğretimde Ücretsiz Ders Kitabı Dağıtım Projesi. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 165. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimler/dergiler/milli_egitim_dergisi/165/bayrakci.htm adresinden 18.11.2017 tarihinde alınmıştır.
- Buyrukoğlu, S. ve Bozdoğan, D., ve Köktaş, M. (2016). Paternalist Devlet Anlayışının Bir Gereği Olarak Günah Vergileri: Türkiye Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 3, 15-31.
- Clarke, S. (2002). A Definition of Paternalism. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 5, Iss. 1, 81-91.
- Çiçekli, A. (2019). Türkiye ve Avrupa Ülkelerindeki Başörtüsü Sorunsalı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 44, 273-292.
- Dülger, M. (2014). John Stuart Mill’de Bireysel ve Toplumsal Fayda. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Dworkin, G. (1971). Morality and The Law. In R.A.Wasserstrom (Ed.), *Paternalism*. USA: Wadsworth Publishing Company, 107-126.
- Dworkin, G. (1972). Paternalism. *The Monist, Philosophy and Public Policy*, Vol 56, Iss. 1, 64-84.
- Dworkin, Gerald, "Paternalism", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/paternalism/>
- Göksoy, S. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Zorunlu Eğitim Uygulamaları. *Asya Öğretim Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 30-41.
- Güvercin, H. (2004). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliği Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 57, Sayı 2, 89-95.
- Hospers, J. (1980). Libertarianism and Legal Paternalism. *The Journal of Libertarian Studies*, Vol. 4, Iss. 3, 255-265.
- Kantar, G. (2019). Kamu Politikalarına “Sosyal” Bakış Farklı Disiplinler Ortak Anlayış. İçinde G.Y. Şeren Kurular (Ed.), *Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Kamu Politikaları*. Ankara: Gazi Kitabevi, 1-19.
- Koç, İ. ve Yardımcıoğlu, F. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması. *SEYAD*, Cilt 8, Sayı 2, 123-152.
- Kökücü, H. (2016). Paternalizm Kavramı ve Örnek Uygulamalar. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kronman, A.T. (1983). Paternalism and The Law of Contacts. *Yale Law School Faculty Scholarship Series*, Vol. 92, Iss. 5, 763-798.
- Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 28, 179-200.
- Myers, J.E., Sweeney, T.J. ve Witmer, J.M. (2000). The Wheel of Wellness Counseling for Wellness: A Holistic Model for Treatment Planning. *Journal of Counseling and Development*, Iss.78, 251-266
- Owen, F.K. ve Demirbaş Çelik, N. (2018). Yaşam Boyu Sağlıklı Yaşam ve İyilik Hali. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, Cilt 10, Sayı 4, 440-453.

- Öner, E. (2001). Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare. Yayın No 359, Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Özaydın, M.M. ve Çevik, Ö.C. (2017). Türk Sosyal Politikasında Refah Kurumlarının Yapılanma Çabaları. *Emek ve Toplum*, Cilt 6, Sayı 16, 597-615.
- Özbek, N. (2006). Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar. İstanbul: Altın Matbaa.
- Özdemir, Ş. (2022). Liberter Paternalizm (Özgürlükçü Babacılık) ve Devlet Politikaları. *Toplumsal Politika Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 38-51.
- Savaşçı, Y. (2013). Paternalizm Gerçekten Paternalist mi?. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Soss, J., Fording, R.C. and Schram, S.F. (2009). Governing the Poor: The Rise of the Neoliberal Paternalist State. Annual Meeting of the American Political Science Association, Canada. http://stage.centerforthehumanities.org/sites/default/files/media/Governing%20the%20Poor_SossFordingSchram_2009.pdf. Adresinden 3.11.2017 tarihinde alınmıştır.
- Sezer Şanlı, A. ve Coşğun, B. (2020). Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri; 90'lı Yıllar Türkiye'sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi., *Mukaddime*, Cilt 11, Sayı 2, 382-409.
- Şişman, Y. (2017). Türkiye'de Sosyal Politikaların Dünü, Bugünü: Hayırseverliğin Kurumsallaşması mı? Gelişim mi?. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 1-22. <https://doi.org/10.17541/optimum.281038>.
- Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, Sayı 160, 154-176.
- Tengilimoğlu, D., Güzel, A. ve Günaydın, E. (2013). Sosyal Pazarlama Kapsamında Dumansız Hava Sahası: Örnek Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 1-26.
- Thaler, R.H. and Susstein, C.R. (2003). Libertarian Paternalism. *The American Economic Review*, Vol. 93, Iss. 2, 175-179.
- Töremen, F. (2011). Kesintiye Uğrayan Eğitim Sürecimiz Üzerine. *Eğitime Bakış Eğitim Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 21, 19-24.
- Turan, A. ve Çelikyay, H.H. (2020). Türkiye'de COVID-19 ile Mücadele: Politika ve Aktörler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1-25. <https://doi.org/10.33712/mana.733482>.
- Voigt, K. (2015). New Perspectives on Paternalism and Health Care. In T. Schramme (Ed.), *Paternalism and Equality*. London: Springer, 87-101.
- Ware, S.J. (2020). Paternalism or Gender-Neutrality?. *Connecticut Law Review*, Vol. 52, Iss. 2, 537-604.
- Yay, E. (2014). Tarihsel Süreçte Türkiye'de Sosyal Devlet Tarihçesi. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 9, 147-161.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.saglik.gov.tr/TR,10358/kanunlar.html>. Erişim Tarihi: 14.11.2017
- <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/25.html>. Erişim Tarihi: 14.11.2017
- <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.2709&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>. Erişim Tarihi: 15.11.2017
- <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/87.html>. Erişim Tarihi: 14.11.2017
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2841.pdf>. Erişim Tarihi: 14.11.2017
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4207.pdf>. Erişim Tarihi: 14.11.2017
- http://mevzuat.meb.gov.tr/html/kantingidahijyen/kantingidahijyen_0.html. Erişim Tarihi: 18.11.2017
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4760.pdf>. Erişim Tarihi: 18.11.2017
- <http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi>. Erişim Tarihi: 4.12.2021
- <https://www.sanayi.gov.tr/covid-19/etil-alkol-maske-kolonya#65+vatandaslara-ucretsiz-kolonya-ve-maske-dagitimi>. Erişim Tarihi: 04.12.2021

<https://www.meb.gov.tr/turkiye-koronavirus-salgininda-ulusal-capta-uzaktan-egitim-veren-2-ulkeden-biri/haber/20618/tr>. Erişim Tarihi: 04.12.2021
<https://www.csgeb.gov.tr/haberler/bakan-selcuk-sosyal-koruma-kalkani-kapsaminda-yaptigimiz-yardimlarin-tutari-45-5-milyar-liraya-yaklasti/> 4.12.2021
<https://www.aa.com.tr/tr/saglik/saglik-bakani-koca-evlilik-oncesinde-sma-taramasi-zorunlu-hale-getirilecek/2437018>. Erişim Tarihi: 4.12.2021
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14646&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>. Erişim Tarihi: 08.04.2022

SUMMARY

The understanding of paternalism covers the interventions made to prevent the harm caused to oneself or the outside. According to this understanding, various laws, policies, and interventions can be implemented to improve the person's welfare, increase it, or limit the harm it causes to others. The state's implementation of regulations for its citizens' benefit is reflected in the understanding of paternalism. A state understanding that protects society with paternal affection or a state that considers the welfare of the people more than the people is defined as a paternalist state. The study's primary purpose is to examine the understanding of paternalism and the public policies carried out in Türkiye within the framework of paternalism.

This framework discusses the understanding of paternalism, types of paternalism, and the understanding of the father state. Then, public policies made in Türkiye from the 1960s to the present were evaluated with the understanding of paternalism.

The concept of paternalism has emerged from the Latin word "pater," meaning father. In the literature, Dworkin has extensively discussed and studied the concept of paternalism. Dworkin defined *paternalism* as an intervention based on one's well-being and happiness. Understanding the father-state includes increasing the living standards of all members of society and helping solve their problems.

The second part of the study examines Türkiye's regulations within the paternalism framework. In this context, public regulations were discussed in the 1960s and 1980s. The 1960s and 1980s were the years when paternalistic regulations were limited. A new constitution was adopted in 1960, and various arrangements were made for social policies within the scope of this constitution. These regulations include Social Security Law, 65 years pension, and compulsory education. In this period, arrangements were made mainly for social assistance and security; paternalist social practices were emphasized in this context.

When the 1980s were examined, social and paternalist regulations were limited. In this period, there were changes in the understanding of the state, and the perspective of the social state remained relatively in the background. Between 1980 and 2000, a social assistance and solidarity incentive fund was established, a green card was implemented, and various regulations were made to use seat belts and tobacco products. All these regulations are based on the paternalistic understanding.

After the 2000s, it has been seen that the state has implemented social and paternalistic regulations in many areas. Distributing free educational materials in education and increasing the compulsory education period are examples of a

paternalistic nature. In addition, essential policies have been implemented in order to encourage the young generation to eat healthily, to ensure the effective execution of social policies, and to protect people against harmful goods and services. Many paternalist practices have been implemented to protect people and society against the adverse effects of the coronavirus epidemic. In this context, it is possible to state that the paternalistic public policies of the state in Türkiye were limited between 1960 and 2000, and policies aimed at increasing the welfare of the individual and society gained momentum in the 2000s.

Personality in Teams: A Bibliometric Analysis

Mustafa Doruk MUTLU*

ABSTRACT

In today's competitive and fast-changing business world, teamwork can play a critical role in achieving agility and innovation. However, the right team configuration is required to achieve these results. In particular, the personalities of team members should be considered when designing the team. This study examines scientific research on "personality in teams" in the field of business and management through bibliometric analysis. In this context, data and visualizations were obtained from the Web of Science (WoS) database for 204 studies, such as collaboration networks, citation impact, focus topics, etc., which allow to see the general landscape and development trend of the research area. The analyses were not subject to historical restrictions, and all scientific research-oriented studies that addressed the dimension of personality in teams between 1982 and 2025 within the WoS database were analyzed. The results of the analysis showed that the United States of America is a pioneer in this field in terms of quality and quantity, and that institutions in China and the Netherlands have shown serious interest in this topic. The results also showed that there have been significant shifts in research focus and topics over time - from early explorations of team learning, psychological safety, and task automation to research emphasizing the role of personality in supporting creativity, innovation, and overall team performance, to the role of individual personality traits on team dynamics. The results of the study highlighted the growing importance of personality in teams in business and management research and provided suggestions for future research directions.

Key Words: Personality, Teams, Bibliometric Analysis

JEL Classification: D23

Takımlarda Kişilik: Bibliyometrik Analiz

ÖZ

Günümüzün rekabetçi ve hızlı değişen iş dünyasında, ekip çalışması çevik ve yenilikçi bir doğaya sahip olmak için kritik rol oynayabilmektedir. Ancak bu sonuçlara ulaşabilmek uygun takım konfigürasyonunun sağlanmasını gerektirir. Bu noktada özellikle takım üyelerinin kişiliklerinin takım dizayn edilirken dikkate alınması gerekir. Bu çalışma da bibliyometrik analiz yöntemiyle iş ve yönetim alanındaki "takımlarda kişilik" alanında yapılan bilimsel araştırmaları incelemektedir. Bu kapsamda Web of Science (WoS) veri tabanından bulunan 204 çalışmaya yönelik iş birliği ağları, atıf etkisi, odak konular gibi Araştırma alanının genel manzarasını ve gelişme trendini görmeyi sağlayan veriler ve görseller elde edilmiştir. Analizler tarihsel kısıtlamaya tabi tutulmamış ve WoS veri tabanı kapsamında 1982 – 2025 yılları arasındaki takımlarda kişilik boyutunu ele alan tüm bilimsel araştırma odaklı çalışmalar incelenmiştir. Analiz sonuçları, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu alanda nitelik ve nicelik açısından öncü olduğunu ve Çin ve Hollanda'da kurumlarının bu konuya ciddi eğilim gösterdiği bulgulanmıştır. Ayrıca bulgular, zaman içerisinde araştırmaların odaklandığı konu ve temalarda önemli değişimler olduğunu göstermiştir- takım öğrenimi, psikolojik güvenlik ve görev otomasyonunun erken keşiflerinden yaratıcılığı, yeniliği ve genel takım performansını desteklemede kişiliğin rolünü vurgulayan araştırmalara ve ardından bireysel kişilik özelliklerinin takım dinamikleri

* Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Doruk Mutlu, Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, doruk.mutlu@yobu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9017-8173

(Makale Gönderim Tarihi: 19.02.2025 / Yayına Kabul Tarihi: 18.07.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1643130

Makale Türü: Araştırma Makalesi

üzerindeki rolüne. Çalışmanın bulguları, iş ve yönetim araştırmalarında takımlardaki kişiliğin artan önemini vurgulamakta ve gelecekteki araştırma yönleri için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, Takımlar, Bibliyometrik Analiz

JEL Sınıflandırması: D23

INTRODUCTION

Today, due to globalization, technological developments and their impact on industries, many sectors and work areas have gained a more dynamic and competitive outlook. From this point of view, it has become a necessity to keep up with the changes with an agile structure and to carry out innovative activities to have a sustainable nature. It has been found that organizing teams offers advantages to companies in these areas, and it has been recommended that organizations should benefit from the synergies arising from group work beyond individual talents (West, 2000). In other words, the main reason for using teams is that the optimal combination of members' skills, knowledge, experience, and even personalities is believed to contribute more to organizational success than individual efforts. In fact, it is possible to mention that teams are used more in today's organizations compared to the past periods (Driskell et al, 2006). In particular, online technologies developed after the millennium allowed organizations to use virtual teams that are geographically distant from each other (Costa et al., 2024). Later, with the spread of digital transformation and the impact of challenging social conditions such as pandemics, organizations began to benefit more from hybrid teams with mixed structures and dynamics rather than traditional or virtual teams (Handke et al., 2024). In addition, artificial intelligence (AI) technologies or robots, which are on the agenda today, have started to be integrated into teams (Georganta and Ulfert, 2024).

These small units used in organizations have been found to have benefits such as providing flexibility and agility to the organization, solving complex problems and playing a critical role in innovation processes (Hackman 1987; Curral et al, 2001). Teams have also been found to be useful in meeting social needs within the organization. In this regard, they have been found to increase the socialization of organizational members and positively affect their satisfaction (Allen and Hecht, 2004). Given these multifaceted benefits, scholars have focused on understanding what makes teams effective and how their internal dynamics can be optimized.

One of the most widely used frameworks for explaining team effectiveness is the IPO (Input-Process-Output) model, which has been extensively adopted and refined by researchers. In this model, inputs refer to the factors that influence teams to achieve effective results. These inputs can be individual (knowledge, skills, personality), team (i.e. task type, team composition), organizational or contextual (structure, resources, industry) (Costa, 2024). The main role of process factors in the model refers to the activities and interactions at the team level that transform these inputs into the desired outputs. In this regard, it refers to mediating factors such as team communication, team cohesion, participative safety. The last part of the model consists of output, which are the results that the team intends to achieve (i.e. performance, innovation, satisfaction).

Among the various input factors, team composition has been shown to exert a significant impact on team performance (Kozlowski & Bell, 2003). Team composition refers to the collective attributes of team members, encompassing demographic (e.g. age, gender), cognitive (e.g., skills and expertise) and psychological (e.g., personality) characteristics. Research highlights that among these attributes, personality plays a critical role in reaching positive outcomes. This is primarily because personality factors reflect the character, thoughts, feelings, and even behaviors of team members. This is because personality factors are not only task-oriented in terms of team dynamics, but also a variable that influences the social and psychological dynamics of the team (Lepine et al., 2011). For instance, a team composed of members with high levels of conscientiousness and agreeableness may foster a collaborative and performative climate, whereas high levels of neuroticism and low extraversion may contribute to dysfunctional team dynamics.

Despite the growing recognition that personality configuration is an important determinant of team success, research in this area has mostly focused on either single traits (conscientiousness) or isolated contexts (virtual teams). In this sense, there has not yet been a comprehensive mapping of the landscape of research on personality in teams. There has been a considerable amount of research on the personality traits of work teams. However, a systematic bibliometric study that examines the role of personality in teams in terms of the evolution of these studies over time with regard to institutions, authors, and conceptual themes is lacking. It is important to understand how the field has changed and evolved over time, to identify the dominant theoretical currents, and to infer which parts of the field have conceptual gaps in order to understand the evolutionary dynamics of the field. In addition, such a study will also be able to make inferences about the development trend and future course of the field. In this sense, the present study used bibliometric analysis to systematically map the intellectual structure and research trends on personality dynamics in teams.

In light of new technological and social dynamics, the nature of work teams has become colorful and dynamic in terms of diversity. Moreover, in a business context where hybrid and trans-disciplinary teams are increasingly used for innovation and supported by AI tools, the study of the evolution of the impact of the personality composition of team members emerges as an important and noteworthy effort. To this end, the present study not only explores key theoretical themes and trends in the field of team personality but also offers deep-level practical implications for the formation of effective work teams. In line with these objectives, the following research questions are addressed:

- What are the predominant trends in research related to personality in teams over time?
- Who are the most influential researchers in this field?
- Which universities and countries contribute the most to personality research in team context?

- What are the dominant collaboration networks among researchers and institutions?
- How have research topics and keyword trends evolved in this area?

By posing these inquiries, the present study makes several contributions to the extant literature. The present study is the first one to conduct a bibliometric synthesis of all the scientific studies on personality in teams in the last 45 years. In this context, the scattered and multidisciplinary studies conducted under the umbrella of the research field of personality in work teams are brought into a holistic structure. Thus, the historical evolution and future directions of research in this field are examined. In this respect, the current research provides both a theoretical contribution to teamwork literature and constructive suggestions to practitioners for team building in the context of personality.

PERSONALITY IN TEAMS

In today's dynamic and global environment, organizations are expected to adapt to the new rules of dynamic and global environments. Competition is fierce and innovation is essential in many business contexts. In this respect, organizations are advised to use teams to structure work, as a group of people can achieve better results than an individual, meeting the needs of employees and increasing productivity at the same time. While there is no universally accepted definition of teams, scholars generally agree on certain common characteristics, such as a shared vision, mutual responsibility, and interdependence. Based on these attributes, teams can be defined as two or more individuals working together to achieve a common goal using complementary skills and sharing responsibility for teamwork results (Katzenbach and Smith, 1992).

In organizational contexts, teams can exert a multitude of reciprocal influences. Research shows that teams can provide greater flexibility in decision making, adaptation to change, organizational development processes and productivity than the individuals who work in same conditions (Hackman, 1987; West, 2012; George and Jones, 2005). On the other hand, teamwork can sometimes be counterproductive within organizations (Dumaine, 1994; Newell et al, 2009). In fact, according to Clegg and his associates (2009), teamwork can be challenging for dealing with interpersonal psychological issues and may require a significant amount of time and resources. Furthermore, issues like group think, conformity and group polarization can also cause teams to make damaging decisions. It is therefore crucial to effectively manage teams within the organization so that the team-based work can contribute to organizational performance (West et al., 2004). In this regard, scholars emphasize the importance of team style, structure, and composition in achieving desired organizational outcomes (Dumaine, 1994; Keck, 1997; Halfhill et al., 2005).

Diversity is described as 'the distribution of personal characteristics among the interdependent members of a work unit' (Jackson, Joshi and Erhardt, 2003:802). It includes differences in age, gender, ethnicity, knowledge, skills and personality. Researchers often categorize these attributes into surface-level diversity (e.g., demographic factors like age or gender) and deep-level diversity (e.g., knowledge,

skills, personality traits) (Harrison et al., 1998; Phillips & Loyd, 2006). While surface-level diversity shapes initial perceptions, deep-level diversity—particularly personality traits—exerts a more profound influence on long-term team dynamics and outcomes.

This research focuses on the role of personality within teams, a critical dimension of deep-level diversity. Personality reflects the ways in which individuals think, feel, behave and respond to their social environment (Funder, 2001). In other words, individual differences in behavior, thoughts and emotions are discussed within the concept of personality traits. Numerous frameworks exist for classifying personality traits, yet certain models have gained prominence in organizational research. The most prominent and applied one is Costa and McCrae's 'big five' model of personality factors (openness to experience, conscientiousness, extraversion, agreeableness and neuroticism) (Costa, McCrae, 1988). On the other hand, there is a dark triad model that includes (Narcissism, Machiavellianism and Psychopathy) socially aversive traits of personality (Lee and Ashton, 2014). Furthermore, individual differences in core self-evaluations (Judge et al., 2003), emotional intelligence (Petrides, 2016), and proactive personality (Zhang et al., 2021) have also been explored in organizational personality research.

However, the operating personality in team literature remains complex. Most studies examine either the mean levels (e.g., average conscientiousness) or variability (e.g., diversity in extraversion) of traits across teams. In addition, research consistently indicates that not all personality traits have the same positive or equal impact on team functioning. For instance, conscientiousness (Mohammed and Angel, 2003) has been found to be positively related to team performance. Furthermore, Barrick et al. (1998) discovered a positive correlation between agreeableness and team cohesion, suggesting that the former fosters increased harmony and reduced conflict within the team. This finding renders agreeableness particularly valuable in interdependent teams (Barrick et al., 1998). When it comes to openness to new experiences, the impact of this characteristic can depend heavily on the context in which the team operates. As an example, teams focused on tasks that require creativity, and innovation may depend critically on the openness of members.

On the other hand, variability exerts a substantial influence on team dynamics. Specifically, studies have identified a pattern wherein variability in the extraversion traits of team members contributes more to team performance than the presence of high average values in these traits. A notable rationale for these observations is the prevalence of extroverted individuals and its implications for the psychological safety climate of the team (Neuman et al., 1999; Mohammed & Angel, 2003). Conversely, variability in conscientiousness trait is not recommended by researchers as it may lead to the possibility of not reaching a sufficient level in the task focus of the team (Peeters et al., 2006; Bechtoldt et al., 2007). To this end, the extant literature indicates that the average or variability level of specific personality traits is effective in shaping team dynamics and the success of their

outcomes. Therefore, personality traits should be considered when making decisions related to team formation.

Consequently, despite the proliferation of research on teams and personality, there are unaddressed areas in the literature (Bechtoldt et al. 2007; Neuman et al. 1999). Specifically, there is a paucity of bibliometric studies that systematically map the intellectual landscape of personality traits and their effects in work teams. The present study endeavors to address this absence by employing bibliometric analysis to examine extant scientific research in existing literature. In this respect, the study aims to reveal the trends, focal topics, leading countries and organizations, and their cooperation networks in the literature with visualization. The study will also reveal the overarching picture of the evolution of the field. By offering a comprehensive examination of the conceptual framework, developmental trajectory, and prospects of research on "personality in teams," this study seeks to make a substantial contribution to the scientific advancement of the field.

METHODOLOGY

The purpose of this study is to examine the research landscape on personality in teams in the field of business and management. In line with this purpose and to address the aforementioned research questions, a bibliometric analysis was conducted by using data retrieved from the WoS database. The analysis examined key bibliometric indicators such as publication volume over time, citation patterns, co-authorship networks, institutional collaborations, and keyword evolution. VoSviewer software was utilized to visualize and interpret these trends.

The analysis focuses on research published between 1982 and 2025, sourced from the WoS database, which is widely recognized for its high-impact and peer-reviewed scholarly content. In this way, it was possible to make a comprehensive generalization for the relevant literature and to create a holistic perception (Van Nunen et al., 2018).

Bibliometric analysis method was chosen to discover and analyze the data set consisting of scientific studies created in the focused research area with a scientific research methodology (Donthu et al. 2021). Accordingly, the present study undertakes a comprehensive analysis of the numerical and qualitative characteristics of publications in the extant literature on personality in teams, with a focus on bibliometric analysis. This study unveils the prevailing global research trends in this domain across the micro (researchers), meso (institutions), and macro (countries) levels (Alsharif et al., 2017). Bibliometric analysis basically consists of two dimensions. The first dimension is the performance analysis dimension that enables to analyze the contributions of researchers, organizations, journals, countries and publishers by using metrics related to publications and citations related to scientific research on the subject. The second dimension entails the visualization of dynamics associated with research in pertinent literature. This process is undertaken within the purview of the present research, which is designated as "scientific mapping." (Abdullah, 2021; Açıkgöz, 2024). In this context, the objective was to understand how the personality factor is addressed in academic literature on business and management in the context of teamwork. To

this end, an analysis of current research was conducted from the perspectives of such dimensions.

In the current study, the fundamental stages of bibliometric analysis consist of analyzing and visualizing the data obtained from the WOS database through the VOSviewer program. The creation of a data set that would enable bibliometric analysis in a large database such as WoS was imperative for the realization of the study. This database includes high quality scientific research in the context of business and management, which constitutes the main scope of the study. The core reason for choosing the WoS database is that it contains high-impact potential and reliable research, as well as advanced search indicators and control mechanisms for advanced data analysis.

Moreover, a holistic view of the research literature on the personality in teams of the research was obtained by analyzing the data set created through the VOSviewer program. It is important that the program is effortless to access and easy to use. The software provides visualization, mapping, and multidimensional analysis tailored to the research purpose. This capability made it possible to create a comprehensive picture with the generated data and shapes, allowing the research to be conducted effectively. (Dirik, 2023; Seyhan et al, 2024). The software facilitates the analysis of co-authorship and collaboration networks, enabling the identification of prominent researchers and institutions, particularly those that deviate from the norm. Furthermore, it enables the analysis of citations and co-citations, facilitating the identification of highly cited works and the establishment of interconnections among studies. Finally, the capability of keyword co-occurrence analysis enables the tracking of thematic trends and the identification of emerging topics. To this end, the network visualizations generated by VOSviewer provide insights into research trends, intellectual structures, and author collaborations in the field of personality in teams. Additionally, descriptive statistics such as publication trends over time, country-wise research output, and citation impact were examined to contextualize the findings.

The topic search method was used to analyze the current study. This method allows searching for titles, abstracts, and keywords related to personality in teams, which is the focus of the research. In addition, the topic search method is one of the most preferred search methods for studies based on bibliometric analysis (Özçetin and Mutlu, 2024). Due to the nature of bibliometric analysis, the dataset obtained in this study was generated using a topic-based keyword search strategy, yet all included studies were manually reviewed to ensure content alignment. At this point, in addition to keyword matching, each article included in the review was examined for its conceptual compatibility with the topic of personality in teams. At this point we focused on studies with a clear focus or findings on personality factors in the team context, and 2202 studies that did not meet these criteria were not included in the analysis process. In this context, a basic content review was carried out to increase the conceptual integrity of the data set. It should be noted, however, that because of the bibliometric nature of this study, it is beyond the scope of the research to provide an in-depth qualitative synthesis of article content. Instead, the

present study aims to provide a comprehensive overview of the scholarly landscape within the topic of team personality in the broader business and management studies (Donthu et al., 2021; Seyhan et al., 2024). It is noteworthy that the keywords utilized in this study are derived from those employed in a preceding comprehensive study (Mutlu, 2017). The keywords used in the subject search method are presented below:

Team-based Keywords: "team," "teams," "group," "groups," "team composition"
Personality-based Keywords: "personality," "traits," "member characteristics," "Big Five," "Dark Triad," "Five Factors," "deep level," "agreeableness," "openness to experience," "conscientiousness," "neuroticism," "extraversion," "narcissism," "psychopathy," and "Machiavellianism."

As a result of the keyword searches performed within the scope of the search, studies that do not fit the research focus may be found. In accordance with the criteria selected and searched within the scope of the research, a total of 2206 research-based studies were obtained in the WoS database under the umbrella of business and management research. As a matter of fact, the 2206 studies conducted with the topic search method described above were manually reviewed in detail and reduced to 204 studies. It is imperative to note that the exclusion included non-research book chapters, reviews, editorial material, corrections, and publications that have been withdrawn. In order to effectively control the suitability of the results obtained for the scope of the research, only research-oriented studies written in English and Turkish were examined. In this context, all 204 eligible studies were written in English. At this point, English is the most widely used language in academic publishing, providing a broad international reach and perspective.

No historical constraints were used in the research, and all research-oriented studies between 1982 and 2025 that were allowed by the WoS database were manually examined and checked one by one. Table 2 shows the number of publications related to personality in teams in the context of business and management research between the specified years.

Table 1: Number of Research-Based Publications by Years in the Field of "Personality in Teams"

Year	Number Of Publications	Year	Number Of Publications	Year	Number Of Publications
2025	-	2010	8	1995	1
2024	12	2009	6	1994	-
2023	6	2008	9	1993	1
2022	6	2007	6	1992	2
2021	18	2006	3	1991	-
2020	13	2005	6	1990	1
2019	9	2004	4	1989	-
2018	5	2003	6	1988	-
2017	7	2002	8	1987	-
2016	7	2001	2	1986	1
2015	6	2000	2	1985	-

2014	7	1999	3	1984	-
2013	11	1998	3	1982	1
2012	11	1997	6		
2011	5	1996	2		

As it can be seen in Table 1, the distribution of publications related to the subject of personality in teams in the context of business and management research can be considered as three different periods. The first period, before 2000, corresponds to very few publications in the 1980's and an average of two publications per year in the 1990's. In the second period, between 2000 and 2010, it is understood that an average of six publications per year were made, with a significant increase. In the third and last period, 2011-2025, it is observed that the number of annual publications has again increased significantly, and the average annual number of publications has reached nine. In this case, it can be said that the rapid increase in personality related research on teams that started in the 1990's has followed an upward trend in the millennium period and beyond. This underscores the significance and prevalence of research on personality in teams within the context of teamwork, a subject that has garnered considerable attention from scholars in the fields of business and management.

FINDINGS

Personality dynamics in the context of teamwork is one of the salient and researched topics in the context of business and management research. In this context, 2206 research-oriented studies published in all the Social Sciences Citation Index and Science Citation Index-Expanded indexes in the field of business and management since 1982 were examined in detail with a meticulous attitude. 204 research articles that focus directly on personality in teams were selected from this universe and subjected to bibliometric analysis. Table 2 presents the distribution of these publications by type.

Table 2: Number of Publications by Publication Types

Broadcast Type	Number Of Publications
Articles (Research Based)	190
Proceeding Papers (Research Based)	9
Early Access Articles (Research Based)	5

Country Based Analyses

The number of publications by countries of the studies on personality in teams in the organizational context was also revealed within the scope of the study. In this context, the United States (USA) has come to the fore as the country that produces the most research-based publications on the subject. This country was followed by the Republic of China and the Netherlands. When the citation scores are examined on a country basis in direct proportion to this finding, the USA again ranked first as the most cited country. It was observed that this time the Netherlands was in the second place and the Republic of China was in the third place. At this point, it is worth noting that the ratios of the Republic of China and the Netherlands

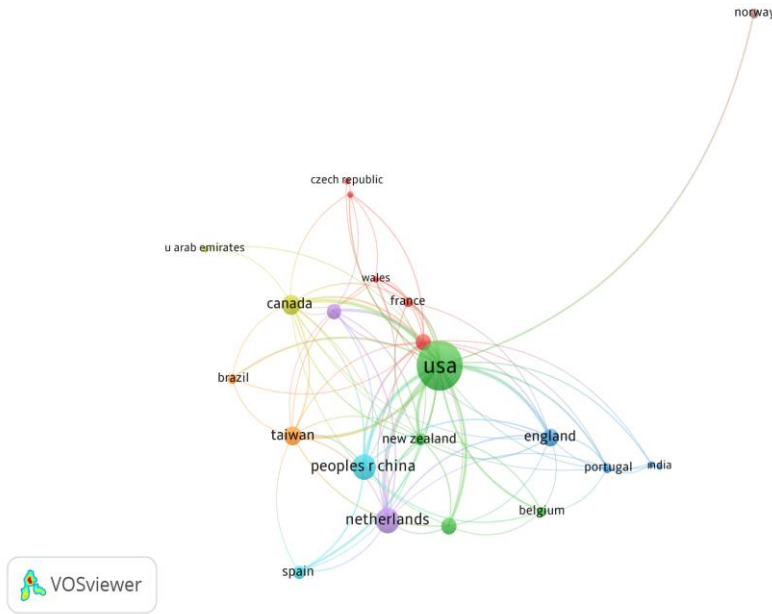
are very close in both country-based analyses. Table 3 reflects the number of publications by country.

Table 3: Number of Publications by Country

Country	Number Of Publications	Country	Number Of Publications
USA	123	France	2
People's R. of China	23	Belgium	2
Netherlands	22	Portugal	2
Canada	13	Brazil	2
Taiwan	11	Norway	2
England	9	Wales	1
Australia	8	Singapore	1
Germany	8	19) Israel	1
South Korea	7	20) India	1
Spain	5	Czech Republic	1
New Zealand	4	United Arab Emirates	1
		Thailand	1

In addition to analyzing the publications of the countries, the number of citations and citation link strengths were also identified through the VOSviewer program. This analysis was performed on the basis of at least one publication and at least one citation criterion, consistent with other parts of the study, and a network map was obtained within this framework. The analysis identified eight clusters and 90 connections among 22 interconnected units, resulting in an overall connection strength of 595. At this point, the country with the highest number of citations and the highest total link strength was USA (12992 citations and 455 link strength scores) in direct proportion to the number of publications. This country was followed by Netherlands (1169 & 118) and People's Republic of China (1009 & 91) in terms of citation numbers and total link strength, respectively. Once again, it is worth noting that the scores of these two countries are close to each other.

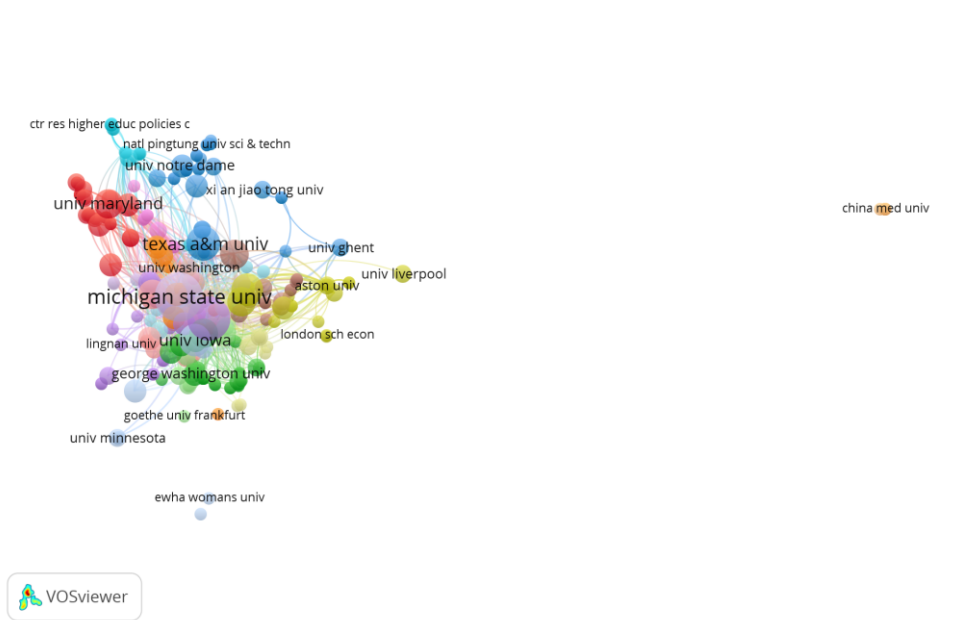
Based on the findings presented above, VOSviewer created figure 1 that shows the level of cooperation of the most productive countries with each other in the research on personality in teams. When the figure is examined, it is observed that the USA clearly dominates the field research and is in the mechanism of the network. The countries which USA cooperates with the most are the Netherlands, the People's Republic of China and Canada. Zheng et al. (2016) suggest that cooperating countries tend to be geographically related. However, at least the relationships on the map within the scope of personality in teams do not support this tendency.

Figure 1: Citation Links of Countries

Corporate Analyses

Following an analysis of the data from a variety of countries, the next phase of analysis involved a focus on institutional contexts. At this point, the initial focus was on producing the citation network map of publications disseminated within institutions (figure 2), which was again achieved through the utilization of the VOSviewer program. The analysis was conducted across a total of 257 observation units, subdivided into 20 distinct clusters and encompassing 2438 links. These units were selected based on the criterion of having published at least 1 scholarly work and having received at least one citation. This approach was adopted with the objective of ensuring both consistency and inclusiveness within the research framework. In the light of the data produced as a result of the analysis, Michigan State University (14), Penn State University (11) and Texas A&M University (7) were the educational institutions that produced the most publications on "personality and teams", respectively. Again, Michigan State University with 2149 citations and Penn State University with 2083 citations are in the first two positions to be included in the citation analysis on an institutional basis. However, this time the University of Iowa is in the third place. Finally, when the link strengths are analyzed on the basis of educational institutions, University Iowa, Michigan State University and Penn State University share the first three ranks, respectively. Ultimately, although it is underlined that all the educational institutions published in the field of personality in teams are of USA origin, it has been determined that the total connection power of these institutions is 3327.

Figure 2: Citation Bonds of Institutions

In addition, the number of research-based publications according to the publishing organizations within the scope of the study was calculated and shown in Table 4.

Table 4: Organizations with the highest number of broadcasters

Publishers	Number Of Publications	Publishers	Number Of Publications
Sage.	48	Academic Journals	1
Wiley	31	Cambridge Univ. Press	1
Amer. -Psych. Assoc.	25	Inst. Surg. Res. Male Sci.	1
elsevier	22	Inderscience Enterprise	1
Emerald	19	Kluwer Acad.– Hum. Sci.	1
Springer Nature.	13	Nomos Verlag. Mbh & Co Kg	1
Taylor & Francis	11	-Plenum	1
Academy of Management	10	Social Inform. Male	1

Co-author Analysis

According to the co-authorship analysis of the authors, a network map was created by determining at least one publication and at least one citation criteria in order to reveal the authors with the most network between them. This analysis also provides information about the authors who produce the most publications and the authors who receive the most citations in the field. It was found that there are 428 names, 20 clusters and a total of 5631 connections among the authors with the highest number of connections between them, which are combined in a single

cluster. The total link strength between researchers was found to be 6788. In addition, the authors who produced the most publications in the field of personality in teams were Daniel R. Ilgen, John R. Hollenbeck and Jeffery A. Lepine, respectively. The most cited authors were Greg L. Stewart with 1498 citations, Daniel R. Ilgen with 1190 citations and Eduardo Salas, Dana E. Sims and C. Shawn Burke with 1112 citations

Figure 3: Collaborations between Field Author

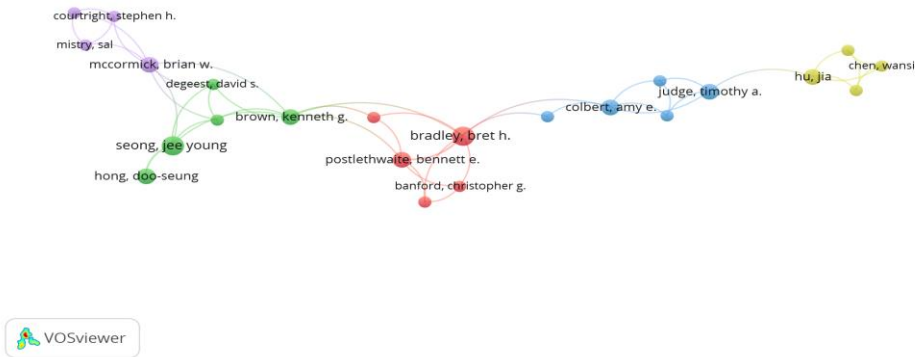

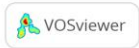
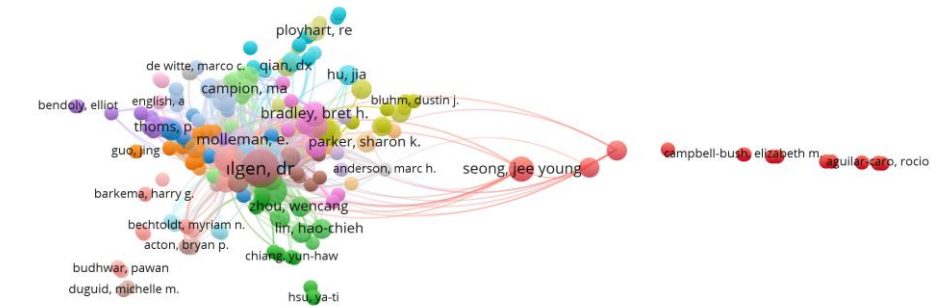
Figure 3 illustrates that 23 academicians in literature have organized themselves into five distinct groups, each characterized by strong internal ties. The remarkable point is that there is no prominent cooperation between these clusters. This may indicate that team members do not vary much in collaborative research studies, and in this sense, diversity cannot be used sufficiently in terms of knowledge and skills. As an explanatory reason for this situation, it can be shown that there are no serious organizations such as congresses, workshops, etc. that will bring together academicians working in the field of personality in teams or more generally in the field of “teams”.

Citation Analysis of the Authors

To ascertain the citation networks between the authors working on personality dynamics in team context, at least one publication and at minimum one citation were analyzed, and a network map of the authors' co-citations was derived through the VOSviewer program. A total of 20 clusters and 5631 connections were observed in the analysis made over 428 units. In addition, the total connective power of the authors who published in the relevant field was found to be 6788. As previously indicated, the most frequently cited authors are Greg L. Stewart, with 1498 citations; Daniel R. Ilgen, with 1190 citations; and Eduardo Salas, Dana E. Sims, and C. Shawn Burke, with 1112 citations. The first two of these three authors, Greg L. Stewart and Daniel R. Ilgen, respectively, are the first and third most cited authors in terms of total link strength. The second place is occupied by Murray R.

Barrick, a different name in terms of citation rankings but one of the pioneers in the field.

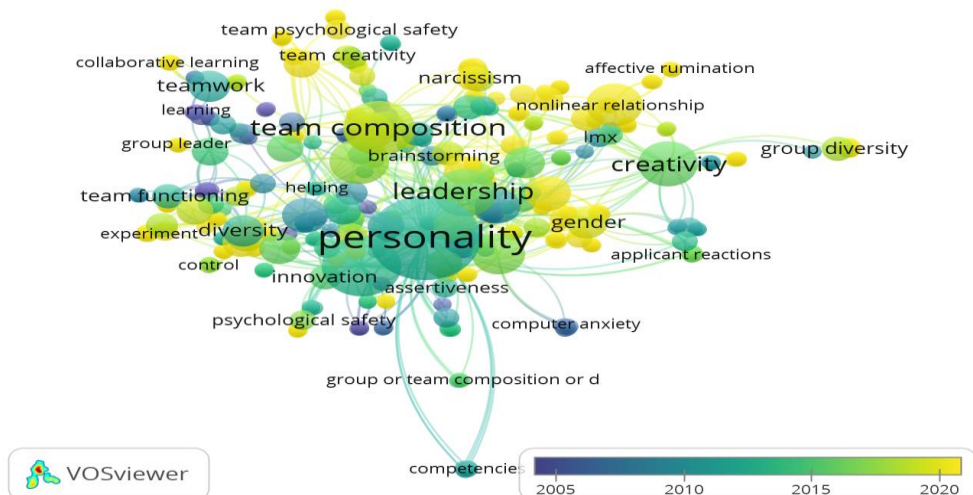
Figure 4: Citation Links of Authors

Keyword Analysis

The application of the VOSviewer program to the analysis of studies on personality in teams reveals the following frequently used keywords: "personality" (33 repetitions), "teams" (18 repetitions), "team composition" (15 repetitions), "leadership" (11 repetitions), and "team performance" (10 repetitions).

Figure 5: Most Frequently Used Keyword Links

The strongest expressions in terms of total connection strength were personality, teams, and team composition. These statements are directly related to the subject of personality in teams in the focus of the current research. Thus, a robust correlation can be observed between the publications that were meticulously selected for analysis and the findings concerning the keywords employed in these publications. A total of 33 clusters, 1227 connections and 1282 total connection strengths were identified as a result of the analysis conducted with 380 observation units that were seen at least once and had connections between them.

In addition, considering the timeline given in the lower right corner of the figure, it is understood that there are changes in the topics focused on at the beginning of the 2000s and after the first decade, and then again after the second decade. Accordingly, in the early 2000's, team learning, psychological safety and task autonomy came to the forefront in the studies on personality in team environment. Then, in the 2010's, research on business and management directly focuses on areas such as creativity, innovation and personality in teams. In 2020 and beyond, this situation is changing again, focusing on individual personality factors such as narcissism, openness to experience, proactive personality in teams, as well as gender, team creativity, team-specific psychological safety and affective rumination.

DISCUSSION

This study underscores the mounting importance of personality dimension in teams in business and management research, charting its academic evolution through bibliometric analysis. Personality has been identified as a significant factor influencing team dynamics within organizational settings. As discussed in the literature review, numerous researchers have observed that teams with optimal personality composition are conducive to achieving positive outcomes in various study settings.

The results underline that research on personality in teams started in the 1980's and has increased rapidly since the 2000's. The studies conducted in these years emphasize the positive effect of the factors Conscientiousness and Agreeableness, while the factor Extraversion should show a variable distribution (Peeters et al, 2006).

A country-based analysis reveals the preeminence of the USA in terms of publication volume and citation rates. The primary catalyst for this pioneering initiative is the significant emphasis placed on the field of psychology within organizational contexts on a national scale, thereby underscoring the pivotal role of the investment made. In this context, it is noteworthy that institutions such as Michigan State University and Penn State University have made significant contributions to the field. Conversely, the mounting interest and contributions of institutions in China and the Netherlands to research in this domain not only underscore the geographical dispersal of novel knowledge production but also reflect a deliberate integration into global research networks. This evolution entails a shift from a Western-centered approach to theory development, thereby altering the field's prevailing paradigm and fostering epistemological diversification and

enrichment through cultural contributions from diverse backgrounds. This shift has the potential to diminish Western countries' dominance in the field to a certain extent.

The analysis reveals three distinct periods, both in terms of the number of publications and the topics researched: 2000-2010, 2010-2020, and post-2020. From the 1980's through the millennium, studies on personality in teams remained underdeveloped, with the extant research limited to a few studies that would later serve as the foundation for subsequent research. Concurrently with these pioneering studies on the use of the "Big Five" model in teams, has been the subject of extensive investigation in the 2000s. Furthermore, the distribution of these five personality factors according to their mean or variability levels within the team, as well as the effect on team processes and outcomes, has exhibited a discernible trend (Peeters et al., 2006). In parallel with these findings, it is noteworthy that during this period, Amy Edmondson's seminal work on the concept of "psychological safety" in teams, published in 1999, led to a surge in research on team autonomy and learning.

In the subsequent decade, spanning from 2010 to 2020, there was a discernible shift in organizational understanding and appreciation for the significance of innovation. This paradigm shift was accompanied by a notable dissemination of knowledge in the field, evidenced by a growing body of research emphasizing the pivotal role of personality composition in fostering creativity, innovation, and enhanced team performance. In this case, it is evident that there has been a shift from process factors explaining how teams function to the afterthought of who makes up creative and innovative teams. In fact, this evolution continues and evolves in the third period we are in. In the post-2020 era, the rapid digital evolution of technology has precipitated profound transformations in the workplace. The emergence of hybrid work models, coupled with the global pandemic, has brought about a newfound recognition of the nuances that characterize team members, including their less evident qualities (Costa et al, 2024; Handke et al, 2024). This recognition has prompted a heightened focus on the study of individual personality traits and their influence on team dynamics, with a particular emphasis on personality traits such as narcissism, affective rumination, and a proactive nature. These recent developments in the field represent a break from the iconic Big Five model and a focus on the dark side of employees or the effects of time-honored personality factors such as proactivity. These findings suggest that the field of team personality research is indeed developing coherently within the broader context of business and management research. The field is expected to continue to evolve, with studies focusing on the role and effects of personality factors in teams and groups.

Limitations and Future Research

The present study was chiefly based on data obtained from the WoS database. In this respect, the present study does not include research published in other databases such as Scopus and Google Scholar. The rationale underlying this determination is twofold: first, the WoS database boasts the most robust

disciplinary representation; second, it possesses the capacity for advanced analysis. Nevertheless, this choice may have led to the absence of some studies that made constructive contributions both theoretically and practically. Future studies could address this limitation by combining multiple data sources to provide a more comprehensive overview of personality-oriented work team research.

Moreover, bibliometric analysis chiefly furnishes quantitative insights into research trends, citation networks, and keyword evolution. Nevertheless, it is deficient in its inability to adequately capture the qualitative depth of conceptual advances or theoretical debates within the field (Zupic & Čater, 2015). From this perspective, combining bibliometric techniques with systematic literature reviews or meta-analyses can provide a more comprehensive perspective on how personality traits influence team dynamics.

Despite the growing interest in team dynamics, several gaps remain in the extant literature that warrant further exploration. First, while the impact of personality traits on team performance has been studied, there is a paucity of longitudinal research examining how these dynamics evolve over time and influence long-term outcomes. Second, the role of cultural and contextual factors in shaping personality dynamics in teams remains underexplored, particularly in diverse or cross-cultural settings, which limits our understanding of how external environments interact with team traits. Thirdly, bibliometric analyses have become a valuable tool for mapping research trends; however, the integration of AI and machine learning techniques into these methods is still in its infancy. Leveraging these technologies could significantly enhance the precision and efficiency of trend analysis in team dynamics research. Lastly, the rapid adoption of hybrid work models in post-pandemic organizational structures has created a new frontier for research. However, the relationship between personality in teams and “hybrid work arrangements remains poorly understood, highlighting a critical gap in our knowledge of how personality traits influence team effectiveness in flexible work environments. To this end, given these caveats, it is imperative to acknowledge that the research data and findings of this study may not encompass these domains due to their current state of underdevelopment. In this sense, addressing these gaps could provide valuable insights for both academia and practice.

CONCLUSION AND PRACTICAL IMPLICATIONS

According to the research carried out in the framework of the study, the variable of personality and its effects have become increasingly important in the research on business teams. From this point of view, a comprehensive evaluation and consideration of the personalities of the team members in the process of creating high performance teams can be beneficial for the teams to reach their full potential. Bibliometric studies have revealed the evolution of the research field over time, and it has been observed that the interest in personality research in teams has increased significantly since the 1980's. A prevailing finding in the field is that research institutions in the USA are at the vanguard of research quantity and quality. The present study indicated that the network of relationships among researchers is characterized by clearly delineated boundaries, thereby resulting in the presence of

distinct groupings within the field. However, the connectivity among researchers is found to be limited in strength.

The present study is of considerable importance, as it is the first bibliometric analysis of the last 45 years of research on personality in work teams. The study elucidates the predominant research themes, periodic trends, geographical orientations, network structures, and the most influential publications in the field. In this way, it provides researchers with a visual indication of the general orientation of the field and draws a directional map. Additionally, it also provides concrete suggestions for future research. To this end, at the level of theoretical contribution, the present study clarifies the scope and boundaries of the field by mapping the temporal and thematic evolution of the literature on personality in work teams. In terms of application, it contributes by generating recommendations based on current knowledge clusters and trends on the personality dimension in team formation studies.

Considering these findings, in addition to theoretical and conceptual implications for the research field, the research findings also contribute to the development of recommendations for practical applications. For example, a comprehensive understanding of the role of personality in teams can facilitate data-driven decision-making processes when forming and managing teams. In his regard, organizations may be advised to consider team members' personality constructs as well as their technical expertise. For example, based on the findings in the literature, teams could be formed with high average levels of conscientiousness and agreeableness. In addition, the network analysis and thematic evolution maps from the study suggest an increasing focus on trait variability within teams (e.g., heterogeneity in extraversion and emotional stability). At this point, attention should be paid to the variability dimension as well as the mean level. For example, maintaining moderate levels of extraversion variability may improve performance and social cohesion. On the other hand, minimizing extreme variability in Neuroticism can help balance the emotional dynamics of the team and reduce conflict.

Furthermore, the significance of variables such as team learning and psychological safety as determinants in bibliometric cluster analysis underscores the necessity for organizations to formulate an ongoing and dynamic formation strategy. At this juncture, it is incumbent upon organizations to periodically assess the efficacy of the team formation process. In essence, adhering to the original team's composition and presuming its perpetual efficacy could lead to a grave miscalculation. This is particularly salient in circumstances involving ambiguities in team roles or the presence of formidable challenges. In such cases, the prevailing team dynamics might prove to be inadequate, necessitating adjustments to optimize functionality and performance. For instance, managers can enhance team-design strategies by considering personality diversity. It is incumbent upon team leaders to cultivate a harmonious balance of personality traits within their teams, thereby fostering enhanced team cohesion and performance.

Finally, in the era of digital transformation, decision makers can also benefit from the new technological tools that come with Industry 4.0 to reform their formation approaches. In this sense, AI-based psychometric tools can be used, and alternative views can be obtained to ensure harmony between the team's personality structure and the team's tasks.

Statement of Research and Publication Ethics

In all processes of the article, the principles of research and publication ethics of the Journal of Management and Economics have been followed.

Contribution Rates of Authors to the Article

The entire article was written by Assist. Prof. Dr. Mustafa Doruk Mutlu wrote the entire article.

Declaration of Interest

The author has no conflict of interest with any person or organization.

There is no potential conflict of interest in this study.

BIBLIOGRAPHY

- Abdullah, K. H. (2021). Mapping of marine safety publications using VOSviewer. *ASM Science Journal*, 16, 1–9. <https://doi.org/10.32802/asmscj.2021.774>
- Açıkgöz, B. (2024). Kitle fonlaması çalışmalarının görsel haritalama tekniği ile bibliyometrik analizi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 8(1), 1–23. <https://doi.org/10.29216/ueip.1399793>
- Allen, N. J., & Hecht, T. D. (2004). The “romance of teams”: Toward an understanding of its psychological underpinnings and implications. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(4), 439–461. <https://doi.org/10.1348/0963179042596469>
- Alsharif, A. H., Salleh, N., & Baharun, R. (2017). Bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948–2962.
- Ancona, D. G., & Caldwell, D. F. (1992). Demography and design: Predictors of new product team performance. *Organization Science*, 3(3), 321–341. <https://doi.org/10.1287/orsc.3.3.321>
- Arnold, J., & Silvester, J. (2005). *Work psychology: Understanding human behaviour in the workplace*. Pearson Education Limited.
- Barrick, M. R., Stewart, G. L., Neubert, M. J., & Mount, M. K. (1998). Relating member ability and personality to work-team processes and team effectiveness. *Journal of applied psychology*, 83(3), 377-391.
- Bechtoldt, M. N., De Dreu, C. K., & Nijstad, B. A. (2007). Team personality diversity, group creativity, and innovativeness in organizational teams. *The Fondazione Eni Enrico Mattei Series. SUSDIV Paper 1*. <https://www.researchgate.net/...>
- Clegg, S., Kornberger, M., & Pitsis, T. (2009). *Managing & organizations: An introduction to theory and practice*. Sage.
- Costa Jr., P. T., & McCrae, R. R. (1988). The Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R). In G. J. Boyle, G. Matthews, & D. H. Saklofske (Eds.), *The SAGE handbook of personality theory and assessment: Vol. 2. Personality measurement and testing* (pp. 179–198). Sage. <https://doi.org/10.4135/9781849200479.n9>
- Costa, A. C. (2024). Work teams. In M. Bal (Ed.), *Encyclopedia of organizational psychology*. Edward Elgar.
- Costa, P., Handke, L., König, M., & Thieme, O. (2024). Team perceived virtuality: Empirical exploration of its two dimensions. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 28(2), 101–115. <https://doi.org/10.1037/gdn0000123>
- Curral, L. A., Forrester, R. H., Dawson, J. F., & West, M. A. (2001). It's what you do and the way that you do it: Team task, team size, and innovation-related group processes. *European*

- Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(2), 187–204. <https://doi.org/10.1080/13594320143000627>
- De Dreu, C. K. W., & Van Vianen, A. E. M. (2001). Managing relationship conflict and the effectiveness of organizational teams. *Journal of Organizational Behavior*, 22(3), 309–328. <https://doi.org/10.1002/job.71>
- Dirik, D., Eryılmaz, İ., & Erhan, T. (2023). Post-truth kavramı üzerine yapılan çalışmaların VOSviewer ile bibliyometrik analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164–188. <https://doi.org/10.54733/smar.1271369>
- Driskell, J. E., Goodwin, G. F., Salas, E., & O'Shea, P. G. (2006). What makes a good team player? Personality and team effectiveness. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 10(4), 249–271. <https://doi.org/10.1037/1089-2699.10.4.249>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dumaine, B. (1994). The trouble with teams. *Fortune*, 130(5), 86–92. http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/1994/09/05/79697/index.htm
- Edmondson, A. C. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>
- Feist, G. J. (1998). A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. *Personality and Social Psychology Review*, 2(4), 290–309. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0204_5
- Funder, D. C. (2001). Accuracy in personality judgment: Research and theory concerning an obvious question. In R. Hogan (Ed.), *Personality psychology in the workplace* (pp. 121–140). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10434-005>
- Georganta, E., & Ulfert, A. S. (2024). Would you trust an AI team member? Team trust in human–AI teams. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 97(1), 1–20. <https://doi.org/10.1111/joop.12456>
- George, J. M., & Jones, G. R. (2005). *Organizational behavior*. Addison-Wesley.
- Goodwin, G. F., Burke, C. S., Wildman, J. L., & Salas, E. (2008). Team effectiveness in complex organizations: An overview. In E. Salas, G. F. Goodwin, & C. S. Burke (Eds.), *Team effectiveness in complex organizations* (pp. 37–50). Routledge.
- Harrison, D. A., Price, K. H., & Bell, M. P. (1998). Beyond relational demography: Time and the effects of surface- and deep-level diversity on work group cohesion. *Academy of Management Journal*, 41(1), 96–107. <https://doi.org/10.2307/256901>
- Hackman, J. R. (1987). The design of work teams. In J. W. Lorsch (Ed.), *Handbook of organizational behavior* (pp. 315–342). Prentice-Hall.
- Halfhill, T., Sundstrom, E., Lahner, J., Calderone, W., & Nielsen, T. M. (2005). Group personality composition and group effectiveness: An integrative review of empirical research. *Small Group Research*, 36(1), 83–105. <https://doi.org/10.1177/1046496404268538>
- Handke, L., Aldana, A., Costa, P. L., & O'Neill, T. A. (2024). Hybrid teamwork: What we know and where we can go from here. *Small Group Research*, 55(5), 805–835. <https://doi.org/10.1177/10464964241234567>
- Jackson, S. E., Joshi, A., & Erhardt, N. L. (2003). Recent research on team and organizational diversity: SWOT analysis and implications. *Journal of Management*, 29(6), 801–830. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(03\)00080-1](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(03)00080-1)
- Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., & Thoresen, C. J. (2003). The Core Self-Evaluations Scale: Development of a measure. *Personnel Psychology*, 56(2), 303–331. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2003.tb00152.x>
- Katzenbach, J. R., & Smith, D. K. (1992). *The wisdom of teams: Creating the high-performance organization*. Harvard Business Press.
- Keck, S. L. (1997). Top management team structure: Differential effects by environmental context. *Organization Science*, 8(2), 143–156. <https://doi.org/10.1287/orsc.8.2.143>
- Kozlowski, S. W. J., & Bell, B. S. (2003). Work groups and teams in organizations. In W. C. Borman, D. R. Ilgen, & R. J. Klimoski (Eds.), *Handbook of psychology: Industrial and*

- organizational psychology* (Vol. 12, pp. 333–375). Wiley. <https://doi.org/10.1002/0471264385.wei1214>
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2014). The dark triad, the big five, and the HEXACO model. *Personality and Individual Differences*, 67, 2–5. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.048>
- LePine, J. A., Buckman, B. R., Crawford, E. R., & Methot, J. R. (2011). A review of research on personality in teams: Accounting for pathways spanning levels of theory and analysis. *Human Resource Management Review*, 21(4), 311–330. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.10.004>
- Mohammed, S., & Ashton I, L. C. (2003). Personality heterogeneity in teams: Which differences make a difference for team performance? *Small Group Research*, 34(6), 651–677. <https://doi.org/10.1177/1046496403257228>
- Mutlu, M. D. (2017). *The role of personality composition on team creativity and innovation* (Doctoral dissertation, University of Sheffield). ProQuest Dissertations Publishing.
- Neuman, G. A., & Wright, J. (1999). Team effectiveness: Beyond skills and cognitive ability. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 376–389. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.84.3.376>
- Newell, S., Robertson, M., Scarbrough, H., & Swan, J. (2009). *Managing knowledge work and innovation* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
- Özçetin, N., & Mutlu, T. (2024). Muhasebe denetimi ve dijital dönüşüm: Bibliyometrik bir inceleme. *Denetim*, 31, 198–209. <https://doi.org/10.58348/denetisim.1539700>
- Peeters, M. A. G. (2006). The Big Five personality traits and individual satisfaction with the team. *Small Group Research*, 37(2), 187–211. <https://doi.org/10.1177/1046496405285458>
- Peeters, M. A. G., Van Tuijl, H. F. J. M., Rutte, C. G., & Reymen, I. M. M. J. (2006). Personality and team performance: A meta-analysis. *European Journal of Personality*, 20(5), 377–396. <https://doi.org/10.1002/per.588>
- Petrides, K. V. (2016). Emotional intelligence as a personality trait. In *New directions in organizational psychology and behavioral medicine* (pp. 157–164). Routledge.
- Phillips, K. W., & Loyd, D. L. (2006). When surface and deep-level diversity collide: The effects on dissenting group members. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 99(2), 143–160. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.12.001>
- Sapsed, J. (2002). Teamwork in knowledge work: Organising for complexity. In *“Third European Conference on Organisational Knowledge, Learning and Capabilities (OKLC)”*. (pp. 1–15). Athens, Greece.
- Seyhan, M., Durmuş, G., Uğurlu, Ö. Y., & Bayar, Y. (2024). İşletme tarihi üzerine bibliyometrik bir çalışma: 1991'den 2023'e Web of Science'daki yayınların incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 243–258. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1438419>
- Taggar, S. (2002). Individual creativity and group ability to utilize individual creative resources: A multilevel model. *Academy of Management Journal*, 45(2), 315–330. <https://doi.org/10.2307/3069349>
- Van Knippenberg, D., De Dreu, C. K., & Homan, A. C. (2004). Work group diversity and group performance: An integrative model and research agenda. *Journal of Applied Psychology*, 89(6), 1008–1022. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.6.1008>
- Van Nunen, K., Li, J., Reniers, G., & Ponnet, K. (2018). Bibliometric analysis of safety culture research. *Safety Science*, 108, 248–258. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2018.04.024>
- West, M. A. (2000). Reflexivity, revolution and innovation in work teams. In M. M. Beyerlein, D. A. Johnson, & S. T. Beyerlein (Eds.), *Product development teams* (pp. 1–29). JAI Press.
- West, M. A. (2002). Ideas are ten a penny: It's team implementation not idea generation that counts. *Applied Psychology: An International Review*, 51(3), 411–424. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00101>
- West, M. A., Brodbeck, F. C., & Richter, A. W. (2004). Does the 'romance of teams' exist? The effectiveness of teams in experimental and field settings. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(4), 467–473. <https://doi.org/10.1348/0963179042596450>
- West, M. A. (2012). *Effective teamwork: Practical lessons from organizational research*. Wiley-Blackwell.

- Zhang, R., Li, A., & Gong, Y. (2021). Too much of a good thing: Examining the curvilinear relationship between team-level proactive personality and team performance. *Personnel psychology*, 74(2), 295-321. <https://doi.org/10.1111/peps.12413>
- Zheng, T., Wang, J., Wang, Q., Nie, C., Shi, Z., Wang, X., & Gao, Z. (2016). A bibliometric analysis of micro/nano-bubble related research: Current trends, present application, and future prospects. *Scientometrics*, 109(1), 53–71. <https://doi.org/10.1007/s11192-016-2004-4>
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/10944281145626>

Vergi Cennetlerindeki Vergi Kayıp ve Kaçakların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Uluslararası Boyutları ile İncelenmesi

Özden BİBEROĞLU*

Sami BUHUR**

ÖZ

Vergi cennetleri, düşük veya sıfır vergi oranları, şeffaf olmayan finansal sistemleri ve gevşek düzenleyici yapılarıyla küresel ekonomide önemli bir rol oynamaktadır. Çok uluslu şirketler ve yüksek gelirli bireyler, vergi yükümlülüklerini azaltmak amacıyla bu bölgeleri kullanarak vergi erozyonuna neden olmaktadır. Başta ABD olmak üzere birçok Avrupa ülkesindeki şirket ve girişimciler, yıllık kazançlarını veya servetlerini vergiden muaf tutabilmek amacıyla vergi cennetlerini bir araç olarak kullanabilmektedirler. Vergi cenneti olarak sınıflandırılan birçok bölgede Gelir ve Kurumlar vergisi gibi devletlere temel kaynak oluşturan vergilerin oranları ya sıfır ya da beklenenin çok altında alınmaktadır. Bu durum, devletlerin vergi gelirlerinde ciddi kayıplara yol açarken, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesine engel olmaktadır. Bunun yanında devletler vergi tabanını değiştirmek zorunda kalmakta, gelir üzerinden alınamayan vergileri harcamalar üzerinden tahsil etmeye çalışmaktadırlar. Diğer taraftan vergisini tam olarak ödeyen mükelleflerin aleyhine rekabet eşitliğini de bozmaktadır. Bu çalışmada, vergi cennetlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkileri çeşitli bulgular üzerinden ele alınmaktadır. Öncelikle, vergi cennetlerinde kayba uğratılan verginin Kurumlar ve Gelir Vergisi üzerindeki etkileri ele alındıktan sonra, vergi cennetlerinde dönen paranın toplam vergi hasılatına oranı sayısal veriler üzerinden incelenmektedir. Ayrıca vergi cennetleri nedeniyle ülkelerin tahmini vergi kayıpları tabloları üzerinden gösterilmektedir. Sayısal veriler Tax Justice Network, OECD gibi uluslararası kuruluşların veri tabanından alınmıştır. Çalışmada ayrıca, OECD ve diğer uluslararası kuruluşların vergi kaçakçılığı ile mücadeleye yönelik önerileri ele alınarak, politika yapıcılar için çıkarımlar sunulmaktadır. Bu araştırma, vergi cennetlerindeki gelir kayıplarının azaltılması ve vergi tabanının korunmasına yönelik literatüre katkı sağlamayı da amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Cennetleri, Vergi Kaybı, Vergi Kaçakçılığı, Vergi Rekabeti, Vergi Gelirleri

JEL Sınıflandırması: H20, H26, H27, H29.

An International Analysis of the Impact of Tax Loss and Evasions in Tax Havens on Tax Revenues

ABSTRACT

Tax havens play an important role in the global economy with their low or zero tax rates, opaque financial systems and lax regulatory structures. Multinational corporations and high-income individuals use these regions to reduce their tax liabilities, causing tax erosion. Companies and entrepreneurs in many European countries, especially the USA, can use tax havens as a tool to exempt their annual earnings or wealth from tax. In many regions classified as tax havens, the rates

*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü, ORCID Bilgisi: 0009-0008-0519-7179, e-mail: ozdenbiberoglu@hotmail.com

**Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Maliye Teorisi Anabilim Dalı, Araştırmacı ID: 46397, ORCID Bilgisi:0000-0002-3782-2388, e-mail: buhursami@gmail.com

(Makale Gönderim Tarihi: 27.02.2025 / Yayına Kabul Tarihi: 11.09.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1648017

Makale Türü: Araştırma Makalesi

of taxes that constitute the basic resources of states, such as Income and Corporate Tax, are either zero or much lower than expected. This situation causes serious losses in tax revenues for states and prevents the effective execution of public services. In addition, states are forced to change their tax base and try to collect taxes that cannot be collected on income from expenditures. On the other hand, it also disrupts competitive equality to the detriment of taxpayers who pay their taxes in full. In this study, the effects of tax havens on tax revenues are discussed through various findings. First, after considering the effects of tax losses in tax havens on Corporate and Income Tax, the ratio of money circulating in tax havens to total tax revenue is examined through numerical data. In addition, estimated tax losses of countries due to tax havens are shown through tables. Numerical data are taken from the database of international organizations such as Tax Justice Network and OECD. The study also addresses the suggestions of OECD and other international organizations to combat tax evasion, and offers implications for policy makers. This research also aims to contribute to the literature on reducing revenue losses in tax havens and protecting the tax base.

Key Words: Tax Havens, Tax Loss, Tax Evasion, Tax Competition, Tax Revenues

JEL Classification: H20, H26, H27, H29.

GİRİŞ

Günümüzde ülkeler arasındaki vergi rekabeti de önemli bir mesele haline gelmiştir. Sermaye akışlarını kendilerine yönlendirmek isteyen ülkeler, özellikle yabancı yatırımcıları cezbetmek amacıyla vergi oranlarını ve teşvik mekanizmalarını rekabet unsuru olarak kullanmaktadır. Bu rekabet, kurumlar vergisi, gelir vergisi ve gümrük vergisi gibi vergilerde yoğunlaşmakta ve ülkeler, bu vergilerde indirimle gitmek zorunda kalmaktadır. Bu durum ise vergi gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına sebep olmaktadır.

Vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma konusunda son yıllarda öne çıkan en önemli yöntemlerden biri ise vergi cennetlerinin kullanımıdır. Vergi cennetlerinin ekonomik etkileri üzerine yapılan araştırmalar, bu bölgelerin yalnızca vergi kaybına neden olmakla kalmadığını, aynı zamanda gelir eşitsizliğini artırdığını, finansal sistemlerde şeffaflığı azalttığını ve devletler arasındaki vergi rekabetini yoğunlaştırdığını göstermektedir. OECD'nin yürüttüğü Vergi Tabanı Aşındırılması ve Kâr Aktarımı (BEPS) girişimi, çok uluslu şirketlerin vergi kaçırma stratejilerini sınırlandırmayı amaçlasa da vergi cennetleri halen küresel ekonomide etkili olmaya devam etmektedir.

Vergi cennetleri, özellikle yüksek gelir grupları ve büyük ölçekli şirketler için vergiden kaçınma fırsatları sunmakta ve bu aktörlerin kendi ülkelerindeki yasal vergi yükümlülüklerinden kurtulmalarına olanak tanımaktadır. Vergi cennetlerinin tercih edilmesinin temel sebeplerinden biri, 1980'lerden itibaren hız kazanan küreselleşme süreci ve dijitalleşmedir. Küreselleşme, sermaye akışlarını hızlandıran bir etken olarak, dijitalleşme ise bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle sermaye hareketliliğini önemli ölçüde artırmıştır. Bu gelişmeler, vergi cennetlerinin daha etkin bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle son yıllarda dijitalleşme, vergi cennetlerine yönlendirilen sermaye akışlarını daha da hızlandırmış, bu da vergi gelirlerinde aşınmaya neden olmakta, ülkelerin kamu finansman dengesinin bozulmasına ve daha kırılgan hale gelmesine sebebiyet vermektedir.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Karasu (2006) tarihli ve Küreselleşmenin Vergileme Alanında Yarattığı Sorunlar: Vergi Rekabeti, Vergi Cennetleri ve Türkiye isimli çalışmasında, globalleşmenin vergi rekabeti ve vergi gelirleri üzerinde yarattığı olumsuz sonuçları ele almakta; vergi cennetlerinin sebep olduğu en önemli sorunun varlıklı bireyleri ve sermayesi büyük şirketleri vergi kaçırmaya ve vergiden kaçınmaya teşvik ettiğini belirterek bu durumun vergi tabanında erozyona neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Cristensen (2011), vergi cennetlerine giren ve çıkan sermaye akışları hakkında titizlikle araştırılmış istatistiksel verilerin bulunmamasının getirdiği ciddi kısıtlamalara rağmen, çalışmasında mevcut verilerin vergi cennetlerinin küreselleşmiş sermaye piyasalarının belirgin özellikleri haline geldiği ve faaliyetlerinin yasadışı finansal akışların kolayca gizlenip meşru ticari işlemler arasında saklandığı, suç oluşturan bir ortam yarattığı görüşünü desteklediğini savunmaktadır. Bu durumun hükümetlerin vergi gelirleri üzerinde ciddi boyutlarda etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Zucman (2015), vergi cennetleri ile ülkelerin tam olarak nasıl savaşılabileceğini bilmediğini, çünkü birçok servet ve sermaye sahibi ülkenin ve şirketin vergi cennetleri eliyle kazanç elde ettiği; gelirin ve sermayenin vergilendirilmesinin zamanla ortadan kalkacağını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan bu görüşün tam tersi yönünde yaklaşımların da var olduğunu, çok uluslu şirketlerin vergilendirilmesine yönelik çeşitli uluslararası tedbirlerin alındığını ifade etmektedir.

Öztürk ve Ülger, (2016) tarihli çalışmalarında, küresel finansal kriz bağlamında vergi cennetlerinin ekonomik yapılar üzerindeki etkileri ile bu bölgelerin vergiden kaçınma, vergi kaçırma ve kara para aklama süreçlerindeki rolünü incelemiştir. Bu çalışmada, birçok ülkenin küresel kriz sonrası yaşadıkları vergi kayıplarını önlemek amacıyla vergi cennetlerine daha fazla önem verdiklerine vurgu yapmışlardır. Ayrıca başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkenin siyasi ve ekonomik nedenlerle vergi cennetlerinde ortaya çıkan vergi kaybını önlemede etkili yöntemler uygulamadığı veya uygulamak istemediğine vurgu yapmışlardır.

Pogge ve Mehta, (2016) çalışmasında, BEPS sürecinin uluslararası bilgi değişimi standartlarını yaygınlaştırmayı ve ülke bazlı raporlama yükümlülükleri aracılığıyla küresel vergi uyumunu artırmayı hedeflediğini belirtmektedir. Ayrıca, söz konusu düzenlemelerin, çifte vergilendirmeyi önlerken aynı zamanda vergiden kaçınmayı engelleme amacı taşıdığı da literatürde öne çıkan diğer bir bulgudur.

Birinci (2018) tarihli Vergi Cennetlerinin Global Düzeyde Neden Olduğu Vergi Kayıp ve Kaçağının Boyutu isimli çalışmasında, birçok ülkenin vergi matrahlarını vergi cennetlerine aktararak vergi gelirlerinde önemli ölçüde vergi aşınmasına neden olduğu, bu durumun kamu finansmanında ciddi sorunlar ortaya çıkardığı sonucuna varmıştır.

Pehlivan ve Gökburan (2010) tarihli çalışmasında, transfer fiyatlaması yoluyla Türkiye’de ortaya çıkan Kurumlar Vergisi kaybını ele almış, çalışmada vergi denetiminde etkinliğin gerekli düzeyde olmaması nedeniyle uluslararası boyutta önemli ölçüde vergi kaybının ortaya çıktığı sonucuna varmışlardır.

II. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, çalışmanın kavramsal altyapısını oluşturan temel kuram ve tanımlar ele alınmaktadır.

A. Vergi Cennetleri Kavramı

Vergi cenneti ifadesinin gerçek anlamda ne anlattığı konusunda uzlaşılmış genel bir tanım bulunmamakla birlikte yabancı yatırımcılar, sermayesi büyük şirketler ve zengin bireyler için pek çok vergisel avantajlar sağlayan ülkeler, bölgeler veya daha geniş coğrafi sınırlar içinde belirli özellikleri temsil eden toplulukları tanımlamak amacıyla başvurulmuş bir kavram niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda vergi cenneti denildiğinde çok düşük oranlı veya sıfır vergi uygulayan, böylelikle zengin bireylere ve büyük şirketlere kendi ülkelerindeki toplam vergi yükünü azaltma imkânı sağlayan yerler akla gelmektedir (Azad, 2020: 81).

Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma ifadeleri özellikle vergilendirmenin ya hiç olmadığı ya da oldukça düşük seviyelerde uygulandığı vergi cennetleri tercih sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergiden kaçınma vergi yükünü azaltıcı masum bir eylem olarak yasalmış gibi gözükmesine rağmen, gelişmekte olan ülkelerin vergi yükünün yüksek olması ve daha düşük oranlarda vergi ödeme düşüncesi gibi sebepler vergi mükelleflerini vergi kaçırma gibi tasvip edilmeyen yöntemlere başvurmalarına sebep olmaktadır (Uygun, 2022: 99).

Vergi cennetleri, düşük veya sıfır oranlı vergilendirme sistemleri, yüksek derecede gizlilik sunan finansal yapıları ve esnek düzenlemeleri ile öne çıkan yargı bölgeleridir. Uluslararası kuruluşlar, vergi cennetlerini belirlemek için bazı temel kriterler geliştirmiştir. OECD’ye 1998 yılı raporuna göre bir bölgenin vergi cenneti olarak sınıflandırılması için bazı temel özelliklerden en az birine sahip olması gerekmektedir (Yıldız ve Demir, 2019:333).

OECD’nin 1998 yılı raporunda belirttiği özellikler içerisinde en dikkat çeken “düşük veya sıfır vergi politikaları” ifadesidir. Ancak OECD, 2001 tarihinde çıkardığı İlerleme Raporu ile bir kez daha ele alıp düzeltmiş, düşük veya sıfır vergi politikaları ve herhangi bir iktisadi faaliyetin bulunmaması özelliklerinin, vergi cennetlerinin tanımlayıcı unsurları olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve bu konuyu yeniden ele almıştır. Bu fikir değişikliğinin ardından şu ifadeyi çıkarmak yerinde olur ki, OECD gözetiminde bir ülke veya bölgeye vergi cenneti denilebilmesi için aktif bilgi alışverişinden ve şeffaflıktan uzak olması gereklidir. Vergi cennetleri ile mücadele ederken, aslında şeffaflığın ne kadar önemli olduğu karşımıza çıkmaktadır (Çamurcu, 2017:229)

Tüm bu ifadeler doğrultusunda vergi cennetleri hem ekonomik avantajlara hem de sorunlara yol açabilecek kompleks bir konudur. Düşük vergi oranları ve diğer avantajlar, yatırımcılar ve işletmeler için kazançlı olabilirken, uluslararası vergi kaçakçılığı, kara para aklama ve gelir adaletsizliği gibi sorunları

da beraberinde getirebilir. OECD'nin 2023 yılı "Harmful Tax Practices – Peer Review" raporunda Cayman Adaları, Bermuda, Bahamalar, Lüksemburg, Hong Kong ve Singapur gibi bölgeler vergi cenneti olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 1: OECD'ye Göre Vergi Cenneti Olarak Sınıflandırılan Bölgeler

Ülke/Bölge	Vergi Oranı (%)	Vergi Gizliliği Skoru (Tax Justice Network, 2023)
Cayman Adaları	0%	76
Bermuda	0%	75
Bahamalar	0%	70
Lüksemburg	12.5%	55
Singapur	17%	60
Hong Kong	16.5%	62

Kaynak: OECD (2023), Tax Justice Network (2023)

Tablo-1'de yer alan ülkeler ve bölgeler, düşük vergi oranları ve yüksek vergi gizliliği skorları nedeniyle "vergi cenneti" olarak nitelendirilen yerlerdir. Tax Justice Network tarafından yayımlanan 2023 tarihli Financial Secrecy Index'e göre, Cayman Adaları, Bermuda ve Bahamalar yüksek gizlilik skorlarıyla dikkat çekmektedir. Vergi Gizliliği Skoru, bir ülkenin uluslararası finansal şeffaflığa ne kadar açık olduğunu ölçer. Skor ne kadar yüksekse, şeffaflık o kadar düşüktür. Cayman Adaları, Bermuda, ve Bahamalar oldukça yüksek gizlilik skorlarına sahiptir. Bu, bu bölgelerin yalnızca düşük vergi değil, aynı zamanda yüksek düzeyde gizlilik sağladığını ve böylelikle sermaye kaçırma, vergi kaçırma veya şüpheli finansal işlemler için elverişli hale geldiğini göstermektedir. Singapur, Hong Kong ve Lüksemburg'da görece yüksek gizlilik oranlarına sahiptir; ancak bunlar ilk üç ülkeye göre daha "kurumsallaşmış" ve denetime açık ekonomiler olarak kabul edilmektedir (Tax Justice Network, 2023:5).

OECD'nin 2023 yılında yayımladığı Corporate Tax Statistics raporuna göre, Cayman Adaları, Bermuda ve Bahamalar %0 kurumlar vergisi uygulamakta, bu da doğrudan vergi yükünü sıfıra indirerek çok uluslu şirketlerin ve yüksek gelirli bireylerin bu bölgelere yönelmesine neden olmaktadır (OECD, 2023: 14). Lüksemburg (%12,5), Singapur (%17) ve Hong Kong (%16,5) gibi ülkelerde ise vergi oranları sıfır olmasa da küresel ortalamanın (yaklaşık %23-25) oldukça altındadır. Bu da "İlımlı Vergi Cenneti" tanımına uymaktadır (OECD, 2023: 14).

B. Vergi Cennetlerinin Tarihçesi

Vergi cennetlerinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, kökenlerinin Antik Yunan'a kadar uzandığı görülmektedir. Antik Yunan'da, Atina şehir devleti, ticari faaliyetler kapsamında şehirdeki tüm mal ve menkul kıymetlerden %2 oranında gümrük vergisi almayı kararlaştırmıştı. Bu durum, pek çok tüccar ve kaçakçının Atina yakınlarındaki küçük adaları, ticari emtialarını saklamak, stoklamak ve gizlice şehre sokmak için kullanmalarına yol açtı (Çakaş, 2020: 25).

Literatürde, vergi cennetlerinin geçmişine dair birçok farklı tarih ve olaydan bahsedilmektedir. Ancak modern vergi cennetlerinin ortaya çıkmasında özellikle üç ana aşamanın belirleyici rol oynadığı görülmektedir. İlk aşama, 1880'li yıllarda ABD'nin New York ve Massachusetts eyaletlerinin, büyük sermayeli şirketlerin yoğun olarak bulunduğu bölgeler olmasıdır. Bununla birlikte, 19. yüzyılın sonlarına doğru ABD'nin New Jersey ve Delaware eyaletleri

de vergi cennetlerinin öncülerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak, bu iki eyaletin modern vergi cennetlerine özgü teknik özelliklere sahip olmamaları nedeniyle tam anlamıyla vergi cenneti olarak kabul edilmemektedir (Çakaş, 2020: 25).

ABD'nin New Jersey ve Delaware eyaletleri, özellikle yerleşik olmayan, yani dar mükellef statüsündeki şirketleri çekebilmek amacıyla mükelleflere uygun bir ortam sağlamak ve yeni düzenlemeler getirmek konusunda başarılı olmuştur (Yıldız ve Demir, 2019: 333). İkinci aşama, 20. yüzyılın ilk yarısında Britanya'nın vergilendirme sisteminde gerçekleştirdiği değişiklikle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Britanya, kendi sınırları içinde merkezi bulunan ancak ticari faaliyet göstermeyen şirketlerden vergi alınmaması yönünde bir yasal düzenleme yapmıştır. Bu düzenleme, ilerleyen yıllarda İngiltere'nin ana topraklarında kaldırılmış olsa da Cayman Adaları, Bermuda, Gibraltar, Bahamalar gibi adalar topluluğu olan ülkelerde diğer bir ifadeyle Britanya'nın okyanus ötesi topraklarında uygulanmaya devam edilmiştir (Çakaş, 2020: 25).

Vergi cennetlerinin doğuşunda etkili olan bir diğer önemli gelişme, 1929'daki Ekonomik Buhran ve ardından Avusturya ile Almanya'da yaşanan banka iflasları zinciri olmuştur. Bu dönemde, İsviçre Meclisi, İsviçre bankacılık sisteminin korumak amacıyla 1934 yılında kabul edilen İsviçre Bankacılık Yasası'nın 47. maddesi ile banka gizliliği ilkesini güçlendirmiştir. Bu yasayla birlikte, bankacılık işlemlerinde 'mutlak sessizlik' ilkesine dayalı profesyonel bir sır anlayışı benimsenmiştir. 'Mutlak sessizlik' ile kastedilen, İsviçre bankalarında tutulan hesapların gizliliğinin, İsviçre de dahil olmak üzere, diğer ülkelerden korunmasıdır. Ayrıca, bu yasa ile banka ve diğer kuruluşların ticari gizliliğine yönelik yapılacak her türlü araştırma veya soruşturma suç sayılmıştır. Böylece, sınır ötesinden gelen sermaye, İsviçre tarafından hukuki açıdan dokunulmaz bir şekilde güvence altına alınmış ve ceza kanunuyla korunmuş olmuştur (Yıldız ve Demir, 2019: 334).

C. Vergi Cennetleri, Vergiden Kaçınma ve Vergi Kaçakçılığı

Vergi cennetleri, büyük sermayeli şirketlerin ve zengin bireylerin vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı faaliyetlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Vergiden kaçınma, mevcut yasal boşluklardan yararlanarak vergi yükümlülüğünü en aza indirmeyi amaçlayan stratejileri ifade ederken, vergi kaçakçılığı, yasa dışı yollarla vergi ödemekten kaçınmayı tanımlar (Slemrod ve Yitzhaki, 2002: 1428).

Bu noktada, özellikle çok uluslu şirketlerin uyguladığı agresif vergi planlaması stratejileri dikkat çekmektedir. Agresif vergi planlaması, teknik olarak yasal olan fakat vergi sisteminin ruhuna aykırı şekilde yapılan işlemleri kapsamakta; gelirlerin, harcamaların ya da faaliyetlerin hukuki yapılandırılmaları yoluyla düşük vergili ya da sıfır vergili bölgelere kaydırılmasını içermektedir. Bu yöntemler, şirketlerin vergi matrahlarını yapay yollarla daraltmalarına ve vergisel yükümlülüklerini önemli ölçüde azaltmalarına olanak tanımaktadır (OECD, 2013:15-21). Özellikle transfer fiyatlandırması, hibrit finansal araçlar, fikri

mülkiyet haklarının düşük vergili ülkelere kaydırılması gibi uygulamalar agresif vergi planlamasının temel örneklerindendir.

Agresif vergi planlaması, doğrudan yasa dışı sayılmasa da kamu maliyesi açısından ciddi bir tehdit oluşturur. Vergi gelirlerinin azalması, kamu hizmetlerinin finansmanında aksamalara neden olmakta; bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelere sosyal eşitsizliklerin derinleşmesine zemin hazırlamaktadır (Cobham & Janský, 2018:220). Ayrıca bu tür uygulamalar, dürüst mükelleflerin vergi yükünü artırarak vergi sistemine olan güveni sarsmaktadır.

Günümüzde Amazon, Facebook ve Google gibi çok uluslu şirketlerin vergi politikaları önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir (Zucman, 2015:107). ABD merkezli şirketlerin yurt dışında elde ettikleri kazançların %55'inin vergi cennetlerinde tutulduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Tax Justice Network 'ün raporuna göre, ABD'li şirketlerin küresel kazançlarının yaklaşık %25'i, gerçek ekonomik faaliyetin gerçekleşmediği ülkelere aktarılmakta olup, bunun küresel ölçekte yıllık 130 milyar dolarlık bir gelir kaybına neden olacağı tahmin edilmektedir (Jones vd., 2018:177).

Bu kapsamda uluslararası toplum, agresif vergi planlamasının kamu maliyesine ve vergi adaletine olan yıkıcı etkilerini sınırlandırmak amacıyla yapısal çözüm arayışlarına yönelmiştir. Bu arayışların en somut sonucu, OECD ve G20 iş birliğinde geliştirilen BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Aksiyon Planı olmuştur. BEPS, çok uluslu şirketlerin vergi matrahlarını yapay yollarla aşındırarak, kârlarını düşük veya sıfır vergi uygulayan ülkelere kaydırmasına karşı sistematik önlemler geliştirmeyi amaçlamaktadır (OECD, 2015: 10).

BEPS, 15 ayrı eylem planından oluşmakta olup; zararlı vergi uygulamalarının ortadan kaldırılması (Aksiyon 5), şeffaflığın artırılması (Aksiyon 13), transfer fiyatlandırması uygulamalarının yeniden yapılandırılması (Aksiyon 8–10) gibi başlıklarda çok taraflı iş birliğini esas almıştır. Bu çerçevede, uluslararası bilgi değişimi standartlarının yaygınlaştırılması, ülke bazlı raporlama sisteminin getirilmesi ve çifte vergilendirmeyi önleyen ancak vergiden tamamen kaçınmayı da engelleyen düzenlemelerle küresel ölçekte vergi uyumunun artırılması hedeflenmiştir (Pogge & Mehta, 2016: 53–55).

Türkiye de bu sürece taraf olarak, OECD'nin BEPS standartlarını iç hukukuna uyarlamaya başlamış; 2017 yılında ülke bazlı raporlama yükümlülüğünü getirmiş ve 2021 itibarıyla çok taraflı vergi anlaşmalarını imzalamıştır. Ancak uygulamadaki eksiklikler, idari kapasite zayıflıkları ve sermaye hareketliliğinin yarattığı fırsat maliyetleri, BEPS'in tam anlamıyla etkinlik kazanmasını güçleştirmektedir (Cobham & Jansky, 2019, s. 18–20).

Tablo 2: Vergi Kaçırma ve Kaçınma Stratejileri Arasında En Yaygın Kullanılan Yöntemler

Yöntem	Uygulanış Şekli
Transfer Fiyatlandırması (Transfer Pricing)	Şirketlerin, iştirakleri arasında yapay olarak fiyatlandırılmış işlemler yaparak kârlarını düşük vergili ülkelere kaydırması ve Şube ve iştirakler arasında vergi yükümlülüğünü geciktiren yapılar kurulması
Çifte İrlanda – Hollanda Sandviçi (Gravelle, 2009:7)	Büyük teknoloji firmalarının, İrlanda ve Hollanda gibi düşük vergili ülkeler aracılığıyla vergi yükümlülüğünü minimize etmesi
Patent ve Telif Hakları Kullanımı (Hines, 2010:112)	Şirketlerin, fikri mülkiyet haklarını düşük vergili bölgelere taşıyarak, buradan elde edilen gelirleri vergiden muaf tutması. Finansal araçlar veya patentler ve ticari markalar gibi maddi olmayan mülkler vergiden kaçınmak için bir fırsattır.
Fazladan Gider Gösterimi	Vergi cennetlerinde yer alan şirketlerden alınan faiz, hizmet ve Ar-Ge faturaları ile vergi matrahının azaltılması.
Vergisiz Gelir Toplanması	Uluslararası sermaye hareketleriyle elde edilen gelirlerin vergi cennetlerinde toplanması.
Vergi Tabanı Aşınması (Base Erosion and Profit Shifting- BEPS) Yaklaşımı (OECD, 2017:4)	Çok uluslu şirketlerin düşük vergili bölgelere kâr aktarmasının devletlerin vergi gelirlerini ciddi şekilde azalttığını vurgular.

Kaynak: Tablo tarafımızca oluşturulmuştur.

OECD 2017 BEPS Raporu'na göre, küresel düzeyde çok uluslu şirketlerin %40'ı, vergilerini minimuma indirmek için vergi cennetlerinde iştirak kurmaktadır. AB ülkelerinin yıllık vergi kaybı 50-70 milyar dolar arasında hesaplanmaktadır. Bu yaklaşım, uluslararası vergi düzenlemelerinin sıkılaştırılması ve bilgi paylaşım mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini vurgular.

Bu yöntemler, yasaların açıklarından yararlanılarak uygulanır ve genellikle yasaların ihlali anlamına gelmez. Çok uluslu şirketler, bu yöntemlerle faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki vergi yükümlülüklerini azaltırken, kazançlarını artırır. Vergi cenneti ülkeler lehine sermaye hareketleri, diğer ülkelerde vergi gelirlerinin azalmasına neden olur. Bu tür faaliyetler, uluslararası vergilendirme rejimlerinin düzenlenmesinde önemli zorluklar yaratmaktadır. Vergi cennetlerinin bu işlevi hem ekonomik adaletin sağlanması hem de ülkeler arası gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi açısından uluslararası düzenlemelerin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Karakoyun, 2022: 53).

D. Vergi Rekabeti Kavramı

Vergi rekabetini savunanlar, kurumlar vergisindeki indirimlerin uluslararası yabancı sermaye yatırımlarını artırdığına dikkat çekmektedirler. Ancak yalnızca vergi oranları değil, politik istikrar, kalifiye iş gücü ve altyapı gibi diğer faktörlerin de yatırım kararlarında etkili olduğu belirtilmektedir. Ülkeler, yabancı sermayeyi çekmek için vergi tatili, indirimli vergi oranları ve yatırım indirimi gibi teşvik araçlarını kullanarak uluslararası yatırımları kendi sınırlarına çekmeye çalışmaktadır (Karakoç, 2022: 43)

Vergi oranlarındaki indirimler, diğer ülkeleri benzer politikalar izlemeye yönlendirerek vergilendirme sistemleri arasında bir domino etkisi yaratabilir. Bu durum, üretim faktörlerinin (iş gücü ve sermaye) daha akışkan hale gelmesine de katkıda bulunmaktadır.

Bu anlamda literatürde karşımıza çıkan bazı yaklaşımlara göre, Wilson (1986), çalışmasında vergi rekabeti kavramını, devletlerin yatırımcıları ve sermayeyi çekmek amacıyla vergi oranlarını düşürdüğünü veya esnek vergi teşvikleri sunduğunu ileri sürer. Bu süreç, özellikle küçük ve açık ekonomilerde vergi oranlarının giderek azalmasına neden olur.

Devereux ve Loretz (2013), vergi cennetlerinin bu rekabetin en uç noktası olarak görülmekte olup büyük ekonomiler üzerindeki vergi baskısını artırdığını belirtmektedir. Devereux ve Loretz bu çalışmasında 1980'den günümüze kadar OECD ülkelerinde kurumlar vergisi oranları %45'ten %23'e düşmüştür. Zucman (2015:112), vergi cennetleri nedeniyle yıllık küresel vergi kaybının yaklaşık 600 milyar dolar olduğunu tahmin etmektedir. Fuestvd, (2013:1765) çalışmasında düşük vergili ülkelerin doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda avantaj sağladığını ancak bu durumun yüksek vergili ülkeler için kamu gelirlerinde ciddi kayıplara yol açtığını vurgulamaktadır.

Wilson (1986), vergi rekabeti kavramını sermaye hareketliliğinin yüksek olduğu ülkelerde vergi gelirlerinin emeğe ve tüketime daha fazla yüklenmesine neden olduğunu savunur ve bu nedenle vergi cennetlerini, kamu finansman dengesini bozan bir faktör olarak görmektedir.

III. VERGİ CENNETLERİNİN VERGİ GELİRLERİNE ETKİLERİ

Bu başlık altında, vergi cennetlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkilerine odaklanmakta, bu etkiler, kurumlar vergisi ve gelir vergisi üzerinden yapılan analizler ile daha net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

A. Vergi Cennetlerinin Kurumlar Vergisine Etkisi

Vergi cennetleri, devletlerin vergi gelirleri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler, finansal akışların ve vergi politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Doğrudan etkiler arasında, özellikle kurumlar vergisi oranlarının düşmesi, gelir vergisi yükünün düşük ve orta gelir gruplarına kayması ve sermaye kaçışı yoluyla ortaya çıkarken; dolaylı etkileri ise vergi rekabetinin artması, gelir eşitsizliğinin derinleşmesi ve kamu harcamalarının kısıtlanması gibi sonuçlara neden olmaktadır (Zucman, 2015:105-112).

Vergi cennetlerinin devlet bütçeleri üzerindeki en büyük doğrudan etkisinin, vergi tabanının aşındırılması ve bu yolla özellikle kurumlar vergisi gelirlerinde meydana gelen kayıplar olduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır. OECD'nin 2021 yılında yayımladığı Corporate Tax Statistics: Fourth Edition başlıklı rapora göre, çok uluslu işletmelerin yaklaşık %40'ı, elde ettikleri kârların önemli bir kısmını düşük vergili ya da sıfır vergili ülkelere kaydırmak suretiyle vergiden kaçınma stratejileri geliştirmektedir (OECD, 2021:19). Bu durum, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, yüksek gelir grubundaki ekonomilerde de vergi adaletinin zedelenmesine ve mali disiplinin bozulmasına yol açmaktadır.

Tablo 3: Küresel Vergi Geliri Kayıpları

Bölge	Vergi Geliri Kaybı (Milyar \$)	GSHY'ye Oranı (%)
Avrupa Birliği (AB)	70	0,5
Amerika Birleşik Devletleri	90	0,4
Gelişmekte Olan Ülkeler	150	1,5
Küresel Toplam	600	0,7

Kaynak: Tax Justice Network (2023, s. 14)

Tablo 3'te Tax Justice Network tarafından hazırlanan 2023 tarihli Finansal Gizlilik Endeksi Raporu, küresel çapta her yıl yaklaşık 600 milyar dolar vergi kaybının vergi cennetleri nedeniyle ortaya çıktığını ortaya koymaktadır (Tax Justice Network, 2023: 12-14). Bu kayıpların önemli bir kısmı, kurumlar vergisi oranlarının düşük olduğu ülkeler aracılığıyla yapılan kâr transferlerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Apple ve Google gibi çok uluslu şirketler, İrlanda ve Hollanda üzerinden kâr transferi yaparak, küresel vergi yüklerini %10'un altına düşürmektedir (Gravelle, 2009: 28-30).

Bununla birlikte, vergi cennetleri yalnızca kurumlar vergisi kaybına neden olmakla kalmayıp, yüksek gelirli bireylerin servetlerini saklamasına da olanak tanımaktadır. Zucman (2015), çalışmasında konuyla alakalı olarak küresel servetin yaklaşık %8'inin offshore hesaplarda tutulduğunu ve bunun devletlerin bireysel gelir vergisi kayıplarına yol açtığını belirtmektedir ki vergi gelirlerindeki kayıpların en önemli sebebi olabileceğini göstermektedir.

OECD ve G20 öncülüğünde geliştirilen ve 2021 yılında 136 ülkenin mutabakatıyla kabul edilen Küresel Asgari Kurumlar Vergisi düzenlemesiyle birlikte, büyük ölçekli çok uluslu şirketlerin en az %15 oranında vergi ödemesi hedeflenmektedir. Bu düzenleme, vergi rekabetini sınırlamayı ve vergi cennetlerine yönelen kâr aktarımlarını azaltmayı amaçlamakta; böylece ülkelerin kurumlar vergisi gelirlerini güvence altına alma çabalarına kurumsal bir zemin oluşturmaktadır. (OECD, 2021:1-2-3)

Tablo 4: OECD Ülkelerinde Kurumlar Vergisi Oranları

Yıl	OECD Ortalaması (%)	AB Ortalaması (%)	ABD (%)	Almanya (%)	Fransa (%)	Birleşik Krallık (%)
1980	45	46	46	56	50	52
2000	30	35	35	40	33	30
2020	23	21,3	21	30	25	19
2023	23,07	21,1	21	29,9	25	19

Kaynak: OECD (2023: 8)

Tablo 4'te, OECD ve AB ülkeleri ortalamasının yanı sıra ABD, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi dört ülkeye ait kurumlar vergisi oranlarına ayrıca

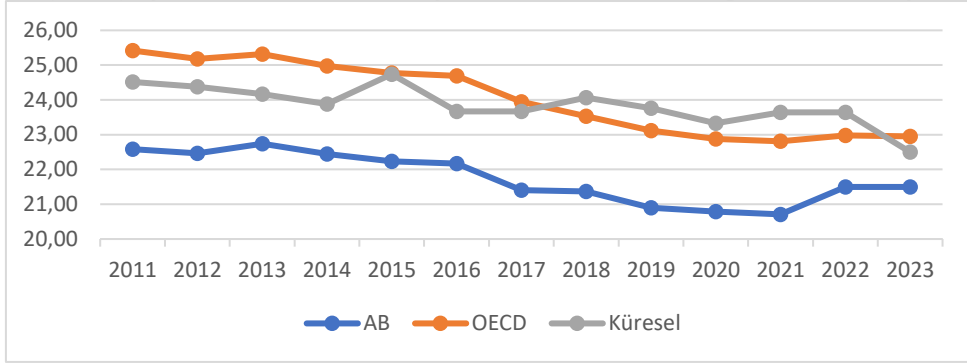
yer verilmiştir. Bu ülkelerin seçilmesindeki temel gerekçe, küresel vergi politikalarında belirleyici rol oynayan başlıca gelişmiş ekonomiler olmalarıdır. OECD ülkelerinde ortalama Kurumlar Vergisi oranı OECD verilerine göre, 1980'lerde %45 seviyesindeyken, 2023 itibarıyla %23'e kadar düşmüştür (OECD, 2023a:14). Ancak bu düşüş eğilimi, özellikle son yıllarda vergi matrahındaki aşınmanın kamu maliyesi üzerindeki olumsuz etkilerinin daha görünür hale gelmesiyle birlikte tersine dönmeye başlamıştır. Bu eğilimin en önemli nedenlerinden biri, çok uluslu şirketlerin kârlarını vergi cennetlerinde tutarak, yüksek vergili ülkelere vergiden kaçınma imkânı elde etmesidir. Çok uluslu şirketlerin kârlarını düşük vergili ülkelere kaydırarak yarattığı vergi kaybını azaltmak amacıyla, birçok ülke kurumlar vergisi oranlarını yeniden yükseltme eğilimine girmiştir. ABD, küresel ekonomik sistemde çok uluslu şirketlerin en yoğun şekilde faaliyet gösterdiği merkezlerden biridir ve uyguladığı vergi politikaları genellikle diğer ülkeler üzerinde yönlendirici etki yaratmaktadır. Almanya ve Fransa, hem Avrupa Birliği'nin en büyük iki ekonomisi hem de mali birlik politikalarının şekillenmesinde merkezi aktörlerdir. Birleşik Krallık ise Brexit sonrası dönemde uyguladığı vergi rekabeti stratejileriyle dikkat çeken, aynı zamanda geçmişte "ılımlı vergi cenneti" uygulamalarıyla öne çıkan bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle, söz konusu ülkelerin verilerinin ayrı olarak sunulması, sadece ortalama değerlerle sınırlı kalmadan, ülkeler arası dinamiklerin daha sağlıklı analiz edilmesini mümkün kılmaktadır (OECD, 2023:12–15).

Bu veriler, küresel düzeyde kurumlar vergisi oranlarının yaklaşık yarıya indiğini ortaya koymaktadır. OECD'nin 2023 tarihli raporunda, çok uluslu şirketlerin yaklaşık %40'ının, kârlarını düşük vergili bölgelere kaydırarak ortalama %10–15 daha az vergi ödediği belirtilmektedir (OECD, 2023a, s. 9). ABD'de yalnızca vergi cennetlerine aktarılan kazançlardan dolayı yıllık yaklaşık 90 milyar dolarlık vergi kaybı olduğu hesaplanmaktadır (OECD, 2023a, s. 25).

Büyük ölçekli şirketler, doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla istihdam yaratımı, büyüme ve teknoloji transferi gibi avantajlar sağlarken; aynı zamanda düşük vergi uygulamaları nedeniyle kaynak ülkelerde önemli vergi kayıplarına neden olmaktadır. Özellikle transfer fiyatlandırması gibi uygulamalar aracılığıyla yüksek vergi oranlı ülkelere oluşan kârlar, düşük vergili ülkelere yönlendirilerek vergi yükümlülüğünden kaçınılmakta; bu durum hem vergi matrahının aşınmasına hem de kamu maliyesinin zayıflamasına yol açmaktadır (Cobham & Janský, 2018:220).

Transfer fiyatlandırması, çok uluslu şirketlerin farklı ülkelerdeki ilişkili şirketleri arasında gerçekleştirdiği mal ve hizmet işlemlerinde uyguladıkları fiyat politikasıdır. Söz konusu fiyatlandırma stratejisi, kârın yüksek vergi oranına sahip ülkelere düşük vergi oranına sahip ülkelere yönlendirilmesini mümkün kılarak, ülkelerin vergi tabanında ciddi tahribatlara yol açmaktadır. Bu bağlamda OECD ve çeşitli ülke vergi otoriteleri, agresif vergi planlaması ve transfer fiyatlandırması uygulamalarıyla mücadele etmek amacıyla denetim faaliyetleri ve çok taraflı düzenlemeler yürütmektedir (OECD, 2015: 10–15).

Grafik 1: 2011 – 2023 Yılları Arasında Avrupa Birliği (AB) ve (OECD) Üyesi Ülkeler ile Küresel Düzeydeki Ortalama Kurumlar Vergisi Oranlarının Seyri

Kaynak:2011-2023 KPMG yılları verileri esas alınarak tarafımızca oluşturulmuştur. <https://home.kpmg/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online/corporate-tax-rates-table.html>. (02.02.2025).

Grafik 1, 2011-2023 yılları arasında Avrupa Birliği (AB) ve Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkeler ile küresel düzeydeki kurumlar vergisi oranlarının ortalamalarını göstermektedir. Buna göre, AB ülkelerinde kurumlar vergisi oranları %20,71 ile %22,74 arasında değişirken, OECD üye ülkelerinde bu oran %22,81 ile %25,42 aralığında seyretmektedir. Küresel ölçekte ise kurumlar vergisi oranları %23,33 ile %24,52 arasında dalgalanmıştır. 2011-2017 yılları arasında en yüksek kurumlar vergisi oranı OECD üye ülkelerinde görülürken, 2018 itibarıyla küresel ortalama, OECD ülkeleri ortalamasının üzerine çıkmıştır. Ancak 2023 yılı itibarıyla OECD ülkelerinin ortalama kurumlar vergisi oranı, küresel ortalamasının yeniden üzerinde konumlanmıştır. AB ülkeleri ise analiz edilen dönemde en düşük kurumlar vergisi oranlarına sahip olmuştur (Uygun, 2022:100).

2021 yılı sonrasında Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ortalama kurumlar vergisi oranlarının artış eğilimine girdiği gözlemlenmektedir. Bu artış, uzun yıllar süren düşüş eğiliminin ardından dikkat çeken bir dönüşü işaret etmektedir. Grafik, 2011–2023 yılları arasında AB, OECD ve küresel ortalamaları karşılaştırmalı olarak sunmakta; özellikle 2017 sonrası AB ortalamasında görülen düşüş eğiliminin 2021’den itibaren tersine dönerek yukarı yönlü bir ivme kazandığını göstermektedir. (KPMG, 2024).

Bu gelişmenin arka planında, çok uluslu şirketlerin vergi cennetleri aracılığıyla kârlarını düşük vergili bölgelere kaydırmasıyla meydana gelen vergi matrahı aşınması (Base Erosion) etkisi yer almaktadır. Vergi cennetleri, şeffaf olmayan mali yapıları ve %0’a yakın kurumlar vergisi oranlarıyla, büyük şirketlere vergi yükümlülüklerinden kaçınma imkânı tanımakta ve böylelikle yüksek vergili ülkelerdeki kamu gelirlerini olumsuz etkilemektedir. (OECD, 2021a:3). Bu durum, özellikle sosyal devlet anlayışını benimseyen AB ülkelerinde mali sürdürülebilirliği tehdit eder hale gelmiştir.

AB ülkeleri, bu tehdit karşısında hem ulusal hem de ulusüstü düzeyde çeşitli karşılıklar üretmiştir. Bunların başında kurumlar vergisi oranlarının

yeniden yükseltilmesi ve çok uluslu şirketlere yönelik asgari vergi standartlarının getirilmesi yer almaktadır. Ayrıca, Avrupa Komisyonu'nun "AB Vergi Şeffaflığı Paketi" gibi inisiyatifleriyle zararlı vergi uygulamalarıyla mücadele güçlendirilmiş, vergi kaçakçılığına karşı kurumsal iş birlikleri artırılmıştır (European Commission, 2021:3). Grafikte görülen AB'deki oran artışı, sadece ekonomik değil aynı zamanda politik ve yapısal bir tepkinin yansıması olarak okunmalıdır. Bu artış eğilimi, vergi tabanı aşınmasını sınırlamaya, vergi adaletini yeniden tesis etmeye ve kamu finansmanını daha dayanıklı hale getirmeye yönelik stratejik bir yön değişikliğidir.

B. Vergi Cennetlerinin Gelir Vergisi Üzerindeki Etkisi: Vergi Yükünün Alt Gelir Gruplarına Kaydırılması

Vergi cennetleri yalnızca şirketlerin kurumlar vergisinden kaçınmasını değil, aynı zamanda yüksek gelirli bireylerin de vergi yükünü azaltmasını sağlamaktadır. Bunun en önemli sonucu, devletlerin gelir vergisi tahsilatında azalma yaşaması ve vergi yükünün dolaylı vergilere (KDV, ÖTV vb.) ve orta-düşük gelirli kesimlere kaydırılmasıdır (Saez ve Stantcheva, 2018: 126-128).

Vergi cennetleri nedeniyle zenginlerin ödediği gerçek efektif vergi oranlarının orta gelir gruplarına göre daha düşük olduğunu göstermektedir. IMF'nin 2022 yılındaki raporuna göre, gelişmekte olan ülkelerde yüksek gelir gruplarının %30'a varan oranlarda vergi kaçırdığı tahmin edilmektedir

Tablo 5: OECD Ülkelerinde Gelir Vergisi ve Dolaylı Vergi Oranları

Yıl	OECD'de Ortalama KDV Oranı (%)	Gelir Vergisi Oranı (%)	Dolaylı Vergilerin Vergi Gelirlerine Oranı (%)
1980	15	35	25
2000	18	30	30
2020	22	28	35
2023	23	27	37

Kaynak: OECD (2023, s. 12-14).

Tablo 5'te OECD ülkelerinde gelir vergisi oranlarının giderek azaldığı, ancak dolaylı vergilerin arttığı görülmektedir. Özellikle KDV gibi tüketim vergileri, düşük ve orta gelirli gruplar için daha yüksek bir yük oluşturduğundan, vergi adaletini bozucu bir etkiye sahiptir. OECD'nin Taxing Wages 2024 Raporuna göre, bekâr ve çocuksuz bir çalışanın ortalama vergi yükü %34,8 iken, tek gelirli, iki çocuklu bir ailenin vergi yükü %25,7 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2024: 11). Bu durum, düşük ve orta gelirli grupların vergi yükünün zamanla arttığını ve vergi sisteminin daha az adil hale geldiğini göstermektedir. Yüksek gelir gruplarının offshore hesaplar aracılığıyla gelir vergisinden kaçınması, devletleri vergi yükünü dolaylı vergilere kaydırmaya zorlamıştır.

Ülkelerin vergi gelirlerinin azalması, vergi rekabetinin olumsuz sonuçlarından biri olarak kamu harcamalarında azalmaya neden olmakta, bu da kamu gelir kaybının borçlanma ile finanse edilmesini, vergi incelemelerinin yetersizliğini ve vergi yükünün bireyler ile firmalar arasında adaletsiz dağılmasını beraberinde getirmektedir. Vergi oranlarındaki indirimler, bazı ülkeler için kazanç sağlarken, diğerleri için vergi matrahında erozyona ve kamu sistemlerinde mali bozulmalara neden olmaktadır. (Karakoç, 2022:51,52).

C. Vergi Cennetlerinde Dönen Paranın Toplam Vergi Hasılatına Oranı

2008 Küresel Finansal Krizi sonrasında, vergi kaçınma ve vergi kaçırma meseleleri hem kamuoyunun hem de politika yapımcılarının dikkatini daha fazla çekmeye başlamıştır. Bu dönemde çok uluslu şirketlerin ve yüksek gelir grubundaki bireylerin, vergi yükümlülüklerini en aza indirme amacıyla vergi cennetlerini ve offshore finansal yapıları kullanma eğilimleri, devletlerin gelir toplama kapasitesini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından bu durum, kamu hizmetleri ve kalkınma projeleri için gerekli finansmanın sağlanmasını güçleştirmiş, yoksullukla mücadeleyi sekteye uğratmıştır (Cobham ve Jansky, 2017: 4).

Vergi kaçınma, yasal düzenlemelerdeki boşluklardan faydalanarak vergi yükünü azaltma stratejilerini içerirken, vergi kaçırma doğrudan yasa dışı yöntemlerle vergi ödemekten kaçınmayı ifade etmektedir. Oxfam (2016) çalışmasına göre, gizlilik, elektronik ticaretin yaygınlaşması ve sermaye hareketliliğinin artması, hükümetlerin gelir dağılımındaki adaletsizliklerle mücadele etmesini zorlaştıran temel faktörler arasındadır.

Bu çerçevede, Zucman (2015) tarafından yapılan araştırma, vergi cennetlerinin, varlıklı bireyler açısından nasıl bir vergi kaçırma aracı olarak kullanıldığını detaylandırmaktadır. Zucman'ın bulguları, offshore hesaplar aracılığıyla gizlenen servetlerin küresel ölçekte devlet gelirleri üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne sermektedir.

Küreselleşme ve dijitalleşmenin hız kazandığı günümüz ekonomik ortamında, geleneksel vergi mekanizmaları mevcut sermaye hareketliliğine uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Elektronik ticaretin yaygınlaşması, şirketlerin belirli bir ülkeye fiziksel olarak bağlı olmaksızın faaliyet göstermesine imkân tanımakta, bu da vergi otoritelerinin denetim süreçlerini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, OECD tarafından yürütülen BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) projesi, çok uluslu şirketlerin yapay kazanç kaydırmalarını engellemeye yönelik uluslararası bir girişim olarak öne çıkmaktadır.

Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma ile mücadele, sadece mali kayıpların telafi edilmesi açısından değil, aynı zamanda gelir adaletinin sağlanması ve ekonomik sürdürülebilirliğin korunması bakımından da büyük önem taşımaktadır. (Birinci, 2018: 79)

Tablo 6: Kâr Kaydırma Nedeniyle Bölgesel Vergi Kaybı (2022)

Bölge	Kar Kaydırma Nedeniyle Oluşan Vergi Kaybı (%)	Offshore Serveti (Milyar Dolar)	Offshore Servet Oranı (%)
Avrupa Birliği (AB)	12,0	3100	11,0
ABD	10,0	1400	5,0
OECD Ülkeleri (AB Birliği Hariç)	8,0	1100	8,0
OECD Dışı Yüksek Gelirli Ülkeler	6,0	900	7,0
Gelişmekte Olan Ülkeler	4,0	550	3,0
Dünya Geneli	9,2	8950	9,0

Kaynak: EU Tax Observatory tarafından yayımlanan *Global Tax Evasion Report 2024* başlıklı çalışmaya ve Gabriel Zucman ile Ludvig Wier'in yöntemsel tahminlerine göre tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo-6, 2022 yılı itibarıyla bölgesel düzeyde kâr kaydırma yoluyla oluşan vergi kayıplarını, aynı bölgelerde tutulan tahmini offshore finansal varlık miktarlarıyla birlikte sunmaktadır. Veriler, EU Tax Observatory tarafından yayımlanan Global Tax Evasion Report 2024 başlıklı çalışmaya ve Zucman ile Wier'in ampirik tahminlerine dayanmaktadır. Buna göre, dünya genelinde kâr kaydırma nedeniyle kurumlar vergisi gelirlerinin yaklaşık %9,2'si kaybedilmektedir. Avrupa Birliği için bu oran %12 seviyesine kadar çıkmakta, bu da bölgenin çok uluslu şirket faaliyetlerinden kaynaklanan gelir kaybına karşı oldukça hassas olduğunu ortaya koymaktadır (EU Tax Observatory, 2023: 42).

Tabloda ayrıca her bölgeye ilişkin yaklaşık offshore servet büyüklüğü ve bu servetin toplam finansal servet içindeki tahmini payı da yer almaktadır. Avrupa Birliği, yaklaşık 3100 milyar dolarlık offshore servetiyle dünya genelinde en fazla gizli servet barındıran bölgelerden biridir. Bu tutar, AB'nin toplam finansal servetinin %11'ine karşılık gelmektedir. ABD için bu oran %5 seviyesinde hesaplanırken, gelişmekte olan ülkelerde tahmini offshore servet toplamı 550 milyar dolar düzeyindedir ve bu miktar, toplam finansal servetin yaklaşık %3'ünü oluşturmaktadır (Zucman, 2022:28–30).

Offshore finansal sistemin bu ölçekteki kullanımı, özellikle çok uluslu şirketlerin transfer fiyatlandırması, fikri mülkiyet aktarımı ve finansal yapılandırma yoluyla vergi tabanını aşındırma stratejileriyle doğrudan ilişkilidir. Bu eğilim, yalnızca gelişmiş ülkelerde değil, kurumsal kapasitesi sınırlı olan gelişmekte olan ülkelerde de önemli maliyetlere yol açmakta; vergi tabanının daralması, kamusal hizmetlerin finansmanını zorlaştırmakta ve gelir dağılımı adaletini zedelemektedir (Wier & Zucman, 2022: 16–19).

OECD'nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) projesi, çok uluslu şirketlerin agresif vergi planlaması yöntemleriyle mücadelede bir başlangıç noktası sunmuş olsa da, özellikle gelişmekte olan ülkelerin korunmasına yönelik daha eşitlikçi ve bağlayıcı mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır (OECD, 2015:10–15).

Zucman (2015), başka bir çalışmasında, yüksek gelirli bireylerin vergi cennetleri aracılığıyla gerçekleştirdiği vergi kaçakçılığının maliyetini hesaplamıştır. Çalışmasında, vergi cennetlerine aktarılan toplam finansal varlıkların toplam değerinin 5,8 trilyon Euro'ya ulaştığını ortaya koymuştur. Bu miktarın %20'sinin (1,1 trilyon Euro) yalnızca beyan edildiğini geri kalan %80'inin (4,7 trilyon Euro) ise kayıt dışı kaldığını göstermektedir. Ayrıca, müşteri gizliliği nedeniyle kaçırılan vergilerin dünya ekonomilerine maliyetinin, 2013 yılı itibarıyla küresel ekonomilerin uğradığı vergi kaybının yaklaşık 130 milyar Euro olduğunu ileri sürmüştür (Zucman, 2015: 68).

Vergi cennetlerinde saklanan trilyonlarca dolarlık finansal varlık, küresel ekonomi açısından ciddi bir gelir kaybına yol açmakta ve eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Tax Justice Network'ün 2012 yılında yayımlanan raporuna göre, 21 ila 32 trilyon dolar değerindeki finansal varlık, vergi cennetlerinde herhangi bir vergilendirmeye tabi tutulmadan muhafaza edilmektedir (Henry, 2012:4) Bu durum hem küresel çapta hem de ülkelerin kendi içlerinde ekonomik

eşitsizlikleri artırmaktadır. Offshore hesaplarda biriken bu servet, dünya nüfusunun en zengin kesimi tarafından yönetilmekte olup, en büyük paya sahip olan grup en varlıklı 100.000 kişiden oluşmaktadır. Bu durum, yalnızca ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikleri değil, aynı zamanda aynı ülke içerisindeki gelir dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir (Birinci, 2018:79-80)

Birçok ülke gelir vergisini kademeli oranlarla uygulamaktadır. Ortalama gelir vergisi oranı gelişmiş ülkelerde yaklaşık %30, gelişmekte olan ülkelerde ise %20 civarındadır (OECD, 2021, s. 8-10). Bu verileri kullanarak, eğer offshore hesaplarda tutulan 10 trilyon dolarlık servetten gelir vergisi alınsaydı: %20 gelir vergisi uygulanırsa: $10 \text{ trilyon dolar} \times 0.20 = 2 \text{ trilyon dolar}$ yıllık gelir; %30 gelir vergisi uygulanırsa: $10 \text{ trilyon dolar} \times 0.30 = 3 \text{ trilyon dolar}$ yıllık gelir elde edilebilmektedir.

Daha gerçekçi bir hesaplama için, yıllık yatırım getirisini (%5) baz alırsak, genellikle offshore hesaplarda tutulan servet yıllık %5 civarında bir getiri sağlar. Bu durumda, 10 trilyon doların yıllık getirisi 500 milyar dolar olur. Eğer bu yatırım gelirine ortalama %25 vergi uygulansaydı: (Not: hesaplamalar çeşitli verilerden hareket ederek tarafımızca oluşturulmuştur).

$500 \text{ milyar dolar} \times 0.25 = 125 \text{ milyar dolar}$ yıllık gelir elde edilebilmektedir.

Bu hesaplamalara göre:

- Eğer tüm offshore servete doğrudan gelir vergisi uygulansaydı, yıllık 2-3 trilyon dolar ek vergi hasılatı sağlanabilirdi.
- Sadece offshore hesapların yıllık getirisine gelir vergisi uygulansaydı, yaklaşık 125 milyar dolar ek vergi geliri elde edilirdi.
- Bu gelir, küresel yoksulluğun ortadan kaldırılmasını ve altyapı projelerinin finanse edilmesini sağlayabilirdi.
- 2-3 trilyon dolarlık ek vergi geliri, küresel eğitim harcamalarını ikiye katlamaya veya tüm dünyada sağlık harcamalarına büyük bir katkı sağlamaya yeterli olurdu.
- IMF'nin 2022'deki raporuna göre, küresel yoksulluğu azaltmak için gerekli yıllık ek bütçe yaklaşık 300 milyar dolardır. Şöyle ki bu vergiler sayesinde küresel yoksulluk tamamen ortadan kaldırılabilirdi.
- OECD tahminlerine göre, gelişmekte olan ülkelerde altyapı yatırımları için yıllık 1 trilyon dolar gereklidir. Offshore servetlerinden vergi alınsaydı, bu yatırımların büyük kısmı finanse edilebilirdi (OECD, 2023:14).

Ancak, bu vergileri gerçekten tahsil etmek için uluslararası iş birliği ve yasal düzenlemeler gereklidir. OECD ve G-20'nin küresel asgari vergi uygulaması (%15 kurumlar vergisi) bu konuda önemli bir adımdır.

Tablo 7: Ülkelere Göre Tahmini Vergi Geliri Kayıpları

Ülke	Tahmini Vergi Kaybı (Milyar \$)	Tahmini Vergi Kaybı (GSYH'nın %'si)	Toplam Gelir (GSYH'nın %'si)	GSYH Oranla Toplam Vergi Geliri (GSYH'nın %)	Tahmini Vergi Kaybı (Kurumlar Vergisi %)
Çad	0,9477	6,97	18,48	6,57	
Arjantin	21,4059	4,42			
Pakistan	10,4476	4,42	14,38	11,13	
Namibiya	0,4874	3,96	32,87	30,67	2,19
Aziz Lucia	0,0525	3,81			
St. Kitts and Nevis	0,0281	3,66			
Mozambik	0,4568	3,11	26,91	22,87	
Dominica	0,012	2,43			
Grenada	0,0197	2,43			
Benin	0,1957	2,34	17,89	16,96	1,55
Burundi	0,0627	2,34	13,28	12,36	
Ethiopia	1,1084	2,34	14,35	12,38	
Gambia	0,021	2,34	16,3	14,17	
Haiti	0,1941	2,34			
Hindistan	41,1689	2,34			
Kenya	1,061	2,34	16,48	15,43	3,64
Malawi	0,0862	2,34	20,92	19,01	
Mali	0,2662	2,34	17,62		
Niger	0,171	2,34	16,97	11,33	
Philippines	6,3738	2,34			
Senegal	0,3595	2,34		18,38	
Sierra Leone	0,1079	2,34	10,71	8,81	1,25
Solomon Adaları	0,0257	2,34	35,71	26,61	
Swaziland	0,0891	2,34			
Tanzanya	0,7479	2,34	12,09	11,06	
Dominican Cumhuriyeti	1,1759	1,98			
Togo	0,0853	1,98	17,97	15,75	
Fiji	0,0694	1,65	28,19	25,27	
Laos	0,1662	1,65	17,26	13,09	1,52
ABD	188,83	1,13	26,99	19,29	2,29
Japonya	46,7914	0,93		17,59	3,89
Barbados	0,0331	0,78	26,97	25,62	
Liberia	0,0153	0,78	25,96	18,83	
Panama	0,3152	0,78			
Seyseller	0,0099	0,78			5,08
Çin	66,807	0,75			
Colombia	2,7594	0,75	28,08	20,16	
Fildiği Sahili	0,2114	0,75		14,82	
Cibuti	0,0109	0,75			
Ghana	0,3404	0,75	15,83		
Guinea-Bissau	0,0066	0,75	8,79	7,57	
Endonezya	6,4829	0,75	15,03	10,38	
Jamaica	0,1075	0,75	27,02	24,11	
Lesotho	0,0184	0,75	58,53	53,66	3,24
Malaysia	2,3348	0,75	21,1		
Mauritania	0,0313	0,75	27,05	13,4	
Nepal	0,1445	0,75	17,46	15,34	2,13
Sao Tome and Principe	0,0023	0,75			
Zimbabve	0,0783	0,75	27,73	25,31	2,99
France	19,781	0,72	36,27	28,29	2,55
Belgium	3,4911	0,69	37,38	30,48	3,11
Portugal	1,1103	0,51	36,21	24,77	3,25
Belarus	0,3367	0,49	31,59	25,89	
Germany	15,0241	0,42	30,49	22,7	1,83
Spain	5,5163	0,41	26,22	21,3	2,02
Luxembourg	0,2252	0,37	30,19	26,65	3,63
New Zealand	0,5181	0,29	40,41	32,66	4,52
Italy	5,3349	0,26	34,94	29,84	2,98
Canada	3,3886	0,19	33,09	25,78	2,76
Greece	0,4345	0,18	37,13	22,89	
Austria	0,5427	0,13	34,98	27,93	2,34
Denmark	0,4212	0,13	55,22	47,9	3,28
South Korea	1,1174	0,09	26,72	17,9	3,39
Slovak Republic	0,0412	0,04	25,15	16,33	2,55
United Kingdom	1,0579	0,04	33,55	26,66	2,54
Botswana	0,0034	0,02	39,22	20,86	
Sweden	0,0211	0	42,12	32,99	2,58

Kaynak: Tax Justice Network (2017c),

<https://docs.google.com/spreadsheets/d/1r7jdXvQ1NaGjUUKH1afniE3xvTyCu7NC8BZWZjkkQk/edit?gid=389779094#gid=389779094>

Tablo-7’de özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde vergi kayıplarının mutlak büyüklüğünden çok, bu kayıpların gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) içindeki oranı açısından ciddi bir soruna işaret etmektedir. Örneğin Çad’da tahmini yıllık vergi kaybı yaklaşık 0,95 milyar dolar iken, bu tutar ülkenin

GSYH'sinin %6,97'sine denk gelmektedir. Bu oran, ülkenin toplam kamu gelirlerinin üçte birine yakın bir kısmının kaybedildiğini göstermektedir. Benzer şekilde Pakistan'da vergi kaybı %4,42 seviyesindedir ve bu da kamu hizmetlerinin finansmanı açısından büyük bir açığı temsil etmektedir.

Küçük ada devletlerinde de benzer bir kırılmalı dikkat çekmektedir. Dominica, Aziz Lucia ve St. Kitts and Nevis gibi ülkelerde tahmini vergi kayıpları mutlak olarak düşük olsa da GSYH'ye oranla %2,5 ila %3,8 düzeyindeki kayıplar, sınırlı mali kapasiteye sahip bu ekonomiler için ciddi bir baskı yaratmaktadır. Bu ülkelerdeki yüksek oransal vergi kaybı, sıklıkla offshore finansal hizmetlerin yaygınlığı, finansal şeffaflık eksikliği ve çok uluslu şirketlerin yerel iştirakleri üzerinden gerçekleştirdikleri agresif vergi planlaması faaliyetlerine bağlanmaktadır.

IMF Mali İşler Departmanı'nın tahminlerine göre, küresel ölçekte vergi kayıpları OECD üyesi ülkeler için yaklaşık 400 milyar doları aştığını, düşük gelirli, gelişmekte olan ülkeler için ise yaklaşık 200 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu durum, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki mali dengesizlikleri daha da derinleştirmektedir. Bu konuda yapılan en kapsamlı araştırmalardan biri Crivelli ve arkadaşları (2016) tarafından gerçekleştirilmiş olup, araştırma 173 ülkeye ait 1980-2013 dönemine ilişkin 33 yıllık panel verilerini analiz ederek ekonomik değişkenler üzerindeki etkileri değerlendirmiştir. Araştırma bulgularına göre, küresel ölçekte yıllık gelir kaybı 650 milyar ABD dolarına ulaşmakta olup, bu miktarın yaklaşık üçte biri az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere kaynaklandığı belirtilmiştir (Birinci, 2018: 80).

D. Türkiye'nin Vergi Cennetleri Kaynaklı Tahmini Vergi Geliri Kayıpları

2000 yılında Türkiye'de %33 olarak uygulanan kurumlar vergisi oranı, zaman içinde %25'e kadar düşürülmüştür. Bununla birlikte, aynı dönemde dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki oranı istikrarlı bir şekilde yükselmiştir. Küreselleşme süreci, dolaysız vergilerin payının azalmasına, dolaylı vergilerin ise daha baskın hale gelmesine yol açmıştır (Karakoç, 2022: 51-52).

Tablo 8: Türkiye'de 2012-2024 Yılları Arasında Vergi Gelirlerinin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payları (%)

Yıl	Gelir Vergisi (%)	Kurumlar Vergisi (%)	KDV (%)	ÖTV (%)	Diğer Vergiler (%)
2012	20,5	10,2	18,3	17,5	33,5
2013	21	10,5	18	17	33,5
2014	21,2	10,8	17,8	16,8	33,4
2015	21,5	11	17,5	16,5	33,5
2016	21,8	11,2	17,3	16,3	33,4
2017	22	11,5	17	16	33,5
2018	22,3	11,8	16,8	15,8	33,3
2019	22,5	12	16,5	15,5	33,5
2020	22,8	12,2	16,3	15,3	33,4
2021	23	12,5	16	15	33,5
2022	23,2	12,8	15,8	14,8	33,4
2023	23,5	13	15,5	14,5	33,5
2024	23,8	13,2	15,3	14,3	33,4

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). *Genel Bütçeli Kamu İdarelerinin 2022 Yılı Gelirleri ile 2023-2024 Dönemi Gelir Tahminleri*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/3a-Genel-ButceliKamu-Idarelerinin-2022-Yili-Gelirleri-ile-2023-2024-Donemi-Gelir-Tahminleri.pdf>

Vergi cennetleri, düşük veya sıfır oranlı kurumlar vergisi uygulayarak uluslararası şirketlerin kârlarını bu ülkelere kaydırmasına olanak tanır. Türkiye’de Kurumlar Vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki yüzdelik payı 2012’de %10,2 iken 2024’te %13,2’ye çıkmıştır. Ancak bu artışa rağmen, çok uluslu şirketlerin ve büyük yatırımcıların Türkiye’de elde ettikleri kazançları vergi cennetlerine aktarma eğilimi devam etmektedir. Vergi cennetlerine yapılan finansal kaçışlar, Türkiye’nin doğrudan kurumlar vergisi gelirlerini azaltmakta, bunun sonucu olarak, devlet gelir elde etmek için dolaylı vergilere daha fazla yüklenmektedir.

Toplam vergi gelirleri içerisinde KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergiler önemli bir paya sahiptir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, kurumlar vergisi gelirlerinin tam anlamıyla tahsil edilememesi ve vergi kaçırma yollarının kullanılmasıdır. Türkiye’de dolaylı vergilerin payının yüksek olması, vergi yükünün düşük gelir gruplarına daha fazla yansımaya neden olmaktadır. Öte yandan, yüksek gelir grupları ve çok uluslu şirketler, kazançlarını vergi cennetlerine yönlendirerek daha az doğrudan vergi ödemektedir.

SONUÇ

Vergi cennetleri, küresel ekonomide giderek daha büyük bir rol oynarken, devletlerin vergi gelirlerini azaltan ve vergi adaletini zedeleyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Bu çalışma, vergi cennetlerinde vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı yoluyla devlet gelirlerinde ne ölçüde azalmaya neden olduğu üzerinde durmaktadır.

Çalışmanın temel bulgularına göre, çok uluslu şirketler ve yüksek gelirli bireyler, düşük veya sıfır oranlı vergi avantajlarından yararlanmak amacıyla sermayelerini vergi cennetlerine yönlendirmektedir. Küresel boyutta faaliyet gösteren Amazon, Facebook, Apple ve Google gibi büyük ölçekli şirketlerin kazançlarından yüksek oranda vergi ödememek için vergi cennetlerine yöneldiği, gelirlerinin bir kısmını bu offshore finans merkezlerine yönlendirdiği görülmektedir. OECD verilerine göre, çok uluslu şirketlerin yaklaşık yüzde kırkı, kârlarını düşük vergili ülkelere kaydırarak ortalama yüzde on ile yüzde on beş civarında daha düşük vergi ödemektedir.

OECD’nin 2022 yılında yayımladığı verilere göre, çok uluslu şirketler, kârlarının yaklaşık %36’sını vergi cennetlerine kaydırmaktadır. Bu uygulama, yüksek vergi oranlarına sahip Avrupa Birliği ülkelerinde vergi matrahlarının %20 oranında azalmasına yol açmaktadır. Bu durum, AB ülkelerinin yıllık kurumlar vergisi gelirlerinde 100 ila 240 milyar ABD doları arasında kayba neden olmaktadır.

Ülkeler küresel sermayeyi çekebilmek için sürekli olarak Kurumlar Vergisini düşürme eğilimine girmişlerdir. 1980’den günümüze kadar OECD ülkelerinde kurumlar vergisi oranları yüzde kırk beşlerden yüzde yirmilere kadar düşmüştür. Bunun yanında vergi cennetleri yalnızca kurumlar vergisi kaybına neden olmakla kalmayıp, yüksek gelirli bireylerin servetlerini saklamasına da olanak tanımaktadır. Yapılan araştırmalarda dünya servetin yaklaşık yüzde sekizinin offshore hesaplarda tutulduğunu göstermektedir.

Vergi cennetlerinin varlığı nedeniyle küresel boyutta devletlerin gelir kayıpları altı yüz milyar doları bulmaktadır. Günümüzde offshore hesaplarda tutulan paranın değeri 10 trilyon dolar civarındadır. Bu paradan yıllık ortalama yüzde yirmi vergi alınmış olsa beş yüz milyar dolar civarında bir gelir sağlanmış olurdu. Çok uluslu şirketler karlarını vergi cennetlerine kaydırarak bağlı oldukları ülkelerin vergi sistemleri üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. IMF'nin verilerine göre, gelişmekte olan ülkelerde yüksek gelir gruplarının yüzde otuza varan oranlarda vergi kaçırdığı tahmin edilmektedir. Bu süreç, özellikle gelişmekte olan ülkelerde doğrudan vergi gelirlerini olumsuz etkilemekte ve devletleri KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergilere daha fazla bağımlı hale getirmektedir. Türkiye örneğinde, kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı yüzde on seviyelerinde kalırken, dolaylı vergilerin toplam içindeki oranı yüzde elli seviyelerinde seyretmektedir. Bu durum, vergi yükünün alt ve orta gelir gruplarına daha fazla yansımaya yol açarak gelir dağılımında adaletsizliğe neden olmaktadır.

Vergi cennetlerinin vergi gelirleri üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi, şeffaflık politikalarının artırılması ve vergi planlamasına yönelik sıkı denetim mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir. OECD tarafından önerilen BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) reformları, çok uluslu şirketlerin vergi yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamak adına önemli bir adım olsa da ülkelerin bu tür düzenlemeleri etkin bir şekilde uygulamaları büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, vergi cennetlerine yönelik denetimlerin artırılması ve daha adil bir küresel vergi sisteminin oluşturulması, devletlerin sürdürülebilir vergi gelirleri elde etmesi açısından kritik bir gerekliliktir. Bu kapsamda denetim kapasitesinin artırılması için başta otomatik bilgi değişimi sistemlerinin etkinleştirilmesi, finansal raporlama standartlarının uluslararası düzeyde uyumlaştırılması ve ülke bazlı raporlama yükümlülüğünün genişletilmesi gibi adımlar öncelikli olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca ulusal vergi idarelerinin dijital denetim altyapılarına yatırım yapmaları ve çok taraflı vergi iş birliği anlaşmalarına aktif katılım göstermeleri de bu sürecin başarısı açısından önem arz etmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Azad, G. (2020). *Küreselleşmenin Dönüştürdüğü Mekân Kavramı Çerçevesinde Vergi Cennetleri*. Yüksek Lisans Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı

- Birinci, N. (2018). Vergi Cennetlerinin Global Düzeyde Neden Olduğu Vergi Kayıp ve Kaçağının Boyutu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(24), 69-91.
- Çamurcu, Z.N. (2017). Vergi Cennetleri İle Mücadele Aracı Olarak Şeffaflık: “Oecd- Beps 5 Numaralı Eylem Planı (2015 Nihai Raporu) Temelinde Bir Çalışma, *International Journal of Public Finance* Cilt: 2, Sayı: 2, 226 – 244
- Çakaş, C.Ö. (2020). Vergi Sığınakları ve Suç Ekonomisine Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *EBYÜİBF Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:2, 22-42
- Cobham, A. ve Janský, P. (2017), Global Distribution of Revenue loss From Tax Avoidance: *Re-Estimation And Country Results*, *WIDER Working*, 55.
- Cobham, A., & Janský, P. (2018). Global distribution of revenue loss from corporate tax avoidance: Re-estimation and country results. *Journal of International Development*, 30(2), 206–232. <https://doi.org/10.1002/jid.3348>
- Cobham, A., & Jansky, P. (2019). Global Distribution of Revenue Loss from Tax Avoidance: Re-estimation and Country Results (pp. 18–20). United Nations University-WIDER Working s.55 <https://doi.org/10.35188 / UNU-WIDER/2019/694-4>
- Crivelli, E., De Mooij, R., ve Keen, M. (2016). Base Erosion, Profit Shifting And Developing Countries. *IMF Working Paper*, 16(122), 1-35. <https://doi.org/xxxx>
- Dharmapala, D. (2014). What Do We Know About Base Erosion And Profit Shifting? A Review Of The Empirical Literature. *Fiscal Studies*, 35(4), 421-448. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5890.2014.12037.x>
- Devereux, M. P., ve Loretz, S. (2013). What Do We Know About Corporate Tax Competition? *National Tax Journal*, 66(3), 745-774. <https://doi.org/10.17310/ntj.2013.3.06>
- European Commission. (2021). *Communication on Business Taxation for the 21st Century*. Brussels. Retrieved from https://ec.europa.eu/taxation_customs/
- EU Tax Observatory. (2023). *Global Tax Evasion Report 2024* (p. 42). <https://www.taxobservatory.eu>
- Fuest, C., Hemmer, D., ve Kessler, A. (2013). The Role Of Financial Institutions in The Transmission Of Monetary policy. *European Economic Review*, 62, 1763-1777.
- Henry, J. S. (2012). *The price of offshore revisited: New estimates for “missing” global private wealth, income, inequality, and lost taxes* (p. 4). Tax Justice Network. <https://taxjustice.net/wp-content/uploads/2014/04/Price of Offshore Revisited 120722.pdf>
- Hines, J. R. (2010). Treasure Islands. *Journal Of Economic Perspectives*, 24(4), 103-126 <https://doi.org/10.1257/jep.24.4.103>
- IMF, (2022). *Fiscal Monitor: Revenue Amid Recovery* (pp. 12–13). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2022/04/18/fiscal-monitor-april-2022>
- Jones, C., Temouri, Y. ve Cobham, A. (2018), “Taxhaven net Works and the Role Of The Big Four Accounting Firms”, *Journal Of World Business*, 53, 177-193.
- Karakoyun, A. (2022). *Vergi Rekabeti, Vergi Cennetleri İle Mücadele Ve Türkiye Boyutu*, Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı
- Karakoç, A. (2022). *Vergi Cennetlerinin Uluslararası Vergi Rekabetine Etkileri*, Bursa: Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı Uluslararası Ekonomi Politikası Yüksek Lisans Programı
- Karasu, G. (2006). Küreselleşmenin Vergileme Alanında Yarattığı Sorunlar: Vergi Rekabeti, Vergi Cennetleri ve Türkiye, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KPMG, (2024). *Corporate tax rates table*. KPMG International. Retrieved from <https://home.kpmg/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/tax-rates-online.html>
- OECD, (2013). Addressing Base Erosion and Profit Shifting (pp. 15–21). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264192744-en>
- OECD, (2015). *Explanatory Statement: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project* (pp. 10–15). OECD Publishing. <https://www.oecd.org/ctp/beps-explanatory-statement.pdf>

- OECD, (2017). *OrganisationForEconomicCooperationAnd Development, Glossaryof TaxTerms*, <http://www.oecd.org/ctp/glossaryoftaxterms.htm>.
- OECD, (2021). *Corporate Tax Statistics: Fourth Edition*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/0ddb7e2e-en>
- OECD, (2021). Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. Retrieved from
- OECD, (2021a). Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy. OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS. <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-july-2021.pdf>
- OECD, (2023). Harm ful TaxPractices – Peer ReviewResults. OrganisationForEconomicCo-Operationand Development (OECD). <https://www.oecd.org/tax/harmful-tax-practices-review-2023.htm>
- OECD, (2023a). *Corporate Tax Statistics: Fifth Edition* (pp. 9, 14, 25). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/7c2f4e1d-en>
- Oxfam (2016), *TheHiddenBillions: How TaxHavensImpactLives At Home AndAbroad*, OxfamResearchReports, <https://www.oxfam.org.au/wp-content/uploads/2016/06/oxf003-tax-havens-report-fa2 web.pdf>
- Öztürk, S., ve Ülger, Ö. (2016). Vergi Cennetlerinin Küresel Finansal Kriz Üzerine Ekonomik Etkileri: Vergi Kaçırma, Vergiden Kaçınma Ve Kara Para Aklamadaki Rolü, *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak 2016 Cilt: 9 Sayı: 1, 237-254
- Pehlivan, S., ve Gökbunar, A. R. (2010). Ülkemizde Transfer Fiyatlandırmasının Yol Açtığı Tahmini Kurumlar Vergisi Kaybı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(1), 99-120.
- Pogge, T., & Mehta, K. (2016). *Illicit Financial Flows: The Most Damaging Economic Condition Facing the Developing World* (pp. 53–55). Global Financial Integrity. <https://gfintegrity.org>
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). *Genel Bütçeli Kamu İdarelerinin 2024 Yılı Gelirleri İle 2025-2026 Dönemi Gelir Tahminleri*. <https://www.sbb.gov.tr>
- Slemrod, J. Ve Yitzhaki, S. (2002). TaxAvoidance, Evasion, and Administration. *Handbook of PublicEconomics*, 3, 1423–1470. [https://doi.org/10.1016/S1573-4420\(02\)80024-2](https://doi.org/10.1016/S1573-4420(02)80024-2)
- Saez, E., ve Stantcheva, S. (2018). ASimplerTheoryof Optimal CapitalTaxation. *Journalof PublicEconomics*, 162, 120-142. <https://doi.org/10.1016/J.Jpubeco.2018.03.011>
- Uygun, E. (2022). “Vergiden Kaçınmayı Önlemeye Yönelik Küresel Asgari Kurumlar Vergisi”, *International Journalof Public Finance*, 7(1), 93-112.
- Tax Justice Network (2017c), “TJN Profit ShiftingTax LossEstimates”, <https://docs.google.com/spreadsheets/1r7jdxvq1nagjuukh1afnie3xvtycu7nc8bwzjkkqk/ed it#gid=389779094>
- Tax Justice Network. (2023). *Financial Secrecy Index 2023*. TaxJustice Network. <https://Fsi.Taxjustice.Net/>
- Yıldız, A. ve Demir, M. (2019). Vergi Cennetleri Ve Küresel Gelir Eşitsizliği, *Maliye Dergisi*, Sayı: 176, 329-354,
- Wier, L., & Zucman, G. (2022). *Global profit shifting 1975–2020*. EU Tax Observatory Working Paper. <https://atlas-offshore-world.org>
- Wilson, J. D. (1986). A TheoryofInterregionalTaxCompetition. *Journal Of Urban Economics*, 19(3), 296-315. [https://doi.org/10.1016/0094-1190\(86\)90045-8](https://doi.org/10.1016/0094-1190(86)90045-8)
- Zucman, G. (2015). *TheHiddenWealth Of Nations: TheScourgeof TaxHavens*. University Of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226245560.001.0001>
- Zucman, G.(2022). *The Atlas of Offshore World: Regional Wealth and Tax Losses*. Retrieved from <https://atlas-offshore-world.org>

SUMMARY

Tax havens are among the important factors that erode the tax bases of states due to their low or zero taxation policies, financial secrecy mechanisms and non-transparent auditing processes. Multinational companies and high-income individuals minimize their tax liabilities by using these areas legally or illegally, which leads to serious losses in tax revenues for states. Although international organizations such as the OECD and G20 have proposed various reforms to combat tax evasion, the impact of tax havens on the global economy continues.

Tax havens have both direct and indirect effects on tax revenues of states. These effects play an important role in shaping financial flows and tax policies. While direct effects include particularly lower corporate tax rates, shifting the income tax burden to low and middle income groups, and capital flight, indirect effects include increased tax competition, deepening income inequality, and restricting public spending. However, tax havens not only cause corporate tax losses, but also allow high-income individuals to hide their wealth.

Since the 1980s, countries have continuously reduced corporate tax rates in order to attract capital. The most important reason for this is that companies direct their profits to offshore accounts through tax havens, and countries have had to lower their tax rates in order not to miss this capital. This data shows that global corporate tax rates have almost halved in the last 40 years.

The activities of multinational companies have significant impacts on the tax revenues of countries. While these companies provide advantages such as employment growth, economic growth and technology transfer through direct foreign investments, they can also cause tax losses in countries due to low tax rates. In addition, these companies transfer their earnings to countries with low tax rates through the transfer pricing method, causing a decrease in tax revenues in the countries in which they operate.

This study examines the effects of tax losses and evasions caused by tax havens on tax revenues of states from an international perspective. First, the definition, operation and mechanisms used in tax havens are analyzed. Then, tax evasion and avoidance strategies are examined, and especially the negative effects of methods such as transfer pricing, profit shifting and anonymous offshore accounts on state revenues are revealed.

Using data from OECD (2021) and Tax Justice Network (2023) reports, the study found that the global tax loss caused by tax havens is approximately \$600 billion. Developing countries, in particular, are disproportionately affected by such capital flight and face serious deficits in their public finances. According to IMF (2022) data, developing countries experience a loss equivalent to 1.5% of their total tax revenues.

The biggest direct impact of tax havens on government budgets is the erosion of the tax base and the loss of corporate tax revenues. According to a 2021 OECD report, around 40% of multinational companies implement tax avoidance strategies by shifting their profits to low-tax jurisdictions. However, although global corporate tax reforms and the OECD's Tax Base Erosion and

Profit Shifting (BEPS) initiative were developed to reduce tax losses, current regulations remain inadequate. Although the proposal for a global minimum corporate tax (15%) aims to prevent large companies from avoiding taxes, the fact that this rate is low and that a fairer system is not created in favor of developing countries stands out as a significant problem.

The results of the study indicate that international cooperation mechanisms should be strengthened, automatic financial information sharing should be made mandatory and tax transparency for multinational companies should be increased. It is emphasized that in the fight against tax havens, instead of unilateral tax policies of countries, binding and effective regulations should be established on a global scale. In this context, the study comprehensively examines the effects of tax havens in terms of sustainability of tax policies and offers suggestions for ensuring international tax justice.

Bitcoin ile BIST100, Altın, Gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol Değişkenlerinin Birlikte Hareketlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi

Şengül CAN*

ÖZ

Mal veya hizmet alımı için kullanılan para, altın, gümüş gibi değerlere günümüzde teknolojik gelişmeler sayesinde Bitcoin'de eklenmiştir. Bitcoin merkezi bir otoriteye bağlı değildir. Ancak istenildiği her an Türk Lirası, Dolar, Euro gibi para birimlerine dönüştürülebilmektedir. Günümüzde hangi yatırım aracının tercih edileceği ise yatırımcılar için kritik öneme sahiptir. Yatırım tercihi yaparken hangi makroekonomik değişkenlerin birlikte hareket ettiğinin bilinmesi bireysel yatırımcı için faydalı olacaktır. Bu çalışmada Bitcoin ile Türkiye Ekonomisini temsil eden Borsa İstanbul'un en çok kullanılan 100 endeksi (BIST100), altın, gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol'ün birlikte hareket edip etmediği araştırılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde BIST100 Endeksi'nin altın, gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol ile olan birliktelik kuralları incelenmiştir. İkinci bölümde ise bu değişkenlere Bitcoin eklenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Bitcoin dahil edilmeyen ilk grupta BIST100 endeksinin en fazla altın, Ham Petrol ve Brent Petrol, Dolar ikilileriyle hareketi olduğu görülmüştür. Bitcoin dahil edilen ikinci grupta Bitcoin'in en çok Ham Petrol, altın ikilisiyle birlikte hareketi olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre merkezi bir otoriteye bağlı olmayan Bitcoin'in küresel ekonomik hareketlerden tamamen bağımsız olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: BIST100, Bitcoin, Yatırım, Birliktelik Kuralı, Veri Madenciliği

JEL Sınıflandırması: C40, C55, E20

Association Rule Analysis of Bitcoin with BIST100 Index, Gold, Silver, Dollar, Crude Oil and Brent Oil Variables

ABSTRACT

Today, thanks to technological developments, Bitcoin has been added to values such as money, gold, silver used for the purchase of goods or services. Bitcoin does not depend on a central authority. However, it can be exchanged into currencies such as Turkish Lira, Dollars and Euros at any time. Today, the instruments preferred by investors are of critical importance. It will be useful for the individual investor to know which macroeconomic variables act together when making an investment choice. This study investigates whether Bitcoin and the most widely used 100 index of Borsa İstanbul (BIST100), gold, silver, Dollar, Crude Oil and Brent Oil, which represent the Turkish economy, move together. In the first part of the study, the association rules of the BIST100 Index with gold, silver, Dollar, Crude Oil and Brent Oil were analyzed. In the second part, Bitcoin was added to these variables. According to the results, in the first group, which does not include Bitcoin, the BIST100 index moves most with Gold, Crude Oil and Brent Oil, Dollar pairs. In the second group, where Bitcoin is included, it was observed that Bitcoin moved mostly with the pair of Crude Oil and gold. As a result, it was found that Bitcoin, which does not depend on a central authority, is not completely independent from global economic movements.

* Öğr. Gör. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kalite Koordinatörlüğü, e-posta: sengul.can@cbu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-4022-0393

(Makale Gönderim Tarihi: 31.08.2024 / Yayına Kabul Tarihi: 30.05.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1525519

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Key Words: BIST100, Bitcoin, Investment, Association Rule, Data Mining

JEL Classification: C40, C55, E20

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde ticaret takas ekonomisiyle başlamıştır. Tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamayan varlıklar olan insanlar önceleri takas yaparak ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Takas ekonomisinde yaşanan zorluklar paranın icat edilmesi sürecine yol açmıştır. İnsanların yerleşik hayata geçmeleri sonucunda ise doğada daha az bulunan değerli madenler para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zaman içerisinde malların değerinin belirlenmesi ve takas malzemesinin herkes tarafından kabul edebilir bir birime dönüştürülmesi mecburi hale gelmiştir. Bu nedenle kumaş para, madeni para (altın, gümüş) ve kâğıt para kullanılmaya başlanmıştır (Fidan vd. 2019: 143-146).

Günümüzde ticaret, ekonomi, sanayi, kalkınma ve teknolojinin gelişmesinde ise petrol oldukça önemli bir rol oynamıştır (Yılmaz, 2016: 102). Ekonomideki hemen her sektör gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak temel enerji kaynaklarından biri olan petrole bağımlıdır. Dolayısıyla petrol piyasasında yaşanan her değişim ülke ve dünya ekonomilerini de etkilemektedir (Bayraç, 2005: 1).

Mal veya hizmetleri değiştirmek için kullanılan takas yöntemi; emtia para, altın veya gümüş, altın karşılığı olan değerli kâğıt, güvene dayalı itibari paraya dönüşmüş ve günümüz teknolojik gelişmeleriyle dijital ve sanal paralara dönüşmüştür. 21. Yüzyılda geliştirilen Bitcoin paranın dönüşümünün en temel göstergesidir (Çarkacıoğlu, 2016: 1). Bitcoin merkezi bir otoriteye bağlı olmayan, dijital bir para birimidir. Alınıp satılabilen ve farklı para birimleriyle takas edilebilen Bitcoin bir seviyeye kadar gizlilik ve anonimliğe imkân sağlamaktadır. İşlem maliyetinin düşük olması, tüm dünyada geçerli olması, kullanım alanlarının giderek artması Bitcoin'i daha da popüler hale getirmektedir (Çarkacıoğlu, 2016: 11).

Otomasyon altyapıları, teknoloji ve bilgisayar yazılımlarının gelişmesiyle Veri Madenciliği kavramı da günlük hayatta sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Büyük miktarda işlenmemiş verilerden anlamlı bilgi elde edebilmek için kullanılan veri madenciliği teknikleri; spordan sanata, finanstan sağlığa kadar çok farklı alanlarda tercih edilmektedir (Kocabıyık vd. 2021: 661).

Mal veya hizmet alımında geçmişten günümüze kadar altın, gümüş, dolar gibi farklı araçlar kullanılmıştır. Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte kripto paralar da bu araçlar arasına katılmıştır. En yaygın kullanılan kripto para birimi ise Bitcoin'dir. Yapılan literatür incelemesinde altın, gümüş, Dolar, Brent Petrol ve Ham Petrol'ün BIST100 endeks verisiyle çok kez değerlendirmeye tabii tutulduğu görülmüştür. Ancak Bitcoin değişkeninin BIST100, altın, gümüş, Dolar, Brent Petrol ve Ham Petrol'le herhangi bir birliktelik analizine dahil edildiği pek görülmemiştir. Bu nedenle herhangi bir merkezi otoriteye bağlı olmayan Bitcoin'in diğer verilerle birlikte hareketi olup olmadığının ayrıca Bitcoin dahil edildiğinde diğer birlikteliklerde yüksek oranda bir farklılaşma olup olmayacağının araştırılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada Bitcoin ile BIST100 endeksi, altın, gümüş, dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol'ün birlikte hareket edip etmedikleri araştırılmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde BIST100 endeksi; altın, gümüş, dolar, Brent Petrol ve Ham Petrol'ün birlikte hareketleri araştırılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise bu verilere Bitcoin de eklenerek birlikte bir hareket olup olmadığı araştırılmıştır. Birlikte hareketi görülen değerlerin yatırımcılar açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

1.1. LİTERATÜR ÖZETİ

Srisawat (2011) çalışmasında, Tayland Borsasındaki hisse senetleri için birliktelik analizi gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuçlar hisse senedi yapmayı düşünen yatırımcılar için öneri niteliğinde sunulmuştur.

Paranjape-Voditel ve Deshpande (2013) çalışmasında, hisse senedi verilerini birliktelik kurallarıyla analiz edilerek portföy önerisi geliştirmiştir.

Pan vd. (2014) çalışmasında, Avrupa borsalarının küresel borsalarla birliktelik hareketlerini incelemiştir. Araştırma sonucunda Avrupa borsalarının Amerika borsalarıyla güçlü birliktelik ilişkisi olduğu, Brezilya borsasıyla zayıf birliktelik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İnce ve Alan (2014) çalışmasında, fon alışverişi gerçekleştirilen kurumların verileri incelenmiştir. Farklı fon araçları üzerinden alım yapan rakip firmalar arasındaki birliktelik kuralları incelenmiştir. Elde edilen kurallar ürün portföyünün planlanması için öneri olarak sunulmuştur.

Memiş ve Kaya (2019) çalışmasında, 2013-2018 yılları arasında BIST100 endeksini inceleyerek birliktelik kuralları oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında veri setindeki hisse senetleri arasında güçlü ilişkiler olduğu ve sektörel bazlı hisse senetlerinin genellikle birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ünsal (2020) çalışmasında, Borsa İstanbul'da işlem gören 408 hissenin birliktelik hareketleri incelenmiştir.

Murugan (2021) çalışmasında, kripto para piyasası için birliktelik kuralı çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda en iyi getirisi olan 10 kripto para portföyü öneri olarak sunulmuştur.

Hernández vd. (2021) çalışmasında, 2020 yılında pandemiyle nedeniyle yaşanan ekonomik dalgalanmaların kripto para piyasasına etkisini araştırmak için fiyat ve hacimsel olarak birliktelik kuralları oluşturmuştur. Elde edilen sonuçlardan piyasaların düşüşünden önce kripto para fiyatlarının birliktelik kuralı olduğu daha sonra ise birliktelik kuralları üzerinde işlem hacimlerinin baskın etkisi olduğu görülmüştür.

Karaatlı vd. (2021) çalışmasında, BIST30 endeksi ile makroekonomik değişkenlerin (para arzı, altın ons fiyatı, sanayi üretim endeksi, imalat kko gibi) birliktelik hareketi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar BIST30 endeksinde yer alan mali endeks içerisindeki bankacılık endeksi paylarının yüksek oranda birlikte hareket ettiğini göstermiştir.

Kocabıyık vd. (2021) çalışmasında, BIST30 endeksi için birliktelik kuralı oluşturmuştur. Araştırma sonucunda hem BIST30 endekslerinde hem de sektör endekslerinde birliktelik kuralları çıkarılmıştır.

Reddy vd. (2022) çalışmasında, borsa verileri için birliktelik analizi geliştirmiştir. Elde edilen sonuçlar ile yatırım planlaması ve portföy birleştirme önerileri sunulmuştur.

İnce ve Alan (2022) çalışmasında, yatırım kurumları ait veriler ile yatırım alanları arasındaki birliktelik kuralları araştırılmıştır. 102 farklı holding verisi için %50 güven düzeyinde 35 adet birliktelik kuralı elde edilmiştir.

Kartal vd. (2022) çalışmasında, dünyada hangi borsa endekslerinin birlikte hareket ettiğini araştırmıştır. Araştırma kapsamında dünyadaki 11 farklı borsa endeksi incelenmiştir. Bu bağlamda XU100 borsa endeksinin hem Avrupa hem de Amerika borsa endeksleriyle birlikte hareket ettiği ve Hong Kong borsa endeksinin tüm borsa endekslerinin ilişki kurallarına katıldığı sonuçları elde edilmiştir.

Kaur ve Dharni (2022) çalışmasında, küresel hisse senedi endekslerinin birliktelik kurallarını araştırmıştır. Araştırma kapsamında tüm hisse senedi endekslerinin ortak piyasa hareketlerine sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Teker ve Konuşkan (2022) çalışmasında, kripto paralar içerisinde yer alan Fan Tokenlar için birliktelik analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Fan Tokenların pek çok birliktelik hareketi olduğu görülmüş ve en güçlülerinin Trabzonspor, Lazio ve Porto Fan Tokenları olduğu görülmüştür.

Eren (2024) çalışmasında, Emtia piyasalarındaki hareketler birliktelik kuralı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen birliktelik kurallarında Brent petrolün diğer emtialarla birliktelik hareketi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

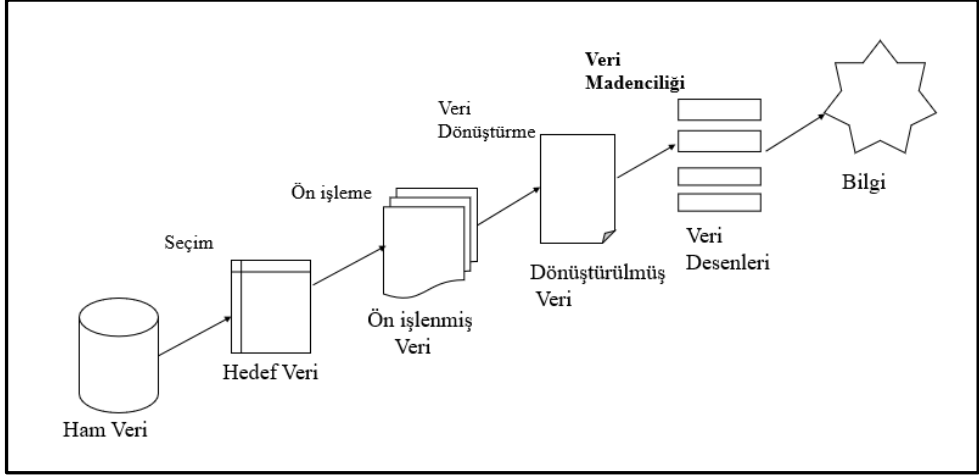
Aydın ve Gündoğdu (2024) çalışmasında, BIST30 endeksi, BIST100 endeksi, Dolar, Euro, altın ve Brent Petrol değişkenlerinin birliktelik hareketleri araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda analiz için kullanılan değişkenler arasında yüksek birliktelik hareketleri olduğu görülmüştür.

Dai vd. (2024) çalışmasında, farklı ülkelerin borsaları arasındaki ilişkileri tespit etmek istenmiştir. Araştırma sonucunda Tayvan borsasının dünyanın ilk 10 ekonomisiyle daha yakın ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

II. VERİ MADENCİLİĞİ

Veri madenciliği teknikleri, belirli bir hedef doğrultusunda ulaşılmak istenen verinin ya da desenin çıkarılmasına imkân sunar. Bilgi keşfi süreci günümüzde oldukça yaygın kullanılmaktadır (Zhang ve Wu, 2011: 97). Veri madenciliği verilerin farklı açılardan analiz edilerek faydalı bilgilerin özetlenmesine imkân sunan analitik bir araçtır. Verilerin analiz edilmesi, kategorilere ayrılması ve veriler arasındaki ilişkilerin özetlenmesini sağlayan veri madenciliği teknikleri büyük boyutlu ilişkisel veri tabanlarındaki korelasyon ve desenleri bulma sürecidir (Kumbhare ve Chobe, 2014: 927).

Şekil 1. Veri Tabanından Bilgi Keşfi Süreci

Kaynak: Kumbhare ve Chobe, 2014: 927'den alınarak tekrar düzenlenmiştir.

Veri kaynağına çeşitli veri madenciliği teknikleri uygulandıktan sonra elde edilen bilgiler belirli kurallar doğrultusunda değerlendirilmektedir. Yapılan değerlendirme sonrasında eğer elde edilen sonuç ihtiyaçları karşılamıyorsa, doğru sonuca ulaşana dek belirli süreçler tekrarlanmaktadır. Yapılan değerlendirme sonucuna göre veri madenciliği süreci tekrarlanabilir veya veri gereksinimi güncellenebilir. Bu süreç sonucunda ham veri tablolar, karar ağaçları, birliktelik kuralları veya üç boyutlu grafikler olarak görüntülenmektedir. Görselleştirme süreci veri madenciliği sonuçlarının kullanışlı ve anlaşılır olmasına imkân sağlamaktadır (Zhao ve Bhowmick, 2003: 2).

A. Birliktelik Kuralları

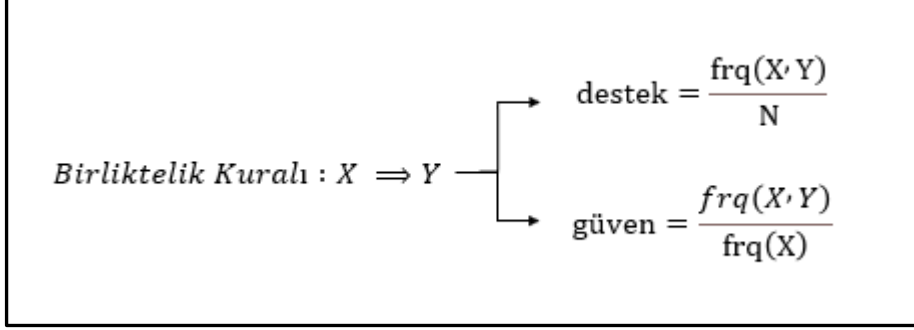
Birliktelik kuralları veri tabanı veya diğer veri depoları arasındaki ilginç korelasyonları, sıklıkla görülen kalıpları ve ilişkileri ya da gündelik desenleri çıkarmayı amaçlar. Birliktelik kuralları telekomünikasyon ağları, risk yönetimi veya stok kontrolü gibi farklı alanlarda sıklıkla tercih edilmektedir (Kotsiantis ve Kanellopoulos, 2006: 71).

Teoride oldukça kolay gibi görülen birliktelik kuralları uygulama aşamasında oldukça zorlayıcı olmaktadır. Birliktelik kuralı uygulamalarının ilk zorluğu, genellikle çok büyük ve heterojen yapıda olması nedeniyle veri kaynağının hazırlanmasıdır. Dahası veri kaynağındaki veriler ham, kaba, eksik ve dinamik yapıda olabilir. Birliktelik kuralının diğer bir zorluğu ise yöntemin kendisindeki ölçüm, üssel arama alanı ve değerlendirme kriterleri faktörleridir. Son olarak veri doğrulama gereklilikleri, zaman ve depolama alanı gibi kısıtlamalardan meydana gelmektedir (Zhang ve Wu, 2011: 97).

Birliktelik kuralları; bir veri tabanı veya farklı bir bilgi deposundaki ilgisiz veriler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı sağlayan karar ifadeleridir. Birliktelik kuralları birlikte kullanılan nesneler arasında yer alan ilişkileri bulmayı hedefler. Sepet analizi, sınıflandırma, kümeleme, pazarlama gibi farklı alanlarda uygulanmaktadır. Birliktelik kurallarında sıklıkla tercih edilen karar kalıpları için

verilerin analiz edilmesiyle oluşturulan ilişki ve kuralların ortaya çıkarılmasında destek ve güven kriterleri temeldir. Birliktelik kurallarında genellikle kullanıcı tarafından belirlenen minimum destek ve güveni aynı anda sağlamak için kullanılır (Kumbhare ve Chobe, 2014: 928).

Şekil 2. Birliktelik Kuralı

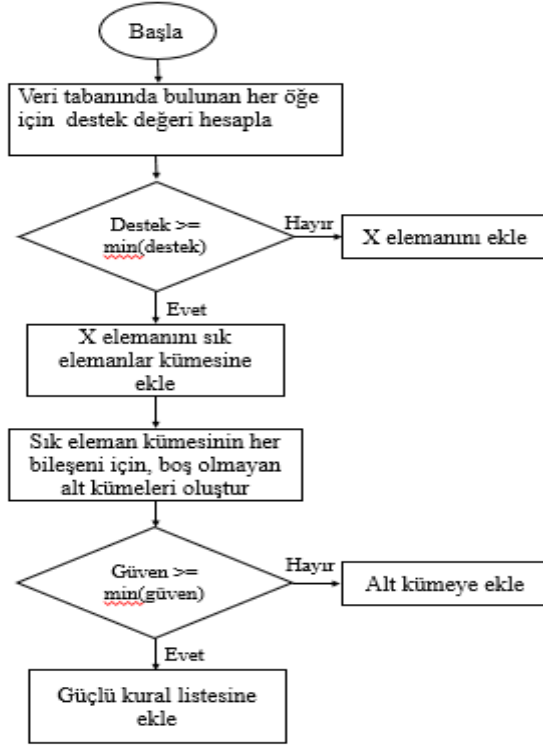
Kaynak: Kumbhare ve Chobe, 2014: 928 kaynağından alınarak yeniden düzenlenmiştir.

B. Apriori Algoritması

Apriori algoritması birliktelik kuralları içerisinde sıklıkla geçen öğeleri araştıran etkili bir algoritmadır. Birliktelik kuralları içerisinde en yaygın bilinen ve kullanılan algoritmadır. Veri seti içerisindeki sık rastlanan öğelerin önsel bilgilerinin kullanılması, başka bir deyişle bir önceki adımdan bilgilerin alınması anlamına gelen (prior) kelimesinden türetilerek “Apriori” ismini almıştır. Bu algoritmanın temel yaklaşımı; veri seti içerisindeki n-adet öğe en düşük destek kriterini sağlıyorsa alt kümeleri de en düşük destek seviyesini sağlayacağı biçimindedir (Güngör vd. 2013).

Birliktelik kuralı elde edilmesi için kullanılan en yaygın algoritma olan Apriori algoritması, geniş nesne kümelerinin ortaya çıkarılmasında sıklıkla tercih edilmektedir. Algoritma geniş nesne kümesini elde etmek için eldeki veri setini birçok kez kontrol etmektedir. İlk kontrol sırasında her nesnenin destek düzeyi hesaplanır ve kullanıcının başlangıçta belirlediği minimum destek seviyesi ile karşılaştırılarak nesnelerin geniş olup olmadığı kontrol edilir. Önceki taramada geniş olarak belirlenen nesnelerden başlanarak tarama işlemi devam eder ve geniş nesne kümeleri oluşturulur. Oluşturulan geniş nesne kümesi aday nesne kümesi olarak adlandırılır. Sonraki her taramada geniş nesne kümelerinden başlanarak ve tüm veriler taranmış olana kadar nesne kümelerinin destek seviyeleri hesaplanır. Bu döngü farklı geniş nesne kümesi bulunmayana kadar devam eder (Eker vd. 2015: 4).

Şekil 3. Apriori Algoritması

Kaynak: Budak vd. 2018: 217 kaynağından alınarak yeniden düzenlenmiştir.

Ürünler arası ilişkilerin keşfedilmesinde “güven” ve “destek” ölçütlerinden yararlanılmaktadır. Güven ölçütü X grubu ile Y grubu nesnelerin beraber tercih edilmesi ihtimalini yansıtırken, Destek ölçütü ise grup içerisindeki bir ilişkinin tekrar etme oranını ifade etmektedir. X ürün grubu ile Y ürün grubunun birlikte tercih edilmesi, yani birliktelik kuralı $X \rightarrow Y$ biçiminde ifade edilmektedir. Buna göre ilgili kuralın destek ve güven ölçütleri aşağıdaki biçimde hesaplanmaktadır (Erpolat, 2012: 139):

$$\text{Destek}(X \rightarrow Y) = \text{sayı}(X, Y) / N$$

$$\text{Güven}(X \rightarrow Y) = \text{sayı}(X, Y) / \text{sayı}(X)$$

III. UYGULAMA

Yerli ve yabancı yatırımcılar ülkemizde borsa yatırımlarını Borsa İstanbul aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu araştırma kapsamında yeni teknolojik bir para birimi olan Bitcoin ile Borsa İstanbul’da günlük olarak yayımlanan BIST100 endeksi, Dolar, altın, gümüş, Ham Petrol ve Brent Petrol değerleri investing sitesinden alınmıştır (Investing, 2024). Alınan veriler para birimi cinsinden değil, günlük değişim (artış, azalış) bilgisi olarak kullanılmıştır. Hazırlanan veri seti önceki günün kapanış fiyatına göre değerlendirilmiştir. Buna göre günün kapanış fiyatı önceki günden düşükse 0, eğer önceki gün ile aynı veya yüksekse 1 olarak kodlanarak nominal değerlere dönüştürülmüştür. Bitcoin verileri 2010 yılından

itibaren olduğu için tarih aralığı 2010-2024 olarak belirlenmiştir. Bu bileşenlerin işlem gördüğü aynı günler değerlendirmeye alınmıştır.

Araştırma kapsamında iki farklı birliktelik kuralı araştırması yapılmıştır. Yapılan ilk kural çıkarımında BIST100, Dolar, altın, gümüş ve Ham Petrol ve Brent Petrol değişkenleri kullanılmıştır. İkinci kural çıkarımında ise Bitcoin ile BIST100, Dolar, altın, gümüş, Ham Petrol ve Brent Petrol değişkenleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında hazırlanan (Bitcoin dahil olmayan) ilk veri seti 3505 adet veri içerirken, ikinci veri seti (Bitcoin dahil olan) 3370 adet veri içermektedir. Veri setinin analizi için WEKA programı kullanılmıştır.

A.Yöntem

Araştırma kapsamında veri madenciliği tekniklerinden birliktelik kuralı analizi yapılmıştır. Analiz için apriori algoritması tercih edilmiştir. Analiz yapılacak veriler 2010-2024 tarih aralığı için investing sitesinden alınarak ortak veri içeren günler seçilerek bir veri havuzu oluşturulmuştur. Araştırma için WEKA veri madenciliği programı tercih edilmiştir. Bitcoin dahil olmayan ve Bitcoin dahil olan veri setleri analiz için aşağıdaki şekilde kodlanarak hazırlanmıştır.

Şekil 4. Bitcoin Değişkeni Dahil Olmayan Veri Seti Parçası

	B	C	D	E	G
1	Altın	Dolar	HamPetro	Gumus	bist100
2	1	1	1	1	1
3	1	1	1	1	0
4	1	1	0	0	0
5	1	1	1	1	0
6	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	1
8	1	1	0	1	1
9	0	1	1	0	1
10	1	1	1	0	0
11	0	0	0	1	0
12	0	1	1	0	0
13	1	0	1	1	0
14	0	1	0	0	0
15	1	1	1	1	0

Şekil 5. Bitcoin Değişkeni Dahil Veri Seti Parçası

	B	C	D	E	G	H
1	Altın	Dolar	HamPetrol	Gumus	bist100	Bitcoin
2	1	1	1	1	1	1
3	1	1	1	1	0	0
4	1	1	0	0	0	1
5	1	1	1	1	0	1
6	0	0	0	0	0	0
7	0	0	0	0	1	0
8	1	1	0	1	1	1
9	0	1	1	0	1	0
10	1	1	1	0	0	0
11	0	0	0	1	0	0
12	0	1	1	0	0	0
13	1	0	1	1	0	1
14	0	1	0	0	0	0
15	1	1	1	1	0	1

B.Sonuçlar

Araştırmanın ilk adımında Bitcoin dahil olmayan veri seti üzerinde Apriori algoritması kullanılarak birliktelik kuralları araştırılmıştır. Birliktelik kuralı çıkarımı için güven düzeyi %99 ile başlatılmıştır. Ancak bu güven düzeyinde herhangi bir birliktelik kuralı olmadığı görülmüştür. Farklı güven düzeylerinde kural araştırması devam ettiğinde %88, %87 ve %86 güven düzeyinde 10 adet birliktelik kuralı elde edilmiştir. Elde edilen birliktelik kurallarının minimum destek seviyesi programın sunduğu şekliyle bırakılmıştır. Bu değerler (%10 ile %100) 0.1 ve 1'dir. Tablo 1 ve Tablo 2'de görülen conf. (confidence); güven düzeyini, lift. verilerin birlikte hareket etme katsayısını, lev. kaldırıcı etkiyi, conv. ise verilerin ilişki seviyesini ifade etmektedir (Karaatlı vd. 2021; 562).

Tablo 1. Bitcoin Dahil Edilmeden Elde Edilen Birliktelik Kuralları

Birliktelik Kuralı	conf.	lift.	lev.	conv.
1. altın=1 hampetrol=1 gumus=1 492 ==> brentpetrol=1 433	0.88	1.68	0.05	3.9
2. altın=1 hampetrol=1 bist100=0 447 ==> brentpetrol=1 393	0.88	1.67	0.05	3.86
3. dolar=1 brentpetrol=0 bist100=0 594 ==> hampetrol=0 521	0.88	1.82	0.07	4.15
4. altın=1 dolar=0 hampetrol=1 541 ==> brentpetrol=1 474	0.88	1.67	0.05	3.78
5. altın=1 brentpetrol=1 bist100=1 548 ==> hampetrol=1 479	0.87	1.69	0.06	3.78
6. gumus=1 brentpetrol=0 bist100=0 444 ==> hampetrol=0 388	0.87	1.81	0.05	4.03
7. altın=1 hampetrol=1 999 ==> brentpetrol=1 872	0.87	1.66	0.1	3.71
8. dolar=1 gumus=1 brentpetrol=0 493 ==> hampetrol=0 430	0.87	1.81	0.05	3.99
9. altın=1 dolar=0 brentpetrol=1 545 ==> hampetrol=1 474	0.87	1.68	0.05	3.65
10. altın=1 dolar=1 hampetrol=1 458 ==> brentpetrol=1 398	0.87	1.66	0.04	3.57

Tablo 1'de görüldüğü gibi güven düzeyi %86'dan yüksek olan 10 birliktelik kuralı elde edilmiştir. Elde edilen kuralların yorumları şu şekildedir;

- Kural1: 3370 işlem gününde altın, Ham Petrol ve Gümüş 492 kez birlikte hareket etmiştir, 433 günde Brent Petrol değişkeni de bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(433/492)$ 0.88 olarak hesaplanmıştır.
- Kural2: 3370 işlem gününde altın, Ham Petrol ve BIST100 447 kez birlikte hareket etmiştir, 393 günde Brent Petrol değişkeni de bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(393/447)$ 0.88 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 3: 3370 işlem gününde Dolar, Brent Petrol ve BIST100 594 kez birlikte hareket etmiştir, 521 günde ise Ham Petrol değişkeni bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(521/594)$ 0.88 olarak hesaplanmıştır.

- Kural 4: 3370 işlem gününde altın, Dolar ve Ham Petrol 541 kez hareket etmiştir, 474 günde ise Brent Petrol değişkeni bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(474/541)$ 0.88 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 5: 3370 işlem gününde altın, Brent Petrol ve BIST100 548 kez birlikte hareket etmiştir, 479 günde ise Ham Petrol değişkeni bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(479/548)$ 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 6: 3370 işlem gününde gümüş, Brent Petrol ve BIST100 444 kez birlikte hareket etmiştir, 388 günde Ham Petrol değişkeni bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(388/444)$ 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 7: 3370 işlem gününde altın ve Ham Petrol 999 kez birlikte hareket etmiştir, 872 günde Brent Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(872/999)$ 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 8: 3370 işlem gününde Dolar, gümüş ve Brent Petrol 493 kez birlikte hareket etmiştir, 430 günde Ham Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(430/493)$ 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 9: 3370 işlem gününde altın, Dolar ve Brent Petrol 545 kez birlikte hareket etmiştir, 474 günde Ham Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(474/545)$ 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural 10: 3370 işlem gününde altın, Dolar ve Ham Petrol 458 kez birlikte hareket etmiştir, 398 günde Brent Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise $(398/458)$ 0.87 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Bitcoin Dahil Birliktelik Kuralları

Birliktelik Kuralı	conf.	lift.	lev.	conv.
1. altın=1 hampetrol=1 bist100=0 437 ==> brentpetrol=1 385	0.88	1.68	0.05	3.91
2. altın=1 hampetrol=1 gumus=1 471 ==> brentpetrol=1 414	0.88	1.67	0.05	3.85
3. altın=1 dolar=0 hampetrol=1 514 ==> brentpetrol=1 449	0.87	1.66	0.05	3.7
4. altın=1 brentpetrol=1 bist100=1 514 ==> hampetrol=1 449	0.87	1.68	0.05	3.74
5. dolar=1 brentpetrol=0 bist100=0 565 ==> hampetrol=0 493	0.87	1.82	0.07	4.02
6. altın=1 hampetrol=1 bitcoin=0 387 ==> brentpetrol=1 337	0.87	1.66	0.04	3.6
7. altın=1 hampetrol=1 958 ==> brentpetrol=1 834	0.87	1.66	0.1	3.64
8. altın=1 hampetrol=1 bitcoin=1 571 ==> brentpetrol=1 497	0.87	1.66	0.06	3.61
9. gumus=1 brentpetrol=0 bist100=0 419 ==> hampetrol=0 364	0.87	1.81	0.05	3.89
10. altın=1 dolar=0 brentpetrol=1 517 ==> hampetrol=1 449	0.87	1.67	0.05	3.6

Tablo 2 ile elde edilen kuralların yorumları şu şekildedir;

- Kurallı: 3505 işlem gününde altın, Ham Petrol ve BIST100 değişkeni 437 kez birlikte hareket etmiştir, 385 günde Brent Petrol değişkeni de bu

harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (385/437) 0.88 olarak hesaplanmıştır.

- Kural2: 3505 işlem gününde altın, Ham Petrol ve gümüş değişkeni 471 kez birlikte hareket etmiştir, 414 günde Brent Petrol değişkeni de bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (414/471) 0.88 olarak hesaplanmıştır.
- Kural3: 3505 işlem gününde altın, Brent Petrol ve BIST100 değişkeni 514 kez birlikte hareket etmiştir, 449 günde Brent Petrol değişkeni de bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (449/514) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural4: 3505 işlem gününde altın, Brent Petrol ve BIST100 değişkeni 514 kez birlikte hareket etmiştir, 449 günde Ham Petrol değişkeni bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (449/514) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural5: 3505 işlem gününde Dolar, Brent Petrol ve BIST100 değişkeni 565 kez birlikte hareket etmiştir, 493 günde ise ham Petrol değişkeni bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (493/565) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural6: 3505 işlem gününde altın, Ham Petrol ve Bitcoin 387 kez birlikte hareket etmiştir, 337 günde ise Brent Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (337/387) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural7: 3505 işlem gününde altın, Ham Petrol ve Brent Petrol 958 kez birlikte hareket etmiştir, 834 günde ise Brent Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (834/958) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural8: 3505 işlem gününde altın, Ham Petrol ve Bitcoin 571 kez birlikte hareket etmiştir, 497 günde ise Brent Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (497/571) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural9: 3505 işlem gününde gümüş, Brent Petrol ve BIST100 419 kez birlikte hareket etmiştir, 364 günde ise Ham Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (364/419) 0.87 olarak hesaplanmıştır.
- Kural10: 3505 işlem gününde altın, Dolar ve Brent Petrol 517 kez birlikte hareket etmiştir, 449 günde ise Ham Petrol bu harekete dahil olmuştur. Bu kuralın güven ölçütü ise (449/517) 0.87 olarak hesaplanmıştır.

SONUÇ

Teknolojinin gelişmesi yatırım araçlarını da geliştirmiş ve günümüzde dijital bir para çeşidi olan Bitcoin de pek çok kişi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İstenildiği an Türk Lirası, Dolar, Euro gibi farklı para birimleriyle de takası yapılabilen Bitcoin anonim bir yapıdadır. Yani herhangi bir merkez bankası, devlet veya şirket desteği olmayan Bitcoin tamamen bireylere dayalı bir kullanıma sahiptir (Çarkacıoğlu, 2016).

Günümüz rekabet ortamında hangi yatırım aracının seçileceği ne zaman seçileceği ve ne miktarda değerlendirileceği yatırımcılar için kritik öneme sahiptir (Karaatlı vd., 2021: 565). Ülkemizde de hisse senedi yatırımları sıklıkla tercih edilmektedir. Doğru hisse senediyle daha fazla kazanç elde etmek isteyen yatırımcılar için hisse senetlerinin birlikte hareket ettiği makroekonomik değişkenlerin bilinmesi yarar sağlayacaktır. Borsa endeksinin dolar, petrol, altın, gümüş gibi farklı makroekonomik değişkenlerle ilişkisinin ortaya konulması yükseliş ve düşüş olasılıklarının tahminini de kolaylaştıracaktır (Aydın ve Gündoğdu, 2024: 115). Birliktelik analizi bu sorulara yanıt verebilecek en etkili yöntemlerin başında gelmektedir.

Yatırım kararlarının kritik öneme sahip olduğu günümüz ekonomik koşullarında doğru kararı vermek oldukça önemlidir. Ancak artan veri setleri içerisinde bireylerin doğru bilgiye hızlı biçimde ulaşabilmesi çok mümkün değildir. Bu nedenle büyük veri içerisinde bilgi çıkarımı için veri madenciliği teknikleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada en yaygın kullanılan kripto para birimi olan Bitcoin ile BIST100 endeksi, altın, gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol değişkenlerinin birlikte hareket edip etmedikleri araştırılmıştır. Bu bağlamda iki farklı veri seti oluşturulmuştur. Birinci grup veri setinde BIST100, altın, gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol değişkenleri yer almıştır. İkinci grup veri setinde bu değişkenlere Bitcoin değişkeni eklenmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde BIST100 endeksi, altın, gümüş, Dolar, Ham Petrol ve Brent Petrol için birliktelik kuralları araştırılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise bu verilere Bitcoin de eklenerek birlikte bir hareket olup olmadığı araştırılmıştır. Birliktelik kuralı çıkarımı için güven düzeyi %99 ile başlatılmıştır. Ancak bu güven düzeyinde herhangi bir birliktelik kuralı olmadığı görülmüştür. Farklı güven düzeylerinde kural araştırması devam ettiğinde %88, %87 ve %86 güven düzeyinde 10 adet birliktelik kuralı elde edilmiştir.

Bitcoin dahil edilmeyen gruptan elde edilen sonuçlara göre; Aydın ve Gündoğdu (2024) çalışmasındaki sonuçlarla benzer şekilde BIST100 endeksi en çok altın, Ham Petrol ve Brent Petrol, Dolar ikilileriyle birlikte hareket etmiştir. Gümüş ise daha çok altın, Ham Petrol ikilisiyle birlikte hareket etmiştir.

Bitcoin dahil edilen gruptan elde edilen sonuçlara göre; Bitcoin'in en çok Ham Petrol, altın ikilisiyle birlikte hareket ettiği görülmüştür. Bu kuralın güven düzeyi %87'dir. Ancak Bitcoin'in BIST100, Dolar gibi piyasa etkileşimi hızlı yüksel olan değişkenlerle birliktelik hareketi görülmemiştir. Veri setine Bitcoin Dahil edildikten sonra elde edilen birlikte hareketler incelendiğinde önceki grup hareketlerinden yüksek oranda bir farklılaşma olmadığı görülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre mevcut ekonomik piyasalardan bağımsız bir para birimi olarak piyasada yer alan Bitcoin'in küresel ekonomik hareketlerden tamamıyla bağımsız olmadığı görülmüştür. Ham Petrol, altın ikilisiyle birliktelik hareketi görülen dijital para birimi Bitcoin'in piyasa etkileşim hızı yüksek olan BIST100 ve Dolar ile birlikteliği görülmese de altın, Ham Petrol ikilisiyle birlikte olan hareketleri piyasadan tamamen ayırık olmadığını göstermektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Öğr. Gör. Dr. Şengül CAN tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aydın, Z. B. ve Gündoğdu, E. (2024). Borsa İstanbul Endekslerinin Dolar, Euro, Altın ve Brent Petrol Değişkenleriyle Birlikte Analizi. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 105–118. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1339748>
- Bayraç, H. N. (2005). Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi. Osmangazi Üniversitesi, 67.
- Budak, V. Ö., Kartal, E. ve Gülseçen, S. (2018). Site-içi Aramalar ve Apriori Algoritması Kullanılarak Web Sitesi Ziyaretçilerinin İhtiyaç Tespitine Yönelik Bir Örnek Olay İncelemesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11(2), 211-222. <https://doi.org/10.17671/gazibtd.397142>
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto-para bitcoin. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi, Araştırma Raporu.
- Eker, M. E., Oktaş, R. ve Kayhan, G. (2015). Apriori Algoritması ve Türkiye'deki Örnek Uygulamaları. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Eren, B. S. (2024). Emtia Piyasalarının Birlikte Hareketlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 183-212.
- Erpolat, S. (2012). Otomobil yetkili servislerinde birliktelik kurallarının belirlenmesinde Apriori ve FPGrowth algoritmalarının karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 151- 166.
- Dai, L., Huang, C., Yu, C., & Gu, S. (2024). A novel discovery model for revealing substitution relationships from international stock markets: with association rule analysis. *Heliyon*.
- Fidan, M. ve Dilek, S. ve Esev, A. (2019). Düünden Bugüne Paranın Tarihi Ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı/The History of Money from Yesterday to Today And Usage of Banknotes in Turkey, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (18), 141-162, [doi:https://doi.org/10.31834/kilissbd.613107](https://doi.org/10.31834/kilissbd.613107)
- Güngör, E., Yalçın, N. ve Yurtay, N. (2013). Apriori Algoritması İle Teknik Seçmeli Ders Seçim Analizi. In *International Congress on Education, Distance Education and Educational Technology*.
- Hernández C., J. B., García-Medina, A., & Porro V., M. A. (2021). Study of the Behavior of Cryptocurrencies in Turbulent Times Using Association Rules. *Mathematics*, 9(14), 1620. <https://doi.org/10.3390/math9141620>
- İnce, A. R., & Alan, M. A. (2014). Ürün Portföy Planlamasında Veri Madenciliğinden Yararlanılması Üzerine Bir Çalışma. *Eul Journal Of Social Sciences/Laü Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2).
- İnce, A. R., & Alan, M. A. (2022). A study on the use of data mining in the planning of investment field. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-15.
- Investing (2024). <https://tr.investing.com/>
- Karaatlı, M., Kocabıyık, T., Yalçın Çal, D. ve Çolak, M. (2021). Bist-30 Endeksinde Yer Alan Payların Ortak Hareketlerinin Veri Madenciliği Kapsamında Birliktelik Kuralı İle İncelenmesi. *Finansal Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 548-571. <https://doi.org/10.14784/marufacd.976609>
- Kartal, B., Sert, M.F. and Kutlu, M. (2022). Determination of the world stock indices' co-movements by association rule mining. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 2
- Kaur, J. and Dharni, K. (2022). Assessing efficacy of association rules for predicting global stock indices. *Decision*, 49(3), 329-339.

- Kocabıyık, T., Dağ, O. ve Karaatlı, M. (2021). Borsa İstanbul Endekslerinin Birlikte Hareketi: FP Growth Algoritması İle Bir Uygulama. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 659-672.
- Kotsiantis, S., & Kanellopoulos, D. (2006). Association rules mining: A recent overview. *GESTS International Transactions on Computer Science and Engineering*, 32(1), 71-82.
- Kumbhare, T. A., & Chobe, S. V. (2014). An Overview Of Association Rule Mining Algorithms. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 5(1), 927-930.
- Memiş, E. & Kaya, H. (2019, October). Association rule mining on the BIST100 stock exchange. In *2019 3rd International Symposium on Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies (ISMSIT)* (pp. 1-7). IEEE.
- Murugan, G. K. (2021). Creation of a recommendation system to recommend cryptocurrency portfolio using Association rule mining (Doctoral dissertation, Dublin, National College of Ireland).
- Pan, Y., Haran, E., Manago, S., & Hu, Y. (2014). Co-movement of European stock markets based on association rule mining. In *Third International Conference on Data Analytics* (pp. 54-58).
- Paranjape-Voditel, P., & Deshpande, U. (2013). A stock market portfolio recommender system based on association rule mining. *Applied Soft Computing*, 13(2), 1055-1063.
- Reddy, R. V., Venkateswara Rao, K., Kameswara Rao, M. & Deepak Kumar, B. P. (2022). A Review on Stock Market Analysis Using Association Rule Mining. *Cybernetics, Cognition and Machine Learning Applications: Proceedings of ICCCMLA 2021*, 171-183.
- Srisawat, A. (2011, October). An application of association rule mining based on stock market. In *The 3rd International Conference on Data Mining and Intelligent Information Technology Applications* (pp. 259-262). IEEE.
- Teker, T. ve Konuşkan, A. (2022). Fan token fiyatlarında birliktelik etkisi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 6(2), 359-376.
- Ünsal, Ö. (2020). Veri Madenciliği Teknikleri İle Hisse Senetleri Arasındaki Fiyat Etkileşimlerinin Belirlenmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 8(5), 106-112. <https://doi.org/10.21923/jesd.834105>
- Yılmaz, H. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-ekonomik Önemi ve Abd'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1).
- Zhang, S. & Wu, X. (2011). *Fundamentals Of Association Rules In Data Mining And Knowledge Discovery*. Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery, 1(2), 97-116.
- Zhao, Q. & Bhowmick, S. S. (2003). *Association Rule Mining: A Survey*. Nanyang Technological University, Singapore, 135, 18.

SUMMARY

Trade, which started with barter economy, has been replaced by valuable metals and money over time. With the disappearance of land borders in trade routes and trading, oil prices, the most important energy source, have also become a determinant in economic decision-making. Since economic indicators are dependent on oil, changes in oil prices have macroeconomic effects. In addition to all these commercial changes, technological developments also cause innovations in the economy. Developing technology has also changed investment instruments. Bitcoin, a technological currency, emerged in 2010 and started to be used by many people. Bitcoin can be exchanged into different currencies such as Dollars and Euros when desired and is anonymous. In other words, it does not depend on any central bank or state. All these macroeconomic factors and technological developments make it difficult for investors to take decisions. In today's competitive environment, which investment instrument to choose and when to choose it is of critical importance.

Stock investments are frequently preferred in our country. Investors want to earn more with the right stock. In this case, it will be useful for investors to know the macroeconomic variables with which stocks move together. The relationship between the stock market index and different macroeconomic variables such as dollar, oil, gold and silver will also facilitate the prediction of the probability of rise and fall. Association rule analysis is one of the most effective methods to answer these questions. Association rules are a technique that aims to reveal correlations and frequent patterns in the data warehouse. It is a frequently preferred technique in telecommunications, risk management and basket analysis.

In this study, the movements of Borsa Istanbul's most widely used 100 index (BIST100) with gold, silver, dollar, crude oil and Bitcoin were investigated. Within the scope of this research, BIST100 index, Dollar exchange rate, Gold Price, Silver Price, Crude Oil and Bitcoin values published daily in Borsa Istanbul were taken from the investing website. Since Bitcoin emerged in 2010, the data covers the years 2010-2024. Within the scope of the research, two different association rule researches were conducted. In the first rule analysis, BIST100, Dollar, Gold, Silver and Crude Oil variables were used. In the second rule analysis, BIST100, Dollar, Gold, Silver, Crude Oil and Bitcoin variables were used.

The first data set prepared within the scope of the research (not including Bitcoin) contains 3505 data, while the second data set (including Bitcoin) contains 3370 data. WEKA programme was used for the analysis of the data set. The prepared data set was evaluated according to the closing price of the previous day. Accordingly, if the closing price of the day is lower than the previous day, it was coded as 0, and if it is higher than the previous day, it was coded as 1 and converted into nominal values. The preferred algorithm for association analysis is the apriori algorithm. In the first step of the research, 20 association rules were analysed using the Apriori algorithm on the data set not including Bitcoin. According to the results obtained from the group not including Bitcoin; BIST100 moved most frequently with the Dollar variable. Similarly, Gold and Dollar movements and Crude Oil and Dollar movements were the most common association movements. According to the results obtained from the group including Bitcoin; It was observed that Bitcoin moved most frequently with the Dollar and Gold values. According to the results obtained, Bitcoin, which is in the market as a currency independent of the current economic markets, was not completely independent of global economic movements. Although the digital currency Bitcoin was not at a very high level, it was seen to move together with the Dollar and Gold values. Bitcoin's movement with the BIST100 index was observed to be at a lower level.

Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliği: İş Kazaları Üzerine Bir Analiz*

Vildan TÜYSÜZ** Serkan SEMİNT*** Gülçin ÖZBAY****

ÖZ

İş sağlığı ve güvenliği her alanda olduğu gibi yiyecek içecek işletmelerinde de önem arz etmektedir. Bu işletmelerde çalışma saatlerinin yoğun olması, patlayıcı, kesici ve delici aletlerle iç içe olunması sebebiyle iş kazaları kaçınılmazdır. Yapılan bu çalışmada, yiyecek içecek işletmelerinde meydana gelen iş kazaları ulusal ve uluslararası haberler bağlamında incelenmiştir. Araştırma kapsamında toplam 62 habere ulaşılmıştır. Bu haberlerin 33'ü ulusal, 29'u ise uluslararası basında yer almaktadır. Ulaşılan haberler toplam 8 parametre çerçevesinde incelenmiştir. Haberler yayımlandığı gazete, meydana geldiği şehir/ülke, etkilenen kişi sayısı, etkilenen kişilerin cinsiyeti, kazaların meydana geldiği yer, kazaya sebep olan ekipman, kaza nedenleri ve sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Her iki platformda yer alan haberlere bakıldığında kıyma makinesinin en çok iş kazasına sebep olan ekipman olduğu tespit edilmiştir. Kazaların meydana geldiği yer incelendiğinde yine her iki platformda da mutfağın ön plana çıktığı görülmüştür. İş kazalarının çoğunlukla yanmayla sonuçlanması araştırmanın kayda değer bir bulgusudur.

Anahtar Kelimeler: İş kazaları, İş Sağlığı ve Güvenliği, Yiyecek İçecek İşletmeleri
JEL Sınıflandırması: L66, L83

Occupational Health and Safety in Food and Beverage Enterprises: An Analysis of Work Accidents

ABSTRACT

Occupational health and safety are important in food and beverage businesses, as in every field. Work accidents are inevitable in these businesses due to intense working hours and exposure to explosives, cutting and piercing tools. In this study, occupational accidents occurring in food and beverage businesses were examined in the context of national and international news. A total of 62 news items were accessed within the scope of the research. 33 of this news are in the national press and 29 of them are in the international press. The news accessed was examined within the framework of a total of 8 parameters. The news was evaluated according to the newspaper in which it was published, the city/country where it occurred, the number of people affected, the gender of the affected people, the place where the accidents occurred, the equipment that caused the accident, the causes and consequences of the accident. When we look at the news on both platforms, it has been determined that the meat grinder is the equipment that causes the most work accidents. When the

* Çalışma IV. Ulusal I. Uluslararası Balıkesir Turizm Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, vildantuysuz@outlook.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-4674-5628

*** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, serkansemint@kmu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-6305-1898

**** Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, gozbay@subu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-5647-7137

(Makale Gönderim Tarihi: 19.02.2025 / Yayına Kabul Tarihi: 18.07.2025)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1642924

Makale Türü: Araştırma Makalesi

place where the accidents occurred was examined, it was seen that the kitchen came to the fore on both platforms. It is a notable finding of the research that work accidents often result in burns.

Key Words: Occupational Accidents, Occupational Health and Safety, Food and Beverage Businesses

JEL Classification: L66, L83

GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği kapsamında en sık gündeme gelen iki temel kavram iş kazaları ve meslek hastalıklarıdır (Mil ve Güvercin, 2016). 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda iş kazaları 13. maddede, meslek hastalıkları ise 14. maddede düzenlenmiştir. (SGK, 2024). 13. madde sigortalının iş kazası geçirdiği durumları tanımlamaktadır. İş kazası sigortalının işyerinde bulunduğu sırada, işverenin yürüttüğü iş nedeniyle ya da görevli olarak işyeri dışında bulunduğu zamanlarda, süt izni kullandığı sürelerde veya işveren tarafından sağlanan taşıtla işe gidip gelirken meydana gelen ve bedensel ya da ruhsal zarara yol açan olaylardır. 14. madde meslek hastalığını sigortalının yaptığı işin niteliği ya da çalışma koşulları nedeniyle ortaya çıkan bedensel veya ruhsal hastalık halleri olarak tanımlamaktadır. Meslek hastalığının tanısı, yetkili sağlık kurulları ve gerekli hallerde işyeri denetimleriyle yapılmaktadır. İşten ayrıldıktan sonra ortaya çıkan hastalıklar da belirli şartlar altında meslek hastalığı sayılabilmektedir. Bildirim süresi, sorumluluklar ve meslek hastalığı sayılacak durumlara ilişkin usul ve esaslar da bu madde kapsamında düzenlenmiştir (Resmî Gazete, 2006). Çalışanlarda zihinsel ve fiziksel engelliliğe yol açan iş kazaları çeşitli şekillerde sınıflandırılrsa da en yaygın sınıflandırmalar kişilere, çalışma ortamına ve ekipmanlara göre yapılmaktadır (Çamkurt, 2013).

Çalışma koşulları açısından bakıldığında tamamında konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetinde bulunan işletmelerde çalışma hayatında iş kazası ve meslek hastalıklarına neden olabilecek pek çok risk grubu bulunmaktadır. Bu tesisler, İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği'nin ekinde yer alan İşyeri Tehlike Sınıfları Listesi'nde "az tehlikeli" sınıfında yer almaktadır (Çalık ve Demir, 2015).

İş kazaları, özellikle yiyecek ve içecek işletmeleri için büyük önem arz eden bir konudur. Bu işletmelerde çalışanların sağlığı ve güvenliği hem çalışanların kendisi hem de işletmenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir faktördür. Yiyecek ve içecek işletmeleri genellikle yoğun, hareketli ve potansiyel tehlikelerin olduğu ortamlardır. Bu sektörde meydana gelen iş kazaları, hem iş gücü kaybına yol açabilmekte hem de işletmenin itibarını ve yasal durumunu olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, iş kazalarını önlemek ve çalışan güvenliğini sağlamak bu işletmeler için vazgeçilmez bir öncelik haline gelmiştir. Bu bakış açısından hareketle ilgili literatür incelendiğinde, yiyecek içecek işletmelerinde meydana gelen kazaların ele alındığı çalışmaların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir (Çalık ve Demir, 2015; Dinçer ve Utlı, 2017; Akkuş, 2021; Akkuş vd., 2022; Akturfan vd., 2023). Nitel olarak tasarlanan bu çalışma, yiyecek içecek işletmelerinde son derece önemli bir konu olan iş kazalarına ilişkin bir bakış açısı sunması, kazalara yönelik alınabilecek tedbirlerin belirlenebilmesi

ve diğer ülkelerde meydana gelen iş kazalarıyla Türkiye’de meydana gelen iş kazalarını karşılaştırma fırsatı sunması bakımından önem arz etmektedir.

I. KONAKLAMA VE YİYECEK HİZMETİ FAALİYETİNDE BULUNAN İŞLETMELERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Yiyecek içecek işletmelerinde çalışanların işyeri sağlık ve güvenliğini etkileyen temel faktörlerin başında çalışma saatleri gelmektedir (Çalık ve Demir, 2015). İş Kanunu’na göre çalışma süresi haftalık 45 saattir. İnsanlar için fizyolojik olarak uygun çalışma saatinin günlük 7,5 saat olduğu bilinmektedir (Çiloğlu Yörübulut, 2024). Çalışılan saatlerin azaltılması üretkenliği artırırken çalışma saatlerinin artması günlük verimliliği azaltmaktadır. Aynı zamanda fazla çalışma saatleri, iş kazası ve meslek hastalıklarının görülme sıklığını artırmaktadır (Telman vd., 2015).

Yiyecek ve içecek sektörü kazalara açık bir sektör olarak kabul edilmektedir. Yürütülen bir araştırmada, kazaların %90’ı çalışanların işi bitirmek için acele etmesinden kaynaklandığını göstermiştir. Yiyecek içecek sektöründeki kazaların, %34’ü yiyecek servisi sırasında, %21’i yiyeceklerin hazırlanması aşamasında, %16’sı mutfak ve servis araçlarının kullanımı esnasında, %12’si ise yiyeceklerin pişirilmesi sürecinde meydana gelmektedir. Bu kazalar hem çalışana hem de şirkete maliyetli olabilmektedir. Çalışanlar fiziksel ve manevi zarara uğrayabilir, işletmeler ise üretkenliğin azalması, kayıplar, sigorta ve onarım gibi sorunlarla karşı karşıya kalabilir (Doğan, 2020). Sosyal Güvenlik Kurumu’nun (SGK) 2023 yılı verilerine göre, iş göremezlik süresine dayalı olarak iş kazası geçiren toplam sigortalı sayısı 681.401 olarak kaydedilmiştir. Bu kapsamda konaklama sektöründe meydana gelen iş kazalarının sayısı 31.040 olup toplam vakaların yaklaşık %4,6’sını, yiyecek ve içecek hizmeti faaliyetlerinde meydana gelen 36.755 iş kazası ise yaklaşık %5,4’ünü oluşturmaktadır. Aynı yıl içerisinde meslek hastalığına yakalanan toplam sigortalı sayısı yalnızca 945’tir. Bu sayı iş kazalarına kıyasla oldukça düşüktür. Meslek hastalıkları kapsamında ise konaklama sektöründe bildirilen vaka sayısı 5 ile toplamın yaklaşık %0,5’ine, yiyecek ve içecek hizmeti sunan işletmelerdeki 17 vaka ise %1,8’ine karşılık gelmektedir (SGK, 2025). Bu veriler hizmet sektörünün önemli alt başlıkları olan konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerinde iş kazalarının kayda değer bir düzeyde seyrettiğini, buna karşın meslek hastalıklarının hem genel toplamda hem de bu sektör özelinde oldukça sınırlı bildirildiğini göstermektedir.

Yiyecek içecek sektörü özelindeki risk ve tehlike faktörlerini üç başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar; biyolojik/mikrobiyolojik faktörler, fiziksel faktörler ve kimyasal faktörler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Kırmızı, 2021).

- ✓ **Biyolojik/mikrobiyolojik faktörler:** Bu faktörler gıda endüstrisindeki en önemli risk ve tehlikelerden biridir. Biyolojik riskler doğadaki canlılardan veya toz-toprak birikintilerinden kaynaklanabileceği gibi üretim veya tüketimde kullanılan malzemelerden de kaynaklanabilmekte ve insan sağlığını tehlikeye atabilmektedir (Erkmen, 2010).

- ✓ **Fiziksel faktörler:** Üretimden depolamaya, gıdanın taşınmasından tüketiciye sunulmasına kadar birçok aşama vardır ve bu aşamaların hepsinde fiziksel riskler mevcuttur. Fiziksel faktörler, ürünün üretimindeki yanlış yöntemler, depolama sırasında gıdanın zarar görmesi ve nakliye sırasında doğru sıcaklığın ayarlanamaması gibi birçok faktörden oluşmaktadır. Bu riskleri en aza indirmek için süreç kontrollerinin yapılması oldukça önemlidir (Doğan, 2020).
- ✓ **Kimyasal faktörler:** Gıda endüstrisinde bir diğer önemli risk faktörü kimyasal faktörlerdir. Kimyasal bulaşma riskleri, gıda ürünlerinde doğrudan veya dolaylı olarak bulunabilmekte ve insan sağlığı açısından önemli riskler oluşturabilmektedir (Çetin ve Şahin, 2017). Son yıllarda gıdaya olan talebin artmasıyla birlikte birçok gıdanın üretiminde kimyasallar kullanılmaktadır. Üretim sırasında eklenen kimyasalların gerekli seviyeleri aşması veya kullanılan malzemelerdeki kimyasalların gıdaya karışması durumunda da risk faktörleri artmaktadır (Şahin ve Çoğun, 2001).

Mutfak, olumsuz fiziksel koşullar nedeniyle iş kazalarının sıklıkla yaşandığı bir yerdir (Alamgir vd., 2007). İşyerindeki olumsuz faktörler çalışanların iş kazası riskini artırabileceği gibi iş performansını da düşürerek uzun vadede sağlığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Coşar, 2012). Kas-iskelet sistemi hastalıkları, solunum hastalıkları ve cilt hastalıkları gibi meslek hastalıkları en çok mutfak çalışanları arasında görülmektedir (Teo vd., 2009). Mutfak çalışanları arasında şefler, diğer çalışanlara göre daha fazla strese maruz kalmaktadır. Çünkü işleri konsantre olmayı ve hızlı hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu durum iş sağlığı ve güvenliği risk faktörlerinin psikososyal risk faktörleri grubuna girmektedir (Meloury ve Signal, 2014). Gelişmiş ülkelerde zamanla endüstriyel kazalarda azalma gözlemlenmiştir. Ancak bu ülkelerde hizmet sektörünün büyümesiyle birlikte psikososyal riskler ve kas-iskelet sistemi bozuklukları gibi yeni mesleki risklerden de bahsedilmeye başlanmıştır (Johnstone vd., 2004). Çalışma alanındaki olumsuz etkenler çalışanların iş kazası geçirme riskini artırabildiği gibi uzun dönemde çalışma performansını kaybetmesine ve sağlıklarının olumsuz etkilenmesine de neden olmaktadır (Coşar, 2012). Toplu beslenme hizmetlerinde çalışan personelde sıklıkla kas iskelet sistemi hastalıkları, solunum, alerji hastalıkları ve deri hastalıkları gibi meslek hastalıklarına rastlanmaktadır (Teo vd., 2009; Haruyama vd., 2014). Mutfak çalışanları özellikle aşçılar, yaptıkları işin yoğun ve hızlı bir çalışma temposu gerektirmesi nedeniyle daha yüksek strese maruz kalmakta, bu durum iş sağlığı ve güvenliği açısından risk oluşturmaktadır (Meloury ve Signal, 2014).

Mutfakta meydana gelen kaza ve yaralanmalar incelendiğinde işyerlerinin ciddi tehlikeler oluşturduğu tespit edilmiştir. Aşçılar arasında en sık görülen kazalar arasında kaygan zeminlere bağlı düşmeler, kesici, testere ve delici aletlerin kullanımı ve hareketli veya dönen parçaları olan ekipmanların kullanımı yer almaktadır. Ağır yük kaldırma, kötü duruş, bulaşık makineleri için temizlik sırasında kullanılan kimyasalların vücuda teması, çalışma saatleri içinde ayakta

durma ve personel yetersizliğinden kaynaklanan uzun vardiya süreleri de çalışanların ruh sağlığını etkilemektedir (Yağmurluklu, 2016; Dinçer ve Utlu, 2017). Her yıl birçok işçi önlenebilir yaralanmalarla sonuçlanan iş kazalarından ötürü ölmektedir. Mutfakta meydana gelen kazaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Üner ve Ayberk, 2019):

- ✓ Sıcak yağın sıçraması, sıcak kapların çıplak elle tutulması, düdüklü tencerelerin patlaması, sıcak sıvıların uygunsuz şekilde kullanılması, sıcak kapların yerde açık bırakılması ve çeşitli maddelerin yakılması gibi uygunsuz davranışlar yanıklara neden olabilir.
- ✓ Ağır yükleri taşımak için uygun olmayan arabaların kullanılması, personelin taşıyabileceğinden daha ağır yükleri taşıması, çalışma ortamının yeterli şekilde aydınlatılmaması vb. unsurlar kaza risklerini artırmaktadır.
- ✓ Mutfak zeminine yemek veya yağ dökülmesi, zeminin kaygan olması, iş güvenliğinin ihmal edilmesi kayma ve düşmelere neden olabilmektedir.

Aşağıda iş kazaları üzerine yürütülmüş çalışmalar Tablo 1’de verilmiştir. İncelenen çalışmaların genellikle nicel yöntemle yürütüldüğü görülmüştür. Bunun yanı sıra çalışmaların bulguları incelendiğinde; doğrudan kişilerin yaşadığı iş kazalarının aktarıldığı ve restoranlarda yaşanan iş kazaları gibi içeriklere sahip olduğu göze çarpmaktadır. Fakat iş kazalarının haber siteleri üzerinden incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Tablo 1. Yiyecek İçecek İşletmelerinde İş Kazaları Üzerine Yürütülmüş Çalışmalar

Çalışma Konusu	Kaynaklar	Yöntem	Sonuçları
Restoran Sektöründe Yaşanan İş Kazalarını Önlemede İş Sağlığı ve Güvenliğinin Önemi	Dinçer ve Utlu, 2017	Derleme	İş kazalarıyla ilgili tedbirleri almada işletmelerin iş sağlığı ve güvenliği için bütçelerinde bu konulara ayıracakları fon bulunmalı, yönetimin iş sağlığı ve güvenliği konularının önemi açısından bilinçli olması gerektiğinin önemi vurgulanmıştır.
Hazır Yemek Sektörü Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Kaderci Bakış Açılarının Değerlendirilmesi	Gezgel ve Dikici, 2021	Nicel	Çalışma sonucunda çalışanların kazaları kadercilik anlayışıyla örtüştürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.
İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Konaklama ve Yiyecek-İçecek İşyerlerinde Psikososyal Riskler	Çalık ve Demir, 2015	Betimsel Analiz	Araştırma sonucunda, tamamlanmış konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetinde bulunan işletmelerde vardiyalı çalışma, gece çalışması, ücret, fazla çalışma, aile-iş hayatı ilişkisi, rol belirsizliği gibi konuların çalışanların iş sağlığı ve güvenliğini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Yiyecek İçecek İşletmelerinde Mutfak Tasarımında Dikkat Edilmesi Gereken Faktörler	Çekal, 2013	Derleme	Mutfak planlanırken müşteri kitlesi, servis tipi, işletmenin kapasitesi gibi faktörlerin yanı sıra mutfak dizaynının bilimsel anlamda kabul edilen standart ölçülerde yapılmasının iş kazası riskini azaltabileceği vurgulanmıştır.
Analysis of Causes, Circumstances and Consequences of Occupational Traumatic Injuries at the Food Beverage Enterprises	Yevtushenko, Sıryk & Zomchak, 2019	Nicel	Endüstriyel yaralanmaların %80’ine organizasyonel faktörlerin neden olduğu tespit edilmiş, en sık görülen organizasyonel nedenlerin iş- endüstri disiplininin ihlali ve güvenli iş uygulamaları eğitimindeki eksikliklerin olduğu belirlenmiştir.

Accident Patterns and Prevention Measures for Occupational Injuries in the Philippine Food and Beverage Manufacturing Industry	Prasetyo, Garcia, Dewi, Chuenyindee, Kurata & Widia, 2021	Nitel	İş kazalarının genellikle çarpma, nesnelerin sıkışması, düşme, aşırı sıcaklığa maruz kalma gibi etkenlerden kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır.
Assessment of Hazards and Safety Practices in Food and Beverage Industry in Nigeria	Afube, Nwaogazie & Ugbebor, 2019	Nicel	Yüksekte çalışma, yüksek voltaj, yüksek ses, titreşim, arızalı makine ve ekipmanların Nijerya’da işçiler için olası iş yeri risklerini oluşturan tehlikeler hiyerarşisinde en üst sıralarda yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.
Unlu Mamul Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Yönünden Farkındalık Düzeyinin Belirlenmesi	Akturfan, Sormaz ve Çiftkaya, 2023	Nicel	İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının, unlu mamul işletmelerinde çalışanlarda “orta düzeyde bilgi ve uygulama”, otel işletmelerindeki unlu mamuller üretim çalışanlarında “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” ve restoran işletmelerindeki unlu mamuller üretim çalışanlarında “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu tespit edilmiştir.

II. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Turizm endüstrisinin en büyük ikinci sektörü olan yiyecek içecek işletmeleri, turistlerin konaklamadan sonra en çok harcama yaptığı sektördür (Yıldız, 2011). Emek ve istihdamın yoğun olduğu yiyecek içecek sektöründe çalışma saatlerinin uzun olması, vardiyalı çalışma sistemi, ücretlerin düşük olması vb. durumlar birtakım sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlardan biri ve belki de en önemlisi iş kazalarıdır (Bilgin, 2022). İş kazaları kişilerin yaralanmasına, uzuv kaybına, sakatlığına hatta can kaybına sebep olmaktadır (Serin vd. 2015). Bu bakış açısından hareketle yapılan bu çalışmada, yiyecek içecek işletmelerinde meydana gelen iş kazaları ulusal ve uluslararası haberler bağlamında incelenmiştir. Son derece önemli bir konu olan iş kazalarının yiyecek içecek işletmelerindeki durumunu tespit etmek, konuya ilişkin bir bakış açısı sunmak, alınabilecek önlemleri belirlemek amacıyla çalışma tasarlanmıştır. Günümüzde internetin yaygın kullanımıyla birlikte gazetelerin yerini online haber sitelerine bırakması anlayışından hareketle iş kazaları internet haberleri üzerinden incelenmiştir. Araştırma kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda yiyecek içecek işletmelerinde yaşanan kazaların değerlendirildiği sınırlı çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların genellikle; yiyecek içecek işletmelerinde doğrudan yaşanan kazalar üzerinden ele alındığını söylemek mümkündür. Araştırma kapsamında yiyecek içecek işletmelerinde ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelen iş kazalarının ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda yapılan çalışma literatürdeki boşluğu doldurması, iş kazalarını ulusal ve uluslararası bağlamda karşılaştırmaya fırsat tanıması ve özgün olması bakımından önem arz etmektedir.

B. Araştırma Deseni

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, araştırmacının rapor, doküman, gözlem, görüşme vb. veri toplama araçlarıyla bir sistemin derinlemesine incelenmesine ve betimlenmesine imkân tanıyan, elde ettiği sonuçların neden o şekilde olduğu ve gelecekteki araştırmalarda nelere odaklanması gerektiğini ortaya koyan nitel bir

araştırma yaklaşımıdır. Başka bir ifadeyle durum çalışması, tek bir olay veya durumun derinlemesine incelendiği, durumların ve durumlara bağlı temaların oluşturulduğu bir yaklaşımdır (Subaşı ve Okumuş, 2017). Ulusal ve uluslararası online haber sitelerinde yer alan iş kazalarını incelemek, iş kazalarının neden ve sonuçlarını ortaya çıkarmak istenildiği için çalışmada durum deseni tercih edilmiştir.

C. Veri Toplama Süreci ve Analizi

İnternetin hızlı gelişimi dijital medyada pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Bu yeniliklerden biri de dijital haberciliktir. Bu dijitalleşme süreci gazetecilik alanına da sirayet etmiştir. Özellikle basım ve dağıtım faaliyetlerinin yüksek maliyet gerektirmesi, erişim imkânının daha kolay olması gibi nedenler haberlerin dijital ortama taşınmasını sağlamıştır (Güngör, 2023). Bu sebeple araştırma kapsamında, istenilen verilere daha hızlı ve daha ekonomik ulaşım sağlamak amacıyla online haber siteleri veri toplamada kullanılmıştır. “Yiyecek içecek işletmesinde”, “lokantada”, “restoranda” ve “yiyecek üretim fabrikasında” iş kazası cümleleri Google arama motoruna Türkçe ve İngilizce dillerinde taranarak ilgili sitelerden haberlere ulaşım sağlanmıştır. Araştırma verileri 13.01.2024-15.02.2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Yapılan çalışmada toplam 62 habere ulaşılmıştır. Bu haberlerin 33’ü ulusal, 29’u ise uluslararası online haber sitelerinde yer almaktadır. Analizlerin yapılması için kullanılan parametreler ise şu şekildedir:

- ✓ İş kazalarının yayımlandığı gazetelere göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarının haber yapıldığı şehirlere/ülkelere göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarından etkilenen kişilerin sayılarına göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarını yaşayan kişilerin cinsiyetine göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarının meydana geldiği yerlere göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarına sebep olan ekipmanlara göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarının nedenlerine göre dağılımı nasıldır?
- ✓ İş kazalarının sonuçlarına göre dağılımı nasıldır?

III. BULGULAR

A. Ulusal platformda yer alan iş kazaları

İlk olarak ulusal düzeyde iş kazalarının yayımlandığı gazetelere göre dağılımı Tablo 2’de verilmiştir. İş kazalarının %18,18’lik oranla en fazla Habertürk gazetesinde yer aldığı görülmüştür. Sırasıyla Sabah, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri Habertürk’ü takip etmektedir. Tabloda diğer olarak verilen gazeteler ise Takvim, Yenigün, CNN Türk, Haberler.com, Ege Evrensel, NTV, Körfez, Uşak Haber Merkezi, Yeni Asır, Güne Bakış, T24, 61Saat, Yeni Akit, Haber Dairesi, Posta, Yeni Alanya, Kocaeli Barış, Star’dır.

Tablo 2. İş Kazalarının Yayımlandığı Gazeteler Göre Dağılımı

Gazete	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Habertürk	6	18,18
Sabah	4	12,12
Milliyet	3	9,09
Hürriyet	2	6,06
Diğer	18	54,54
Toplam	33	100

Tablo 3'te iş kazalarının meydana geldiği şehirlere göre dağılımına yer verilmiştir. Araştırma kapsamında %12,12'lik oranla iş kazalarının en fazla İstanbul ve Kocaeli'nde gerçekleştiği ortaya çıkarılmıştır. Bu şehirleri Aydın, İzmir ve Antalya takip etmektedir. Diğer olarak verilen şehirler ise Sakarya, Denizli, Bursa, Gaziantep, Diyarbakır, Ankara, Edirne, Uşak, Muğla, Samsun, Erzurum, Trabzon, Konya, Çanakkale, Alanya, Ağrı, Aksaray, Kayseri'dir.

Tablo 3. İş Kazalarının Haber Yapıldığı Şehirlere Göre Dağılımı

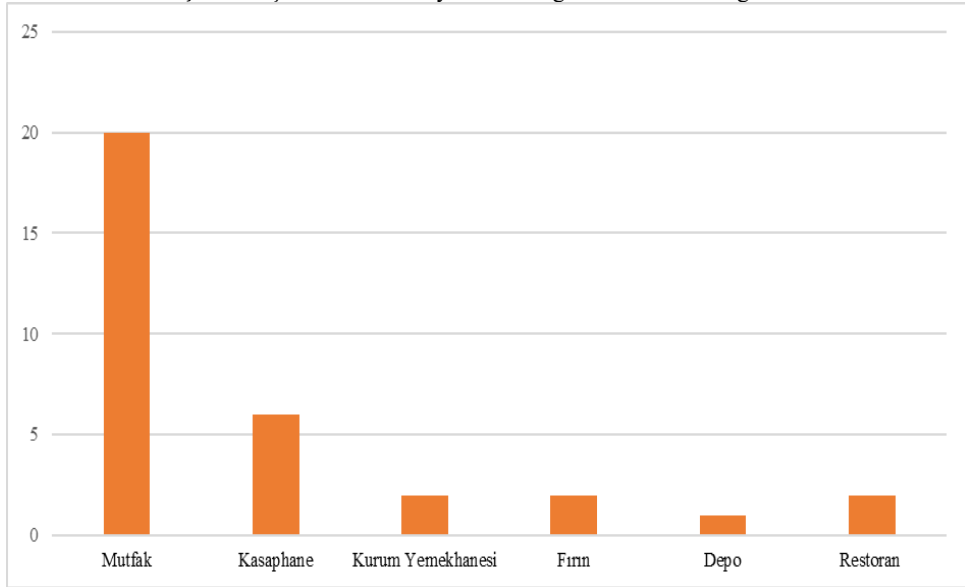
Şehir	Sıklık (n)	Yüzde (%)
İstanbul	4	12,12
Kocaeli	4	12,12
Aydın	3	9,09
İzmir	2	6,06
Antalya	2	6,06
Diğer	18	54,54
Toplam	33	100

Tablo 4'te yaşanan iş kazalarından etkilenen kişi sayıları belirtilmiştir. Yaşanan iş kazalarının büyük çoğunluğu (%73) tek kişiyi etkilemiştir. Bazı kazalarda ise etkilenen kişi sayılarına yer verilmemiştir. Bu oran ise %12'dir. 7 kişinin etkilendiği bir iş kazasının yaşanması ise dikkate değer bir bulgudur. Bu kazada 5 kişinin öldüğü diğer 2 kişinin ise ağır yaralı kurtulduğu ifade edilmiştir.

Tablo 4. İş Kazalarından Etkilenen Kişilerin Sayılarına Göre Dağılımı

Kişi Sayısı	Sıklık (n)	Yüzde (%)
1 Kişi	24	73
2 kişi	2	6
3 Kişi	1	3
5 Kişi	1	3
7 Kişi	1	3
Belirtilmemiş	4	12
Toplam	33	100

Araştırmada yaşanan iş kazalarından en çok etkilenen kişilerin cinsiyeti belirlenmeye çalışılmıştır. Kazalardan en fazla etkilenen kişilerin %43 oranla erkekler olduğu tespit edilmiştir. %30 oranla kadınlar ikinci sırada yer alırken bazı haberlerde kazazedelerin cinsiyetlerinin belirtilmediği görülmüştür. Araştırma kapsamında incelenen bir diğer konu, iş kazalarının en çok hangi alanlarda meydana geldiğidir. Bu kapsamda ele alınan haberler incelendiğinde kazaların en sık %61 oranla otel/restoran mutfaklarında meydana geldiği tespit edilmiştir. İş kazalarının ikinci olarak, en fazla gerçekleştiği yerin ise %18 oranla kasaphane olduğu görülmüştür. İş kazalarının meydana geldiği yerlere göre dağılımı Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. İş Kazalarının Meydana Geldiği Yerlere Göre Dağılımı

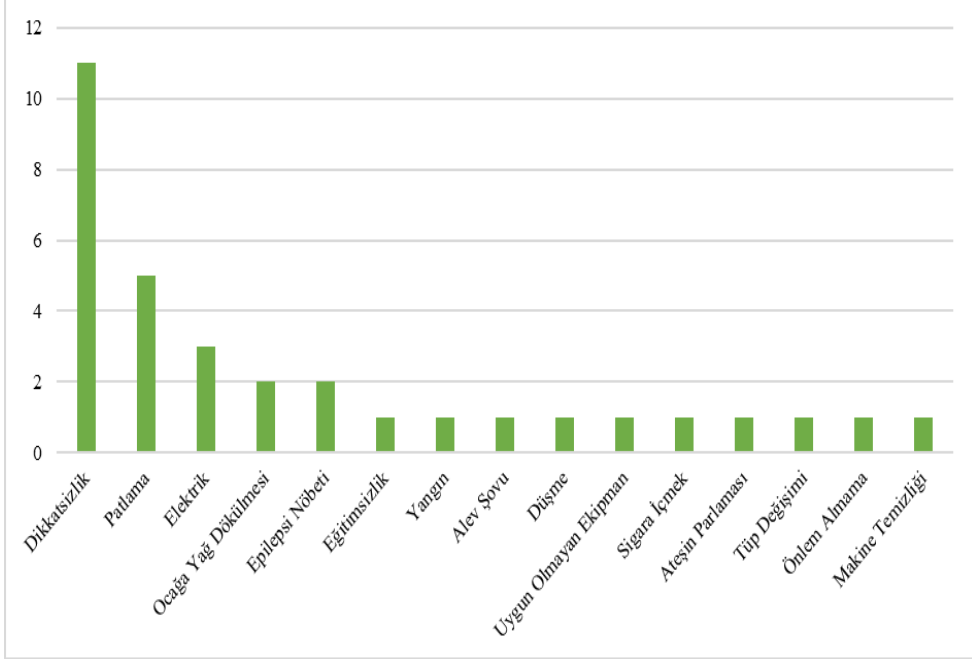
Çalışmada iş kazalarına sebebiyet veren toplam 16 ekipman vb. olduğu tespit edilmiştir. İş kazalarına en fazla sebep olan ekipmanın %30,30 oranla kıyma makinesi olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kıyma makinesini %6,06 oranla düdüklü tencere, fritöz, hamur makinesi, kazan, tüp, ocak takip etmektedir. Diğer bulgularda olduğu gibi bu kısımda da iş kazasına sebep olan ekipmanın ifade edilmediği 2 haber bulunmaktadır. Tablo 5’te diğer olarak ifade edilen ekipmanlar tava, elektrik kontağı, alkol, bıçak, dezenfektan, zemin kaplaması, bulaşık makinesi, fırın, mantı makinesidir.

Tablo 5. İş Kazalarına Sebep Olan Ekipmanlara Göre Dağılım

Ekipman	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Kıyma Makinesi	10	30,30
Düdüklü Tencere	2	6,06
Fritöz	2	6,06
Hamur Makinesi	2	6,06
Kazan	2	6,06
Tüp	2	6,06
Ocak	2	6,06
Diğer	9	27,27
Belirtilmemiş	2	6,06
Toplam	33	100

Aşağıda Şekil 2’de iş kazalarının nedenleri yer almaktadır. Yapılan inceleme doğrultusunda ilk üç sırada dikkatsizlik, patlama ve elektrik kaynaklı kazalar olduğu görülmüştür. İş kazalarının nedenleri arasında epilepsi nöbetinin yer alması son derece önemli bir bulgudur. Araştırma kapsamında belirlenen diğer nedenler ise aşağıdaki gibidir.

Şekil 2. İş Kazalarının Nedenlerine Göre Dağılımı

Aşağıda iş kazalarının nedenlerine dikkat çekmek amacıyla bazı kaza haberlerine kısaca yer verilmiştir.

“Üniversite eğitimi için harçlık biriktirmek amacıyla otel restoranında komilik yapan H.Ö. depoda şişelere dezenfektan doldururken iş arkadaşı sigara yakmak için çakmağını ateşledi. Bu sırada alev alan dezenfektan vücudunda yanıklara neden oldu.” - H1- (Sigara İçmek)

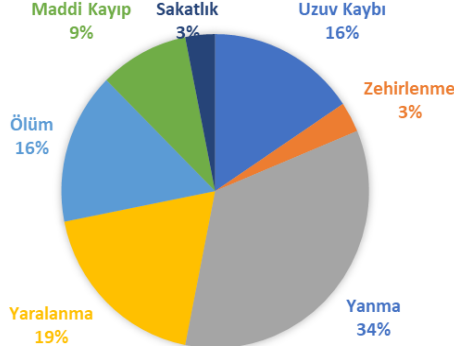
“Ağrı’da, epilepsi hastası K.B. geçirdiği nöbet sırasında kaynayan çorba kazanına düştü. Göğsünde, sol kolunda ve ayağında ciddi yanıklar oluştu.” -H2- (Epilepsi Nöbeti)

“Bir üniversite yemekhanesinde, mutfakta stajyer olarak çalışan E.A. bir anlık dalgınlık sonucu kolunu kıyma makinesine kaptırdı. Kızın kolu, makinenin dişlerine girmesi sonucu omzuna kadar parçalandı.”-H3- (Dikkatsizlik)

“17 yaşında ki G.Ç. adlı genç kız, mutfakta olduğu sırada ayağı kaydı. Yere düşen genç kızın bu sırada karnına bıçak saplandı.” -H4- (Düşme)

“Konya’da bir restoranda servis asansörünün altında kalan 28 yaşındaki H.A. hayatını kaybetti.” -H5- (Önlem Almama)

Şekil 3’te yaşanan iş kazalarının sonuçları yer almaktadır. Kazaların %34 oranla en çok yanmayla sonuçlandığı belirlenmiştir. Yanmayı %19 oranla yaralanma ve %16 oranla uzuv kaybı ve ölüm takip etmektedir. Bazı kazalarda yalnızca maddi kayıplar yaşanırken bazılarının çoklu yaralanma ve ölümle sonuçlandığı görülmüştür.

Şekil 3. İş Kazalarının Sonuçlarına Göre Dağılımı

B. Uluslararası Platformda Yer Alan İş Kazaları

Araştırmanın bu kısmında uluslararası platformlarda yer alan iş kazalarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak tıpkı ulusal platformda yapılan inceleme gibi hangi gazetelerin en çok iş kazalarına yer verdiği araştırılmıştır. Newsflare ve Daily Online haber platformlarının %10,34 ile ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Tablo 6’da diğer olarak ifade edilen haber siteleri ise The Caterer, News Richmond, Law.com, Canada Occupational Safety, Tag24, Blick, Irish Examiner, News, Food Service Equipment, Independent, Daily News, New Haven Register, Shropshire Star, The Standart, HRD, New18, The Borneo Post Online, The Phuket News, The Indian Express, Ommcom News, The Straits Time, The World, New York Post’dur.

Tablo 6. İş Kazalarının Yayımlandığı Gazeteler Göre Dağılımı

Gazete	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Newsflare	3	10,34
Daily Online	3	10,34
Diğer	23	79,35
Toplam	29	100

Tablo 7’de iş kazalarının haber yapıldığı ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. %27,59 ile ABD’nin en fazla iş kazası haberi yapan ülke olduğu tespit edilmiştir. ABD’yi, Birleşik Krallık ve Hindistan takip etmektedir. Tabloda diğer olarak ifade edilen ülkeler Kanada, Irak, Arjantin, Almanya, Avustralya, Singapur’dur.

Tablo 7. İş Kazalarının Haber Yapıldığı Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Amerika Birleşik Devletleri	8	27,59
Birleşik Krallık	3	10,34
Hindistan	3	10,34
İngiltere	2	6,90
Tayland	2	6,90
Çin	2	6,90
Diğer	5	17,25
Belirtilmemiş	3	10,34
Toplam	29	100

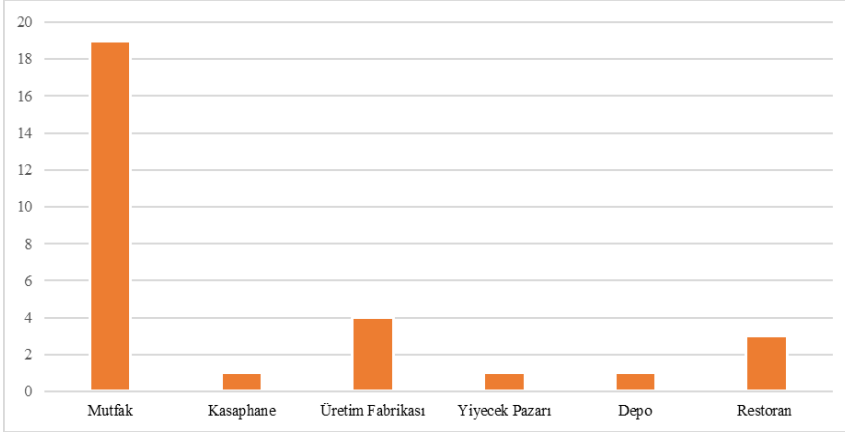
Tablo 8’de yaşanan kazalardan etkilenen kişilere bakıldığında çoğunlukla (%86,21) bir kişinin etkilendiği görülmektedir. Çoklu etkilenmelerin sayısının düşük olması kayda değerdir. Son olarak kazalardan etkilenen kişi sayısının ifade edilmediği oran ise %6,90’dır.

Tablo 8. İş Kazalarından Etkilenen Kişilerin Sayılarına Göre Dağılım

Kişi Sayısı	Sıklık (n)	Yüzde (%)
1 Kişi	25	86,21
2 Kişi	2	6,90
Belirtilmemiş	2	6,90
Toplam	29	100

Araştırmada kazalardan en fazla etkilenen kişilerin %53 oranla erkekler olduğu ortaya çıkarılmıştır. %17 oranla kadınlar ikinci sırada yer alırken yine bazı haberlerde kazazedelerin cinsiyetlerinin belirtilmediği görülmüştür. Bu oran ise %30'dur. Şekil 4'te iş kazalarının meydana geldiği yerler verilmiştir. Tıpkı ulusal platformdaki haberlerde olduğu gibi uluslararası platformda da kazaların en çok %66 oranla mutfakta meydana geldiği tespit edilmiştir. Yiyecek üretim fabrikasında yaşanan kazalar %14 ile ikinci sırada yer alırken restoran kısmında yaşanan kazalar %10 ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Şekil 4. İş Kazalarının Meydana Geldiği Yerlere Göre Dağılımı

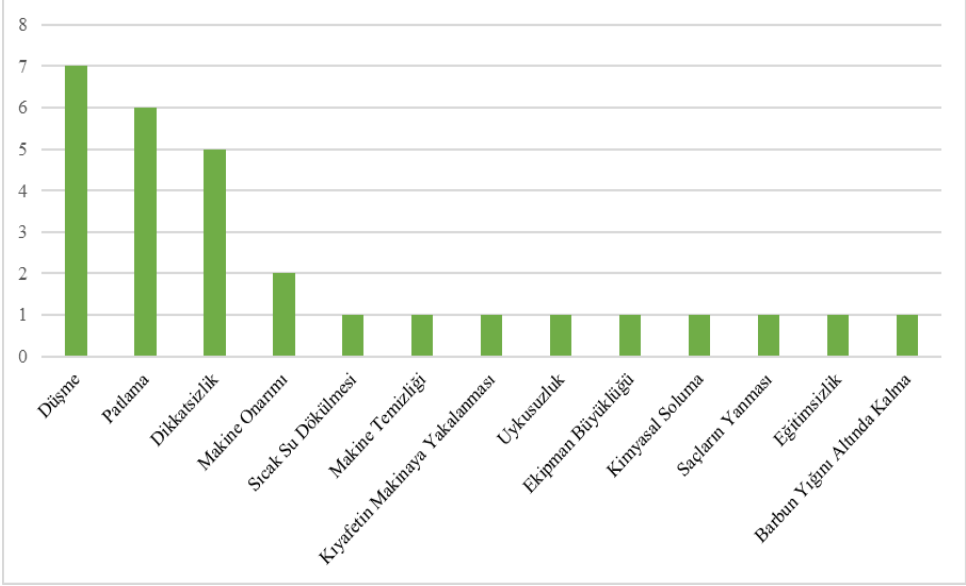
İş kazalarına sebep veren toplam 10 ekipman olduğu tespit edilmiştir. İş kazalarına en fazla sebep olan ekipmanın %17,24 oranla yine kıyma makinesi olduğu tespit edilmiştir. Kıyma makinesini kazan ve fırın takip etmektedir. Bu kısımda da iş kazasına sebep olan ekipmanın ifade edilmediği 6 haber bulunmaktadır. Tablo 7'de iş kazalarına sebep olan ekipmanlara göre dağılım yer almaktadır.

Tablo 7. İş Kazalarına Sebep Olan Ekipmanlara Göre Dağılım

Ekipman	Sıklık (n)	Yüzde (%)
Kıyma Makinesi	5	17,24
Kazan	4	13,79
Fırın	3	10,34
Tava	2	6,90
Hamur Makinesi	2	6,90
Tüp	2	6,90
Düdüklü Tencere	2	6,90
Fritöz	1	3,45
Blender	1	3,45
Ocak	1	3,45
Belirtilmemiş	6	20,69
Toplam	29	100

Aşağıda Şekil 5’te iş kazalarının nedenleri yer almaktadır. Yapılan inceleme doğrultusunda ilk üçte düşme, patlama ve dikkatsizlik yer almaktadır. Tıpkı ulusal platformdaki haberlerde olduğu gibi uluslararası platformdaki haberlerde de kaza nedenleri arasında en fazla dikkatsizlik ve patlamanın olması kayda değer bir bulgudur. İş kazalarına ilişkin diğer nedenler ise aşağıdaki gibidir.

Şekil 5. İş Kazalarının Nedenlerine Göre Dağılımı

Aşağıda iş kazalarının nedenlerine dikkat çekmek amacıyla bazı kaza haberlerine kısaca yer verilmiştir.

“27 yaşındaki A.E. eşiyle birlikte çalıştığı işletmede elini kıyma makinesinde kaptırdı. A.E. yaptığı açıklamada önce kıyafetinin kolunun makineye kapıldığını daha sonra tüm elini içine kaptırdığını ifade etti. Makineyi eşi durdurduğunda eli için çok geçti.” -H6- (Kıyafetin Makineye Yakalanması)

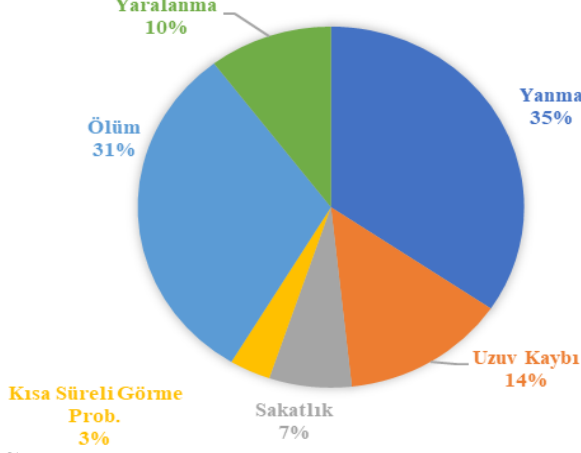
“Garsonluk yapan 39 yaşındaki L.K. bir restoranda çalışırken düştü. Ayak bileğinden sakatlandı.” -H7- (Düşme)

“36 yaşındaki adam, 2 metre yüksekliğindeki tencereyi temizlemeye çalışırken, kapak kazara kapandı ve sebzeleri dezenfekte etmek için kullanılan kaynar su jeti otomatik olarak çalıştı. Talihsiz işçi bulunduğu çoktan ölmüştü.” -H8- (Ekipman Büyüklüğü)

“62 yaşındaki J.M. 270 derecelik büyük fırını onarmak amacıyla içine girdi. Çalışma arkadaşları onun banyoda olduğunu düşünerek fırına 6 ton balık sürerek fırını çalıştırdı. J.M. 270 derecelik bir fırında, bir iş arkadaşının dikkatsizliği sonucunda hayatını kaybetti.” -H9- (Makine Onarımı)

Son olarak araştırma kapsamında iş kazalarının sonuçları değerlendirilmiştir. %35 oranla yanma yine ilk sırada yer almaktadır. Yanmayı, ölüm ve uzuv kaybı takip etmektedir. Şekil 6’da iş kazalarının sonuçlarına göre dağılımı yer almaktadır.

Şekil 6. İş Kazalarının Sonuçlarına Göre Dağılımı

SONUÇ

İş kazaları hem bireyler hem de iş yerleri açısından önemli sonuçlara yol açmaktadır. Bir iş kazası sonucunda çalışanların sağlığı ciddi şekilde tehlikeye girmekte; yaralanmalar, sakatlıklar hatta ölümler meydana gelmektedir. Bu durum hem iş gücünün azalmasına sebep olmakta hem de çalışanların moral ve motivasyonunu olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, iş kazaları iş yerlerinde mali kayıplara neden olabilmekte; tedavi masrafları, tazminatlar ve üretim kayıpları gibi ekonomik yükler ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanı sıra, iş kazaları iş yerinin itibarını da olumsuz etkileyebilmekte ve şirketin gelecekteki iş ilişkilerini zora sokabilmektedir. Bu bakış açısıyla araştırmada, haber siteleri incelenmiş ve 33'ü ulusal, 29'u uluslararası olmak üzere toplam 62 habere ulaşılmıştır. Haberler toplam 8 parametre çerçevesinde incelenmiştir. Yapılan literatür taramasında yiyecek içecek işletmeleri bağlamında Türkiye'de en fazla iş kazası haberlerinin yapıldığı şehirlerin %12,12 oranla İstanbul ve Kocaeli olduğu görülmüştür. Dünya'da ise iş kazalarının en fazla haber yapıldığı ülke ise %27,59'la ABD olarak belirlenmiştir. Her iki platformda da genellikle kazalardan etkilenen kişi sayısının bir kişi olduğu görülmüştür. Fakat çoklu yaralanmalar ve çoklu ölümler de yaşandığı tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında kazalardan etkilenen kişiler cinsiyet bakımından ele alındığında etkilenen kişilerin Türkiye'de %43, dünyada ise %53 oranla çoğunlukla erkek olduğu tespit edilmiştir. Temizkan ve Gökgöz (2023) yapmış olduğu çalışmada TÜİK'ten aldığı verilere göre, Türkiye'de tamamında konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetinde bulunan işletmelerde çalışan kadın sayısının %14,83 olduğunu ifade etmiştir. Kurnaz vd., (2018) ise yapmış oldukları çalışmada mutfaklarda genellikle kadınların doğum, regl, emzirme vb. durumlarının olması, daha kırılgan yapıda olması, toplumsal bazı rollerinin bulunmasından ötürü daha çok erkeklerin egemen olduğunu vurgulamıştır. Bu durum araştırma sonucuyla benzerlik göstermektedir. Yiyecek içecek işletmelerinde en fazla iş kazalarının meydana geldiği yerin mutfak olduğu ortaya çıkarılmıştır. Mutfakta kesici aletler, pişirme ekipmanları, gaz, zemin, kullanılan hammadde (alkol) vb. birçok unsurun bir arada bulunmasından ötürü

en fazla kazanın yaşanıldığı alan olduğu düşünülmektedir. Haruyama vd., (2014) de yapmış olduğu çalışmada, mutfaklardaki görevler arasında dilimleme veya öğütme için keskin bıçaklara sahip makineler yer aldığını ve ısıtma işlemlerinde kullanılan gaz nedeniyle patlama riski yaşandığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda işletme yönetiminin iş sağlığı ve güvenliği konusunda bilinçli olduğunu, bu konuya önem verdiğini çalışanlara göstermesi ve aynı hassasiyeti kendilerinden beklediğini göstermesi gerekmektedir. Aynı zamanda çalışanlar alınan tüm tedbirlere uymalıdır. Eksik gördüğü konuları çalıştığı işletmeye bildirmeli ve sorunun çözülmesini talep etmelidir. Çalışanlar işletmeden kaynaklı kendini riske atacak durumlardan kaçınmalıdır.

Araştırmada her iki platformda da kıyma makinesinin iş kazasına en çok sebebiyet veren ekipman olduğu görülmüştür. Bunun sebebinin ise uygun eldiven, tokmak vb. ekipman kullanımının göz ardı edilmesi olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışanların yapmış olduğu işle ilgili ekipmanları kullanması, işletmelerin iş kazalarını önlemek için gerekli ekipmanları tedarik etmesi, bu ekipmanların çalışanlar tarafından kullanılıp kullanılmadığını denetlemesi önerilmektedir. Yiyecek içecek işletmelerinde yaşanan kazaların büyük çoğunluğunun dikkatsizlikten ve düşmeden kaynaklandığı ortaya çıkarılmıştır. Jeong ve Shin (2016)'nin Kore, Japon ve Batı mutfağı üzerine yaptığı çalışmada kazaların %29,2'sinin kayma ve düşmelerden meydana geldiğini aktarmıştır. Bu durum uluslararası mutfaklarda da kayma, düşme gibi sorunların olduğunu göstermektedir. Yazarların bulgusuyla yapılan bu çalışmanın bulguları benzer sonuçlar göstermektedir. Kayma ve düşme gibi durumların yaşanmaması için işletmelerin, bilinçli personel seçmesi ve iş sağlığı-güvenliği konusunda çalışanlara eğitim vermesi gerekmektedir. Bu sebeple işletmeler eğitim vermek için gerekli bütçeye sahip olmalıdır. Son olarak kazaların sebepleri belirlenmiştir. Hem ulusal hem de uluslararası platformda yer alan haberler üzerinden yapılan incelemeye göre; yiyecek içecek işletmelerinde yer alan iş kazalarının %35'inin yanmayla sonuçlandığı tespit edilmiştir. Courtney vd., (2006) de aşçıların genellikle sıcak tava, yağ veya fritözlere maruz kaldığını bu durumun da yanma riskini artırdığını ifade etmiştir. Bu durumda çalışanların iş sırasında motivasyonlarını düşürecek, iş performansını etkileyecek ve dikkatini dağıtacak olaylardan kaçınması ve mutfağa girerken tüm risklere karşı tedbirli olması önerilmektedir.

Araştırmanın insan hayatında önemli bir yer tutan iş sağlığı ve güvenliği konusunun dikkate alınması, gerekli tedbirlere uyulması ve hayati bir öneme sahip olduğunu göstermesi bakımından araştırmacılara, işletmelere ve çalışanlara ışık tutacağı düşünülmektedir. Araştırma kapsamında bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Çalışmada ele alınan iş kazalarının “yiyecek içecek işletmesi”, “lokanta”, “restoran” ve “yiyecek içecek üretim fabrikası” başlıklarıyla sınırlı tutulması bu çalışmanın önemli bir sınırlılığıdır. Fakat inşaat, üretim alanları, ulaşım vb. gibi insanın bulunduğu her yerde iş kazaları yaşanabilmektedir. Oysa ki iş kazalarının %98'i önlenabilir niteliktedir (Demir ve Öz, 2018). Bu sebeple çalışma alanı ne olursa olsun hem iş görenlerin hem de iş verenlerin gerekli

tedbirleri alması büyük önem taşımaktadır. Çalışmadan yola çıkarak iş kazalarının ölüm, uzuv kaybı, ağır yaralanma vb. durumlarla sonuçlanması konunun önemini vurgulamaktadır. İş sağlığı ve güvenliği konusunda mevzuatta yer alan hükümlerin uygulanıp uygulanmadığının daha sık denetlenmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili yapılan denetimlerde caydırıcı cezalar uygulanmalıdır. Yapılan denetimlerde işletmeden kaynaklı görülen herhangi bir aksaklığın giderilip giderilmediği kısa süreli periyotlarda gözlemlenmelidir. Örneğin işletmede elektrik tesisatından kaynaklı bir sorun varsa işletmeye uyarı verilmeli ve uyarı sonucunda aksiyona geçip geçmediği kontrol edilerek gerekli işlemler yapılmalıdır. Sonuç olarak, iş kazalarının önlenmesi için iş sağlığı ve güvenliği standartlarının sıkı bir şekilde uygulanması, çalışanların eğitimi ve bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sayede hem çalışanların sağlığı korunabilir hem de iş yerlerinde verimlilik ve güven ortamı sağlanabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarların herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Afube, G. C., Nwaogazie, I. L. and Ugbebor, J. N. (2019). Assessment of Hazards and Safety Practices in Food and Beverage Industry in Nigeria. *Journal of Engineering Research and Reports* 7(2), 1-18.
- Akkus, G., Arslan, A., Iscen, M. and Isik, B. (2022). A Heuristic Outlook on the Occupational Accidents of Food & Beverage Staff in Hotels. *Journal of Global Business Insights*, 7(2), 122-139.
- Akkus, G. (2021). İş Sağlığı ve Güvenliğine Keşifsel Bir Bakış: Otel Çalışanlarının Yaşadıkları İş Kazaları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(46), 1185-1204.
- Akturfan, M., Sormaz, Ü. ve Çiftkaya, B. (2023). Unlu Mamul Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Yönünden Farkındalık Düzeyinin Belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 35-46.
- Alamgir, H., Swinkels, H., Yu, S. ve Yassi, A. (2007). Occupational Injury Among Cooks and Food Service Workers in the Healthcare Sector. *Am J Ind Med*; 50(7), 528-535.
- Bilgin, Y. K. (2022). Gençlik Çalışmak İstemiyor Mu? Yiyecek-İçecek İşletmelerinde İstihdamın İşveren ve İşgören Açısından Değerlendirilmesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 10(2), 235-257.
- Camkurt, M. Z. (2013). Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazalarının Meydana Gelmesi Üzerindeki Etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 24(6), 70-101.
- Coşar, Ş. (2012). Toplu Çalışma Alanlarında Biyolojik Ajanlar ve Çalışan Üzerine Etkileri Önleme Yöntemleri. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü.
- Courtney, T. K., Huang, Y. H., Verma, S. K., Chang, W. R., Li, K. W. ve Filiaggi, A. J. (2006). Factors Influencing Restaurant Worker Perception of Floor Slipperiness. *Journal of Occupational and Environmental Hygiene*, 3(11), 592-598.
- Çalık, İ. ve Demir, O. (2015). İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Konaklama ve Yiyecek-İçecek İşyerlerinde Psikososyal Riskler. *Journal of International Social Research*, 8(41), 1170-1177.

- Çekal, N. (2013). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Mutfak Tasarımında Dikkat Edilmesi Gereken Faktörler. *Social Sciences*, 8(1), 62-66.
- Çetin, S. A. ve Şahin, B. (2017). Gıda Güvenliğinde Risk Faktörleri ve Hijyenin Önemi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 310-321.
- Çiloğlu Yörübulut, M. (2024). İş İlişkinde Aileyi Koruyan İş Hukuku Düzenlemelerinin Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (86), 145-163.
- Demir, A. ve Öz, A. (2018). Teolojik Açıdan İş Kazalarının İncelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (14), 189-197.
- Dinçer, Ö. ve Utlı, Z. (2017). Restoran Sektöründe Yaşanan İş Kazalarını Önlemede İş Sağlığı ve Güvenliğinin Önemi. *Aydın Gastronomy*, 1(2), 41-50.
- Doğan, M. (2020). Gıda Mühendisliğine Giriş. Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Doğan, M. (2020). Mutfak Hizmetleri Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Erkmen, O. (2010). Gıda Kaynaklı Tehlikeler ve Güvenli Gıda Üretimi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53, 220-235.
- Evtushenko, O., Siryk, A., & Zomchak, V. (2019). Analysis of Causes, Circumstances and Consequences of Occupational Traumatic Injuries at the Food Beverage Enterprises. *Ukrainian Journal of Food Science*. Volume 7. I.
- Gezgel, H., & Dikici, A. (2021). Hazır Yemek Sektörü Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliğine Kaderci Bakış Açılarının Değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Fen ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-13.
- Güngör, M. (2023). Yerel Haber Sitelerinin Güncelliği ve Yerelliğinin Tıklanma Oranlarına Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (52), 126-141.
- Haruyama Y, Matsuzuki H, Tomita S, Muto T, Haratani T. ve Muto S, (2014). Burn and Cut Injuries Related to Job Stress Among Kitchen Workers in Japan. *Ind Health* 52(2),113-120.
- Jeong, B. Y. ve Shin, D. S. (2016). Characteristics of Occupational Accidents in Korean, Chinese, Japanese and Western Cuisine Restaurants. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 26(3), 316-322.
- Johnstone, R., Quinlan, M. ve Walters, D., (2004). Policy and Practice in Health and Safety, *Australia*, s.2.
- Kırmızı, A. (2021). Ticari Mutfakların Barındırdığı Tehlike ve Risklerin Araştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İstanbul.
- Meloury J. ve Signal T. (2014). When the Plate Is Full: Aggression Among Chefs. *Int. J. Hosp. Manage* 41, 97-103.
- Mil, H. İ. ve Güvercin, A. (2016). İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortasının Meslek Hastalığı Boyutunun Analizi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(27/3), 82-100.
- Musungwa, T. & Kowe, P. (2022). Effects of Occupational Health and Safety Management Systems Implementation in Accident Prevention at A Harare Beverage Company. *Cogent Engineering*, 9(1), 1-19.
- Prasetyo, YT, Garcia, MM, Dewi, RS, Chuenyindee, T., Kurata, YB ve Widia, M. (2022). Accident Patterns and Prevention Measures For Occupational Injuries in the Philippine Food and Beverage Manufacturing Industry. *Work* 73 (4), 1307-1324.
- Resmî Gazete (2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm> (Erişim Tarihi: 03.06.2025).
- Serin, H., Şahin, Y., Şimşek, A. ve Durgun, M. (2015). Kahramanmaraş İmalat Sanayiindeki İş Kazadelerinin Durumu. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 553-557.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2025). İstatistik Yıllıkları. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim Tarihi: 03.06.2025).
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2024). İş kazası. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/7b0b48c6-ceba-472b-8011-c4a9b3125133/IsKazasi-2022-07-21-09-56-51> (Erişim Tarihi: 25.01.2024).

- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Şahin, M. ve Çoğun, H. Y. (2001). Güvenli Gıda Tüketimi. Ankara: ÖDTÜ Yayınevi.
- Telman, N., Önen, L. ve Özgeldi, M. (2015). Psikolojide İş Sağlığı ve Güvenliği. (Birinci Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Temizkan, R. ve Gökgez, E.S. (2023). Erkek Aşçıların Perspektifinden Kadın Aşçıların İş Yaşamında Karşılaştıkları Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Uygulamaları. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(4), 1871-1888.
- Teo, S., Teik-Jin Goon, A., Siang, L.H., Lin, G.S. ve Koh, D., (2009). Occupational Dermatoses in Restaurant, Catering and Fast-Food Outlets in Singapore. *Occp Med (Lond)*, 59(7), 466-471.
- Üner, M. H., ve Ayberk, H. S. (2019). Düzce İlindeki Mutfak Çalışanlarının Genel Bilgileri ile Kaza Geçirme Oranlarının İncelenmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 849-860.
- Yağmurluklu, Y. (2016). Otel İşletmelerinde İş Sağlığı ve Güvenliğinin Değerlendirilmesi. ((İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.

SUMMARY

In this study, a case study, one of the qualitative research designs, was used. Situation pattern was used in the study because it was desired to examine the work accidents on national and international online news sites and to reveal the causes and consequences of work accidents. For this reason, online news sites were used to collect data within the scope of the research in order to provide faster and more economical access to the desired data. The sentence "Occupational accidents in food and beverage businesses" was typed into the Google search engine in Turkish and English, and news was accessed from the relevant sites. Research data was collected between 13.01.2024-15.02.2024. A total of 62 news items were reached in the research. 33 of this news are on national and 29 on international online news sites.

Within the scope of the research, firstly the distribution of national level work accidents according to the newspapers they are published in is given. It was seen that work accidents were mostly covered in Habertürk newspaper with a rate of 18.18%. The research revealed that the most work accidents occurred in Istanbul and Kocaeli with a rate of 12.12%. The vast majority of work accidents (73%) affected 1 person. In some accidents, the number of people affected was not given. This rate was 12%. It is a remarkable finding that 7 people were affected by the work accident. It was stated that 5 people lost their lives in this accident and the other 2 people survived with serious injuries. It has been determined that the people most affected by accidents are men with a rate of 43%. Another issue that is tried to be determined within the scope of the research is to reveal where work accidents occur most. When the news covered in this context was examined, it was determined that accidents most frequently occurred in hotel/restaurant kitchens with a rate of 61%. It was observed that the second place where work accidents occurred most was the butchery with a rate of 18%.

The study also includes work accidents that occur on international platforms. In this context, first, as in the analysis conducted on the national platform, it was investigated which newspapers covered the most work accidents. It was seen that Newsflare and Daily Online news platforms ranked first with 10.34%. Secondly, the study determined which countries had the most work accidents. It was determined that the country with the most work accidents was the USA with 27.59%. The USA was followed by the United Kingdom and India with 10.34%. It was revealed that the people most affected by the accidents were men with 53%. While women ranked second with 17%, it was seen that the gender of the victims was not specified in some news. This rate was 30%.

Within the scope of the research, it was seen that there were limited studies addressing occupational accidents and occupational health and safety factors in food and beverage businesses. It is thought that this study will shed light on researchers, businesses and employees in terms of taking the issue of occupational health and safety, which has an important place in human life, into account, complying with the necessary precautions and showing that it is of vital importance. In this study, occupational accidents are limited to food and beverage establishments. But construction, production areas, transportation etc. Work accidents can occur wherever there are people. However, 98% of work accidents are preventable (Demir and Oz, 2018). For this reason, regardless of the field of work, it is of great importance that both employees and employers take the necessary precautions. Based on the study, occupational accidents can be defined as death, loss of limb, serious injury, etc. This is a significant finding in terms of emphasizing the importance of the issue.

**MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ
(YAZIM KURALLARI, ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI)**

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“Uluslararası hakemli dergi” niteliğine sahip MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanmaktadır.

Dergimiz, *“TRDizin”, “EconLit Veri Tabanı”, “EBSCO Veri Tabanı”, “Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS), “ProQuest” ve “SOBİAD”* veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

- Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir.

- Dergi yönetim sistemi olan *“DergiPark”* üzerinden gerçekleştirilen değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne ait olacaktır.

- Dergimiz herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

- Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek yayın etiği ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir (bknz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/policy>)

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

- Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimayı aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine **“Öz”** kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında makalenin türü, yazarların kurumları, iletişim bilgileri ve ORCID bilgileri yer almalıdır.

- Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayacak Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler” (Key Words) bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimeden oluşmalı ve verilen bilgiler öz'e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren **Journal of Economic Literature (JEL) Kodu** uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar **en:17 cm boy:24 cm** ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 2,8 cm Sol : 2,1 cm Alt : 1,3 cm Sağ : 2,1 cm

Karakter: Times New Roman 11 punto, **Tablolar:** 8 punto (Tablo Başlığı: 9 punto)

Satır Aralığı : 1.0

•Makale, DergiPark üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak DergiPark sistemine yüklenilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ...gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır. Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> , http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin; *Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056-3245.134.2.248* Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır , <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf>

• Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir :(Özgün eser 1882 tarihlidir)

• Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin;

Vasfi, E. (1998). *Hukuki Terimler*, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). *Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği*, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.

• Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayınlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost İstanbul: Nesa İstanbul: Sabancı Vakfı New York, NY: McGreen – Hill

• **Tek Yazarlı Kitap**

Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün*. İstanbul: Deki. Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü*. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

• **Çok Yazarlı Kitap** Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*. İstanbul: Metis.

• **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda*. Ankara: İmge.

• **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı*. Kemal Özbek (Ed.), *Kamusal Alan Dahilinde* (s. 689-713). Ankara: Dost.

• **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). *The Elements of World*(7. Baskı). New York: Longman.

• **Sadece Elektronik Basılı Kitap** O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. erişim <http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item=I135>

• **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]*. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>

• **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

• **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (**DOI**) numarası belirtilmelidir. Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?*. *Knowledge Management Research & Practice*. Advance online publication. doi: 10.1057/palgrave.kmrp.8500141

• **Elektronik Gazete Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar*. www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776).
Metin İçinde Kullanımı : (Smith, 1776/1976)

•Kitaptan Çevrilmiş Bölüm

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). The Best Quality. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

•**Rapor ve Teknik Makaleler** Özer, H. (2008). *Mediscap Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

•Dergi Tek Yazarlı Makale

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

•Dergi Çok Yazarlı Makale

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

•Yazarı Belirsiz Editör Yazıları

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

•Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36. **Metin İçinde :** (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

•Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). Siyaset ve Ekonomi. *Milliyet*, s.21.

•Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır. *Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayınlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.*

•Ansiklopediler

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: *Encyclopaedia Britannica*. **Metin İçinde:** (Ottomans: History, 1987)

•Sözlükler

Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman. **Metin İçinde:** (Helmmender, 2008)

•Görüşme

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

•Televizyon Programı

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. **Metin İçinde Gösterimi:** (Simpsonlar, 2002)

•**Film Kaynakçada:** Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı).(2001).

Economist[Film]. U.S.: Warner Bros. **Metin İçinde Gösterimi:**
(Economist, 2001)

•**Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara. **Metin İçinde Gösterimi :** (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir: -Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ Prof. Dr. Asena ALTIN GÜLOVA (Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı) Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 Yunusemre-MANİSA- TÜRKİYE / E-posta: iibf-dergi@cbu.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES JOURNAL OF MANAGEMENT AND
ECONOMICS

MCBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN- 2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published four times a year, March, June, September and December. Manuscripts in Turkish, English, German, Russian and French are welcomed.

- Our journal does not charge any publication fee.
- The publisher, editor and editorial board of the journal don't accept the responsibility of the publication ethics violations that may arise with the opinions and thoughts expressed by the author/ authors. The responsibility of the articles in the journal belongs to the author/authors (For more information: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/policy>)

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 2,8 cm, Bottom 1,3 cm, Left 2,1 cm, Right 2,1 cm.

- At the end of the page, the type of the article, the institutions of the authors, contact information and ORCID information should be given. You can visit <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23815> to review our publication ethics rules in more detail.

CONTACT INFORMATION Prof. Dr. Asena ALTIN GULOVA (*F.E.A.S. is the abbreviation for Faculty of Economics and Administrative Sciences*) Manisa Celal Bayar University The Faculty of Economic and Administrative Sciences Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre MANİSA - TÜRKİYE E-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr